

MEDIJI - PANDEMIJA - INFODEMIJA

MEDIJI – PANDEMIJA – INFODEMIJA

**Zbornik radova s međunarodnog
znanstvenog simpozija Filozofija
medija održanog 15. – 18. rujna
2020. u Zagrebu**

ORGANIZATORI SKUPA

Sveučilište Sjever; Sekcija za filozofiju medija
Hrvatskog filozofskog društva (Zagreb);
Centar za filozofiju medija i mediološka
istraživanja (Zagreb); Institut za medije и
EUROPE

MEDIA – PANDEMIC – INFODEMIC

**Proceedings of the International
Scientific Symposium Philosophy of
Media held on September 15–18 2020
in Zagreb**

ORGANIZERS OF THE SYMPOSIUM

University North; Section for Media
Philosophy of Croatian Philosophical Society;
Centre for Media Philosophy and Research
(Zagreb); Institute of South Eastern Europe

**Sveučilište Sjever
i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja**

Zagreb, 2021.

NAKLADNIK Sveučilište Sjever i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja
ZA NAKLADNIKA prof. dr. sc. Marin Milković
UREDNICI Sead Alić i Marin Milković
RECENZENTI prof. dr. Predrag Finci i doc. dr. Franjo Maletić
LEKTURA I KOREKTURA Vesna Ivezić
DIZAJN Damir Bralić
TIPOGRAFIJA Nikola Đurek (Politika Daily & Sans)
PRIJELOM TEKSTA Amir Ahmetašević
UREDNIK FOTOGRAFIJE Srećko Brdovčak Mac
TISAK Centar za digitalno nakladništvo, Sveučilište Sjever

ISBN 978-953-7986-29-2

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001110363.
Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

7	Uvod
11	Današnji mediji: problemi i manipulacije — Krešimir Pavelić
23	Virus kao medij — Sead Alić
57	Koronavirus – kraj jedne epohe? Za filozofski preporod. — Fulvio Šuran
73	Medijska prodaja straha (COVID 19 – INFODEMIJA – SOCIOLOGIJA PROMJENE) — Željko Rutović
87	Medijsko praćenje ponašanja religijskih hijerarhija u doba epidemije — Fahira Fejzić-Čengić
101	Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19 — Gordana Tkalec i Samanta Kocijan
125	Disimulacije maske blizanačkih pandemijskih godina 2020-2021.: izvedba, zaštita i subverzija — Suzana Marjanić

Contents

7	Introduction
11	Today's Media: Problems and Manipulations — Krešimir Pavelić
23	Virus as Medium — Sead Alić
57	Coronavirus, the end of an Age? For a Philosophical Flash Mob. — Fulvio Šuran
73	Media sale of Fear (COVID 19 – INFODEMIJA – SOCIOLOGY OF CHANGE) — Željko Rutović
87	Media Coverage of the Behaviour of Religious Hierarchies during the COVID-19 Period — Fahira Fejzić-Čengić
101	Intertextuality and Intermediality of Internet Media Content on COVID-19 — Gordana Tkalec i Samanta Kocijan
125	Dissimulations of the Mask in Twin Pandemic Years 2020-2021: Performance, Protection and Subversion — Suzana Marjanić
145	Virtualization of Live Artistic Performance in Post – Covid-19 Culture — Leo Katunarić
171	Humor in the Time of the COVID-19 Pandemic — Jelena Hadžić i Marina Baralić

- 145 Virtualizacija žive umjetničke izvedbe u post – Covid-19 kulturi
— Leo Katunarić
- 171 Humor u doba COVID-19 pandemije
— Jelena Hadžić i Marina Baralić
- 217 Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo–strategije politike straha
— Jure Vujić
- 231 Strah od smrti i težnja ka besmrtnosti – vječne paradigme čovjekovog suočavanja sa smrću
— Vesna Ivezić
- 263 Od riječi do žice: Targetiranje migranata i izbjeglica kao izvora i prijenosnika zaraze COVID-19 bolesti
— Amela Delić i Selma Begić
- 285 Epidemije: poruke, vrijednosti i ideologije u suvremenom filmu
— Dario Terzić
- 217 Simulation of Collective Anxiety and Media Phobo–strategy of Fear Politics
— Jure Vujić
- 231 Fear of Death and Striving for Immortality – Eternal Paradygm of Man's Confrontation With Death
— Vesna Ivezić
- 263 From Words to Wire: Targeting Migrants as Sources and Carriers of COVID-19 Virus infection
— Amela Delić i Selma Begić
- 285 Messages/ Values/ Ideology in Contemporary Popular Films about Viral oubleaks
— Dario Terzić

Uvod

Zbornik **MEDIJI – PANDEMIJA – INFODEMIJA** zbornik je tekstova s istoimenog znanstvenog skupa održanog u rujnu 2020. godine. Desetu godinu za redom (u okvirima simpozija posvećenog filozofiji medija i srodnim disciplinama) znanstvenici iz različitih područja promišljaju sustave medijskih posredovanja, pojedine aspekte tih posredovanja, medije i njihove zakonitosti, odnos društvenih zajednica i institucija prema medijima, utjecaje medija na ljudsko iskustvo, kulturu i ljudsku civilizaciju općenito.

Riječ je dakle o tekstovima kojima je u pravilu u središtu pozornosti interdisciplinarno propitivanje sustava medijskih posredovanja. Ovaj put imali smo snažan i izravan povod biti konkretniji. Već s najavama pandemije odlučili smo se razgovarati o medijskom posredovanju korona-krize koja je u sustavima javnog komuniciranja u startu bila određena kao pandemija. Pojavom vrlo različitih pa i proturječnih informacija postalo je jasno da ulazimo u labirint informacija. Sve se više počelo govoriti i o fenomenu infodemije.

Posvetili smo dakle naše simpozijско druženje sveukupnosti činjenica, iskustava i znanja o aktualnoj nam situaciji. Pokušali smo ukomponirati u naše razgovore i stavove medicinske struke, ali jednako tako i stavove teoretičara medija različitih pristupa, analitičare društvenih gibanja, teoretičare kulture, itd.

Nije bilo jednostavno govoriti i pisati o fenomenu koji je rastao pred našim očima i u koji smo na neki način svi bili svakodnevno uronjeni. Za refleksiju je uvijek potrebno vrijeme. Budući da ga nismo imali previše, ove će radove trebati čitati kao dokument vremena u kojemu su nastajali. Za vjerovati je da bi i neki autori danas možda korigirali neke svoje stavove jer su pisani 'iz prevelike blizine'. No tu smo gdje jesmo.

Pred nama je niz tekstova koji će svjedočiti o raznim dimenzijama korona-krize, od medicinske dimenzije do analize humora kao sredstva obrane od psiholoških stresova i života u zatvorenim prostorima.

Vrijeme će pokazati putanja kojeg teksta je bila ispravnija. Na urednicima zbornika je ponuditi paletu pristupa, bez cenzure i bez unaprijed određenih zaključaka koje bi znanstvenici trebali potvrditi. Nadamo se i vjerujemo da je to još uvijek dio akademskih vrijednosti koje će preživjeti i najveće i najteže pritiske.

Prof. dr. Sead Alić

**MEDIJI -
PANDEMIJA -
INFODEMIJA**

**MEDIA -
PANDEMIC -
INFODEMIC**

Krešimir Pavelić —

prof. dr. KREŠIMIR PAVELIĆ
Medicinski fakultet, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli,
Hrvatska
kresimir.pavelic@unipu.hr

Današnji mediji: problemi i manipulacije

Ključne riječi mediji, informacije, podaci, javnost, problemi, manipulacije, pandemija, COVID-19

Sažetak Mediji u užem smislu isporučuju informacije i podatke javnosti, što podrazumijeva kako bi mediji trebali biti objektivni i vjerodostojni. Šira slika o medijima u svijetu ipak nije dobra. Ankete javnosti i mišljenja uvaženih svjetskih novinara ukazuju na trenutno ključne probleme medija, a to su visoka razina nevjerodostojnosti, senzacionalizam, greške u objavama koje se obično ne ispravljaju te naposljetku neadekvatno prokazivanje važnih informacija. Jedan od često apostrofiranih problema je ovisnost medija o izvoru financiranja što dovodi u pitanje njihovu objektivnost, njihov utjecaj na društvo i otvara čitav niz drugih problema. Prema toj tezi mnogo ljudi 'upumpava' novac u medije pa mediji igraju ogromnu ulogu u kreiranju javnog mnijenja. Mediji posjeduju rastući osjećaj moći pa počinju koristiti svoju moć na najagresivniji i najegoističniji mogući način. Danas s postojanjem određene regulative koja nadzire kupnju i prodaju medija, manipuliranje moći odvija se na najvišoj razini. Prema takvom mišljenju, manipuliranje medija i medijima glavna je bolest koja se širi društvom. To zbunjuje ljude jer bilo tko može promovirati što god želi tako dugo dok ima dovoljno

Today's Media: Problems and Manipulations

Key words media, information, data, public, problems, manipulations, pandemic, COVID-19

Abstract The media delivers information and data to the public, which means that the media should be objective and credible. The broader image of the media in the world, however, is not at all good. Public opinion polls and opinions of respected world journalists indicate currently key problems, such as a high level of unreliability, sensationalism, publication errors that are usually not corrected and inadequate disclosure of important information. One of the most emphasized problems is the dependence of the media on the source of funding, which calls into question their objectivity, their impact on society and a number of other problems. According to this thesis, many individuals 'pump' the money into media, so that the media plays a huge role in creating public opinion. The media experience a growing sense of power so they growingly use their power in the most aggressive and selfish possible manner. Today, with the existence of certain regulations that control the purchase and sale of media, the manipulation of power takes place at the highest level. According to such an opinion, manipulating the media is a major disease that is spreading through our society. This is confusing to people because anyone can promote what-

novca. U članku se ističe nekoliko najnovijih primjera disfunkcionalnosti medija. Najnoviji je primjer pokrivanje problematike tzv. pandemije bolesti COVID-19. Otkada je počela tzv. COVID-19 kriza središnji mediji pokazali su svu svoju pristranost ali i neznanje. Štoviše svrstali su se na stranu propagiranja ideje o Covidu kao teškoj pandemiji i o cjepivu kao jedinom spasu. Nerijetko se piše o 'najgoroj bolesti u povijesti', o 'spasonosnom rješenju u vidu cjepiva', o tome kako 'lijekovi uopće ne djeluju' itd. Dakle selekcioniraju se podaci i još uvijek se to čini uz pomoć 'medijskih znanstvenih junaka', a pri čemu su se isključivale znanstvene činjenice koje su ukazivale i potvrđivale suprotna stajališta (PCR test i proglašenje pandemije, nedjelotvornost pa i štetnost cjepiva, lažne znanstvene studije itd.). U članku se obrađuje i egzemplarni primjer možda najveće opasnosti za medije – novinarstvo tipa Faktografa. Pod krinkom znanstvene provjere, medicinski loše educirani novinari uzimaju za pravo komentirati i plasirati 'univerzalnu istinu' pri čemu se gotovo uvijek pozivaju na selekcionirane znanstvene činjenice izvan cjelokupnog znanstvenog i informacijskog konteksta. Ne smetaju ih pritom evidentni dokazi koji ukazuju na suprotno (meta studije- primjer nošenja masaka, dijagnostika PCR, besmislenost lockdowna, Ivermectin...). Provjera informacija dobro je zamišljena i plod je nepovjerenja u medije, no danas se to izrodilo i svrstalo na suprotnost ideji zbog koje je provjera uspostavljena. Ovo je samo jedan primjer da je potrebno restrukturirati sadašnje medije, učiniti ih financijski neovisnim i ponovno im usaditi objektivnost izvještavanja i društvenu etičnost. Mediji ne smiju kreirati javno mnijenje već pružati vjerodostojnu informaciju i pogled na kontekst.

ever they want as long as they have enough money. This article accordingly, highlights several recent examples of media dysfunction. The latest example is based on the so-called pandemic disease COVID-19 media covering. Ever since the COVID-19 crisis begun, the central media have exposed all their bias. Moreover, they propagated the idea of COVID-19 as a severe pandemic and the idea of vaccine as a lifesaving approach. They wrote about the 'worst disease in history', about a 'life-saving solution in the form of a vaccine', about 'how drugs do not work at all', etc. So they selected data and still do so through their 'scientific media heroes', excluding all other scientific facts that indicated or confirmed opposing views (PCR test and declaration of a pandemic, ineffectiveness and even harmfulness of vaccines, false scientific studies, etc.). An example of a perhaps greatest dangers that occurred to the media is also presented – the so called journalism of the Faktograf type. Under the guise of scientific scrutiny, medically undereducated journalists give themselves the right to comment and present the 'universal truth' in public, almost always referring to selected scientific facts without the whole information context. They are not concerned by the evidence (meta-study - example of wearing masks, PCR diagnostics, meaninglessness of lockdown, Ivermectin). The verification of information started due to a need to verify the source and type of information but has ended now in the complete opposite and has degenerated from the starting idea. This is just an example pointing to a need for restructuring of the current media, to make them financially independent and re-install the reporting objectivity. The media should not create public opinion in any way but provide credible information and the look on the whole context.

Mediji su komunikacijska mjesta ili alati za pohranu i isporuku informacija ili podataka. Pojam je širok i odnosi se na komponente industrije masovnih medija kao što su tiskani mediji, izdavaštvo, vijesti, fotografija, kino, radiodifuzija (radio i televizija), digitalni mediji i oglašavanje. Ipak, pod medijem u užem smislu podrazumijevamo isporuku informacija i podataka javnosti. To naravno podrazumijeva da su mediji objektivni, istiniti (vjerodostojni). Sagledamo li širu sliku poimanja medija i medijske uloge u društvu bez obzira o kojem dijelu svijeta se radi, steći ćemo isti, pretežno negativni dojam. Dobar pokazatelj stanja su ankete javnosti i one su neumitne. Sve one ukazuju na trenutno ključne probleme medija a to su visoka razina nevjerodostojnosti, senzacionalizam, greške u objavi koje se obično ne ispravljaju i neadekvatno pokrivanje važnih informacija. Naime, jedan od često apostrofiranih problema je ovisnost medija o izvoru financiranja što dovodi u pitanje njihovu objektivnost, njihov utjecaj na društvo i čitav niz drugih problema o kojima će ponešto biti riječi i u ovom tekstu.

Temeljni problem po mnogima upravo leži u načinu financiranja medija. Taj je problem potaknuo neke teoretičare da istaknu prevladavajuće mišljenje kako je došlo vrijeme da se razmisli o novom modelu financiranja medija¹. Iako nema magičnog rješenja ovakva i slična razmišljanja mogla bi dovesti do novih poslovnih modela. Pritom se ne isključuje niti mogućnost stvaranja tzv. poduzetničkih i općenito inovativnih medija, no to se uglavnom odnosi na neovisne medije. Oni ovisni, dobro stabilizirani mediji uglavnom nemaju financijskih problema iako i u tom sektoru postoje stanoviti problem vezani uz donatore i/ili vlasnike koji s vremenom od medija očekuju smanjenje troškova financiranja, financijsku samodostatnost, profitabilnost. Unatoč dugoročnoj filantropskoj podršci relativno mali broj tzv. nezavisnih igrača uspio je rasti i postati održivim. Pored strukturnih problema u trenutnom modelu financiranja na to je utjecalo niz drugih faktora.

Postoje ipak znaci da se nešto u industriji medija mijenja posljednjih godina. Primjećuju se novi pristupi i inovativna razmišljanja. Naime, moramo uvijek imati na umu da je sektor medija u odnosu na druge 'industrije' zadnjih godina premalo inovativno promijenjen. Jakob Parusinski, urednik medija *The Fix* navodi probleme financiranja medija pri čemu tvrdi da medijima kronično nedostaju talenti i financije. Među

**Današnji
mediji:
problemi i
manipulacije**

—

**Krešimir
Pavelić**

¹ <https://whatsnewinpublishing.com/time-to-rethink-the-media-funding-model/>

problemima spominje na prvom mjestu destimuliranje stvaranja prihoda. Taj je problem vezan uz odnos medija i donatora. Ovi potonji nerijetko predviđaju smanjenje plana financiranja pri čemu se očekuje da će mediji nadoknaditi jaz komercijalnim prihodima. Plan obično predviđa postupno ukidanje podrške tijekom nekoliko godina. Takav model naravno pored moralnog hazarda guši i dobre ideje. Drugi problem je postojanje velike praznine za tvrtke koje počinju iznova. Medijske tvrtke je lako pokrenuti i mnogi to čine. No znatno je teže napraviti samoodrživu rastuću tvrtku jer problemi počinju već kada se nakon starta mediji trebaju razvijati i postati konzistentno kvalitetni. Potreban je između ostalog stabilni i rastući izvor financiranja. Tvrtka mora kupiti opremu, zaposliti ljude koji će raditi na sustavima za upravljanje, a sustavi često postaju sve složeniji. Većina medija 'umire' u ovoj fazi, što i ne mora biti nužno loše. No, mnogi mediji zapravo ne umiru - oni na kraju životare, suviše siromašni da bi rasli, previše dobro opremljeni da bi ih se ugasio. Problem na koji ukazuje spomenuti autor je i da industrija medija ne čini temeljne pomake u struci.

Prema mišljenju renomiranih novinara i javnosti koji su problemi medija? Na prvom je mjestu visoka razina nevjerodostojnosti. S tim u vezi istraživanja pokazuju da je povjerenje javnosti u medije na vrlo niskoj razini. Najcjelovitiji nam podaci dolaze iz SAD. Brojke američke javnosti su neumitne: čak 75% odraslih Amerikanaca postalo je skeptično u vezi točnosti medijskih informacija. Nadalje, 23% javnosti pronalazi greške u medijskim pričama a 35% u novinskim tekstovima otkriva gramatičke greške. Razloge ovim lošim brojkama sami novinari vide u nekoliko stvari: utrci s vremenom, neprisustvovanju događajima, manjku interesa, neiskustvu, neznanju te naposljetku jednostavno u lošem izvještavanju i editiranju (ASNE, *American Society of News Editors*).

Na drugom mjestu spominje se senzacionalizam. Ovdje se uglavnom radi o mišljenju javnosti da mediji napuhavaju vijest da bi bolje prodali novine. Senzacionalističke vijesti dobivaju znatno veću pažnju u medijima ne zbog toga što su važne već zato što su uzbudljive. Zabrinjavajući je stav polovice ispitanika iz javnosti da podnaslov i naslovi vijesti ne odgovaraju pravoj naravi izvješća.

Treće mjesto zauzimaju greške u objavi koje se obično ne ispravljaju: ovo je nažalost vrlo česta pojava naprosto stoga što

novinari i urednici žele sakriti svoje vlastite greške. Veliki dio javnosti smatra da medijima nedostaju prave upute za ispravak krivih navoda. Možda je jedan od razloga i činjenica da većina medija nema osobu koja bi razmotrila zahtjeve za ispravak.

Posljednje ali ne manje važno je adekvatno pokrivanje važnih informacija. Slaba pokrivenost važnih problema svodi se uglavnom na objavljivanje senzacionalističkih zbivanja kojima se daje prednost nad onim shvaćanjima koja itekako utječu na naše živote poput ekologije (5G, COVID-19, kemijski tragovi na nebu), vlade i politike, edukacije. Stav je većine Amerikanaca da znatno više vjeruju onim medijima koji nisu u privatnom vlasništvu (neprofitni mediji), dakle onima koji su u javnom vlasništvu. To se osobito odnosi na vijesti u vezi s vanjskom politikom. Općenito se može reći da je povjerenje javnosti u neprofitne medije tri puta veće u odnosu na profitne.

**Današnji
mediji:
problemi i
manipulacije**

—
**Krešimir
Pavelić**

Nespремnost na priznavanje vlastitih grešaka

Zanimljiva je percepcija o tome da mediji obično ne pokrivaju svoje greške. Prema podacima dobivenim od 1.500 američkih novina samo njih 15 imaju osobe zadužene za odgovore na čitateljeve primjedbe. U vezi s tim jedan od vodećih američkih novinara, dobitnik brojnih priznanja Sydney Schanberg žali za starim standardima novinarstva koji su se u današnje vrijeme drastično srozali ako ne i potpuno izgubili. Da se to dogodilo s bilo kojom drugom profesijom mediji bi to intenzivno i potpuno pokrivali. Kako je međutim riječ o vlastitim greškama i problemima pokrivanje medija je blago. U tom kontekstu jedan od poznatih novinara Rene Ferguson ističe i problem rastućeg plagijarizma među reporterima. Potkrepljuje to primjerima iz vlastite kuće i postavlja pitanje jesmo li spremni istraživati sami sebe.

Možda je jedan od ključnih problema današnjeg novinarstva utrka za profitom. U posljednjih 45 godina novinarstvo SAD-a je uhvaćeno u zamku između profesionalnih vrijednosti i marketinško-profitnog mentaliteta. To je evidentno u svim vidovima tzv. industrije vijesti. Čini se da je marketinško-profitni mentalitet za sada pobijedio. Sve to i još mnogo više potkrijepljeno

je brojkama. Ističu se pritom brojni problemi: rezanje broja osoblja naročito u područjima s najvećim potencijalom, kriva informiranost javnosti ili pak nedostatna informiranost o važnim pitanjima poput npr. vanjske politike (brojni su primjeri iz nedavne američke povijesti), zatim pitanja izbora u politici i još puno toga.

Kako konsolidirati medije? To je izuzetno važno pitanje. Još 1945. godine četiri od pet američkih novina bilo je nezavisno i u bliskoj vezi s javnošću. Danas je manje od 20% novina u nezavisnom vlasništvu, ostatak je u rukama velikih novinskih lanaca. Čak 22 kompanije kontroliraju 70% novina u SAD a te kompanije vlasnici su tv i ostalih medija koje informiraju 85% američke populacije. Koliki je utjecaj na vijesti ilustrira i podatak da pet kompanija posjeduje *broadcast* mrežu 90% top kablovske mreže, proizvodi $\frac{3}{4}$ svih programa te kontrolira 70% televizijskog marketinškog profita u najgledanijim terminima.

Čak se i novinari slažu da veliki problem u vezi s medijima postoji. *American Society of Newspaper Edition* objavio je sljedeće činjenice: samo 47% novinara obuhvaćenih istraživanjem osjeća da se njihove publikacije postupno poboljšavaju; samo 39% misle da su njihove novine obično vrlo zanimljive za čitanje; izrazito nizak postotak osjeća da su njihove novine dobro povezane s čitateljima. Voditelji medija iznose podatke kako je poslovni model slomljen velikim dijelom zahvaljujući internetu. Veliki dio novca odlazi Google-u i Facebooku koji zapravo nisu kreatori sadržaja. Tako znatno manje novca stoji na raspolaganju za kreiranje dobrog sadržaja.

Evo što o medijima na svoj neuvijen način kaže Michael Laitman, osnivač i predsjednik *Kabbalah Education and Research Institute*: 'Novosti i industrija novinarstva koje se obično naziva medijima kao steroidima su 'napumpani' te stječu slobodu, utjecaj i kontrolu života kao nikad do sada. Svatko može promovirati što god hoće. Ako platiš kontroliraš medije i čineći to kontroliraš javno mnijenje, psihologiju društva. Pojedinci i grupe vođeni dobrim, zdravim i moćnim motivima tako metodički mijenjaju javno mnijenje, koristeći medije čak i za manipuliranje pravnim postupcima i izborima vlade. Ljudi iz prava (suci, policija, odvjetnici) bivaju uključeni u mašineriju medijskih ispiranja mozgova pa je tako čitav ljudski sustav došao pod medijski utjecaj. A tko nadzire medije? Ako ne ideologija, onda novac. Novac je gorivo za medije.'

U kontekstu ovoga važno je pitanje odnosa (i utjecaja) medija na društvo.

Mediji i društvo

Prema nekim scenarijima situacija s medijima utječe drastično na urušavanje društva. Prema toj tezi mnogo ljudi 'upumpava' novac u medije pa mediji igraju ogromnu ulogu u kreiranju javnog mnijenja. Mediji posjeduju rastući osjećaj moći pa počinju koristiti svoju moć na najagresivniji i najegoističniji mogući način. Danas s postojanjem određene regulative koja nadzire kupnju i prodaju medija, manipuliranje moći odvija se na najvišoj razini. Prema takvom mišljenju, manipuliranje medija i medijima glavna je bolest koja se širi društvom. To zbunjuje ljude jer bilo tko može promovirati što god želi tako dugo dok ima dovoljno novca.

Ističe se primjer medijskog magnata Ruperta Murdocha, no nema puno razlike niti među ostalim milijarderima koji drže medije. Njihovi mediji često su samo sredstva za političku propagandu. Princip Murdocha kao čvrstog katoličkog desničara reflektira upravo takva stanovišta. Novinama nije dopušteno pisati nepristrane činjenice. Oni moraju usmjeriti priču kako bi ispunili editorski sadržaj.

Corey Grundstain ističe da je najveći problem novinarstva danas taj što je nerijetki scenarij izmišljeni sadržaj. Poglavitito u SAD-u postoji opća potreba za istinom a industrija novina i općenito novinarstvo daleko je od toga da ju pruža društvu. Nekada je novinarstvo pružalo čovjeku sveobuhvatnu i istinitu verziju onoga što se događa u svijetu. Danas su međutim vrlo često ljudi koji posjeduju medije isti ljudi koji imaju visoke funkcije u vladi, bankarstvu, financijskim i naftnim korporacijama itd. Međutim, neki novinari misle da ljudi zapravo danas dobivaju ono što najviše žele. Medijske kuće danas sve više izvještavaju o biznisu i profitu nego što izvještavaju o istini i to je ogroman problem novinarske industrije danas. Grundstain svoju tvrdnju završava riječima da je zadaća novinara da izvještava o novostima a ne da ih izmišlja.

Tod William ističe da nas mediji bombardiraju ružnim, lošim i zastrašujućim vijestima i to utječe na naše mišljenje. Dobre vijesti se ne prodaju. Prodaju se samo loše

**Današnji
mediji:
problemi i
manipulacije**

—
**Krešimir
Pavelić**

vijesti. Povlači paralelu s društvom slijedećim primjerima: Dobrotvorne udruge ne stječu novac govoreći da se stvari poboljšavaju. Isto tako političari ne dobivaju izbore govoreći kako su stvari prilično dobre. Novinari također vrlo rijetko mogu uzbuditi mase s vijestima *status quo*.

Stalna bombardiranja lošim i depresivnim vijestima iz bilo kojeg dijela svijeta čini ljude neprestano tjeskobnima. Tako zapravo ne dobivamo sliku već ono što plijeni najviše pažnje. Stječe se dojam da su današnji mediji nepotrebni, dapače štetni. Valjalo bi razmisliti o njihovoj potpunoj rekonstrukciji, vodeći računa o njihovoj stvarnoj ulozi u društvu. Promoviranje zabave, reklamiranje pa čak i senzacionalističke informacije vezane za zabavu neće odveć naštetiti društvu. Međutim, objektivne izvještaje o događanjima u svijetu ne bi se smjelo dati u ruke sadašnjim strogo kontroliranim medijima. Takva izvještavanja moraju voditi profesionalne agencije, politički, svjetonazorno i financijski posve neovisne i objektivne instance. Tako bi se izbjegle anomalije kojima danas mediji manipuliraju. Pogledajmo samo današnju situaciju s tzv. COVID krizom u kojoj su tzv. centralni mediji zauzeli jednostran pa i štetan stav, ignorirajući i selekcionirajući znanstvene i profesionalne spoznaje koje apsolutno ne idu u prilog današnjoj propagandi. Takve su se stvari događale i u prošlosti.

Nije na odmet spomenuti i glavne probleme koje vrhunski novinari iznose u vezi s medijima, a to su: profitabilnost, subvencije, zabava, umjetna inteligencija, dezinformacije, povjerenje, raznolikost, regulacija, pitanja osoblja.²

² <https://www.tenproblems.com/2020/03/06/ten-problems-for-press-and-media-in-the-2020s/>

Primjeri iz realnog života

Jako je puno primjera disfunkcionalnosti nekih medija. Ti primjeri ne dolaze samo od javnosti već i od uglednih novinara, zatim od anketa i analiza o čemu je ponešto pisano i u ovom tekstu ali i znatno ranije. Otkada je počela tzv. COVID-19 kriza središnji mediji pokazali su svu svoju disfunkcionalnost. Štoviše svrstali su se na stranu propagiranja ideje o Covidu kao teškoj pandemiji i o cjepivu kao spasu. Nerijetko se piše o najgoroj bolesti u povijesti, o spasonosnom rješenju u vidu cjepiva, o tome kako lijekovi uopće ne djeluju itd. Dakle selekcionirali su podatke i još uvijek to čine preko svojih znanstvenih junaka,

isključivali su znanstvene činjenice koje su ukazivale i potvrđivale suprotna stajališta (PCR test i proglašenje pandemije, nedjelotvornost pa i štetnost cjepiva, lažne znanstvene studije itd.). Nakon što sam u nekoliko intervjuu uglavnom izvan naše države i u nekim našim neovisnim portalima ukazao na te probleme počele su medijske hajke, obilježene uglavnom lažnim vijestima kojima me se željelo diskreditirati. Zanimljivo je da su pritom svi središnji mediji (uglavnom novinski) objavili istovjetne (laže) vijesti dobivene iz jednog izvora. Nakon pravne intervencije pola medija objavilo je demantije a pola je tuženo. Zabrinjava činjenica da su svi mediji nasjeli (namjerno ili ne) na lažne informacije i objavili ih bez provjere. To govori u prilog stavu o medijima koji je iznesen u ovom tekstu.

Osvrnuo bih se i na možda najveću opasnost za medije – novinarstvo tipa Faktografa. Pod krinkom znanstvene provjere loše educirani novinari (pri čemu pod lošom edukacijom smatram edukaciju o temama na koje reagiraju a ne edukaciju iz novinarstva) uzimaju za pravo komentirati i plasirati 'istinu' pri čemu se gotovo uvijek pozivaju na (selekcionirane) znanstvene činjenice. Ne smetaju ih pritom evidentni dokazi koji ukazuju na suprotno (meta studije- primjer nošenja masaka, dijagnostika PCR, besmislenost lockdowna, Ivermectin). Provjera informacija dobro je zamišljena i plod je nepovjerenja u medije, no danas se to izrodilo i svrstalo na jednu stranu.

Možda će ovo što tvrdim djelomično ilustrirati moja preписка s glavnim urednikom Faktografa a u kojoj se naglašava odabir selekcioniranih publikacija na koje se novinari pozivaju u vidu reakcije na članak i/ili intervju i na pravo koje si uzimaju da na temelju takvih informacija prosuđuju što je ispravno i točno a što nije. Ti novinari vjerojatno nisu (ili možda jesu) svjesni činjenice da se npr. najveća količina informacija iz kliničkih studija uopće ne objavljuje u javnosti. Evo nedavnog primjera kako se njihov način pozivanja na istinu može vratiti poput bumeranga. Ja ću tvrditi da su neka cjepiva opasna a novinari će pronaći jedan ili više objavljenih podataka koji će to negirati tj. tvrditi da su cjepiva bezopasna. Na to ću odgovoriti nedavnim izvorom objavljenim u časopisu *Science* (6. 03. 2020) doduše na jako slabo zamjetljivom mjestu u kojem američki federalni sud nalaže objavu svih podataka o kliničkim istraživanjima lijekova, medicinskih proizvoda, uključujući Nacionalni institut za zdravlje SAD, američku agenciju za hranu i lijekove

**Današnji
mediji:
problemi i
manipulacije**

—
**Krešimir
Pavelić**

te Odjel za zdravlje i humani servis. Podaci su zatajeni od javnosti u periodu od 10 godina! Novinari će ići i dalje i proglasiti me protivnikom lijekova i vakcinacije, što je naravno glupost. Ja sam protivnik neselektivnog konzumiranja lijekova i cijepljenja pogotovo ako nemamo na uvid eventualne štetne pojave i sastav vakcina. Ponajbolji medicinski časopisi poput *New England Journal of Medicine* i *Lancet* upravo se suočavaju s lažnim podacima u vezi s ishodom i liječenjem oboljelih od COVID 19. Recenziram godinama projekte i radove te slobodno mogu reći da znanstvena literatura obiluje svime i svačime.

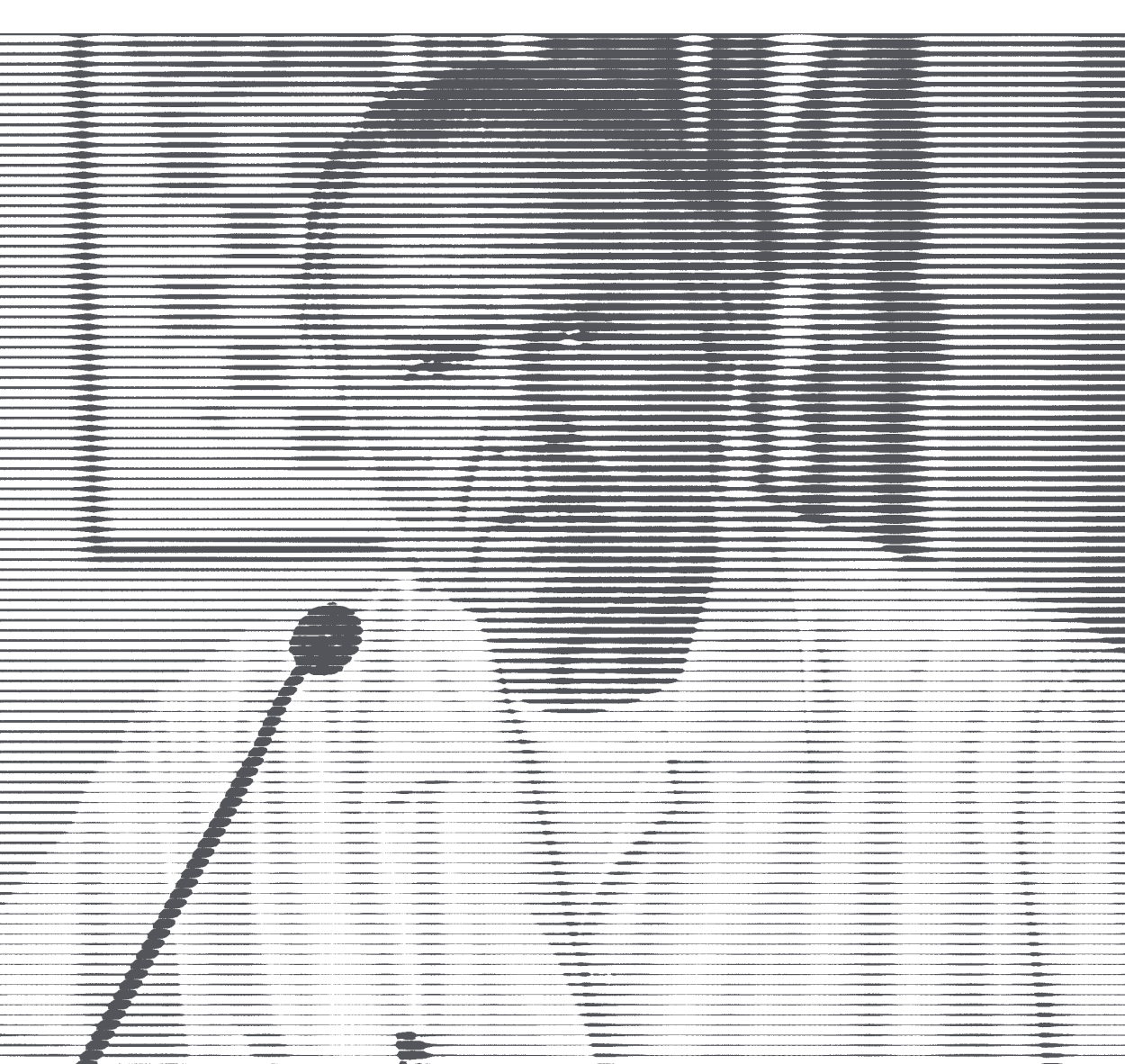
S obzirom na to nepotrebno je dalje elaborirati ovakav pristup tzv. 'provjere' u kojoj se manipulira dijelovima izjava izvan konteksta pitanja i intervjua, bez autorizacije i bez mogućnosti odgovora na izvore, a koje naknadno priprema novinar/novinarica, u ovom slučaju Faktografa (pri čemu ih nije spominjao/spominjala niti na njih tražio/tražila komentar prilikom pripreme intervjua). Pokušaj demantija pokazuje važnost rasprave znanstvenih ili stručnih pojmova i koncepta ispravnim argumentima, a ne jednostranim novinarskim tekstovima. Također, normalno je da se znanstvenici ne slažu oko određenih teza, rezultata ili predviđanja, niti da postižu potpunu suglasnost oko istih; dapače. To je u biti jako dobro. Na taj način znanost omogućava napredak društva jer se kroz raspravu, neslaganja, slaganja i diskurs formiraju nove paradigme. Novinari ne uzimaju u obzir činjenicu da neki od nas imaju tu privilegiju da zbog svojeg dugogodišnjeg sudjelovanja u međunarodnim institucijama i akademijama, zatim kao recenzenti projekata prijavljivanih europskim znanstvenim zakladama i časopisima, saznaju mnoge informacije iz znanstvenih istraživanja koje će eventualno tek biti objavljene ili možda (često) nikada neće biti objavljene. Znanost ima vlastite mehanizme (često i jako dugotrajne) koji omogućuju diskusiju i propitivanje znanstvenih podataka.

Literatura

- Cornacchia, Giuseppe, *Ten problems for pre-ss and media*. Ten. Problems.com #8 (<https://www.tenproblems.com/2020/03/06/ten-problems-for-press-and-media-in-the-2020s>)
- Nasr Hazaea, Abduljalil, *An Approach to Creative Media Literacy for World Issues*, 2021. Journal of Media Literacy Education Pre-Prints, Paper 1, online at <https://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=jmle-preprints>
- Newman, Nic, *Journalism, Media, and Technology Trends and Predictions 2021* Reuters Institute, University of Oxford, United Kingdom, online at https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-01/Newman_Predictions_2021_FINAL.pdf
- Pagliaro, Stefano, et al., *Trust predicts COVID-19 prescribed and discretionary behavioral intentions in 23 countries*, 2021, PLoS ONE 16(3): e0248334, online at <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0248334&type=printable>
- Parusinski, Jakub, *Time to rethink the media funding model*. WNIP, What's New in Publishing, Last modified on March 18th, 2021 <https://whatsnewinpublishing.com/time-to-rethink-the-media-funding-model/>
- Radcliffe, Damian, *The impact of COVID-19 on journalism in Emerging Economies and the Global South*, 2021, THOMSON REUTERS FOUNDATION, online at https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/26007/covid_global_south_2021_radcliffe.pdf?sequence=3
- Reisach, Ulrike, *The responsibility of social media in times of societal and political manipulation*, 2021, European Journal of Operational Research 291, 906–917, online at <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0377221720308249/pdf?isDTMRedir=true&download=true>
- Šebalj, A., <https://www.logicno.com/politika/istine-i-la-zi-oko-sveucilista-jurja-dobrele-u-puli-i-medicinskog-fakulteta-u-puli.html>

Današnji
mediji:
problemi i
manipulacije

—
Krešimir
Pavelić

Sead Alić —

Prof. dr. sc. SEAD ALIĆ
Sveučilište Sjever - Sveučilišni centar Koprivnica
Centar za filozofiju medija
Hrvatska
www.centar-fm.org
www.seadalic.com
sead.alic@unin.hr
098 982 85 92

Virus kao medij

Ključne riječi virus, medij, poruke, infodemija, slobodno tržište

Sažetak Virus COVID-19 poslao nam je mnogo nejasnih znakova. Oni su kao informacije prevođene u poruke. Te poruke su različito interpretirane od strane znanstvenika, stožera, političkih stranaka, vlada. Virus COVID-19 je u tom smislu više od poruke. On je medij koji se interpretira, instrumentalizira; koji nas poput suvremenih masmedija zatvara u 'zatvore bez zidova'.

COVID-19 je uspješnije od svih dosadašnjih tekstova, knjiga i autora uspio skrenuti pozornost na manipulacijski karakter suvremenih medija. Mali virus koji ne poznaje granice, žice, boju kože, saldo na računu – podcrtava važnost svakog pojedinca u svijetu, važnost dijaloga i sučeljavanja argumenata, te problematičnost instrumentaliziranja medija od strane vlada i velikih korporacija.

Poguban je utjecaj medija ukoliko se oni prepuste isključivo zakonitostima tržišta jer je slobodno tržište logikom stvari slobodnije za bogate investitore, u pravilu nesklone istini i općem dobru. Infodemiju tekst interpretira kao potvrdu bolesti medijske dimenzije svijeta, te kao još jedan poziv kritičkom promišljanju nikada dovoljno ozbiljno shvaćenih sustava medijskog posredovanja.

Virus as Medium

Key words virus, medium, messages, infodemia, free market

Abstract The COVID-19 virus has given us numerous vague signs which serve like information transformed into messages. These messages have been interpreted in various ways by scientists, crisis headquarters, political parties and governments. In this sense, the COVID-19 virus has become more than just a message. It is a medium to be interpreted or instrumentalized; just like modern mass media, it imprisons us within a 'prison without walls'.

More than any other text, book or author, COVID-19 has been successful in turning our attention towards the manipulative character of mass media. This small virus knows no borders or wires, the differences between skin colours or account balances. This is why it reveals the fact that every individual in the world is important, that dialogue and comparison of different views are important, as well as the issue of governments and corporations using the media for their ends.

The impact of the media becomes dangerous if allowed to follow only the rules of the market, since the free market is obviously more free for rich investors, who are mainly not so keen on truth or the common good. This text interprets the current infodemic as a confirmation of the diseased media dimension of the world and as another call for critical reflection on the systems of media representation which are still not being taken seriously enough.

I POSTAVLJANJE KONTEKSTA

1. Bolesno društvo

Nekad su filozofi gotovo u pravilu bili i liječnicima. Jedan od njih bio je i Ibn Sina (980. - 1037.), u Europi poznatiji kao Avicena. U njegovoj se enciklopediji liječništva al-Qanunfi al-Ti-bb (*The Canon of Medicine*) bilježi termin 'al-Arba'iniya' ('četrdesetnica'), a odnosi se na četrdesetdnevno izoliranje osoba koje bi mogle prenijeti zarazu.

Filozofi danas gotovo bez iznimke nisu liječnici. Nisam ni ja. Zbog toga mislim da bi jedini mogući doprinos mogao biti ako sugeriram dva moguća toka razmišljanja, a oni se odnose na mogućnost da je s virusima korone čovjek nešto pokušavao u nekom medicinskom laboratoriju, ili da je riječ o opasnoj prirodnoj opomeni ljudima.

U skladu s vremenima koja prioritet uvijek daju istraživanju posljedica a ne uzroka, i ja ću se (nema mi druge) baciti na pitanja koja ocrtavaju paradoks ponašanja politike, medija i javnosti u sučeljavanju s fenomenima pandemije i infodemije. Ti paradoksi govore o zakašnjoj svijesti o odlukama koje su donošene u naše ime. Ako će u njima biti ironije i cinizma, onda je to samo zato što je nama zatvorenima u naše katakombe za iskazivanje protesta još jedino to ostalo.

Prva misao cinika iz katakombi mogla bi zvučati ovako: Otkud toliki strah od koronavirusa kad sve države svijeta (koje drže do sebe i svog neba) kupuju sve modernije i sve skuplje - borbene zrakoplove. Njima se s dovoljno velikih visina može gađati i ono nevidljivo. Valjda će superprecizni projektili sve-moćnih zrakoplova biti sposobni pogađati te nevidljive mete.

Smanjenja izdvajanja za znanost (u zemljama koje moraju štititi svoje nebo), sasvim sigurno, osnažuje konkurenciju među znanstvenicima. Nema sumnje da će se među njima naći i oni koji će, da bi preživjeli, izmisliti i domaće varijante cjepiva. (Kratka povijest korona-krize povijest je uključivanja sve više timova iz sve više zemalja u proizvodnju cjepiva). Navijat ćemo izgleda (onako kako navijamo u politici, religiji, sportu, pravosuđu...). I cjepiva tako počinju oblačiti nacionalne dresove, odnosno mirisati na Istok ili Zapad.

Desetljećima je već (u tranzicijskim državama Balkana) zdravstveni sustav (uostalom, kao i mnogo toga još) oblik 'legalnog' pretakanja budžetskih sredstava u privatne tvrtke, a njihovim posredovanjem vraćanje tih sredstava političkim donositeljima odluka o pretakanju. Tako opran novac investira se u 'nažalost' vidljive nekretnine i pokretnine, pa se svako neko vrijeme tri dana zabavljamo kafijskim situacijama. Nakon tri dana viroze medijska temperatura splašnja i problem jednostavno nestaje. Preteča suvremene nam aktualne pandemije bila je dakle pandemija afera pretvaranja društvenog vlasništva u privatno (legaliziranjem krađe ili krađom bez legaliziranja).

U hrvatskom Zagrebu izgradili smo Arenu (sportsko-rekreativnu tržnicu na kraju grada, u blizini započete bolnice) svjesni da smo (fromovski rečeno) 'bolesno društvo' i da će nam trebati veliki centri za liječenje. Arena konstantno proizvodi gubitke, ali je korona-kriza stvorila privid da bi se i Arena mogla iskoristiti kao svojevrsni stacionar za zaražene Covidom.

Predosjećaj nas tjera razmišljati i o nacionalnom nogometnom stadionu jer se nogometni klub koji igra u Maksimiru ne može više sramotiti. Toliko zarađuje i tako dobro živi, a igra na derutnom stadionu u koji je već uloženo toliko da su se već od uloženog novca mogla dva takva napraviti. Sve je zaboravljeno, ali se javlja nova ideja: Nacionalni bi stadion vjerojatno mogao primiti veći broj zaraženih od Arena centra!

Kozmetički uređujemo zakone o medijima svjesni da promjene ne diraju u ovisnost svih medija ove zemlje o političkoj moći stranke koja je na vlasti. Kad bismo imali neovisne medije, možda bi se povremeno pojavilo i nešto srama na licima 'boraca za opće dobro' - dakle političara. Možda baš onda kad se pokaže da svojim projektima pretvaranja razumnog razgovora u statistička nabiranja i grafikone instrumentaliziraju i znanost, i medije, i obraze znanstvenika. (Svakodnevno pratimo broj oboljelih po medijskoj špranci praćenja dolazećih turista.) Korona nam šalje virus koji razotkriva i instrumentalizirane neslobodne medije i potemkinovske zakone.

Vjeru u razum ostavili smo prosvjetiteljstvu; samoskrivljenu nezrelost Kantu, a demokraciju smo pretvorili u ritual odustajanja od politike koji se obavlja svake četiri godine kada sve što znamo i umijemo pretvaramo u veliku nulu na listiću s brojevima i imenima nove bahate garniture. Biramo tako na 'praznik demokracije' novu oligarhiju.

Je li drukčije u svijetu i što preuzimamo? Na globalnoj razini mi ljudi odustajemo od morala, mišljenja, humanističkih vrijednosti, od pitanja smisla ljudskog bivstvovanja, od kreativnosti i razvitka ljudske osjetilnosti kao pretpostavke jednog ljepšeg svijeta. Lokalni moćnici debelo koriste taj trend pretvaranja svega živoga u neživo, pa posvuda izrastaju novi politički, crkveni, akademski i poslovni feudi. Njihov je glavni moto: 'Dok podržavamo interese jedni drugima ni jedna misleća glava neće se probiti kroz mrežu naših propisa, zakona, odluka, a ako zatreba, tu su i obrijane glave.'

Homo sapiens je na dobrom putu da negirajući sve što je živo, ljudsko, kreativno - nestane. Da stvar bude jasnija, za samouništenje nam nisu potrebne bojne ili nuklearne glave, ili borbeni zrakoplovi. Uništiti će nas nešto čemu smo mi sami - stanište. Onako kako mi uništavamo Zemlju koja nam život omogućuje, tako će nas uništiti virus koji će biti živ samo dok živih bića na Zemlji ima. Protiv nas se vodi biološki rat. I gotovo da je svejedno buni li se to priroda ili je neka nova vrsta Malthusove poduzetnosti na djelu. Istovremeno nas je i previše i idemo krivim putem.

Sljedbenici Thomasa Roberta Malthusa (1766. - 1834.) sjećaju se njegovih riječi: 'Sva djeca koja se rode iznad broja potrebnog za održavanje broja stanovnika na željenoj razini, neizbježno bi morala nestati, osim ako se za njih napravi mjesta smrću odraslih osoba. To mora biti aktivna politika vlasti. Trebamo potaknuti djelovanje prirode u stvaranju tog mortaliteta umjesto da ga glupo i uzaludno sprječavamo. A ako se bojimo prečestih posjeta strašnog oblika gladi, trebamo pobunama potaknuti druge oblike prisilnog i prirodnog uništenja. Umjesto preporučivanja čistoće siromašnima potaknuti suprotne navike. U našim gradovima trebamo praviti uže ulice, nagomilavati više ljudi u kuće i izazivati povratak kuge. Na selu trebamo graditi naselja blizu stajaćih voda i osobito poticati u svim močvarnim i nezdravim uvjetima. Ali iznad svega trebamo strogo osuđivati specifične lijekove protiv harajućih bolesti i one dobronamjerne ljude, koji su pak u zabludi, a koji misle da su čovječanstvu učinili uslugu time što su osmislili projekte za potpuno istrebljenje neke određene bolesti.'¹

Riječi tog 'demografskog proroka' kao da se ostvaruju. Velik je broj ljudi na Zemlji - višak: proizvodi smeće, živi u

¹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Thomas_Robert_Malthus

nehigijenskim uvjetima, bori se za ljudska prava, upire prstom na bogate i prebogate. Virus svijesti o neodrživosti neoliberalnog kapitalizma nezadrživo napreduje društvenim mrežama, anarhističkim portalima, opskurnim društvima koja se još uvijek bave mišljenjem. To razliku između običnih i bogatih čini sve vidljivijom. Snove više nije moguće prodavati filmovima, sapunicama ili romanima. Zidove društvenih uređenja nije više moguće rušiti glamurom satelitskih programa. Sve je već viđeno i postaje sve dosadnijim. Narod traži žive gladijatore u arenama života. Zato nam se sve češće serviraju priče koje se zbivaju u interijerima vila, jahti, luksuznih zrakoplova, po nepristupačnim otocima, na nepoznatim zaštićenim destinacijama.

Uspostavljanje financijskih rajeve na zemlji bio je korak koji je nezasitne uputio na novi *level* igre. Prebogatima su sami sebi postavili 'logično' pitanje: Zašto cijeli planet Zemlja ne bi bio svojevrsna porezna oaza? Dobra ideja, ali što ako se narodi svijeta suprotstave takvoj ideji? Možda su razmišljanja išla u sljedećem smjeru:

Nakon što su postali vlasnici sredstava za proizvodnju, korporacija za manipuliranje i institucija za ozakonjenje vlastitih odluka, plemenitaši dolaze do zajedničkog zaključka: Zemlja je prelijepa da bi pripadala svima. Ona može biti samo u vlasništvu onih koji je mogu kupiti.

Sljedbenici pak prirode kao Logosa koji se samoobnavlja i stvara veličanstvenu ljepotu na Zemlji, nažalost, trenutno ne mogu ništa. Ulovljeni su (zajedno sa svim ostalim) u stampedo bijega od - zaslužene kazne. Ono što mogu, to je da povremeno, u trku, dobace javnosti koje nema: Upozoravali smo vas!

No nije sve tako crno. Pred nama je vrijeme prepoznavanja struktura, konfiguracija, oblika djelovanja koji su nam odranije poznati i kojih se odnekud sjećamo. Pokazat će se da u suvremenom komuniciranju preporuka o zdravlju ima mnogo toga što dolazi iz sfere promidžbenog pa i religijskoga. Sličnosti se naprosto više ne mogu prikriti.

To naravno ne umanjuje brigu svakog čovjeka zemaljske kugle za medicinsku dimenziju problema. To također ne govori o nužnosti da se sve razmišljanje svede na nemedicinske elemente. Ovdje je na djelu samo jedan od mogućih načina razmišljanja. Onaj možda najmanje važan.

Ali indikativan...

2. Ono nevidljivo mijenja vidljivije

Zemlja odavno nije u središtu svemira. Sunce se prestalo okretati oko zemlje. Niti ljudski se razum nije baš proslavio u odnosu na podsvjesne strukture ljudskoga bića. Egocentrizam je kroz povijest gubio bitku za bitkom. Da bi opstao, kamuflirao se u imperijalizme, nacionalizme, europocentrizme, kolonijalizme i neokolonijalizme. Izmislio je ideju napretka kao krinku za skrivanje dobro uložnog – opljačkanog blaga 'neciviliziranih' naroda. Konačno kamuflirao se u ideju demokracije jer je shvatio da je pljačkati najjednostavnije ako se to radi u ime demokracije odnosno njenog uvođenja u 'necivilizirani' dio svijeta.

To naravno svi znaju, ali malo će se tko tome suprotstaviti. Represivni sustavi tako su dobro pozatvarali sve kanale komuniciranja, razvili suptilne metode eutanaziranja, ismijavanja, marginaliziranja bilo kakve ozbiljne kritičke misli koja bi sustav laži i manipuliranja, pa i našeg ljudskog licemjerja stavio u pitanje.

I onda se pojavi virus koji nas pozatvara u nas same i omogućući nam vrijeme za razmišljanje o svemu: sebi, sustavu vrijednosti u kojemu živimo, lažnoj demokraciji, vlastitoj osuđenosti na prestiž, nadmetanje, gaženje svih koji su na putu do uspjeha. Da nam vremena upoznati strance s kojima živimo u istim kućama ili stanovima. Odjednom nevažnim postaje sve ono za što bismo se kleli da bez toga ne bismo mogli živjeti. Sport je stao. Medijske zvijezde polako se gase. Više se ne možemo hvaliti jedni drugima kako smo bili na nekom religijskom obredu, koncertu svjetske zvijezde, kako smo na putu po svjetskim turističkim destinacijama, kako uživamo na nekom krizeru.

Cijelog smo života bježali od sebe, zalijetali se u nogometnu, navijačku, političku, nacionalnu, religijsku masu, a sada nas jedan poluživi virus osudi na nas same. Kako izdržati? Mi smo naučili na nogometne 'ludnice', na 'ludnice' navijačkih strasti. Navikli smo na 'ludnice' koncerata, tulumu, dočeka pobjednika... ali na 'ludnicu' sučeljavanja s vlastitom samoćom nismo. Ako nas to ne odvede u ludnicu bez navodnika – bit će spasa za ljudski rod.

Ima neka tajna veza između Baconove sugestije kako razumu nisu potrebna krila nego olovni utezi i naizgled čudne činjenice da nam ponekad bolesti i nesreće mogu donijeti najveće pomake u samospoznaji i razumijevanju bitnoga. Zdravi

i prepuni snage nerijetko ulijećemo u nevažno, nametnuto i stereotipno. Čini nam se da upravljamo zbivanjima, čak i onda kada zavedeni i izmanipulirani medijima samo izvršavamo nečiji, medijima suptilno nametnuti program.

Trenutna nam situacija pak govori da bi umjesto nas 'velikih' o našim sudbinama mogli odlučivati mali sićušni virusi. Indikativno je da bi oni, balansirajući negdje između života i smrti, mogli odlučivati o životu ili smrti nas, roda koji je sebe samoproglasio ili u najmanju ruku sebe osjeća - središtem svemira.

No život nas ponovno upozorava da baš i nismo tako visoko na ljestvici života i da svaki pokušaj traženja ekskluzivnosti za vlastitu poziciju može završiti kobno. Danas se pokazuje kako moramo postati svjesni da s 'dužnim poštovanjem' moramo uvažiti zahtjeve nevidljivih virusa koji ne poznaju granice, spol, rod, boju kože, svjetonazor, religijsku ili bilo kakvu drugu opredijeljenost. Ironično 'čeznemo' za vremenima kad smo se svađali oko ustaša i četnika, ljudi bijele, crne ili žute boje kože, sljedbenika ove ili one religije.... Polako ali sigurno počinjemo shvaćati koliko je život veći od naših podjela i koliko smo mi 'veliki' zapravo mali u odnosu na ono toliko malo da je nevidljivo.

Postoji gotovo bezbroj razina razumijevanja pandemije, njenih izvora, načina širenja, utjecaja na ljudski rod. Facebook je suvremena enciklopedija asocijacija koje ljudima padaju na pamet dok pokušavaju razumjeti što im se događa. Umjesto sistematiziranja ozbiljnih i neozbiljnih, duhovitih ili glupih, bahatih ili religijskim pozivima obojanih pristupa, ja bih iz filozofsko-socijalnog aspekta pokušao razumjeti konzekvence, jer su one indikativne za novi vrijednosni poredak u svijetu.

Činjenica je naime da jedan mali virus stavlja danas u pitanje sve vidljivo čime smo površinu zemlje zarobili. To čak ne mora biti namjera virusa (bez obzira je li proizveden u laboratoriju, je li mutirao ili je poslan od univerzalne nadnaravne sile za koju je čovjek pronašao ime Bog). Za virus ne postoje granice, a sve se prepreke čine samo sredstvima odlaganja vremena kada će milijarde tih sićušnih mrtvo-živih bića postati dio nas i odlučivati tko će preživjeti.

Nijedna socijalna misao, uključujući i Marxovu, nije riječima uspjela uvjeriti ljude da su (ili da bi trebali biti) jednaki. Nema dovoljno snažne riječi koja bi dovoljno glasno upozorila

**Virus kao
medij**

—

Sead Alić

da moramo tragati za oblicima jednakosti i vlastite samorealizacije koja je istinski moguća samo u svijetu u kojemu je jedan čovjek drugome – bogatstvo. A mali nevidljivi virus tjera nas svakodnevno na svijest o toj nužnoj jednakosti i nužnosti traganja za načinima pomoću kojih bi do te jednakosti došli.

Primjerice, naciji koja želi biti najveća i prva - virus bi uskoro mogao pokazati da je sistem zdravstva u kojemu se ne brinemo o svima nego samo o onima koji imaju novac – šuplji sir kroz koji će virusi projuriti s lakoćom. Ako ne brinemo o svima kako ćemo se zaštititi od virusa koji ne bira prijenosnike? Koju to granicu virus neće proći i koji to novac može izolirati svoje vlasnike od ostatka svijeta? Ironično pitanje za sustav koji ne želi svima pružiti zaštitu moglo bi biti: Zar se oružjem može obraniti od onoga što je nevidljivo?

Paradoks američke demokracije, odnosno mediokracije (trgovačkog prava kupovanja glasova posredstvom masmedija) u tome je što bahatost jednog demokratski ustoličenog vladara može pobiti veliki dio populacije koja je tu bahatost dovela na vlast. Oružje neće onemogućiti ljudske kontakte bez obzira na izolacije, dostave dronovima ili gomilanja oružja u podrumima.

Nepromišljenost vladara dovodi do najvišeg stupnja *infodemije*, oboljenja medija koji (vrlo često vezani korporacijskim interesima s politikom) mogu širiti različite, pojavne oblike te bahatosti, populaciji koju treba umiriti. No svijest o nezauzavljivom gotovo karakteru onog nevidljivoga koje, stavljajući u pitanje sustav zdravstva ne samo jedne nacije - upozorava na neodrživost ljudskog svijeta ukoliko je on okrenut uspostavljanju razlika među ljudima a ne uspostavljanju ravnopravnosti, sljepoći za umiranja gladnih u svijetu i 'pravom na osvetu' za svakog ubijenog svog čovjeka, pravom na kolonijalno i neokolonijsko siromašenje trećega svijeta i kažnjavanje tog istog svijeta ratovima i sankcijama ukoliko se pobuni.

Filozofi interpretiraju svijet, ali bi ga učinkovitije od filozofskih konstrukcija mogao uskoro promijeniti sićušni i nevidljivi – virus. A ako i pripitomimo ovaj virus, prije ili kasnije, uz današnji sustav vrijednosti u svijetu – pojaviti će se novi, vjerojatno još razorniji.

Ako se virus ubiti ne može (jer je uvijek na granici između života i smrti) onda ga našim aktivnostima možda možemo samo osnažiti. Negdje u svojim živo-mrtvim dubinama

mrtvo-živi virus hrani se Hölderlinovim stihovima o jačanju onim što ga ne može ubiti...

Poput bića koje se hrani mržnjom i željom za istrebljenjem ljudi, virus se mijenja, dograđuje, izgrađuje nove sisteme obrane i napada. Novim modelima virusa mi ljudi dajemo imena. Ta imena su poput beskonačnog broja nijansi boja. Hoćemo li shvatiti da svim nijansama ne možemo dati ime? Hoćemo li razumjeti da napadajući viruse koordiniranim akcijama zapravo koordiniramo rađanje njegovih novih modela i njegove nove snage?

**Virus kao
medij**

—
Sead Alić

3. Koloniziranje ljudske psihe

Na mjesto srednjovjekovnih teologa i predstavnika religijskih hijerarhija došli su globalni igrači koji se ne oslanjaju ni na Boga, niti na čovjeka. Uplašeni zbog prijetećeg i sve bližeg kraha društvenog uređenja koje im omogućuje materijalno cijeđenje onog dijela zemaljskog stanovništva koje još nije gladno, oni novi prostor pronalaze u proizvodnji viška vrijednosti na platou straha koji proizvode globalnim medijima i globalnom birokratskom strukturom. Nakon što su kolonizirali zemlje, porobljavali narode, vodili imperijalističke ratove - odlučili su se na - koloniziranje ljudske psihe.

Na način na koji su 'donosili civilizaciju' u zemlje koje su kolonizirali, tj. spašavali; proglašavali ljude druge boje kože nižim rasom (pa se prema njima odnosili kao prema životinjama); nakon što su milijune ljudi pobili u svojim ratnim svađama oko utjecaja i podjele plijena - na vrlo sličan način ljudskom su biću danas ponudili novo spasenje koje, istina, nije teološke nego medicinske naravi.

Tajna spasenja u svom realnom obliku oduvijek je naime bila u višku vrijednosti i u proširenju tržišta. To je bio način da se ponudi spasenje onima koji će ponuđače spasiti. Logika globalnih igrača i danas kaže: Ponudimo im spasenje - Ideja spasenja spasit će nas same!

S druge strane, ono ljudsko i doskora božansko u čovjeku ostavljeno je 'anakronim misliocima' koji još uvijek propituju pojmove kao što su *volja, sloboda, istina, moral, pravda, jednakost, duhovnost ili Bog*. No takvih je sve manje jer se duhovno otima uzusima znanstvenog mjerenja, a negirati svemogućnost

i sveprimjenjivost znanstvenih metoda znači heretički se suprotstaviti racionalnoj logici traganja kapitala za novim kolonijama, novim nalazištima zlata, novim zemljama potencijalnih robova, novim poljima nafte.

Koloniziranje ljudske psihe počiva na proizvodnji straha. Na sličan način na koji farmaceutska industrija (posredstvom *show* programa s 'fotošopiranim' i 'estetski' operiranim osobama) kod gledatelja/ica prvo proizvodi osjećaj manje vrijednosti, a onda u reklamnim blokovima nudi rješenje koje donosi 'sigurnost' i 'samouvjerenost' – globalni igrači odlučili su proizvesti *globalni strah*, pretvoriti vlade država u reklamne agente, a znanstvenike medicinske struke u statistike. Spasenje je – prestanak straha. Za to je potrebno vjerovati da je spasenje moguće i da su sve činjenice koje tome ne idu u prilog čista znanstvena hereza.

Za takvu proizvodnju straha nisu mogli koristiti potrošene ideje kao što su rat, represivni sustavi u državama, različite vrste diktatora, teroriste...! Za globalni strah bio je potreban - nevidljivi neprijatelj.

I gotovo da je svedjedno je li taj nevidljivi neprijatelj došao kao pokušaj Prirode da nam skrene pozornost na nas same, ili je riječ o 'potpomognutoj oplodnji' virusa – u rezultatu imamo isto: šansu koju globalni igrači (ako sve nisu priredili) nisu mogli propustiti.

Globalni ekran proizvodi u ljudima strah. Državne birokracije, sve odreda u dugovima prihvaćaju igru izbjegavanja problema i odlažu nuđenje rješenja za doba spasenja. Strah proizvodi potrebu proizvoda (lijeka) koji nas može osloboditi tog straha. Globalni igrači (bivši robovlasnici, feudalci, vitezovi, kapitalci kapitala, vlasnici korporacija) postaju spasitelji, sveci.

No samo zakratko. I njihova pohlepa je globalna. Obznanjuju da će se proizvod morati konzumirati redovito kako bi se izbjegla bilo kakva mogućnost novih padova u osjećaje panike. Preventivno liječenje straha od nevidljivog neprijatelja uplatama vidljivih iznosa s računa nacionalnih budžeta ljudima i korporacijama čiji prihodi tako brzo rastu da će uskoro pokupovati sve znanstvenike koji znaju brojati zaražene i umrle.

Više ne treba ratovati, ne treba osvajati države, pokoravati narode, brinuti se o robovima, tjerati radnike da intenzivno.

rade 16, 14, 12, 10 ili 8 sati. Koloniziranje ljudske psihe proizvodnjom straha od nevidljivog neprijatelja vrhunski je izum globalnih igrača. Bolji i od terorizma.

Nemoral proizvodnje viška vrijednosti pretvara se sada u moralnu osudu onih koji ne pristanu na 'lijeak protiv nevidljivog neprijatelja'. Spremni smo mrziti one koji ne vide nevidljivog neprijatelja. Bježimo na drugu stranu ulice kad sretnemo onoga koji se ne boji nevidljivog neprijatelja. To je sigurno heretik koji propituje *superextra* profit *ultra* male skupine ljudi koji u džepu imaju dionice proizvođača lijeka protiv nevidljivog neprijatelja. Njemu je vjerojatno čudno da je stvoren idealan sustav zarade protiv kojega vjerojatno nitko ne može ništa i neće učiniti ništa. Konačno, riječ je o spasenju kao završnom činu povijesti.

Na mjesto siromašnih sada dolaze bogati apostoli, najbogatiji ljudi na zemlji koji će nas povesti u raj. Kako je to lijepo.

**Virus kao
medij**

—
Sead Alić

4. Covida ergo zoom

Oduvijek je mišljenje bilo povezano s nekim medijem. U početku smo usmeno izgovarali mitske, religijske ili filozofijske sudove, ne primjećujući da smo naše 'mudrosti' prilagođavali mediju usmenosti u kojemu smo tada 'plivali'. Pisali smo 'mudre pjesme' ili smo pisali kratke rečenice (da bi ih drugi lako pamtili i prenosili) koje će poput današnjih slogana osvajati slušatelja.

Dok smo pisali pjesme bili smo nadahnuti muzama. Strogi nemuzikalni ljudi davnih antičkih vremena pobunili su se protiv pjesništva jer su se među pjesnicima pojavili ljudi koji vjerojatno nisu bili nadahnuti muzama a pisali su u formi pjesništva (taj 'sofizam poetske forme', ta laž poezije živi i danas). Poezija je optužena da odvaja od bogova, odnosno da ćemo se prozom dostojnije njima približiti.

Pali smo u prozu. Gramatika je obukla ruho logike. Geometrija je rodila idealne oblike koji će biti prototip svih budućih ideala pomoću kojih će se zavoditi ljudske duše.

Za prozne tekstove muze se više nisu smatrale odgovornima pa su tekstovi postajali sve običniji, svakodnevniji, prazniji. Potpisali smo ugovor s vragom.

Gramatički i logički točno prognali smo iz javnog života zajedno s muzama i poezijom i ono poetsko u nama ljudima, ono što je pružalo mogućnost istinske duhovne zajednice.

Proza je u potpunosti okupirala i vjeru. Religije su uhvaćene u medij proze i kao takve postale žrtve racionalnog pristupa. Najveći su vjernici postali oni koji su mogli najbolje argumentirati stavove, najbolji poznavatelji svetih rečenica, ljudi koji su dokazali da su dovoljno daleko od bilo kakve poezije, mističnog samoosjećanja božanskoga u sebi.

U takvoj situaciji nije ni čudno što slabi interes za religijske hijerarhije. U tim religijskim hijerarhijama prepoznaju se obrasci političkog djelovanja. Prepoznavanja spuštaju predmet religijskog djelovanja u političku arenu. Miris nebeskoga gubi se u ovozemaljskim uputama o tome kako se politički orijentirati, što raditi, za koga navijati, kojem se svjetonazoru prikloniti. Suvremene političke hijerarhije izrasle na istoj zabludi efikasnije su na kratki rok, no životi pojedinaca i jesu takvi da, ako racionalno gledano, pojedinca uglavnom i interesira taj kratki rok.

Religijske hijerarhije uče sada od političkih i rade iste greške. Muftije i glavni imami odjednom se pojavljuju kao političari, varajući na taj način sve one koji su u njih vjerovali. Kršćanstvo već odavno djeluje po principima politike. Bog je postao sredstvom podjele a ne zbližavanja.

Blagosilja se oružje s kojim se ide ubijati ljudi druge vjere. Vraća se vjeronauk u škole a ne uviđa se da će vjeronauk kao školski predmet biti najljući protivnik vjeri kao takvoj. Možda će proizvesti određeni broj religijskih štrebera, ali će bespovratno oduzeti mnogoj djeci da se uzdignu vlastitim tražanjem do razine vjere. Bog kao objekt štrebanja (u štreberski organiziranom sustavu obrazovanja) bit će samo činjenica. Vjera će biti zamijenjena poznavanjem činjenica, a duhovni razgovor natjecanjem u poznavanju dogmi.

U vrijeme medija pisma Pismo je postalo Sveto. Prvo je to mediološko priznanje važnosti medijskog posredovanja. Medij pisma medij je 'prenosivog Boga', kako bi rekao Regis Debray. Temeljna dubinska razlika između kršćanstva i islama u mediološkim je napatcima: Kršćanstvo kaže 'čitaj', a islam zapovijeda 'uči' (što u mediološkom smislu znači izgovaraj uz određenu melodiju, odnosno – pjevaj)

Elektroničko doba donosi 'smrt Boga'. Postajemo intuitivno svjesni da umire Bog pisma i da je upražnjeno mjesto Apsoluta. Mediji izlaze iz sjene i traže mjesto koje zaslužuju. Televizor je postao novi oltar s kojeg se građanima obraćaju svećenici novoga kova. Mjesta za vjeru je sve manje.

Digitalno doba društvenih mreža stavlja u pitanje ne samo vjeronauk u školama nego i školu kao jedan zastarjeli oblik vjeronauka. Velike korporacije u tišini se pripremaju preuzeti sustave obrazovanja. Zoom ili Google Meet i slične platforme, nisu samo platforme kojima se provodi edukacija. One su najava 'savršenih' predavanja koja će se moći dobiti po niskoj cijeni i koja će izbaciti iz igre dosadašnju ideju obrazovanja. Globalno lomljenje identiteta najsnažnije će eksplodirati mijenama sustava obrazovanja. U pismeno doba kleli smo se u Cogito ergo sum. Izgubismo. Slogan novoga doba već je izrečen i glasi 'Covidio ergo Zoom'.

Nalazimo se pred novom Objavom. Ona će biti medicinskog karaktera. Nudit će spasenje svojim sloganima zao zapovijedima koje se moraju bespogovorno slušati. Svi koji ne slušaju te zapovijedi bit će heretici i kao takvi prognani iz Nove Crkve.

II MEDIJSKA DIMENZIJA KORONA-KRIZE

Neulazak u medicinsku dimenziju problema korona-krize (nisam stručan i o tome ne želim govoriti) osuđuje ovaj tekst na promatranje medijske dimenzije ove krize (koja je na trenutke eskalirala do te mjere da se povremeno (na društvenim mrežama) nazivala i svjetskim ratom. Naizgled je to hendikep, međutim, pretpostavljam da se analizom ponašanja medija može doći do vrlo zanimljivih pitanja koja se mogu uputiti i medicinskoj struci, i znanstvenicima medicine, i vlasnicima medija, pa i novinarima. Pokušat ću dakle ovaj dio teksta strukturirati prema fenomenima koji su se pojavljivali uz korona-krizu i koji su vremenom postajali sve očiglednijim.

1. Dijalog

Nema kulture koja neće zagovarati kritički pristup i nužnost otvorenog dijaloga o svakoj stvari unutar demokratskih društava. Dijalog bi nam svima trebao pomoći da se oslobodimo nasljeđa jednogumlja i da sučeljavanjem mišljenja omogućimo istini da se pojavi u svojoj 'neskrivenosti'.

No što se događa kada se pojavi potreba koordiniranja ponašanja svih građana države? Kako dijalog može preživjeti u situaciji kada politika uzme u ruke sve *mainstream* medije i kada odredi što je dobro za društvo u cjelini. U pravilu je riječ o strankama na vlasti. Međutim u slučaju korona-krize riječ je o velikom i neočekivanom 'razumijevanju' pozicije i opozicije (ne samo u Hrvatskoj).

Indikativno je naime odustajanje medija od izravnog sučeljavanja različitih pristupa korona-krizi. U ime svih mogućih pristupa u medijima su uglavnom govorili sljedbenici središnje linije obrane od virusa COVID-19. Ostali su poslani na ulicu i na društvene mreže.

Izostanak istinskog dijaloga mogao bi se razumjeti kao briga odgovornih ljudi i institucija da se jedinstvom odupremo korona-krizi. U temeljima ove ideje jasna je i dosta razumljiva postavka koja kaže da ukoliko se svi zajedno i odgovorno ne pridržavamo uputa – virus ima veće područje djelovanja i trajat će u nedogled.

Ovoj 'samorazumljivosti' nažalost ne ide u prilog činjenica da su se sva totalitarna društva pozivala na sličnu 'mudrost'. I svim takvim društvima ona je donosila uspjeh funkcioniranja. No iza kulisa uspješnosti uvijek su se krili užasi koji su činjeni prema onima koji totalitarnu ideju nisu prihvaćali.

Detektiramo dakle izostanak pravog dijaloga, argumentiranih rasprava, prezentiranja različitih pristupa, odnosno izostanak medijskog objektivnog informiranja o svim mogućim aspektima i pristupima korona-krizi.

2. Propagandna matrica nastupa prema javnosti

Virus kao
medij

—
Sead Alić

BUDIMO ODGOVORNI. OSTANIMO DOMA. PRIDRŽAVAJMO SE MJERA. KORISTIMO DEZINFEKCIJSKA SREDSTVA. IZBJEGAVAJMO RUKOVANJA I GRLENJA. IZBJEGAVAJMO JAVNA OKUPLJANJA. DRŽIMO SIGURNU UDALJENOST OD 2 M. BRINIMO JEDNI ZA DRUGE. To su samo neki od poruka/slogana propagandnog segmenta akcije protiv korona-krize.

Reklamne poruke oblikovane su od redakcija medija, promidžbenih ekipa prodajnih lanaca, nacionalnih, regionalnih i lokalnih stožera (najaktivnijih u trasiranju puta 'rješavanja' COVID krize), te brojnih poduzeća i domišljatih sudionika društvenih mreža.

'UPUTE SU ZA SVE JEDNAKE. POMOZIMO NA PRAVI NAČIN. POMOZIMO ONE KOJI ZNAJU. BUDIMO PAMETNI. OSTANIMO KOD KUĆE. ZAŠTITIMO DRUGE I SEBE.' Ovo su pak poruke reklamnog spota jedne televizije koja se potrudila pa upute slikovito upotpunila kadrovima filmova 'apokaliptičnog' karaktera.

Kad bi netko prikupio sve podatke o emitiranju ovih poruka/slogana, odnosno prostoru koji ove poruke zauzimaju u tisku, na plakativima i drugdje – definitivno bi se moglo zaključiti da nikada u povijesti (ne samo Hrvatske) nije bilo reklamne aktivnosti u koju je uloženo toliko sredstava.

Eventualni problem otvara činjenica da nije riječ o porukama koje su proizašle iz jedinstvene svjetske strategije svih relevantnih znanstvenika, nego onih odabranih koji su kreirali sliku korona-krize prema rezultatima nikad do kraja završenih istraživanja i nikad do kraja definiranih rezultata znanstvenih sučeljavanja najrelevantnijih svjetskih imunologa (i ostalih stručnjaka).

Poruke se pojavljuju kao slogani kojima je cilj promijeniti ponašanje građanstva. Realno je postaviti pitanje: Kako se može ponašati građanin/gledatelj kojemu se sugerira da ostane doma, da 'bude pametan', da izbjegava rukovanje i grljenje, da i ako izađe drži distancu u odnosu na druge ljude i sl.

Svakodnevno ponavljanje ovih poruka, uključivanje političkih, sportskih, kulturnih i drugih autoriteta u prenošenje ovih

poruka, stvara u građanstvu snažan osjećaj izopćenja ukoliko samo postavi pitanje smislenosti neke od ovih poruka (primjerice puno je šala bilo na temu sugeriranja pranja ruku)

Na djelu je dakle medicinsko-politička kampanja koja se provodi javnim medijskim servisima, ali jednako tako koju preuzimaju i nadograđuju i komercijalni mediji. Na djelu je dakle promidžbena kampanja. Njena snaga ne da nije zanemariva. Riječ je o najsnažnijem oblikovanju građanstva cijeloga svijeta od reklamnih kampanja za Prvi i Drugi svjetski rat.

Svoj karikaturalni dio ove kampanje počinju pokazivati kada se smanjuje interes za cijepljenje, odnosno kada se do javnosti počinju probijati alternativna mišljenja autoriteta medicinskih znanosti koja nisu uključivanja u diskusije na mainstream medijima. Počinju lokalne 'domišljatosti' u obliku putujućih autobusa, nagradnih ulaznica i drugih oblika stimuliranja za pristajanje na cijepljenje. Jedna od posljednjih mjera je povezivanje sugestije o cijepljenju s fondovima iz kojih se dijeli pomoć gospodarskim subjektima.

Vlasti režima koji su uspjeli obustaviti kritičko sučeljavanje različitih stavova imaju sada mogućnost svoje greške predstaviti kao svoje velike uspjehe. Tako se kupnja prevelikog broja cjepiva pojavljuje kao šansa da se građanstvu ponudi i cijepljenje njihove djece. Povremeno se političke igre odvijaju u obliku pružanja pomoći besplatnim cjepivom za građane drugih nacija ili predstavnika vlastite nacije u drugim državama. Ljudi koji onemogućuju diskusiju pojavljuju se kao dobrotvori. Dio je to strategije spasenja čiji je cilj spasiti donositelje spasenja od onih koje se deklarativno želi spasiti.

3. Evidentiranje stanja u nosu ili evidentiranje bolesti

Zahvaljujući društvenim mrežama, građani su se postepeno počeli uključivati u razgovore o korona-krizi. Skepsu su iznosili na različite načine i uz različita iskustva. Poznat je tako primjer gospođe koja je išla tri dana zaredom na provjeru PCR testom. I dok je prvi put bila pozitivna, u sljedećim nalazima bila je

negativna. Crnohumorno je bilo (inače snimljeno) pojašnjenje odgovorne osobe koje je išlo u smjeru sugestije da postoji mogućnost da je prvi put pokupljen korona virus štapićem pa da se zato nije našao u ponovljenim pokušajima.

Ovakvi slučajevi otvaraju brojne dileme, ali su indikativni za detektiranje cijelog sustava. Ono što je bitno detektirati, a može se već naći mnoštvo svjedočanstava o tome, PCR testovima se ne otkriva bolest nego samo prisutnost virusa u organizmu. Ta prisutnost može rezultirati oboljenjem ali i ne mora. Oboljenje može biti teško, vrlo teško, te u kombinaciji s već postojećim oboljenjima može dovesti i do smrti. No isto tako može biti riječ o blagim simptomima i relativno brzom ozdravljenju.

Bezbroj je nijansi boja u spektru svjetlosti. Možda je i bezbroj virusa u nama kao staništima virusa. Prostor je to za proizvodnju novih neprijatelja. Na mjesto virusa COVID-19 sutra može doći novi, isti onaj virus koji je možda tisućljećima živio u čovjeku. No tek će suvremena kombinacija politike, medicine i krupnog kapitala otkriti da je riječ o neprijatelju koji se inače ne može istrijebiti i o kojemu se ne zna previše, ali protiv kojega se mora boriti koordinirano – podržavajući napore onih koji su najviše kapitala uložili u proizvodnju neis-pitanog cjepiva.

Nijedan primjer s društvenih mreža ne može se naravno uzeti kao nekakav dokaz. Čak niti neko ozbiljno istraživanje stavova na društvenim mrežama neće se smatrati relevantnim. U stožerima borbenih mislilaca medicinsko-političkog kova ovakvi slučajevi će biti tretirani kao virusi, kao virusna infekcija na autostradi dogovorenih stavova kriznih stožera i politika.

Unošenje ovakvih razgovora i situacija u ozbiljniji govor o COVID-krizi bacio bi drukčije svjetlo na propagandna nastojanja političko-zdravstvenih (para)institucija. Tim više što je javni prostor postao prostor rezerviran za uvijek iste autoritete koji uvijek isto govore na isti neuvjerljiv način i s jednako neuvjerljivim argumentima.

**Virus kao
medij**

—
Sead Alić

4. Politička ustrojavanja znanstvenih autoriteta medicinske znanosti

Jedan od fenomena koji će se zasigurno istraživati u nadolazećem periodu svakako je utjecaj politike odnosno politika na znanstvenike, posebno imunologe. Uputa da trebamo slušati znanost dobila je gotovo pa karikaturalni oblik jer su znanstvenici postali glasnogovornici političkih stavova. Ukoliko ne bi zadovoljili u svom servisiranju političkih intencija bili bi zamijenjeni.

Takozvani stožeri postali su scena s marionetama kojima upravljaju politički centri moći. Naravno iz dovoljno velike daljine da ih se ne može vidjeti. Tako su uz pomoć medija znanstvenici konačno priznali da je i znanost ušla u orbitu političkog sustava vrijednosti u kojemu nema neovisnih znanstvenika, niti sučeljavanja stavova znanstvenih autoriteta. Oni koji misle drukčije jednostavno su izvrgnuti ruglu i nerijetko osuđeni na društvenu marginu.

Jednom će zasigurno biti istraženo i kako su neki znanstvenici jedno govorili prije pandemije, a nešto sasvim drugo kada su dobili velika sredstva za istraživanja virusa Covid-19. Na meti će biti i znanstvenici koji su istovremeno radili kao savjetnici na projektima proizvođača cjepiva i istovremeno se pojavljivali kao *opinion makeri* na sredstvima javnog informiranja.

Postroživši znanstvenike u vojničke redove, političarima su se otvorili putovi za ustrojavanje discipline građana/gledatelja

5. Korona zaraza vijesti, prime timea i specijalnih emisija

Svi programi najgledanijih televizijskih kuća postali su servis političke ideje discipliniranja građana poradi obrane od virusa COVID-19. To se moglo tumačiti kao konačno korisno uključivanje medija u realiziranje esencijalnih potreba društva/tava. Posebno kada je riječ o obrazovanju na distanci posredstvom jednog od tv programa javnog servisa. Nastava se uglavnom nije prekidala, a uredni službenici Ministarstva znanosti mogli su evidentirati uspješno realiziranje nastavnog plana.

Osim nastave za osnovnoškolce, televizijski servis ponudio je i udarna mjesta u televizijskim vijestima, problematiziranja u posebnim emisijama, te stalna ponavljanja spotova i poruka. Zaraza propagande obuzela je televizijske urednike, a preko njih proširila se na naciju/e. Nimalo ne čudi što su se na društvenim mrežama pojavili agresivni stavovi protiv bilo koga tko bi bilo što iz ponuđenog arsenala pokušao staviti u pitanje. Zaraženi propagandom agresivno su prozivali osobe koje su pozivale na promišljanje, dijalog, činjenice, studije, istraživanja – zdravi razum. Bezuspješno, jer je sve stavove zdravog razuma donosila ujedinjena propaganda mainstream medija

6. U potrazi za neprovjerenim cjepivom

Stvaranje svojevrsne medijske histerije moralo se negdje okončati. Budući da se nije moglo natrag, niti negirati sve što je do tada govoreno – neminovnim se nametnuo govor o cjepivu kao rješenju. Cjepivo se pojavilo kao *deus ex machina*, kao sredstvo potpune katarze.

Uvodna lutanja koja su sugerirala nemogućnost pronalaženja lijeka za viruse (jer svaki napad na viruse rezultira njihovim mijenama i novom povećanom otpornošću), zamijenjena su dobitnom kombinacijom: počelo se naveliko govoriti i pisati o čarobnom štapiću – cjepivu, koje s jednim ili dva uboda igle rješava sve probleme.

Proskribirane su sve osobe koje su upozoravale na nužnost ozbiljnih i višegodišnjih istraživanja. Stvorena je atmosfera u kojoj su ponuđači cjepiva mogli isposlovati nevjerojatne i neprihvatljive (do tada nepoznate i nemedicinske) uvjete. Mogli su ponuditi cjepivo ne odgovarajući ni za kakve nus-pojave.

Godine rada koje su nekada bile potrebne za uvođenje nekog lijeka na tržište nadomještene su osjećajem sigurnosti koji je propaganda proizvodila u budućim konzumentima cjepiva. Mediji su stvarali sliku potrebe cijepljenja što većeg broja građana svijeta u što kraćem vremenskom periodu. Sugeriralo se dakle tepih-bombardiranje građanske populacije neprovjerenim cjepivom koje će donijeti nus-pojave (za koje nitko neće odgovarati).

U počecima korona-krize stvorena je atmosfera traganja za dovoljnim količinama cjepiva. Bilo je pitanja ugleda,

snalažljivosti lidera nacija, njihovih trgovačkih sposobnosti da svojim građanima priskrbe na vrijeme dovoljnu količinu cjepiva. Opozicijskim kritičarima nedostatak dovoljnih količina bio je nabačena lopta za zabijanje gola vladajućoj politici. Neki su političari potrebu trošenja prevelikog broja kupljenog cjepiva prikazivali kao donacije drugim državama ili su otvarali mogućnost da se u njihovu državu dolazi na cijepljenje.

Kako je vrijeme prolazilo sve više je bilo znanstvenika koji su tvrdili da je cjepivo opasnije od samog korona virusa. Povećanje broja takvih stavova zaoštrilo je pak retoriku politika koje su investirale u cjepiva a nisu ih mogli utrošiti. Mogući potrošači cjepiva postala su – djeca.

7. Lutanje s maskama i bez maski

Maske su postale sredstvo raspoznavanja sljedbenika Propagandne akcije i anarhističkih pojedinaca koje je najjednostavnije bilo strpati u koš antivaksera. Nisu bili važni argumenti o nemogućnosti maske da zadrži viruse. Nitko nije dopuštao razgovor o štetnosti maski za stariju populaciju koju se primarno htjelo zaštititi. Nenošenje maske u niz slučajeva u mnogim je državama bilo povodom za fizičko maltretiranje od strane policije, službenika gradskih prijevoza ili djelatnika drugih institucija.

Nisu koristile ni usporedbe građana s nekadašnjim robovima kolonijalnih gospodara, niti traženja odgovora na postavljena pitanja. Animirani spotovi i infografike zorno su predočavale ideju da je nošenje maski korisno i da je s njima mogućnost zaraze manja

8. Od lockdowna do švedskog modela

Nekim režimima situacija korona-krize pomogla je da uvođenjem policijskog sata utišaju proteste vlastitog naroda. Svi politički problemi kao da su postali minorni pred najezdom virusa koji su se širili takvom brzinom da vladama nije ostalo ništa drugo do djelomičnog ili potpunog zaustavljanja ekonomskog, socijalnog, kulturnog, djelomice i religijskog života. Ono što je nekada bio izravan poziv na bunt, proteste pa i rušenje vlasti

– zabrana okupljanja – sada je glatko prolazilo. Pod pritiskom nevidljivog neprijatelja restrikcije su dobile prijateljske maske. Nasilno ponašanje policije imalo je opravdanje u brizi za ‘ostale’. Pojedinaac je prestao biti subjektom. Postao je objektom brige za sprečavanje širenja zaraze u cijeloj zajednici.

Istovremeno, nije bilo previše komentara a naročito ne razgovora o švedskom modelu. Bilo kakav razgovor takvog tipa vodio bi otvaranju starih pitanja i propitivanju prihvaćenih mjera. Ono što je preostalo medijima bilo je da povremeno iznesu nove brojke o zaraženima u Švedskoj. Pritom se nije pojašnjavalo da je riječ o broju osoba kod kojih je pronađen virus u organizmu. Također izbjegavan je govor o razlikama u postotcima umrlih prije i za vrijeme korona-krize.

Igre sa zatvaranjem čitavih poduzeća stavile su i privatni sektor pod nadzor državne birokracije. Bačen na koljena on je postao gotovo u potpunosti ovisan od projekata potpore. Ne treba previše nagađati o načinima na koje su te potpore dije-ljene. Desetljećima je uhodavan sistem razvijanja odnosa s provjerenim, privilegiranim, odabranim poduzećima.

**Virus kao
medij**

—
Sead Alić

9. Šišmiš kao okidač za mogući rat civilizacija

Osvrćući se unatrag, prisjećamo se kadrova tržnice u Wuhanu. Oni su nam trebali učiniti nesimpatičnim prehrambene navike Kineza i povezati ih s nastankom pandemije. Kadrovi ljesova iz Italije trebali su istovremeno biti snažan podstrek rađanju mr-žnje prema Kini. Istovremeno u nekoliko navrata pokretana je rasprava o eventualnoj mogućnosti da je virus stvoren vještač-ki u laboratoriju i da je ‘pušten’ namjerno ili slučajno.

Ne ulazeći u to pitanje mora se međutim evidentirati nešto što je dosta slično pokušaju uvođenja pandemijskog rata civili-zacija. On je trebao ujediniti zapadne sile i optužiti Kinu za zlo-djelo omogućavanja uvjeta u kojima je (na prirodan ili vještački način) rođen Covid-19.

To je naravno otvorilo i priče o suvlasništvu instituta i zavo-da koji su se bavili kako istraživanjem, tako isto i razvijanjem cjepiva. Sve je dobilo miris biznisa koji se provodi na najvi-šim razinama i koji će bogate učiniti bogatijim a siromašne

siromašnijim. Umjesto Huntingtonove podjele civilizacija po vjerskim šavovima, pojavila se nova, medicinska podjela, podjela po odnosu prema pandemiji.

Veliki neprijatelji Iran i Izrael i u ovom kontekstu dobili su 'adekvatne' naljepnice. Iran se 'dokazao' kao konzervativna država u kojoj je broj zaraženih katastrofalno rastao, a Izrael je bio primjer odgovornog ponašanja jer je u najkraćem mogućem roku uspio cijepiti gotovo cijelu svoju populaciju.² U tu se populaciju ne ubrajaju Palestinci koji su kao i u svim ranijim slučajevima ostali kraćih rukava. Vrijeme će pokazati jesu li administrativnom odlukom vlasti koja im nije htjela pomoći, ostali sačuvani i izloženi samo virusu za koji će se kasnije ispostaviti da je na razini virusa gripe.

10. Jesu li kreatori terorizma pronašli unosniji posao

Jedan od bitnih fenomena vremena korona-krize svojevrсни je izostanak terorističkih akcija na globalnoj razini. Razlog za to može se pronaći u zatvaranju granica, strožem nadzoru prelaska granica, te u prelasku država na svojevršnu medicinsku dokumentaciju kod prelaska granica. Je li to argument ili privid pokazat će vrijeme.

Naime malo je čudno da bi sofisticirane terorističke organizacije mogle zaustaviti potvrde koje moraju imati na granicama. Takozvani 'spavači' su osim toga već u državama u kojima se očekuju terorističke akcije. No, nekim čudom, kreatori terorističkih akcija kao da se bave nečim drugim.

Terorizam se u novom svjetlu pojavljuje kao zastarjelo sredstvo discipliniranja vlastitog naroda. Izbore više neće dobiti lideri koji se suprotstavljaju terorizmu, nego hrabri borci protiv nevidljivog neprijatelja – virusa.

Odsustvo velikih terorističkih akcija u doba korona-krize indikativno je. Ono možda više govori nego što se o tome piše. Vrijeme će pokazati što sve plašt korona-krize prekriva i koji će se akteri nakon ove krize pojaviti na sceni.

² 'Dodajmo kako su još ranije izašli podaci iz Izraela prema kojima cjepiva ne mogu spriječiti širenje zaraze kao prirodno stečeni imunitet. Naime, novi izraelski podaci govore kako je čak 55 posto novih slučajeva među cijepljenima. Ako je više od polovine novih zaraženih među cijepljenima, bilo kakva penalizacija mladih ako se ne cijepe nema smisla.' <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/poucak-iz-izraela-ucinkovitost-pfizera-poprilicno-pala-u-zastiti-od-zaraze-ali-smrti-nearastu-15085921> Viđeno 6. 7. 2021

11. Pandemijsko potapanje izbjegličke krize

Virus kao
medij

—
Sead Alić

Korona-kriza je pomogla da se umanje problemi nejednakosti suvremenoga svijeta koji su rezultirali velikim migracijama. Ne tako što je nejednakost smanjena nego tako što su stvoreni uvjeti za stav da je općeprihvatljivo ograničavanje kretanja svih građana a samim tim i izbjeglica i migranata. Mediji su izgubili osjećaj empatije prema ljudima u kampovima koji su umirali, smrzavali se, razboljevali se, odnosno živjeli u neljudskim uvjetima. Izbjeglice su prestale biti tema. Samim tim nestalo je s medijskih radara i problematiziranje odnosa bogatih i siromašnih država.

12. Ljubav na distanci

Temeljna ljudska potreba da se u ljubavi realizira kao cjelovito ljudsko biće korona-krizom bitno je onemogućena. Svi savjeti stručnjaka za stožerno prenošenje informacija iz političkih stožera, savjetovali su život na distanci. Da bi se spasio, ljudski je rod trebao samo prestati biti to što jest. Da bi jednom opet mogli biti sretni, ljudi su samo morali odustati od spontanosti, bliskosti, druženja, putovanja, i svega drugoga što je ljudski život do sada činilo zanimljivim i lijepim. Stožeri su podizali psihološke ograde među ljudima ne razmišljajući o tome da će te ograde postojati i kada se (ako se) uspješno realizira suprotstavljanje virusu.

13. Medicinski argument za uskraćivanje medicinske pomoći

Zdravstveni sustavi mnogih zemalja svijeta su u krizi. Državne birokracije sve teže izlaze na kraj s narastajućim očekivanjima građanstva i smanjenim mogućnostima budžeta. Problem je to koji ide pod ruku s globalnim problemima u kojima se nalazi kapitalizam.

Ne ulazeći u konstruiranje mogućih uzroka ili raspleta, moraju se ipak evidentirati neke tendencije.

Naime nevidljivi virus omogućio je vidljivo uskraćivanje zdravstvenih usluga građanima svijeta. Izgovor je naravno bio prezaustetost liječnika ali i prostora COVID bolesnicima.

Redovi kod liječnika opće prakse postali su redovi poput onih na granicama. Karakterizira ih i ista razina nestrpljivosti, ljutnje i nerazumijevanja.

Mnoge se operacije odgađaju, a posjet obiteljskom liječniku postaje iluzornim pokušajem da se u atmosferi industrijske trake nešto objasni liječniku opće prakse.

Takve stvari omogućuju proizvodnju navike da nam zdravstvo nije više na usluzi nego da je s neku drugu stranu zida. Kojega je nemoguće preskočiti. A i kada se preskoči tamo više nisu medicinske hale nego tvorničke.

14. COVID putovnice

Ono što je nekadašnjem slobodarskom duhu bilo nezamislivo (da nas Veliki Brat nadzire u svakoj našoj životnoj situaciji) postalo je opasnošću koja se realno nadvija nad naše živote. Izgovor ne naravno nevidljivi virus kojemu se pridaje mitska snaga da bi se pokrenuli slabi i smrtni ljudi prema trajnom označavanju. Sve bi se dosadašnje razlike među ljudima svele na vlasnike baza podataka o svima nama i svih nas kao građana drugog ili ne znam kojeg reda. Niti u ovom slučaju nema propitivanja istinske snage virusa COVID-19, nema propitivanja i usporedbi smrtnosti, nema autopsija, nema dodatnih provjera ispravnosti PCR testova, nema egzaktnih znanstvenih podataka o cjepivima, itd.

Uspoređujući scenarij distopije sa činjenicama o izbjegavanju davanja konkretnih odgovora postavljenih od velikog broja nobelovaca, akademika, liječnika, stručnjaka iz različitih područja – ne može se isključiti najcrnji mogući scenarij.

15. Medijska proizvodnja straha

Virus kao
medij

—
Sead Alić

Od Orsona Wellesa i njegovog Rata svjetova poznat je efekt proizvodnje straha masmedijima. Strah se proizvodio i ranije ali nikada tako snažno i uspješno kao radijskom dramom koja je bez objašnjenja i najave počela 'prenositi' invaziju svemiraca na zemlju.

Današnje pokrivanje masovnim medijima da bi se uz odrednicu građanin trebalo uvijek pridodati i odrednicu gledatelj. Povjerenje građana/gledatelja, istina, može varirati, ali ono je u ovakvim situacijama tako veliko da je uspjeh zagarantiran.

Najavljivana raznim filmovima apokalipse, sama apokalipsa kao da se preselila u vijesti i specijalne emisije koje su obrađivale stvarne događaje. Leševi mrtvih oboljelih od virusa COVID-19, mrtvački sanduci koji se nisu stizali odvoziti na groblje, sahrane bez nazočnosti obitelji, liječnici koji padaju s nogu, obolijevaju i umiru – sve su to bili elementi dramaturgije koja je morala djelovati. Građani/gledatelji cijeloga svijeta pripremali su se za dolazak prve prave, suvremene, dugo najavljivane apokalipse.

Strah je postalo najsnažnija emocija. Ona je naravno onemogućavala život u svim ostalim dimenzijama. Zatvorene u strah i priključene na sredstva informiranja, osobe su tražile nove i nove informacije o izvorima straha.

Horor se spustio u svakodnevni život. Svatko je nekoga znao tko je skončao u velikim mukama, tko se nije izvukao, tko je podlegao na respiratoru i sl.

Orwellovskih pet minuta mržnje, koje su vremenom prebačene u redovite termine mržnje (informativnog programa) sada su postale sveprisutne u obliku brige za ljude, savjeta liječnika, press konferencija političko-zdravstvenih stožera, reportaža iz bolnica i stalnog brojanja zaraženih i umrlih.

16. Dvojbeno snaženje političke birokracije

Politička birokracija dobila je krila. Demokratska načela mogla su biti zaobiđena a da u većini slučajeva za to javnost ne bi saznala. Mjere koje su donošene dijelom su donošene prema naporima Svjetske zdravstvene organizacije, ali su dijelom provođena i kao oblik discipliniranja vlastitog naroda. To je naročito vidljivo gledajući na sva zbivanja unatrag.

Posebna dimenzija koja će ukazati na dvojbenost snaženja političke birokracije bila su razmišljanja o cijepljenju djece te o nedavanju potpora poslovnim subjektima koji ne organiziraju cijepljenje svojih djelatnika. Kriva se kula zaljuljala. Crv sumnje ušao je u veliki postotak populacije. Pojavila se opasnost da ekskluziva koju je političarima davao COVID-19 postane nešto o što će se spotaknuti. Pad bi naravno bio 'apokaliptičan' za sve koji su provodili medijsko širenje straha, tražili da se građani cijepu neprovjerenim cjepivima, odnosno svima koji su sudjevali u stvaranju panike u kontekstu korona-krize.

17. Virus je dobra poslovna prilika krupnom kapitalu

Nije se, u osnovi, dogodilo ništa čime bismo trebali biti iznenađeni.

Istančani poslovni njuh davno je shvatio da će najveći broj primjeraka svojih uradaka prodati ukoliko se zasvira na onu žicu čitatelja/slušatelja/gledatelja na kojoj se mogu odsvirati samo stereotipi. Umnažani preko svih granica, stereotipi su tako – postali naš svijet.

Živimo stereotipe, kupujemo ono što je najbliže stereotipu, izgovaramo stereotipne rečenice i ne osjećamo da smo i sami postali manje ili više jedan uglađeni stereotip koji se ravna po mjeri očekivanja okoline. Naši stereotipi biraju i predsjednike svih demokratskih zemalja svijeta. Za novim predsjednikom posegnemo onako kako posežemo za deterdžentom u supermarketu. Naše predsjednike reklamiramo kao deterdžente u supermarketu.

Sustav 'vrijednosti' koji se temelji na stereotipima, licemjerju, šutnji, nekritičkom prihvatanju odluka nekompetentnih vlasti, gaženju preko leševa, borbi za privilegije, konformizmu, nepotizmu, korupciji, lažnom moralu lažnih posrednika između zemlje i 'neba'... sve to može koliko-toliko funkcionirati dok se ne pojavi netko toliko 'mali i naivan' da se gotovo i ne vidi, i dok on 'mali i naivan' ne priopći stadu i njegovim pastirima:

'Car je gol, njegova je kruna lažna.'

Odjednom postaje jasno da nam nikakvi borbeni zrakoplovi neće pomoći, da se fontanama (uostalom kao i svim drugim javnim nabavama) pere nešto drugo, a ne grad ili tlo oko fontana. U trenutku shvatimo da su bogati postali samo ljudi koji su bili u politici i još više ljudi koji su bili u blizini ljudi koji su bili u politici. Sine nam odjednom da smo na vlast dovodili ljude koji su nam zahvalili dovodeći u svoje okruženje svoje ljude i da je njihova pozicija bila njihova šansa da sa svojim ljudima (skriveni rupama u zakonu i medijskim hajkama) zaokruže svoje feude.

Demokracija, sloboda i jednakost danas su samo kulise iza kojih kraljuju interesne skupine političkih, poslovnih, akademskih, medijskih i drugih interesno povezanih lobija.

S neku drugu stranu društvenih mreža postoje puno čvršće mreže interesima povezanih struktura koje paze da jedna drugoj ne uđu u područje djelovanja. I dok na društvenim mrežama mi, ovce, stavljamo svoje fotografije, na onim drugim mrežama padaju dogovori o tome tko je prekršio zakone mafije i koga će se zbog toga predati javnosti.

Žrtvovanje onih koji su pretjerali i tako doveli u pitanje čitavu strukturu ove druge mreže, obred je zadovoljenja čudesno snažne, ali i čudesno naivne javnosti. Sa svakom novom najavom žrtve javnost se umiri, a s eventualnim dokazima i kaznom člana nomenklature ta se javnost paralizira/eutanazira. Javnost je čudovište iz bajki čija se glad može utoliti jedino povremenim žrtvovanjem članova one druge mreže – nomenklature.

Zdravom društvu snagu daje javnost, bolesnome šutnja. U zdravom društvu namještanje posla nekoga iz vlasti nekome bliskome, simptom je bolesti i znak da se organizam mora liječiti. U bolesnom društvu to je pravilo. U zdravom društvu kumulirala bi se pozitivna energija svih ljudi unutar neke zajednice. Bolest društva oduzima svakom pojedincu i ono malo

što je ostalo. U zdravom društvu medijima bismo se koristili da svoj život učinimo ljepšim, zanimljivijim, boljim, plemenitijim, zdravijim, duhovno bogatijim. U društvu koje je bolesno možemo samo konstatirati da su upravo mediji pripomogli razvoju bolesti odnosno da su uglavnom postali mediji virusa zla.

A ne zaboravimo: U početku bijaše Logos. Kao riječ, ali i kao red. Ne kao riječ koja će služiti kao izgovor i koja će se iz ladica vaditi prema potrebi prikrivanja ovog ili onog zla. Svaki trenutak od nas zahtijeva našu novu riječ kojom ćemo graditi Logos kao harmoniju u kojoj ćemo rasti kao ljudska bića. Svaki je trenutak novi početak. Zato naše riječi uvijek iznova moraju biti nove, kreativne, odgovorne, žive, pobuđujuće. Jesu li?

Odgovor nam nudi pandemija koja nas tjera da se zagledamo u nju kao u zrcalo i koja nas tjera da jedni drugima objasnimo kako i zašto smo pali u tako dubok hipnotički san u kojemu nam se činilo da je sve u redu i da smo na pravom putu – putu napretka. Bunovni izgovaramo ono što nam prvo padne na pamet. Ne vidimo plan mreže koja je izvan naših 'društvenih mreža'. Ne vidimo da im smetamo na ovom prelijepom mjestu u Univerzumu.

Dopustite u ovom trenutku još nekoliko riječi o otkrivanju medijskog smeća u vremenu virusne pandemije. Naime neke teze Marshalla McLuhana tek sada zvuče dovoljno upozoravajuće. Što bi on rekao da je danas tu?

Rekao bi zasigurno da je koronavirus pokazao kako smo uistinu globalno selo. Rekao bi kako je tek sada vidljivo da je naš živčani sustav izvan nas samih i da trenutno reagiramo na sve što se događa u bilo kojem kutku Zemlje. Rekao bi da će nam virus pokazati koliko su ograde nacionalnoga krhke i koliko su samo proizvod tehnologije koja nam je omogućila samoprepoznavanje u olovnim slovima tiska. Rekao bi nam da je virus poruka a da je sadržaj medija virusa naš život koji je na kušnji. Rekao bi vjerojatno i da je vrijeme da shvatimo kako ne možemo nekažnjeno ne razumjeti kakav svijet stvaramo medijima koje ne razumijemo.

McLuhan bi današnju infodemiju smatrao oblikom nevidljive opasnosti, jer ni medije nismo razumjeli kao potencijalnu opasnost. Najkasnije postajemo svjesni onoga što nam je najbliže, odnosno u čemu smo na neki način uronjeni, a to su danas nama ljudima – mediji. Danas smo s njima i u njima poput riba koje u vodi žive ali će 'zadnje postati te vode svjesne'.

Infodemiju bi McLuhan nadalje usporedio sa slučajem odnosa znanstvene zajednice prema francuskom kemičaru Louis Pasteuru, koji je upozoravao liječnike da je njihov najveći neprijatelj 'nevidljiv'. Pasteur je bio neshvaćen otprilike onako kako se neozbiljno shvaćaju poruke teoretičara medija koji upozoravaju da bez razumijevanja gotovo nevidljivog utjecaja masmedija srljamo u mediokraciju – društvo oblikovano interesnim grupama kapitala, politike, farmaceutske industrije, proizvođača i trgovaca naftom, oružjem – povezanih naravno s vlasnicima masmedija.

Mediokracija je predsmrtno stanje demokracije u kojemu glas naroda biva kupovan marketinškim kampanjama koje se ne razlikuju od kampanja za bilo koji proizvod. Mediokracija je karikatura demokracije u kojoj narod glumi da odlučuje, a izabranici glume da rade u interesu 'svog naroda'.

Kraljevske krune danas u pitanje stavlja mala nevidljiva i nezaustavljiva kruna virusa. Uza sve što ćemo platiti, mogli bismo baštiniti iskustvo nužnosti suprotstavljanja lažnim idolima, samonametnutim i 'izabranim' kraljevima, lažnim božjim posrednicima, ali i laži ekonomije same koja ljudski rod vodi u propast.

Virus je zrcalo. O nama ovisi hoćemo li i možemo li se u njemu vidjeti.

18. Svjetsko prvenstvo s nevidljivom loptom

Jedan od javnih oblika globalnog koordiniranja položaja i uloga nacija u suvremenom svijetu mogao bi se nazvati i Svjetskim prvenstvom s nevidljivom loptom.

Predsjednici vlada su selektori koji imaju snažne timove. U svakom timu dominiraju medicinski stručnjaci za nevidljivu loptu i taktiku. I premda je riječ premijera nacionalnih timova presudna, kada je riječ o taktici i strategiji u pravilu se sluša medicinski dio tima.

Timovi imaju različite taktike. Jedni su za to da se na teren izlazi isključivo s maskama dok drugi tumače da to neće zaustaviti nevidljive viruse ali da će bitno otežati rad dišnog sustava organizma svakog igrača. Jedni su za taktiku ignoriranja

nevidljive lopte, dok drugi koriste priliku da poslože stvari i izvan terena na temelju proizvodnje straha na temelju same mogućnosti gubljenja igrača ili utakmice.

Suci koji povremeno utrčavaju na teren moraju se također pridržavati mjera opreza. Mogu biti u dresovima policijskih službenika ali i u svojim civilnim dresovima. Oni slušaju svoje vlade pa povremeno pretuku nekog igrača bez maske, ponekad nekoga i zatvore, a ima situacija da i sami skidaju maske jer neke vlade preferiraju igru punih pluća.

Organizatori svjetskog natjecanja dugo su radili na uspostavljanju natjecateljske klime i buđenju nacionalnih strasti za uspješno loptanje s nevidljivom loptom. U dresove se oblače najvažniji nacionalni mušjaci, a pokorno ih slijede kritički orijentirane, ali uplašene žene. Na sredstvima javnog informiranja svakodnevno možemo pratiti gdje je koja nacija na ljestvici. Nalazi li se među vodećim nacijama ili je negdje pri dnu.

Samo je nekim komentatorima dopušteno javno govoriti o ovom natjecanju. To su oni stručnjaci za ovu vrstu sporta koji tvrde da su loptu - vidjeli na terenu.

19. Spektakl birokracije

Analiza sporednih (neki bi rekli i nevažnih) nemedicinskih segmenata globalne *korona krize* baca polarno svjetlo na medicinsku dimenziju problema – sve su boje u prijelazima i mogu se različito tumačiti. Istovremeno, ta uglavnom medijska dimenzija fenomena osvjetljava i neke stare mehanizme koji tek sada postaju vidljivi. Dolazi do prepoznavanja struktura djelovanja. Konfiguracije izlaze na površinu. Vremena koja su za nama kao da su ih slutila i najavljivala. Kao da je na djelu ista intencija, samo je ona sada dobila snagu i 'legitimitet'. Posebno kada je riječ o destruktivnom utjecaju *korona krize* na kulturu.

Za svijest većine tranzicijskih političara društvo bez kulture i umjetnosti bilo bi idealno društvo. Naime, sve je ostale segmente društva (oblike djelovanja) jednostavnije disciplinirati od artistički nastrojenih osobenjaka, istraživača nevažnoga, anarhoidnih zaljubljenika u ideje samostalnosti i slobode. Društvo bez kulture negativna je utopija ljudi od paragrafa i

političke moći. Bez ljudi koji se ne osvrću na pitanja funkcioniranja sistema sve mi moglo biti puno lakše.

Na suvremenu je kulturu i inače već utisnut žig političke birokracije. On je svojevrsna već ranije uspostavljena političko-kulturna putovnica. (Kulturna putovnica prije COVID putovnice) S njom imate potvrdu da ste 'kulturnjak', možete sudjelovati u natječajima, dobivati nagrade, putovati, čitati dječici svoje stihove. U kulturu možete ako ste čipirani/uknjženi kao mirni građanin koji se uredno cijepi i sluša odluke Prve paragrafkinje među paragrafima. Janko Polić-Kamov bi, da je ovo doživio – napisao *Psovku!*

Umjetnost i kultura i ranije su bili na respiratorima Ministarstva kulture. Ovo što se događa danas više podsjeća na kuhinje u kojima se hrane umjetnici u gladovanju sa 'certifikatom'. A da je netko prije par desetljeća zabranio kulturna gibanja, druženja, predstave, koncerte, predstavljanja, kazališne i filmske predstave... na ulicama bi barikade otpora rasle kao gljive. Ali...

Nevidljivi agresor nepoznatog podrijetla omogućio je uvođenje mjera koje kulturna zajednica nikad ne bi dopustila. Proizvodnja straha u ljudima, nažalost, toliko nas je disciplinirala da se ljudi kulture sa sramom sjećaju - slobode u sebi.

Nesreća nikad ne dolazi sama. Ponekad se godinama unaprijed najavljuje u simptomima koje će društva prepoznati ili ne. Onako kako je novinarstvo izgubilo rat od PR-a, sloboda kritičkog promišljanja izgubila je - od propagande. Nije propagandi bilo teško pobijediti kad su politika i krupni kapital posjekli noge novinarima. Sudski su procesi protiv novinara bili najava totalitarnih tendencija na razini globalnog nam *vrlog novog svijeta*.

Čovjek koji je osvijestio važnost spektakla u ljudskoj povijesti, koji je spektakl vidio kao preteču religijskih rituala – Guy Debord – danas bi bio i sretan i nesretan. Sretan bi bio jer se ponovno pokazalo da je bio u pravu, a nesretan što je globalni spektakl s nevidljivim agresorom pokazao svu snagu zavođenja i manipuliranja. Postali smo dio *Religije propagandnih slogana stožernih propovjednika*.

Autori novog globalnog spektakla kao da su sebi zadali u zadatak provjeriti do kojih je razina moguće oblikovati kolektivnu svijest ljudi cijelog planeta. Zasad su iznenađeni vlastitim uspjehom.

**Virus kao
medij**

—
Sead Alić

Budući da je izgradnja logora za sve ljude svijeta prevelika investicija, nije im preostalo ništa drugo nego da u ljudima proizvode zidove, strah od drugoga, od druženja, strah od slobodnog koraka i slobodne riječi. Zatvorska pravila (maske, distanca, zabrana druženja, zatvaranje u zidove) trebalo je uvesti – bez zidova. Paradoks je da su *globalni propagandisti* svoje imperijalne težnje orvelovski predstavili kao - brigu za ljude.

Za pesimizam kao duhovno stanje nacija najkorisniji su ozbiljni, iskreni, moralni, upućeni – sljedbenici propagandnih slogana. S njima proizvođači neprovjerenih cjepiva nemaju nikakvih problema. Oni su naprosto odgovorni jer im slogan ključnih medija kaže: Budimo odgovorni. Ostaju doma jer im zapovijed u obliku sugestije kojom se obećava zdravlje kaže – Ostanite doma. Na djelu su dakle zatvorski slogani kampanje koja je sjajno brendirala neistraženi i neprovjereni proizvod, odnosno uslugu.

Političari pak, koji su oduvijek sanjali arbitrirati u kulturi, pojavljuju se kao glasnogovornici propagandnih kampanja globalnih igrača zavodjenja i manipuliranja. Vrlo uvjereno izgovaraju rečenice koje kasnije vrlo fleksibilno napuštaju. Čvrsto su uvjereni u stvari po kojima će uskoro pljuvati. Zavode narode kojima će uskoro objašnjavati da su bili zavedeni. Nije ovo ni hrvatska ni regionalna priča. Ova je priča totalitarna.

I umjesto da se stvar nazove novim totalitarizmom, pojavljuje se 'novo normalno'. Umjesto da razmišljamo kako se oduprijeti naletu globalne propagande, mi danas razgovaramo o broju prodanih spavanja privatnih iznajmljivača apartmana na Jadranu. U državama koje uništavaju kritičku misao, ne podupiru razvoj humanističke misli; u državama u kojima su novinari ključni neprijatelji istine – ne može se ništa drugo niti očekivati.

Kultura je nepotrebna dresiranim ljudima. Ako su globalni propagandisti uspjeli u svojoj nakani pretvaranja ljudi u zatvorenike na otvorenom – kultura više nema nikakvog smisla. Ali, na veliku žalost svih totalitarizama svijeta, istina je poput vode – pronađe pukotine i počne se skupljati u malim lokvama koje će polako prerasti u mala jezera. Uskoro će iz njih krenuti rijeke.

Na odnosu države/ava prema kulturi davno se već osjetila najava globalne propagandne kampanje. Politički sistemi bili su uništavatelji i spasitelji. Uništavali su pretpostavke važnosti i opstojnosti kulture, da bi se onda sufinacijeri pojavili kao usmjerivački spasitelji. Uništili su ono što su trebali omogućiti da bi na vrata kulture stavili provjerene kadrove za provjeravanje kadrova.

**Virus kao
medij**

—

Sead Alić

Fulvio Šuran —

Dr. FULVIO ŠURAN
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta 'Juraj Dobrila' u Puli,
Hrvatska
fsuran@unipu.hr

Koronavirus – kraj jedne epohe? Za filozofski preporod.

Ključne riječi koronavirus, pandemija, Spinoza, socijalni darvinizam, globalizacija

Sažetak Virusi koji prate čovječanstvo od njegove pojave na planeti djeluju prema uzrocima svojstvenim zakonima biologije, a ne posredstvom natprirodnih logika ili skrivenih svrha, i ne poznaju granice. To znači da nema nikakve, više ili manje pogubne, sklonosti ili idiosinkrazije, proizvedene onim osnovnim strastima koje Spinoza identificira kao pokretač (loše) politike: strah i nada. Rasvjetljivanje motiva i suštine ovih strasti trebao bi biti glavni cilj dijaloga i filozofsko-znanstvenoga rasuđivanja u suvremenome globalnom društvu koje se definira kao stvarno otvoreno i demokratsko. Stoga će se ovdje pokušati odgovoriti na osnovno pitanje: sada, kada su mahniti životni ritmovi na koje smo navikli izbljedjeli, hoćemo li moći dobro iskoristiti stanku razmišljanja koja nam je dana? Odnosno, hoćemo li uspjeti biti evolucijski inteligentniji od koronavirusa?

Coronavirus, the end of an Age? For a Philosophical Flash Mob.

Key words coronavirus, pandemic, Spinoza, social Darwinism, globalization

Abstract The viruses that have accompanied humanity since its appearance on the planet act according to causes stemming from the laws of biology, not according to supernatural logic nor for further purposes, and they know no boundaries. For this reason, they present no preferences or idiosyncrasies of any sort, more or less pernicious, produced by those basic passions that Spinoza identifies as the engine of (bad) politics: fear and hope. Shedding light on the motives and the essence of these passions should be the primary objective of dialogue and philosophical-scientific reasoning in a global society that defines itself as truly open and democratic. So here we will try to answer a basic question: Now that the frenetic rhythms of life we are used to have weakened, will we know how to make good use of the pause for reflection that is granted to us? That is, will we be more evolutionarily intelligent than coronavirus?

Uvod

Pandemija je dio ljudske povijesti. Virusi neizbježno prate čovjeka i to od svoga pojavljivanja na planetu. Logično je stoga u vrijeme koronavirusa zapitati se kakve posljedice nosi sa sobom ova pandemija. I to ne samo na zdravlje, na ekonomiju, na okoliš ili na socijalnu psihologiju već uistinu i na samu filozofiju - jer mi danas djelujemo u vremenu interneta, i posredstvom *Forex Exchangea*, pa čak i kriptovalute. Kao djeca 21. stoljeća i pripadnici hiper-tehnološke civilizacije razložno je pitati se kakvu se tipologiju bolesti moglo očekivati. Običnu kugu zasigurno ne. Ili ne samo. Tom vremenu više priliče raznorazne teorije zavjere.

Naime, totalna kontrola ljudskoga života posredstvom medija i 'nanotehnologija', bez da je čovjek toga svjestan, kod običnoga čovjeka izvor je panike da se u njega posredstvom, zašto ne, i cjepiva unese bilo što ga može kontrolirati i uništiti. Dovodeći čovječanstvo do neke vrste kompletne zombizacije – kao što dobro prikazuje američki apokaliptični akcijski horor film iz 2013., *Svjetski rat Z* (*World War Z*) režisera Marca Forstera¹.

Nitko nije mogao zamisliti, iako je bilo dovoljno imati na umu činjenicu da unutar postojeće bio-društvene kompleksnosti, diversifikacije i globalnosti virus(i) koji će se prije ili poslije pojaviti, kao što je to, na primjer, COVID-19, imat će jednaku postojanost kao i lukavi *Pacific Trash Vortex*: neizmjerni konglomerat plastike koji, daleko od toga da bude hrpa smeća, ima sve osobine podmukle kaše nevidljive čak i od satelita, s obzirom na to da 'lebdi' na samoj površini mora i, baš kao i deklarirani virus, pokazuje promjenjivu, nestabilnu, mutogenu, kriptičnu konzistenciju².

No, to nije sve.

Spomenuta nezamislivost nečega naizgled apokaliptičkoga, kao suvremena pandemijska kriza, u očima čovjeka svakodnevnice, dovelo je i do rođenja i širenja teorija zavjere koje povezuju koronavirus i 5G.

Sve započinje krajem siječnja 2020. suludim glasinama čije je širenje rezultat pandemijskoga zatočenja više od 3 milijarde

¹ O filmu: 'Svjetski rat Z (2013) = World War Z'; <http://www.moj-film.hr/film/info/world-war-z/> Pristup: 17.09.2020.

² Captain Charles Moore, 'Discoverer of the Great Pacific Garbage Patch'. In an article for *Natural History* magazine in 2003. In *National Geographic Society*, <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/great-pacific-garbage-patch/> Pristup: 17.9.2020.

ljudi širom svijeta, što nije moglo izbjeći zavjereničku pošast³. Svoju pojavu, povezanu s traženjem krivca, svoj prvi trag nalazi u regionalnome izdanju belgijskih virtualnih novina *Het Laatste Nieuws* koji sadržava naizgled bezazleni intervju s liječnikom opće prakse sa sjedištem u belgijskome gradu Putteu, liječnikom Krisom Van Kerckhovenom, koji je želio upozoriti na zdravstvene rizike prouzročene 5G-om, iako ne znanstveno potkrijepljene. Upitan o novonastaloj pandemiji u Wuhanu i aktivaciji antena 5G, liječnik je s oprezom izjavio 'Nisam provjeravao činjenice', dodajući 'Možda postoji poveznica s vijestima'.⁴ Dakle, samo obično nesmotreno glasno razmišljanje. Ni više ni manje.

Međutim, iako je taj, za mene bezazleni, članak nakon nekoliko sati povučen s mreže, a urednik *Het Laatste Nieuwsa*⁵ se ispričao zbog objavljivanja ovih neutemeljenih iskaza, to nije spriječilo procvat teorija zavjere na internetu.

Prilikom objektivizacije iskaza, njegovo očitovanje učinile su nekoliko nizozemske anti 5G skupina, kada je ono prešlo na engleski teritoriji slične skupine uhvatile su se članka kako bi proširile početnu sumnju na uzročno- posljedičnu vezu između 5G i koronavirusa. Trenutak je to kada je infodemija mutirala promijenivši svoj smjer. Odjednom se 5G-u deklarativno pripisuje da pospješuje širenju koronavirusa i to slabljenjem imunološkoga sustava. Dakle, 5G izaziva simptome slične onima koronavirusa, *ergo*: virus su stvorili ljudi uspostavom stanice 5G u Wuhanu, a totalno zatvaranje regije samo je dokaz skrivanja činjenica, tj. instaliranja antena, jer taj virus u super-tehnološko doba ne može imati svoj prirodni izvor, te je u svemu tomu uključena i zaklada Bill Gates, a mogli bi biti i iluminati ili neko treći. To je dovelo do toga da se 30. siječnja 2020. pokrene i krajnje desničarsko orijentirana američka zavjera *InfoWars*, koja 5G neposredno povezuje s epidemijom. Odmah potom još jedna zavjerenička internetska stranica, *ZeroHedge*, govori o koronavirusu kao umjetno stvorenom biološkom oružju. Od sredine veljače 2020. te se teorije zavjere postupno počinju probijati i na društvenim mrežama, počevši od *Facebooka*, s nekoliko stotina tisuća pretplatnika. Ekshalacija svoj vrhunac dostiže u trenutku kada se videozapisi pojavljuju na *YouTubeu* i njegovi 'korisnici' počinju paničariti, što je dovelo do toga da se infodemija mrežno proširi u beskraj.

Koronavirus – kraj jedne epohe? Za filozofski preporod.

—
Fulvio Šuran

3 Već u veljači Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) objasnila je da se borba protiv ove pošasti mora voditi frontalno i protiv Fake News - Lažnih vijesti. Sylvie Briand, direktorica te svjetske organizacije, za globalnu spremnost na zarazni rizik tom je prigodom istaknula da (citiram): 'Uz epidemiju bolesti, postoji i ono što nazivamo 'infodemijom': širenje, cirkulacija glasina i lažnih informacija.' Izraz, 'infodemija', koji je od tada je 27. ožujka 2020. prihvatio i Antonio Guterres, glavni tajnik Ujedinjenih naroda, pozivajući se na Lažne vijesti o globalnoj krizi s koronavirusom. Benjamin Terrasson, '5G et coronavirus : propagation d'un infodémi', <https://siecdigital.fr/2020/04/17/5g-et-coronavirus-propagation-dune-infodemie/> Preuzeto: 17.07.2020.

4 James Temperton, 'How the 5G coronavirus conspiracy theory tore through the Internet'. In: WIRED Consulting, <https://www.wired.co.uk/article/5g-coronavirus-conspiracy-theory> Pristup: 17. 9. 2020.

5 Za detaljnije informacije vidi: *Het Laatste Nieuws*, https://en.wikipedia.org/wiki/Het_Laatste_Nieuws Pristup: 17.09.2020.

Očito je da COVID-19, kao i buduće pandemije ali i infovirusi koji, kao prateći paraziti, čekaju njihovo pojavljivanje da bi se na njih nadovezali, prisiljava da se redizajnira i način poimanja prostora u svim varijacijama toga izraza: kako realnoga tako i virtualnoga jer pred ovim raslojenim, trodimenzionalnim, sveobuhvatnim scenarijima, sam pojam 'globalni' poprima osobine nesretnoga eufemizma.

Uz to treba reći da, naročito unutar medijskoga konteksta, ovaj virus suvremenomu čovjeku zapadne garniture postavlja jedno jednostavno i temeljno (filozofsko) pitanje: potiče da se više nego ikada do danas zapitamo je li u vremenu hipertehnologije još potrebno filozofsko kritičko promišljanje stvarnosti. Ako da, je li i u tom novopečenom virtualnom prostoru moguće izgraditi jedno adekvatno mjesto koji će imati sve osobine 'letećega' filozofskog trga – filozofske agore – oblikovane u vidu polazne točke za kritičko promišljanje, u vidu rasprave i razmišljanja o sebi, o drugima i o svijetu? Jesu li ponuđene koncepcije razmišljanja brojnih filozofa, od Heraklita, Platona do Spinoze, i od Nāgārjune⁶ do Kanta i Hegela, samo prividna ili posjeduju i neko dublje značenje, neki smisao za koji se dosad nije toliko marilo, ali je naveliko potrebno danas da bi održali svoju ljudskost?

Upit: kako prebroditi ovu krizu (u realnome i infodemijskome obliku).

Zasigurno ne samo obuzdajući i eventualno dokrajčujući pandemiju već i povećavajući svijest o tome kako se ponašati da bi se izbjegle slične pandemije i infodemije, ako ne i gore, situacije. To neminovno vodi do, za čovjeka važno, pitanje: vodi li 'očekivana pobjeda' nad virusom i nad njegovim 'parazitima' čovjeka do novoga prosvjetljenja ili do povratka u normalnost? Radi se naime o upitu koji je izvor mnogih filozofskih *flashmoba* koji bi, svojom 'nepredvidljivošću', poput *zen koana*, trebali čovjeka poticati da iskoristi taj vakuum normalnosti kako bi sebi posvetio neka (zaboravljena ili zataškana) razmišljanja⁷.

Kao na primjer: je li problem samo u virusima koji nesmetano i slobodno haraju svijetom od prije ljudskoga postojanja ili i u shvaćanjima i ponašanjima nas '*sapiensa*' koji zemlju već

6 Nagarjuna, budistički filozof koji je živio u Južnoj Indiji približno u II. st. pr. n. e., bez sumnje je najutjecajniji i najproučavaniji filozof *mahayana* budizma (veliki prijenosnik; proširila se sjeverozapadnom Indijom, središnjom Azijom, Tibetom, Kinom, Japanom itd. Karakteristika mahayane je *ideal bodhisattvi*, samilosnih prosvijetljenih bića koja iz milosrđa pomažu čovječanstvu na teškom putu spoznaje svoje istinske prirode). Nagarjuna je osnivač škole *madhyamika* (Srednjega puta). Proučavatelji njegove filozofije nailaze na nedoumice i različita tumačenja njegova učenja čak i unutar budističke tradicije. Prigovori koje često upućuju njegovoj *madhyamiki* ostavljaju dojam da je ona potpuno negativna, nihilistična, skeptična. Donald S. Lopez, 'Nagarjuna, Buddhist philosopher'. In: *Encyclopædia Britannica. English language reference work - Philosophy & Religion*, <https://www.britannica.com/biography/Nagarjuna> Pristup: 17.07.2020.

7 Orlando Franceschelli, 'virus, madre natura e stoltezza umana: che significa vincere la guerra contro l'attuale pandemia? Per un flashmob filosofico.' In: *Centro per la Filosofia Italiana*, <http://www.centroperlafilosofiaitaliana.it/2020/03/18/orlando-franceschelli-virus-madre-natura-e-stoltezza-umana-che-significa-vincere-la-guerra-contro-lattuale-pandemia-per-un-flashmob-filosofico/> Pristup: 17.07.2020.

poduže vrijeme pretvaramo iz životne okoline u noćnu moru za sve veći broj živih bića, i to počevši naravno od onih najslabijih i najsiromašnijih, bili oni ljudska bića ili životinje?

Razumno je pomisliti da će na ta i slična razmišljanja svatko od nas odgovoriti na filozofski, etičko-politički, religiozni način, tj. na način koji njemu najviše odgovara. Ali, zasigurno i ovi filozofski *flashmobovi* imaju zadaću da uz svoju društvenu komponentu potiču svakoga od nas, osobno i građanski, poboljšati i svoj odnos sa sobom, s drugima i sa svijetom uopće. I, možda, u tome pronalaženju samoga sebe, u dodirivanju vlastite izvornosti, mnogi bi čak mogli doći i do najzanimljivijega otkrića, koje je najprisnije povezano s izvornom filozofijom, kao potrage za znanjem-mudrošću kojoj čovjek, kao svjesno biće neminovno i legitimno teži: otkriće da postoji prirodna stvarnost – izvorno *physis* (grčki) kao cjelina svega što jest od koje smo i mi, posljedično toga dio, sa svojim pojedinačnim naracijama i s cijelom poviješću naše vrste. Točnije mi, kao ljudska bića, samo smo dio, 'mali dio' svega, kao što nas je uostalom i Spinoza svojevremeno upozorio; a ne vlasnici, vladari, grabežljivci i tako dalje. Dakle, *flashmob* kao svojevrsni 'carpe diem' djece 21. stoljeća.

Dakle, kao opomena da se izbjegniju one odluke koje pripadaju onim pred- pandemijskim koncepcijama i ponašanjima koja su čovjeka doveli do ove kritične situacije. Da bismo dostigli to (novo) stanje svijesti, čak nam i neki skromni filozofski *flashmob* može donekle pomoći kako bismo izišli poboljšani i spremni suočiti se sa sobom i s izazovima hipertehnološke sveobuhvatnosti. To je moguće samo njegujući onu svijest koju filozofija od svojega začeca nosi u sebi: da je ljudsko biće dio, mali dio, prirode i ako se na to 'zaboravi', priroda će to potvrditi svom žestinom svojega pojavljivanja. Pokazujući svu svoju ravnodušnost prema ljudskoj sudbini i ljudskome dobru i zlu; svu svoju nadljudsku i neljudsku snagu, kako u beskrajno malom, tako i u beskrajno velikom: u obliku virusa, potresa, zagađene vode i zraka, kao dezertifikacija, izumiranje vrsta, ekološke krize, koju nije pretjerano definirati epohalno. Ali, i, zašto ne, može se pojaviti, uz uporabu medija kao produkt očiju i kao prilika, ali samo ako se, kao što nas upozorava Heraklit, prestaje 'raditi i govoriti kao oni koji spavaju'⁸ i shvati da imamo samo 'jedan i zajednički svijet'⁹, koji, ako ljudsko biće želi opstati kao takav, 'tjera' da se on poboljša. Za štovatelje

Koronavirus – kraj jedne epohe? Za filozofski preporod.

—
Fulvio Šuran

8 'Non bisogna agire e parlare come dormenti' (frammento 73). Giuseppe Genna, Eraclito: frammenti, <https://giugenna.com/2011/08/28/eraclito-frammenti/> Pristup: 17.09.2020. Na hrvatskom glasi (Fr. 73). 'Ne valja raditi ni govoriti onako kao oni, koji spavaju. Jer i u tom stanju mislimo, da radimo i govorimo.' Preuzeto iz Skripte: dr. Niko Majnarić (Preveo i objasnio), Heraklit, svjedočanstva i fragmenti, Filozofski fakultet Zagreb, 1972., str. 40.

9 'Unico e comune è il mondo per coloro che sono desti'. (frammento 89) Ibid, Pristup: 17.09.2020. Na hrvatskom glasi: 'Budni imaju jedan jedini i zajednički svijet, a oni, koji spavaju, okreću se svaki k svome vlastitome'. Ibid, str. 41.

prirode, za izvorne filozofe i, mogli bismo dodati za postpandemijskoga čovjeka, Herodot upotrebljava ove riječi: 'Blažen onaj koji je dostigao znanje iz ove istrage. Taj ne nanosi ni patnju svojim sugrađanima ni nepravedne postupke, već istražuje vječni poredak besmrtnosti prirode i pita: s kojom je svrhom nastao, na koji način, kada? Takav nikad ne postaje žrtvom zlih misli i djela od kojih bi se trebao sramiti.'¹⁰ Sličnu pohvalu, autentičnomu filozofskom istraživanju, nalazi se i kod znanstvenika i popularizatora Davida Quammena koji godinama upozorava na rizik od prelaska virusa s jedne vrste na drugu, i koji, na pitanje može li se koronavirus definirati kao osveta prirode nad čovjekom, odgovara: 'Ne vjerujem u metaforu 'osvete prirode' koja teži personificirati Prirodu kao mudrog entiteta, sa svojom svrhom i voljom. Nisam toliko romantičan. Zamišljam prirodu onako kako ju je zamišljao Darwin. [...] Ono što drugi vide kao osvetu prirode, ja bih opisao ovako: složeni ekosustavi u sebi ugošćuju životinje, biljke, gljive, bakterije i druge stanične organizme; i svi ti stanični organizmi ugošćuju viruse. Ako se odlučimo kompromitirati ih, to činimo na vlastiti rizik.'¹¹ No, već Horacije napominje da se ne bismo trebali iznenaditi drastičnim 'povratcima' majke prirode: 'Naturam expellas furca, tamen usque recurret.'¹² To još više vrijedi danas kada posjedujemo i znanstveno znanje koje samo budale mogu podcijeniti i pretežito iskoristiti u ratnim i potrošačkim svrhama. Spoznaja te jednostavne istine trebao bi biti pokretač filozofskih *flashmoba*. Držeći pritom na umu da nije namjera ovih razmatranja izdati duh spontane pokretljivosti i otvorenosti koji uvijek animiraju svaki autentični *flashmob* koji je itekako važan za one koji, naročito ispred aktualne pandemije, osjećaju težinu i šarm obrazovne otpornosti, i to neovisno o bilo kojoj znanstvenoj naredbi.

Postojati nije živjeti: život kao svetost

Mogao bi to biti novi svjetovni 'prag' svetoga, koji ne bi bilo moguće nekažnjeno kršiti zbog svojih dalekosežnih posljedica. Radi se dakle o situaciji koja od čovjeka traži da realno (ponovno) počinje poštivati ono što stvarno vrijedi, kako u fiziološkome, tako i egzistencijalnome smislu. To, filozofskim rječnikom, znači nazvati stvari pravim imenom, svjesni da nije više

10 ὁ ἄβλιος ὅστις τῆς ἱστορίας
ἔσχε μάθησιν
μήτε πολιτῶν ἐπὶ
πιμοσύνη
μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις
ὀρμῶν,
ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν
φύσεως
κόσμον ἀγήρων, πῇ τε
συνέστη
καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως,
τοῖς δὲ τοιούτοις
οὐδέποτε αἰσχροῦν
ἔργων μελέδημα προσίξει.

11 Dan Drollette Jr, 'How it feels to predict a pandemic: Interview with David Quammen, author of Spillover'. In: Bulletin of the Atomic Scientists 75 years and counting, <https://thebulletin.org/2020/06/how-it-feels-to-predict-a-pandemic-interview-with-david-quammen-author-of-spillover/> Pristup: 17.07.2020.

12 Quinto Orazio Flacco, 'Epistole I, 10, 24'. In: Tutte le opere, Sansoni Editore, Firenze 1988., str. 448. 'Ako prirodu isteraš vilama, ona će se opet vratiti'. Vidi: Horacije, 'Citati i izreke', <https://edukacija.rs/izreke-i-citati/horacije>. Pristup: 17.09.2020.

egzistencijalno korisno zamjenjivati odnos čovjeka naspram odnosa čovjeka – životinje – biljke – okoliša, pribjegavajući shizoidnim apstrakcijama koje tehnokratsko-ekonomska paradigma nameće kao ponuda, i koja se nalazi u osnovi tautološkoga konzumerizma koji ne poznaje kraj. Trebao bi to biti 'alarm' koji u vrijeme pandemije dobiva aktualnost, kao na primjer, da je ljudski odnos *vis-à-vis* nezamjenjiv tehnologijom komunikacije na daljinu. To nikako ne znači da ova potonja, kao pomoćni alat prvoj, u vidu *Agorà* diskusije, u kriznim situacijama poput ove, nije korisna. Treba, međutim, uvijek imati na umu da ono nikako ne dopušta istovrsnu izmjenu energije: meso, tijelo, dah, izrazi lica, miris, prisutnost, prisutnost, prisutnost, i to naročito kod djece. Zato treba, ako se zalažemo u tome da ćemo, kada cijela ova pandemijska situacija završi, svi imati još jedan razlog da pokušamo ne sličiti uobičajenim zombijima s tijelom u prostoru, bilo to kod kuće, u razredu ili negdje drugdje, a dušu, posredstvom očiju zalijepljenima za pametne telefone itd., zarobljenu u neku konstruiranu dimenziju, već i medijsku dimenziju prilagoditi razvoju i promicanju ljudskosti. No, da bismo razvili drugačiji oblik svijesti ili obnovili izgubljenju, potisnutu 'izvornu' svijest, važno je preoblikovati svoja stajališta posredstvom filozofskoga promišljanja svega. To uči filozofska praksa koja svojim kritičkim mišljenjem ne skame-njuje stvarnost unutar predimenzioniranoga prostora već snažno zna zalupiti vrata u lice, i stoga je učinkovitija od dosadnoga kvantificiranoga, udžbeničkoga i mrežnoga ili on line znanja koji se koncentrira na tehniku a ne na onoga koji djeluje. Naime, šokantnost događaja obrnuto je proporcionalna tome koliko je netko, pojedinačno i grupno, spreman na usredotočeno promatranje stvarnosti. Nestabilnost, provizornost jesu konstitutivne činjenice stvari kakve jesu. Trebalo bi to biti upozorenje pripravnosti da se ne uzima zdravo za gotovo uvjerenje da je znanost svemoguća i da može riješiti bilo koji problem, u vidu onoga što je svima medijski dostupno ovdje i sada, da bi se vratili na kvalitativno obogaćujuće relacijske mogućnosti koje nam život svakodnevno pruža a da mi toga nismo svjesni i koje čovjeka čine i održavaju kao čovjeka.

Trebamo li dodatne dokaze? Vjerojatno da. Naime, svaka neiskorištena prilika izgubljena je prilika. Uхватiti sretan trenutak, *kairòs*, da se izrazimo filozofskim žargonom, umjetnost

**Koronavirus
– kraj jedne
epohe? Za
filozofski
preporod.**

—
Fulvio Šuran

je, više nego li umijeće, koja bi se trebala podučavati u školama svih razina u vidu neke nove realno-virtualne agore.

Uvažavanje važnih filozofskih termina

Relacijske mogućnosti transponirane, na Platonov način, iz ontološke u političko-antropološku sferu prevode se i u neke pojmove kojima se svakodnevno koristimo, ali čiji se smisao postupno zaboravilo deklinirati na efektivno-egzistencijalnoj razini. Tu se naročito misli o filozofskome poimanju zajednice i solidarnosti, koje, budući da smo se navikli mjeriti sve u individualistički i autoreferencijalni način, eksperimentiramo na paradoksalan način.

Zajednica za kojom se, posredstvom nostalgичne i prevrnute uporabe društvenih mreža, čezne i žali, kao da se radi o nečemu što pripada prošlosti i što se pretvara u 'imunitet'. A solidarnost se pretvara u održavanju distance, u preuzimanju odgovornosti prema drugome, čije lice, maskirano, u najavi svijesti o opasnosti od zaraze izražava krajnje simpatetično razmatranje prema nama. Na taj se način i strah pretvara u empatiju. Naime, u lice Drugoga odražavam sebe, što mi omogućava razumijevanje i drugih strahota, i drugih bježanja prema sigurnosnoj imunizaciji: od rata, od bijede, od očaja, što svakome počinje biti spoznatljivo. Najednom, i to kroz iluzorne zidove moje 'imunizacije', koji su čarolijom postali porozni, s virusom provaljuje i okus ljudske stvarnosti desetaka, stotina milijuna bližnjih; a iskustvo koje iz toga proizlazi je kao gledanje u zrcalo, koji odražava ono što se do jučer nije htjelo vidjeti: da se barijere podignute kako bi nas zaštitile od vanjskih neprijatelja, stvarnih ili pretpostavljenih, lako pretvaraju u zidove našega zatvora, u četiri zida naše kuće, koji nas više ne štite: oni se naziru. Što vodi do ekshalacije međugraničnoga straha od nacionalnoga drugačijeg: Talijana, Slovenca, Austrijanca itd. i obrnuto.

S druge strane, slično tomu, nakon prekida čarolije, nakon trideset godina individualno-privatne opijenosti, virus nas uči vrijednosti javne i virtualne trgovine misli (*agorà*). Čiji se prostor – koji je postao sve suženiji napretkom nebodera, trgovačkih centara, grabežljivih sajmova i marginaliziran bubnjem medija – iznenada, postaje glavni adut mnogih tematika – kao

bolnica, škola, civilna zaštita, javne službe – pokazujući se sve užji, ograničeniji i vječno na rubu ponora.

Virus je također na sebe preuzeo i metaforički zadatak da sruši neoliberalne dogme o *'privatizaciji pod svaku cijenu'*, o *'uštedi na javnim računima'* na škole, na zdravstvu i na znanstvenim istraživanjima; za koje su nas u proteklih tridesetak godina uvjeravali da od toga ima korist gospodarstvo zemlje, i posljedično svi mi! I to neovisno od činjenice da je zbog toga, zbog takve socijalne politike, dolazilo do neizbježnoga neodarvinističkoga krvarenja ljudskosti u rasulu, pogađajući najslabije i bespomoćne, kao i uvijek: *Nihil novi sub sole*.¹³

Svatko tko je imao nesreću da potrebuje hitnu pomoć javne bolnice proteklih godina zna dobro da sustav je već tada bio u kolapsu. Ipak, u ovim se satima opire i to ne zahvaljujući sustavu već odgovornim građanima koji ponizno obavljaju svoju dužnost i puno više od toga. Radi se o istima koji svakoga dana prolaze neopaženo ili, još gore, sakupljaju uvrede razočaranih i bijesnih korisnika. Radi se o ljudima koji ljudskost nose u sebi, jer, nadovezujući se na Spinozinu misao: *'za to traži se vještina i budnost. Jer su ljudi promjenjivi (rijetki su, uistinu, oni koji žive prema onome što razum propisuje), a opet uglavnom su zavidni i skloni više osveti nego milosti*.¹⁴

Zaključno...

... postavljam (si) nekoliko upita koja većini mogu donekle i izgledati retoričkim jer (ta) većina smatra da većina, kojoj se obraćam, neće doseći tu točku razmišljanja, ili će zaključiti, po tko zna koji put, da je bavljenje filozofijom beskorisno ili itd. Usprkos tom iskazanom pesimizmu, nadam se da se ipak mogu pokazati od značajne važnosti i zbog toga ih želim postaviti sebi, tj. vama.

Hoće li ova pandemija, sa svojim pužajućim nihilizmom konzumerizma, jednom zauvijek pokazati da su granice, počevši od međudržavnih granica (mislim tu naročito na EU), različite etničke pripadnosti, mentaliteti, socijalni statusi; *Bitcoin* i burzovni indeks, samo apstrakcija, prikaz instrumentalno određen etičkim ponašanjem i prazan izgovor politika, vlada i kapitala a ne prirodno neizbježna činjeničnost? Da značajan

Koronavirus – kraj jedne epohe? Za filozofski preporod.

—
Fulvio Šuran

¹³ *'Nihil (nil) novi sub sole'* [ni:'hil no'vi: ~ so:'le] (lat.). *'Ničega novoga pod suncem'* je izreka koja se navodi kada se događaji predvidljivo ponavljaju. Potječe iz biblijske knjige *Propovjednik*, a pripisuje se kralju Salamonu. In: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43747> Pristup: 23.09.2020.

¹⁴ Spinoza, *'Etica. Parte iv. Appendice con commento'*. (Etika, Dio iv, Dodatak). In: Scorrubande Filosofiche, <https://francescodipalo.wordpress.com/2019/08/17/spinoza-etica-parte-iv-appendice-con-commento/> Pristup: 17.09.2020.

dio ne samo ljudske već i životinjske kao i, zašto ne, biljne patnje ovisi o nepoznavanju naših primarnih osjećaja, o lošoj brizi o sebi, o zlouporabi naše inteligencije?

Da se načelo *'jedan je svijet je, jedno je čovječanstvo'* ne može primjenjivati samo na promet robe i kapitala (globalizacija) ili na širenje koronavirusa (pandemija) već i na empatiju, solidarnost i odgovornost?

Sada kada je frenetični ritam života na koji smo navikli izbljedio, kada nas promet ili trgovački centri više ne sputavaju i ograničavaju, kada se pozadinska buka smanjila a gradski smog prorijedio, hoćemo li znati dobro iskoristiti ovu dodijeljenu pauzu za kvalitetnije razmišljanje o smislu života? Hoćemo li iskoristiti priliku da naučimo živjeti ovo novo, izvorno, poimanje vremena, seriozno dovodeći u pitanje sve naše egzistencijalne prioritete?

Izazov s kojim se suočavamo je globalan, a koronavirus je samo vrh ledene sante naše prošlosti i pogled na ono što nas očekuje u budućnosti. Da bi se izbjegao brodolom, bilo bi hitno započeti međugeneracijsko, međuljudsko i međuvrsto savezništvo: neka vrsta neviđenoga oblika etičkoga ekumenizma. Hoćemo li mi suvremenici uspjeti biti 'evolucijski' inteligentniji od koronavirusa: RNA paket okružen proteinskom kapsulom veličine deset milijunskih dijelova metra, ali s biološkom inteligencijom od tri milijarde godina ili ne – pitanje je to?

Zadatak kao odgovor: prebroditi krizu i poboljšati sebe: za novi gnōthi sautón / temet nosce.

Svako ljudsko biće bilo kojega društva, društvene grupacije i razdoblja, od samoga je djetinjstva podvrgnut procesima oponašanja. Da bi počela upoznavati svijet, djeca, prema prirodnom zakonu (*imprinting*¹⁵) prvo oponašaju svoje roditelje; počinju razmišljati pamteći ime neke stvari memorizirajući njezine osobine; da bi naknadno prešli na sljedeće stanje, to jest na sjećanje razmišljajući. Radi se tu o prvim pristupima s vanjskim svijetom koje svi imaju od rane dobi. Ti pristupi, kao što i sama definicija *imprintinga* kazuje, naveliko utječu na velik dio našega života. Tu započinje možda i najteži put s kojim se *homo*

¹⁵ Imprinting [impri'ntin] (engl. utiskivanje), vrsta učenja koje je moguće tijekom vremenski ograničenoga, tzv. kritičnog ili osjetljivoga razdoblja u ranoj fazi života životinje, a očituje se u reakciji slijeđenja u mlade životinje, koja slijedi prvi pomični objekt ili živo biće (najčešće majku) što ga je ugledala nakon rođenja. Reakcija nije podložna promjenama i trajno utječe na socijalno ponašanje životinja. Najizraženija je u ptica, osobito u gusaka i pataka. Termin je u etologiju uveo K. Lorenz. In: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27226> Pristup: 22.09.2020.

sapiens suočava: upoznavanje ne (samo) okolnog okruženja već onoga što nesvjesno i svjesno gradi u sebi.

Na ruševinama drevnih Apolonovih hramova pisalo je 'Gnōthi seautón' ('upoznaj sebe')¹⁶. Međutim, taj vid spoznaje iziskuje jedan relevantni skok kvalitete jer traži da se prestane oponašati, kao što je to bilo u ranoj dobi, da bi se postalo ono što zapravo svako ljudsko biće jest u svojoj izvornosti i posebnosti. Kao što smo naveli, ne radi se o lakoj zadaći koja se, između ostaloga, nalazi u osnovi rađanja filozofije kao svjesno-ga promišljanja svijeta i sebe u svijetu.

Pripisivati istinu nekomu drugomu i slijediti ga nedvojbeno je lako i sigurno, ali i neodgovoran postupak nasuprot neprestanome razmišljanju o sebi i koji odgovara Descartesovu: *Cogito ergo sum*. Zadaća koja postaje još odgovornija kada je posrijedi odgovoran društveni angažman koji je implicitan samoj politici i kojoj Platon pripisuje atribut sluškinje filozofije.

Protiv standardizacije kojoj je suvremeni čovjek, naročito zapadne garniture, podložan, protiv nedostatka alternativa, protiv politike koja se sve više otuđuje od naroda i od filozofije, postati ono što zapravo jesmo, jest ono što ekonomistu nedostaje u društvu koje se sve više zalaže u mahanju tuđih politika, raznoraznih praznih politika, srameći se, ili gore, plašeći se svojih misli i to, u većini slučajeva, skrivajući se pod maskom indiferentnosti, ne provodeći nikad autentičnu viziju stvarnosti ili vlastito razmišljanje.

Srž svih filozofskih inicijativa, a to znači i onih koje stoje iza svakoga *fleshmoba*, mora potjeći iz *gnōthi seautón* (γνῶθι σεαυτόν). Naime, to je ono što bi suvremeni filozofski *fleshmob* trebali iskazati onima koji se dokumentiraju o aktualnim pitanjima, kao što su: Tko smo? Odakle dolazimo? Kuda idemo? Jer, kao što smatra njemački filozof Martin Seel, profesor na frankfurtskome sveučilištu, 'Filozofija je razmišljanje i razumijevanje o nama samima i o takvom svijetu, bez kojega mi kao ljudi ili kao suvremenici određene kulture i povijesnih prilika, ne možemo.'¹⁷

U grčkome gradu Delfi u antičko doba nalazio se Apolonov hram na čijim je ulazu sa svake strane bila po jedna mudra rečenica. Prva je glasila: 'Upoznaj samoga sebe', a druga: 'Ničeg previše'. Za objašnjenje su bile nadležne delfske Sibile, proročice posvećene bogu Apolonu. To su i upozorenja koja se nalaze i

**Koronavirus
– kraj jedne
epohe? Za
filozofski
preporod.**

—
Fulvio Šuran

16 Valerio Malvezzi, 'Conosci te stesso'. In: L'evoluzione della Radio, <https://www.radioradio.it/2020/09/conosci-te-stesso-%E2%96%BA-la-riflessione-del-prof-malvezzi-che-tutti-dovrebbero-ascoltare/> Pristup: 20.11.2020.

17 Alf Haubitz; Marina Martinović, 'Tko smo? Odakle dolazimo? Kuda idemo?'. In: Panorama, <https://www.dw.com/bs/tko-smo-odakle-dolazimo-kuda-idemo/a-4906743> Pristup: 17.07.2020.

u temelju izvorne Heraklitove filozofije, čije je promišljanje rezultat uranjanja i upoznavanja samoga sebe, dakle udaljavanja od prijašnje spoznaje, što je istovjetno sa Sokratovim 'znam da ništa ne znam' kao temelj upoznavanja sebe. To je za Rimljane bilo *'nosce te ipsum'*. Izmijenjeni oblik istoga načela nalazimo i u kršćanstvu, i to je kod svetoga Augustina u pojmu *'quaerere Deum'*, to jest tražiti Boga u sebi. U moderna vremena jednaka se razmišljanja mogu naći i kod Hermanna Hessea.¹⁸

Pojmovi koje bi filozofski *fleshmob* trebao 'prikazati' građani- nu odnose se na to da se ne smije misliti da nam put daje neki izborni izabrani političar. Ne radi se tu o stvaranju neke nove političke koalicije ili stranke već o shvaćanju da se put može pronaći ako se shvati da je svatko od nas put. Da se shvati ovu Jungovu misao 'Razmišljati je teško, zato ljudi i prosuđuju. Zbog toga većina ljudi prosuđuje. Za razmišljanje je potrebno vrijeme, pa oni koji već razmišljaju baš zato ne mogu kontinuirano izražavati predrasude'¹⁹. Naime, u *fleshmob*, pa čak ni u onome filozofskome, ne traži se nekakav sud već (spontano) razmišljanje, umjesto unaprijed preusmjerenoga kritiziranja drugačijega pristupa; filozofski *fleshmob* ne traži raspravu o tome 'kako biti dobar čovjek', jer, kako nas uči Marko Aurelije: 'Budi dobar čovjek, ne raspravljaj o tome kako biti dobar čovjek.' Dok će Schopenhauer govoriti da svatko od nas troši ¾ svojega života pokušavajući biti netko drugi, a u filozofsko-političkom smislu pokušava oponašati razmišljanje ovoga ili onoga za kojega se misli da je u pravu, da posjeduje istinu.

Početna je, dakle, zadaća svakoga od nas postati svjestan vlastite nesigurnosti u vidu stanja konstantne budnosti ili sumnje. I to počevši od vlastitih uvjerenja. Naime, za filozofiju razmatranje, promišljanje, istraživanje (*skepsis* = sumnja) ili *'Cogito ergo sum'* – 'mislim dakle jesam' predstavlja temelj, osnovicu probuđenoga pojedinca koji je, gledajući oko sebe, postigao sposobnost djelovanja u svijetu nesigurnih vrijednosti. A da bi se to postiglo, potrebno je stvoriti vlastitu filozofiju života koja se prvenstveno mora pridržavati ovoga imperativa 'čini da moja riječ za mene bude zakon'. Što opet znači 'biti budan je sve'. Naime, važno je biti uvijek pažljiv i oprezan.²⁰

Najveća vrijednost koju čovjek, kao svjesno biće prakse, zasigurno posjeduje nije i ne smije postati kopiranje drugih već taj (vražji) *gnōthi seautón*, kao stanje budnosti koji se ostvaruje u neprestanome pokušaju upoznavanja sebe prije bilo koje

18 Hermann Hesse, *Il Mio credo*, Rizzoli, Milano 2009.

19 Serena Di Sisto, 'Carl Gustav Jung: 'Pensare è difficile. Per questo la maggior parte della gente giudica', <https://oggiogiorno.com/carl-gustav-jung-pensare-e-difficile-per-questo-la-maggior-parte-della-gente-giudica/> Pristup:21.09.2020.

20 F. Šuran, *Etica della professione docente*, Università degli studi 'Juraj Dobrila' di Pola, Pola-Pola 2015.

odluke koja ne obuhvaća samo pojedinca već i šire društveno okruženje u kojemu se djeluje, i to počevši od onoga, za neke 'bezazlenoga', križa ili kruga kojega stavljamo na glasački listić prije negoli ga uguramo u glasačku kutiju.

U uvjerenju da dopustiti si nekoliko minuta na dan za reaktiviranje našega filozofskoga promišljanja, neovisno da li posredstvom medija ili klasične meditacije, ako budno upotrijebljen, zasigurno nije dezerterstvo od većine uspavanih. A još manje označuje želju za kontroverze koje dijele ili za uzaludne prazne spekulacije.

I dobro znajući da kvaliteta čitanja i medijske mogućnosti za neophodne pojedinačne i kolektivne uvide zasigurno neće nedostajati, poziv je to da se eksplicitno postavi reflektirajuća komponenta koja animira većinu *flashmobova* protiv ove pandemije. To nas podsjeća da upravo iz aktualne, planetarne 'hitnosti povijesti', kako bi se izrazio K. Löwith²¹, moramo uvježbati sebe kako reagirati, imajući na umu i svrhu življenja a ne samo materijalnu korist, poboljšavajući sebe i sve komponente društva.

Zar nije to poruka mudrosti i otpornosti za koju su filozofi u konačnici zaduženi da, svojim primjerom otvorenoga i kritičnoga mišljenja, prenesu čitavo ovo vrijeme? Jučer na javnim trgovima, a danas, zašto ne, na virtualnim AGORAMA i posredstvom filozofskih *flashmobova*.

Nije li moguće da u pokušaju poboljšanja sebe i svijeta, na svjetlost izvire i najistaknutije i najcjenjenije značenje svakoga poticaja u traženju boljšeg razumijevanja stvari, prilike i ograničenja, koja nas se tiču kao ljudi i kao privremenih stanovnika/građana ovoga krhkog planeta?

U svakome se nalazi iskra, koju je Prometej probudio, da se bude svjesniji i nikad zaboravljiv: iako to sadržava i bolne trenutke na koje treba gledati kao poticaj rasta. Da bismo to shvatili, trebali bismo prihvatiti japansko geslo 'neke pute pobjeđuješ, sve druge pute učiš'.

**Koronavirus
– kraj jedne
epohe? Za
filozofski
preporod.**

—
Fulvio Šuran

21 K. Löwith, *Significato e fine della storia: i presupposti teologici della filosofia della storia*, Net, Milano 2004.

Literatura

- Francesco Cerato, 'Euripide, Fr. 910 Nauck'. In: Studia Humanitatis – παιδεία, <https://studiahumanitatispaideia.wordpress.com/2013/03/03/euripide-fr-910-nauck/> Pristup: 17.09.2020.
- Serena Di Sisto, 'Carl Gustav Jung: 'Pensare è difficile. Per questo la maggior parte della gente giudica'', <https://oggiogiorno.com/carl-gustav-jung-pensare-e-difficile-per-questo-la-maggior-parte-della-gente-giudica/> Pristup: 21.09.2020.
- Dan Drollette Jr, 'How it feels to predict a pandemic: Interview with David Quammen, author of Spillover'. In: Bulletin of the Atomic Scientists 75 years and counting, <https://thebulletin.org/2020/06/how-it-feels-to-predict-a-pandemic-interview-with-david-quammen-author-of-spillover/> Pristup: 17.07.2020.
- Orlando Franceschelli, 'VIRUS, madre natura e stoltezza umana: che significa vincere la guerra contro l'attuale pandemia? Per un flashmob filosofico'. In: Centro per la Filosofia Italiana, <http://www.centroperlafilosofiaitaliana.it/2020/03/18/orlando-franceschelli-virus-madre-natura-e-stoltezza-umana-che-significa-vincere-la-guerra-contro-lattuale-pandemia-per-un-flashmob-filosofico/> Pristup: 17.7.2020.
- Giuseppe Genna, Eraclito: frammenti, <https://giugenna.com/2011/08/28/eraclito-frammenti/> Pristup: 17.09.2020.
- Alf Haubitz; Marina Martinović, 'Tko smo? Odakle dolazimo? Kuda idemo?'. In: Panorama, <https://www.dw.com/bs/tko-smo-odakle-dolazimo-kuda-idemo/a-4906743> Pristup: 17.07.2020.
- Hermann Hesse, *Il Mio credo*, Rizzoli, Milano 2009.
- Het Laatste Nieuws, https://en.wikipedia.org/wiki/Het_Laatste_Nieuws Pristup: 17.09.2020.
- Horacije, 'Citati i izreke', <https://edukacija.rs/izreke-i-citati/horacije>. Pristup: 17.09.2020.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27226> Pristup: 22.09.2020.
- Donald S. Lopez, 'Nagarjuna, Buddhist philosopher'. In: Encyclopædia Britannica. English language reference work - Philosophy & Religion, <https://www.britannica.com/biography/Nagarjuna> Pristup: 17.07. 2020.

- K. Löwith, *Significato e fine della storia: i presupposti teologici della filosofia della storia*, Net, Milano 2004.
- Niko Majnarić, *Heraklit, svjedočanstva i fragmenti*, Filozofski fakultet Zagreb, 1972., str. 40.
- Valerio Malvezzi, 'Conosci te stesso'. In: *L'evoluzione della Radio*, <https://www.radioradio.it/2020/09/conosci-te-stesso-%E2%96%BA-la-riflessione-del-prof-malvezzi-che-tutti-dovrebbero-ascoltare/> Pristup: 20.11.2020.
- Captain Charles Moore, 'Discoverer of the Great Pacific Garbage Patch'. In an article for *Natural History* magazine in 2003. In *National Geographic Society*, <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/great-pacific-garbage-patch/> Pristup: 17.9.2020.
- Quinto Orazio Flacco, 'Epistole I, 10, 24'. In: *Tutte le opere*, Sansoni Editore, Firenze 1988., str. 448.
- Baruch Spinoza, 'Etica. Parte iv. Appendice con commento'. In: *Scorribande Filosofiche*, <https://francescodipalo.wordpress.com/2019/08/17/spinoza-etica-parte-iv-appendice-con-commento/> Pristup: 17.09.2020.
- Baruch Spinoza, *Ethica more geometrico demonstrata*. Testo latino a fronte, Bompiani, Milano 2007.
- 'Svjetski rat Z (2013) = World War Z', <http://www.moj-film.hr/film/info/world-war-z/> Pristup: 17.09.2020.
- F. Šuran, *Etica della professione docente*, Università degli studi 'Juraj Dobrila' di Pola, Pula-Pola 2015.
- James Temperton, 'How the 5G coronavirus conspiracy theory tore through the Internet'. In: *WIRED Consulting*, <https://www.wired.co.uk/article/5g-coronavirus-conspiracy-theory> Pristup: 17. 9. 2020.
- Benjamin Terrasson, '5G et coronavirus : propagation d'un infodémi', <https://siecledigital.fr/2020/04/17/5g-et-coronavirus-propagation-dune-infodemie/> Preuzeto: 17.7. 2020.

**Koronavirus
– kraj jedne
epohe? Za
filozofski
preporod.**
—
Fulvio Šuran

Željko Rutović —

Mr. ŽELJKO RUTOVIĆ
Ministarstvo kulture Crne Gore, Uprava za medije
Podgorica, Crna Gora
zeljko.rutovic@mku.gov.me

Medijska prodaja straha (COVID 19 – INFODEMIJA – SOCIOLOGIJA PROMJENE)

Ključne riječi pandemija, infodemija, mediji, Covid 19, strah, manipulacija, predrasude, protivnik, rat, tehnološki nadzor

Sažetak Rad ima za cilj problematizaciju novonastalih fenomena i karaktera društvene promjene i instituta krize izazvanih pandemijom virusa Corone-Covid 2019. U tom duhu rad apostrofira infodemiju odnosno medijsku prodaju straha kao manipulirajuće kategorije koja odstupa od izvornosti medijskih načela informisati i edukovati. Shodno tome medijska proizvodnja i prodaja straha rezultanta je političko-medijsko-korporativnih interesa globalnog karaktera. Medijska prodaja straha svojim mehanizmima konvergira i problematizuje u kontekstu digitalnog 'pametnog' doba arsenal manipulativnih obrazaca, stereotipa i predrasuda medijski oblikovanog 21.vijek. U kontekstu teme, rad referiše i aspekte tehnološkog nadzora kao oblika 'borbe' protiv Covid 19.

Media sale of Fear (COVID 19 – INFODEMIA – SOCIOLOGY OF CHANGE)

Key words pandemic, infodemia, media, covid 19, fear, manipulation, prejudice, adversary, war, technological surveillance

Abstract The paper aims to problematize the new phenomena and characters of social change and the institute of crisis caused by the Corone-Covid pandemic in 2019. In that spirit, the paper emphasizes the infodemia or media sale of fear as a manipulative category that deviates from the originality of media principles. Accordingly, media production and the sale of fear is the result of political-media-corporate interests of a global character. The media sale of fear with its mechanisms converges and problematizes in the context of the digital 'smart' age the arsenal of manipulative patterns, stereotypes and prejudices of the media-shaped 21st century. In the context of the topic, the paper also refers to aspects of technological supervision as a form of 'fight' against Covid 19.

1. Uvodna razmatranja

*'Najveća dugmad u našim mozgovima
su ona za strah, za bijes i za požudu'
— Juval Noh Harari*

Velike istorijske epidemije mijenjale su svijet na različite načine – demografski, kulturološki, ekonomski, materijalno. Tako je npr. manjak radne snage nakon Crne smrti ubrzao tehnološke inovacije i raspad feudalnog društva. Kolera se pak naziva 'bolešću revolucija'. Sve velike epidemije kolere su izbile u politički turbulentnim godinama: 1848. revolucija 'Proljeće naroda', 1866. u vrijeme raspada njemačke konfederacije, te 1892. u Hamburgu, epidemija koja je bila povezana s velikim brojem ruskih Jevreja koji su emigrirali za SAD, bježeći od pogroma u Ruskom Carstvu.

Pokreti – migracije stanovništva usled socijalnih prevrata, rata i izbjeglištva povećavale su opasnosti od širenja bolesti. U ovom kontekstu i karakteru promjena i društvenih turbulencija podsjetimo da su npr. nakon epidemijskog talasa kolere visoke smrtnosti u Mađarskoj 1831. godine narodne mase opljačkale dvorce masakrirajući plemiće. U drugim prilikama napadi su bili usmjereni protiv gradskih i državnih vlasti usled kojih bi u strahu od nemira gradovi i države popuštali mjere protivepidemijske zaštite, poput prisilne hospitalizacije kojima je kroz istoriju nesrazmjerno bilo pogođeno siromašno stanovništvo, što je doživljavano kao nepravedno izdvajanje potlačenih slojeva društva.

Karakter društvene promjene izazvane pandemijom virusa covid-19, pred kojim se svijet našao u kratkom periodu, prirodno očekuje konceptualno promišljanje društvenih nauka-sociologije, filozofije, psihologije, etike, antropologije, pedagogije, kulturologije u razumijevanju-pojašnjavanju uzroka i posledica virusa- strahova, briga i ponašanja pojedinaca i sistema. Mnogo pitanja koja su se inače globalno problematizovala i prije ove krize, sada su dodatno praćena novim pitanjima, dilemama i izazovima.

Bilo kako da doživljavali svijet uzroka i nivoa posledica, izvjesno je da je svijet u određenoj formi prekretnice koja traži adekvatne odgovore. Očuvanje civilizacije, slobode, demokratije, ljudskih prava, morala, bio bi nužan imperativ u kreiranju

‘nove normalnosti’. Odnos prema prirodi, društvu, čovjeku logično je pitanje kako danas, tako i sutra, iz ugla relacionog odnosa prema neoliberalnom ekonomskom modelu, maksimizaciji profita, blagostanju malog i siromašnog većeg dijela populacije planete, prema upotrebi vještačke inteligencije i drugih pomenutih tehnologija, prema povećanom digitalnom nadzoru, prema ulozi i moći medija.

Nesporno je da je karakter ove društvene promjene radikalizovao optiku pojmova kao što su strah, odgovornost, panika, bolest, distanca, komunikacija, priroda, virus, kazna, šansa, opomena, ljubav, nedostajanje... Njihovu prirodu, sadržaj i posljedice žive svi – i stari i mladi, i bogati i siromašni, i grad i selo, zdravi i bolesni. Otuda opet pitanje prethodnih pitanja – je li i šta je corona promijenila? Je li promjena na bolje ili gore? Je li ona (ne)očekivane evolutivne ili revolucionarne vrijednosti? Da li je na svom stepenu razvoja čovječanstvo (ne)doradlo izazovu i poslasticama krize, te koliko će samo transformisati i kao sistem i kao kultura i civilizacija? Da li je ova promjena vratila u orbitu zaboravljene vrijednosti i zaboravljene riječi, koje su se pod naletom kapitala i korporativnih trustova stropoštale u nepovratni bezdan.

Krize rađaju promjene. Shodno svom vitalizmu i sistemsko-institucionalnoj spremnosti društva odgovaraju i adaptiraju se na karakter društvene promjene. Podsjetićemo da su svjetske krize donosile najveće prodore u medicini, nauci, inženjerstvu.

Pitanje mjera izolacije otvorilo je traganje za modelom socijalne podrške pomoću kojeg se kriza i karakter promjene lakše savladavaju. Lepeza aktivnosti širokog je spektra – društvene mreže, alkohol, psihijatrijski medikamenti, ‘teorija zavjere’, kreativne aktivnosti, meditacija, molitve. Svakako promjena ovog karaktera u fokus je stavila posredovane socijalitete kao novo prostorno, vremensko, individualno i konceptualno iskustvo. No, istovremeno izolacija je i prostor za nasilje u porodici, očaj, bijes i druge forme devijantnog ponašanja, kao izraza neadaptiranosti na novo socijalno iskustvo.

Mnogo razloga i novih iskustava, u odnosu na sve prethodno govori da je pandemija covid-19 neobičan socijalni fenomen. Ovaj virus obuhvatio je svaku tačku na Zemlji, vijesti o njemu šire se eksponencijalnom brzinom preko interneta i mobilne telefonije. Svijet je postao veliki ekran, na kojem su život i

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

smrt vodili upornu borbu. Nijedna od prethodnih epidemija nije primjenljiva na ovu XXI vijeka niti se karakteri društvenih promjena mogu ravnati i na analognoj ravni izučavati.

Naglo izazvana društvena promjena, izazvana apokaliptičnim pohodom virusa Covid-19 od kojeg se obolijeva iz sata u sat, preoblikovala je sve aspekte naših društava i ekonomija, od obrazovanja do radnih uslova, do transformacije svake industrijske grane. 'Moramo da izgradimo potpuno nove temelje naših ekonomskih i socijalnih sistema' kazaće ovim povodom Klaus Šwab, osnivač i izvršni predsjednik Svjetskog ekonomskog foruma u Davosu. Teške odluke koje cijelo čovječanstvo donosi izmijenice umnogome ne samo zdravstveni sistem već i ekonomiju, politiku i kulturu svijeta u kome živimo.

Kakve će promjene izazvati coronavirus? Ovo pitanje podjednako je važno svim segmentima društva – ekonomiji, politici, medicini, kulturi, socijalnom odnosima... Zavisno od prirode samog društvenog organizma, neke promjene će biti brže, neke sporije jer će tražiti evoluciju podsistema i drugih faktora čijim, jedinstvom se generiše promjena.

2. Sociologija krize

Po karakteru i dubini posledica – ratovi, elementarne nepogode, bolesti, tokom istorije ljudske civilizacije izazvali su tektonske oblike društvenih promjena koje su zakonito mijenjale dotadašnje oblike strukture i modela socijalnog organizma. Shodno uzročniku društvene promjene redefinisale su se oblici ponašanja, života, rada pojedinaca i društvenih grupa. Shodno sistemu spojenih sudova i filozofske maksime povezanosti svih sa svima, i svega sa svačim, ništa u društvenom biću nije moglo ostati netaknuto oblikom određene promjene. Karakter krize, vanrednosti, odnosno radikalna izmjena koncepcije života i ponašanja u situacijama kada su posebno ugroženi životi sa naglim smrtnim ishodima, novouspostavljene mjere, mehanizmi i preporuke, značajnim dijelom evoluiraju i migriraju ka prostorima redovnih situacija, tražeći prostor trajnosti novo-uspostavljene mjene.

Sociologija krize shodno promjenama na radarima vanrednosti registrovaće trajnije promjene npr. u kulturi rada,

ponašanja, vremena preventive, interakcije, solidarnosti, odgovornosti. Drugi oblici poprimali su evolutivnije oblike redefinicije društvene promjene generisane sistemskim oblicima regulacije društva.

Svaka kriza na svoj način, a posebno ovakvog pandemijskog karaktera istovremeno je i test (ne)ispravnosti različitih naučnih teorija, te se otuda ne slučajno i kaže da su krize 'Sveti gral' nauke.

Razlike između autoritarnog i demokratskog nasljeđa umnogome su generisale preveniranje i upravljanje krizom. Različiti sociološki-kulturološki obrasci u odnosu primata zajednice ili pojedinca bile su i različite platforme društva u odgovoru na novonastale prilike. Socio-političke prilike Kine, Japana, Južne Koreje, Singapura, međunarodno nepriznatog Tajvana, neuporedive sa onima u tradicionalnim evropskim demokratijama dovele su do različitih mehanizama, faktora i instrumenata u borbi sa covid-19. prinudne, vanredne mjere nailazile su na manje ili veće razumijevanje od strane građana, što je posleđično rezultiralo i različitim brojkama, statistikama smrtnosti. Naravno, ovdje ne apstrahujemo ulazni element, prirodu i karakter autoritarnih poredaka i na njima definisanih kaznenih politika.

Imajući u vidu karakter krize, njene dubine ona je svekoliki test socijalno-strukturne otpornosti jednog društva. Na iskušenje, propitivanje, elastičnost i otpornost stavljeni su pojmovi solidarnosti, zajednice, socijalne pravde, takođe u fokusu krize su ne manje i pitanja-fenomeni sebičnosti, i egocentričnosti vrijednosti, prioriteta...

Odjednom, čovječanstvo se našlo u situaciji alžirskog grada Orania iz Kamijevog romana Kuga. Karantin, izolacija, samoća, panika, depresija, sa svim pratećim elementima individualnog i društvenog organizma razlile se sa svim posledicama po čovjeka i društvo. A na toj relaciji, i u vertikalnoj i horizontalnoj osovini društvene strukture manifestovana je školska lekcija sociologije krize.

Zato, kako zaključuje istoričarka Dubravka Stojanović *'pandemija koronavirusa jeste jedinstven istorijski eksperiment. Nijedna prethodna epidemija nije obuhvatila baš svaku tačku na Zemlji, nije bila praćena preko interneta, nije se o njima moglo saznati sve i svakog trenutka, iz telefona. Sve prethodne epidemije dešavale su se*

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

u jednom mnogo većem i daleko sporijem svetu. Zbog toga možda ni savremena iskustva iz velikih svjetskih kriza nisu lako primjenljiva na ovu situaciju”(2020).

Svijet XXI vijeka je svijet svekolikih izazova i njima pratećih kriza. U tom duhu Mark Fišeti, autor časopisa *Scientific American* prvi će pisati o istraživanju koje povezuje klimu i rat u Siriji, šta više istraživanje iz marta 2015.godine objavljeno u prestižnoj američkoj publikaciji *Proceedings of the National Academy of Science* pokazuje da su ratu u Siriji i posledično migrantske krize u najvećoj mjeri izazvale klimatske promjene. Naime, u Siriji je od 2006-2011.godine zabilježen najduži i najstresniji period suša koja je uništila poljoprivrednu proizvodnju u ruralnim sredinama, što je dovelo do prvog inicijalnog talasa migracija-od sela ka gradovima u Siriji. Izbjeglice, glad i kriza su u narednim godinama dovele do nestabilnosti, revolucije i stravičnog građanskog rata. Migracije se nakon toga nastavila ka Evropi pojačavajući priliv migranata a sa njima i druge aspekte pratećih oblika krize koje su izazvale žestoke polemike unutar Evropske unije. No, klimatske promjene i bez ratova izazivaju posledice nalik onima što izazivaju oružani sukobi, o čemu govori i poznati Šterhov izvještaj koji je prije skoro dvije decenije predvidio da će klimatske promjene koštati kao cio jedan svjetski rat. Sumarno i svekolike posledice uporedive su i onespokojavajuće iz ugla globalnih kriza.

Poznati neuropsihijatar Boris Sirulnik u ovom diskursu kazaoće *'Krize su učestale u istoriji čovječanstva. Moramo da se prilagodimo nevidljivoj agresiji. Evolucija čovjeka se odvijala samo putem krize. Poslije ove, porodica i bračni par ponovo će postati utočište mira'*. Slavni sociolog Edgar Morgan će pak kazati: *'Jedna od velikih lekcija krize jeste da ne možemo izbjeći neizvjesnost: stalno smo u neizvjesnosti za lijek protiv virusa, u neizvjesnosti razvoja i neizvjesnosti posledica krize. Prijedlog za vaspitanje: uspostaviti u obrazovanje kako da se suočimo sa neizvjesnošću?'*.

3. Medijska prodaja straha (Infodemija)

Po riječima Roberta Bešare sociologa i urednika referentnog zbornika *Strah i anksioznost u 21.vijeku* jedino se strah bolje i češće prodaje od seksa. Zablude je, tvrdi on, da masovni mediji prodaju informacije, jer u tom slučaju ne bi opstali na tržištu.

Da je strah, u novoj medijskoj proizvodnji, sveopšti društveni fenomen govori i činjenica da se *sociologija straha* danas izdvaja kao autonomna istraživačka oblast.

‘Stvoren je takozvani ‘problemski okvir’ ili diskurs straha koji definišemo kroz sveprisutnu komunikaciju obeleženu povišenom simboličkom pozornošću i igranjem s idejom opasnosti. Živimo u mašini straha koja potom proizvodi publiku straha kao promociju i korišćenje predrasuda o sebi i drugima – bolji sam od tog i tog, manje sam sretan od tog i tog, bolje je da čuvam ono što imam – u cilju učvršćivanja pozicija dominacije. Iskreno strahujem da od straha u budućnosti nećemo moći da pobegnemo, u kojem god ćošku sveta da se nađemo’, kazaće Robert Bešare (Nin, 16.02.2017, str.26).

Pogledajmo, analizirajmo kako se strah, medijski proizvodi i medijski prodaje. Kako se distribuira na svim nivoima, klasama i slojevima, po polu i uzrastu... Vještačka proizvodnja spoljašnjih i unutrašnjih neprijatelja, strah od novih, dosad nepoznatih bolesti, strah od prirodnih katastrofa, egzistencijalni strah u vidu straha od rata, nuklearnog sukoba, gubitka radnog mjesta, strah od klimatskih promjena...

Koliko (ne)realni, mnogi medijski strahovi su neutemeljeni i neselektivni strahovi koji kao takvi podstiču kod čovjeka anksioznost i urgentnost, umjesto straha kao evolutivnog kognitivnog oruđa.

U svijetu i svijetlu medijske masovne proizvodnje i prodaje straha favorizuje se plaćanje po kliku, ‘vanrednim bonusima’ u treći za novcem i publikom. Brana između informacije i spektakla popustila je pred novcem. U toj funkciji usmjerivači i selektori tema su algoritmi koji analiziraju navike čitalaca (teme diskusija na društvenim mrežama, pretrage na Guglu i trendove na Tviteru) pronalazeći ono što će izazvati najviše interesovanja. Korak dalje u potencijalnom odsustvu matematičkih rezultata kao osnove programskog sadržaja razvijaju se novi instrumenti proizvodnje straha za koje su novinarski standardi manje bitni.

U iluziji bezgranične slobode, ničim ograničene, društvene mreže su danas snažna sredstva za utjerivanje straha, gdje anonimni entiteti sa mnogostrukim interesima strah vide i popularišu kao moćno sredstvo raznih oblika interesa i cilja.

Za nemali broj medija i njihovog izvještavanja u povodu Covid-19, kao da je u prazno govorio Hans Keluge, direktor

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

Svjetske zdravstvene organizacije za Evropu *'novinari su takođe dio rada u cilju zaštite javnog zdravlja'*. No, dezinformacije, ksenofobne izjave i širenje panike nijesu mimoišli ovu tragičnu globalnu krizu. Otuda, iznova pitanje, u čijoj su službi mediji? Naivnost pitanja ne oslobađa od praktičnih posledica neetičkog medijskog rada.

Infodemija je toliko već prvih dana krize uzela maha, da bi Svjetska zdravstvena organizacija saopštila da je borba protiv lažnih vijesti podjednako teška kao i borba protiv novog virusa. Svjetska zdravstvena organizacija je u tom kontekstu objavila i čitavu listu mitova koji se šire putem medija a koji nemaju nikakve veze sa liječenjem corone.

A suočeni sa strahom koji ne bira ni kontinent, naciju, pol, ni starost, građani pod medijskim pritiskom posegnu često za *'rješenjima'* i vjerovanjima koja nemaju naučno utemeljenje. *'Ako ste u džungli, i neko odskoči jer je video zmiju, automatski radite istu stvar'* kazaće u diskursu *'zaraze strahom'* Sander van der Linden, doktor socijalne psihologije na Univerzitetu u Kembridžu.

Shodno situaciji izazvanoj coronavirusom modelirali su se, kod dijela medija, već etablirani narativi – npr. antizapadni, antidemokratski, anti EU, anti Nato, antivakcionalni... Razloga za proizvodnju straha je mnogo. Najčešći su oni svjesne motivacije, dok je manji broj onih koji to rade iz neznanja.

'Negativno iznenađenje u celoj priči oko širenja psihoze i panike su imali tzv. mainstream mediji, ili kako bi to nekadašnji dopisnici rekli 'ugledni listovi'. U borbi sa sve nelojalnijom i žestokom konkurencijom, suočeni sa permanentnom krizom, kresanjem troškova, radnih mjesta, neizvesnošću, nekadašnji stilovi novinarstva su počeli da podležu pravilima modernog informativnog 'divljeg zapada'... Kada kažete 'već 100 oboljelih' sugerišete čitaocu ili gledaocu da se virus širi brže od očekivanog. Ako upotrijebite formulaciju 'samo 100 oboljelih', isto ste rekli istinu ali upućujete korisnika vaše informacije da je situacija pod kontrolom. Kao što vidite istina može da se prikaže na dva načina i da izazove oprečne efekte... Širenje straha od bolesti, virusa, epidemija nije smrtonosno, ali je zarazno i prelazno' Kazaće u ovom predmetnom diskursu Željko Pantelić(2020).

Jednostavno, došlo je do meteža u hiperprodukciji informacija i *'informacija'*. Kontradiktorni stavovi i neprovjereni savjeti,

od strane raznih stručnjaka, priređuju se, dorađuju i finalno stvaraju ne malu zabunu kod medijskog konzumenta.

Svakako da je strah visokoprofitabilna moneta kojom se da lako i nažalost uspješno manipulirati.

Kako kaže historičar *Žan Delimo*, opasnosti nam, nažalost, nikad nije manjkalo, od virusa, preko kuge do rata i gladi, pa smo se sa strahom saživjeli. Ovoga puta strah od smrti, dobija sva svoja lica i sve medijske alate. Broj kreveta, respiratora, maski, sredstava za higijenu, hrane-pokrenulo je sve emocionalne reakcije koje se konzumacijom medija uvećavaju, prenose i u najgorem scenariju artikulišu.

Vojnim žanrom kazano na djelu je 'sajops' psihološka operacija propagande. Zahvaljujući naprednim tehnikama i zavisno od konkretnog cilja napredak kampanje se može pratiti u 'realnom vremenu'. Razumijevanje i podstrekivanje 'najdubljih emocija' osnov je medijske proizvodnje i prodaje straha. Ovaj fenomen u zbiru sa profilisanjem ponašanja ljudi postaje dio propagandnog arsenala geopolitike. Historičarka medija *Hajdi Tvirek* kaže da su strahovi od masovnih manipulacija novih medija stari koliko i sami mediji. Svaki novi vid tehnološki novog medija samo je uvećavao kako strah, tako i moć manipulacije.

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

4. Nevidljivi protivnik – u ratu smo

'U ratu smo' riječi su francuskog predsjednika *Emanuela Makrona*, kazane povodom borbe protiv covid-19, koje su postale opšteprihvaćenom retorikom političkih (i ne samo) vođa širom svijeta. Britanski premijer *Boris Džonson* reći će da su svi građani 'regrutovani' a *Donald Tramp* će sebe opisati kao 'ratnog predsjednika'. No, pošto virus nije vojnička formacija, pogledajmo aspekte ovog planetarnog rata, koji su njegovi elementi, alati i koliko oni korespondiraju sa realnim ratom tradicionalnih obrazaca.

Složit ćemo se da je vijek u kome živimo donio nove izazove, nove globalne prijetnje u okviru kojih rat dobija druga obilježja i značenja. Hibridni rat, informatički rat, biološki rat, propagandni rat, sintagme su i kolokviji novih prijetnji koji traže adekvatne mehanizme zaštite, borbe, preventive, resursa, strategija...

Otuda Makronova definicija, uporedba covid-19 sa ratom konceptualno referiše na značajke koje se preslikavaju iz oblika linearnog, analognog ratovanja. Nevezano od toga što je neprijatelj suštinski nevidljive prirode, stanja poput pandemije slična su ratovima. Tada se čitavo društvo posmatra u jednom istom prostoru – materijalnom, vremenskom, kriznom, istorijskom, političkom.

Rat protiv coronavirusa prirodno, kako je i došao preko noći, zahtijeva brze i odlučne re-akcije koje ne trpe sporovodne administrativne procedure redovnih stanja. Jer, u ratu smo!

U okviru političkih sistema, generalno uzevši, svu vlast preuzimaju vlade nacionalnih država.

'Rat generalno govoreći donosi pojačanu ekonomsku proizvodnju, veliko kretanje ljudi i dobara i sakupljanje što većeg broja ljudi na neke nove načine, bilo da se radi o kasarnama, fabrikama ili brodovima. Države se u ratu bore sa inflacijom, ne sa depresijom' napisao je u vremenu corone Dejvid Edžerion iz Nju stejtsmana, konstatujući da gotovo potpuno zaustavljanje ekonomije i saobraćaja nikoga ne može da asocira na rat.

Često upotrebljavana rečenica u toku trajanja pandemije glasila je *'U ratu protiv corona virusa nema primirja... mi ovo doživljavamo kao rat protiv zarazne bolesti, protiv pandemije, odnosno epidemije'*.

'Mislim da je pogrešno upoređivati borbu protiv pandemije sa ratom', kazaće filozof Srećko Horvat, dodajući da *'virus nije naš neprijatelj, on je dio prirode čiji je interes da nastavi da živi s nama kao što danas žive herpes ili običan grip'*(2020).

Od svih sredstava borbe ovaj rat najviše je preferirao bježanje od protivnika-virusa, u izolaciju, karantin, sa izbjegavanjem kontakata među ljudima. Shodno ratnoj terminologiji riječ je o strateškom povlačenju. Elem, zajednički nevidljivi neprijatelj pokazao se u ovom ratu, jači od čitavog arsenala tradicionalnog naoružanja.

Zašto je ovaj neprijatelj opasan?

Od decembra 2019.godine, kada su kineske vlasti zvanično informisale planetu o prvom bolesniku, COVID-19 započinje svoj transkontinentalni pohod, rušeći sve granice a sa njima nedovoljno spremne odbrane. Bilo mu je potrebno samo 67 dana od prvog do stohiljaditog slučaja zaraze, 11 dana do drugih stohiljada i četiri dana do trećih stohiljada slučajeve.

Napredovanje koje je teško zamisliti u ratnim tradicionalnim operacijama i naoružanjima.

5. Totalitarno-tehnološki nadzor (nova normala)

*'Ako možeš da rukovodiš strahom
u društvu, onda u velikoj mjeri
možeš da kontrolišeš to društvo'*
— Laš Fr.H. Svensen, filozof

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

Era digitalnog društva nevezano od preventivno operativnih radnji i mjera prouzrokovanih zaštitom od virusa covid-19, otvorio je najšire kritičke rasprave koje se kreću u dijapazonu od slobode izražavanja, do ugrožavanja i gubitka privatnosti, do orvelovskog scenarija totalitarnog masovnog nadzora od strane država i moćnih multinacionalnih informacionih kompanija. Primjera radi 'pametni gradovi' odustaju od svog tehnološkog suvereniteta prepuštajući ga digitalnim gigantima u zamjenu za privremeno besplatne usluge. Patologija 'dobrovoljnosti' ko-egzistencije sa čipovima, senzorima, mapama, vještačkom inteligencijom, kvantnom informatikom uvećava se i inovira iz dana u dan. Fuzionišu li se u XXI vijeku *pametne politike* i pametne tehnologije? Otuda i pitanje ima li danas tehnologije po ljudskoj mjeri? Coronavirus – covid 19, ne ulazeći sada detaljnije u motive, razloge i nužnost preventivnih mjera, ovo pitanje dodatno je i u novoj formi aktuelizovano sa bojazni da će pandemija biti motivator kojim će se u redovnim vremenima obrazlagati potencijalnost mjera kojim se dokida pravo na privatnost. Kada se je u jeku epidemije u Kini počela da koristi aplikacija koja je na osnovu praćenja kretanja i zdravstvenog stanja svakog pojedinca procjenjivala da li treba da ostane u karantinu ili može da se vrati redovnim aktivnostima, u zapadnim medijima čule su se brojne kritike da će Peking iskoristiti ovu krizu za širenje i inovativnost inače obimnog sistema nadzora. Ubrzo su i zemlje iz kojih su dolazile ove kritike, pod naletom corona virusa počele da ne samo razmišljaju na ovu temu, već i da upotrebljavaju tehnologiju pod geslom da vanredna situacija nalaže i vanredne mjere. Tako je npr. premijer Izraela Benjamin Netanjahu odobrio bezbjednosnoj agenciji

Šin Ber da na određeni rok za praćenje pacijenata od corona virusa upotrijebi tehnologiju i ogromnu bazu podataka mobilnih telefona koju inače koristi u borbi protiv terorizma. Kada je nadležni parlamentarni pododbor odbio da odobri ovu mjeru, Netanjahu ju je usvojio 'dekretom o vanrednim situacijama'.

Vratimo se na tren kineskim alatima za pribor u borbi protiv opakog virusa. Naime, ažurnim praćenjem mobilnih telefona, koristeći stotine miliona kamera za prepoznavanje lica i uvođenjem obaveznog mjerenja temperature i prijavljivanjem zdravstvenog stanja, kineske vlasti ne samo što su mogle da identifikuju sumnjive nosioce virusa, već su mogle da prate i njihovo kretanje i identifikaciju svakog sa kim su bili u kontaktu. Niz mobilnih aplikacija upozoravalo je građane na udaljenost od zaraženih osoba. I nakon što je vrhunac epidemije u Kini prošao ostale su stroge mjere zaštite pa je na društvenim mrežama postojao mehanizam za prijavu bolesne osobe, a u nekim gradovima se obećavala čak i nagrada za prijavu zaraženog lica. Tim povodom britanski 'Gardijan' će marta 2020.godine kazati 'mjere nadzora koje su u Kini i ranije bile sveprisutne, sada su samo vidljivije i još više zadiru u privatnost, a granica tolerancije se pomjera i ona postaje nova normala'.

Tehnološko-digitalne alate netransparentno je pokušao da upotrijebi Iran, jedna od virusom najteže pogođenih zemalja. Naime, početkom marta 2020.godine iranske vlasti su implementirale aplikaciju za smartfone, predstavljajući je građanima alatom za detektovanje-otkrivanje virusa corona. Umjesto te namjene vlast je skupljala podatke o lokaciji i identitetu, da bi posle dva dana primjene aplikacije ista bila skinuta s 'Guglove' onlajn prodavnice.

I američka administracija nije ostala imuna na primjenu tehnološkog nadzora u cilju praćenja pridržavanja socijalne distance od strane građana, kao i predviđanja žarišta virusa praćenjem kretanja ljudi iz najugroženijih područja. 'Vašington post' će tako marta 2020.godine objaviti da su čelnici 'Gugla', 'Fejsbuka' i 'Epla' i još nekoliko velikih kompanija ove oblasti na sastanku u Bijeloj kući razmatrali kako mogu da pomognu u cilju poštovanja mjera suzbijanja virusa. Iz 'Gugla' obzirom na podozrenje građana, ovim povodom su kazali da u predmetnu svrhu ne bi bilo distribucije podataka o kretanju i kontaktima pojedinaca, već samo podrške i pomoći vlastima u aktivnostima oko (ne)pridržavanja preporuka o izbjegavanju okupljanja.

Epl je istakao da je razgovarao o pomoći u učenju i pružanju zdravstvene pomoći na daljinu.

Podsjetimo se ovim povodom kako su se južnokorejske vlasti ponašale tokom epidemije MERS-a odnosno koje su alate i vještine razvili za praćenje oboljelih: nadzorom putem bezbjednosnih kamera, zapisa kreditnih kartica i podataka iz GPS uređaja automobila i mobilnih telefona, kada bi se ustanovilo kretanje oboljelog na mobilne telefone dobijali bi informacije kuda su se kretali, čak i koje su autobuse koristili. Mjere nadzora išle su do nivoa da su građani obavještavani da li je oboljeli koristio zaštitne rukavice. Primjenjena je i aplikacija koju su koristila lica u samoizolaciji, što je sve sumarno dovelo do najniže stope smrtnosti od jedan odsto. Izuzetno dobri rezultati u kombinaciji više mehanizama (veliki broj ispitanih), dali su Južnoj Koreji efikasne rezultate u borbi protiv COVID-19.

Ema Brajant, profesorica, sa Univerziteta Šefild u čijem je fokusu propaganda i njene metode kazaće da *'živimo u novoj eri propagande u kojoj je nadzor kroz tehnologiju toliko ukorijenjen i usavršen da ga ljudi jednostavno nijesu svjesni'*. Ne manje ukazuje i na činjenicu da ovaj fenomen postaje i oruđe geopolitike navodeći primjer Rusije koja je formirala novi rod svojih oružanih snaga *'trupe za informaciono ratovanje'*.

Podsjetimo se šta je u diskursu ove(ovih) tema govorio *Hoze Delgado*, sledbenik Tesle: *'Možemo oblikovati, kontrolisati ljude poput robota! Ali, problem će biti kada oni potpuno izgube svoju volju! Šta onda dati ljudima?'*

Kineski koncept nadzora nije kao što je poznato *'izolovani patent'* u borbi sa koronavirusom. Odavno je sebi postavila cilj po kojem će u 2020. godini postaviti 600 miliona kamera koje prepoznaju lica građana, čije se slike prenose u realnom vremenu na centralnom kompjuteru kojim upravlja sistem unapređene vještačke inteligencije. Znaće se ko je pojedinac, šta radi, misli, kakva mu je socijalna strana života te šta on namjerava da preduzme. Na osnovu zbira podataka skupljenih i obrađenih algoritam će *'dodjeljivati'* društveni kreditni skor koji će ili ograničiti ili proširiti privilegije koje će shodno rezultatu pojedinca moći da ima – ili nema!

Literatura

Stojanović, Dubravka, Nova solidarnost i smanjenje nejednakosti, Nedeljnik, str.29-31, 2.april 2020, Beograd

**Medijska
prodaja straha
(COVID 19 –
INFODEMIJA –
SOCIOLOGIJA
PROMJENE)**

—
Željko Rutović

Fahira Fejzić-Čengić —

Prof. dr. FAHIRA FEJZIĆ-ČENGIĆ
Fakultet političkih nauka, Sveučilište u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina
fahira.fejzic.cengic@gmail.com

Medijsko praćenje ponašanja religijskih hijerarhija u doba epidemije

Ključne riječi pandemija, religija, nadzor, homo sacer

Sažetak Dok traje formalna socijalna izolacija svijeta i Sarajeva, dok se događa sve što se oko nas događa, live i uronjeno, religijske zajednice su također prisutne. Poput drugih gradova koje tri religije dodiruju i ispunjavaju, a to je najprije Jeruzalem, Sarajevo izranja kao europski original. Pratim istupe, nastupe, javna obraćanja ili vjerske corona poruke s tri vjerska izvorišta: islama, pravoslavlja i katoličanstva u ovom gradu. Koliko je sličnog, toliko je različitog, koliko je umirujućeg toliko je stresnog, koliko je korisnog toliko je štetnog. Šta će na kraju ili krajevima uslijediti? Tko zna? Ah nitko ne zna, krhko je znanje, reče naš sjajni pjesnik Antun Branko Šimić.

Media Coverage of the Behaviour of Religious Hierarchies during the COVID-19 Period

Key words pandemic, religion, control, homo sacer

Abstract vwhile the formal social isolation of the world and Sarajevo continues, while everything that happens around us, live and immersed, religious communities are also present. Like other cities touched and fulfilled by the three religions, which is Jerusalem first, Sarajevo emerges as the ervopic original. I follow speeches, appearances, public speeches or religious corona messages from three religious sources: Islam, Orthodoxy and Catholicism in this City. How much is similar, so much is different, how soothing is so stressful, how beneficial is so harmful.

What will happen in the end or ends? Who knows? Ah no one knows, fragile knowledge, said Antun Branko Simic, our great poet...

Zar?!' – A uistinu oni nered siju ali ne opažaju!

(‘Ela innehum humul-mufsidun vela kin la ješ’urun’...
— (Sura Bekare, Krava, ajet 12, Kur’an))

U svom kratkom, ali znamenitom tekstu u cik pandemije covid19, talijanski je mislilac Giorgio Agamben ‘Razmišljanja o kugi’ konstatirao kako su moderna društva, ili ih možemo staviti i u jedninu, globalno moderno je društvo *s lakhoćom prihvatilo* osjećaj ‘zaražnosti kugom’, zatvaranje u kuće, ukidanje svog načina života, odbacivanje veza prijateljstva, ljubavi, rada, čak je napustilo svoja vjerska i politička ubjeđenja.¹ Ovim jednostavnim zaključkom, autor nas uvodi u moćni zaključak kako je u stvari kuga, covid19, već postojala među nama, u nama, i kako je to stanje nepodnošljivosti dosadašnjeg načina života jedva čekalo da se (s) nečim izrazi, pojavi u javnoj sferi kako bi se sa svim starim stvarima i stilovima raskinuli prethodni odnosi.

Ono što nas u ovome tekstu i promišljanjima posebno zanima je pozicija religije, potrebe za religijom, kao i novosti koje su sa ‘modernom kugom’ nastupile u okrilju religije i religija u XXI stoljeću. Manje više sva ubjeđenja, uvjerenja, vjerovanja bilo koje vrste, a posebice religijska vjerovanja i pakse mono-teističkih kao najbrojnijih religija naše epohe su izmijenjena, uvjetovana, pomjerena i pervertirana. U prvom talasu zatvaranja i ekstremnih slika i prikaza emitiranim na skoro svim masovnim medijima današnjice, prva religijska reakcija je bila jednako šokantna – ovo je *apokalipsa*. Ovo je taj kraj svijeta. Ili, ovo je taj *početak kraja svijeta*. O čemu evidentno govore sve velike religije i svi sveti spisi, islama, kršćanstva, judaizma. A da li je covid19 bio apokalipsa, već nakon nekoliko mjeseci ili godine dana možemo negativno odgovoriti - svijet i dalje, očito je, postoji.

Podsjetit ćemo da su u početku pandemije koja je počela u Wuhanu najprije Kinezi odustali od slavljenja svoje najznačajnije kulturno-religijske odrednice, *Kineske nove godine*, potom su hronološki padali i ostali najznačajniji praznici velikih religija, Uskrs i Vaskrs, oba su faktički u većinskim kršćanskim zemljama i društvima prošla neobilježeno. Barem ne na način kako se to događalo prethodnih stotina godina, ritualima u crkvama, manastirima i na okupljanjima sljedbenika. Papa je

¹ Pogledati cio tekst
<http://www.buka.com/novosti/giorgio-agamben.razmisljanja.o.kugi>,
posjećeno 01. 09. 2020.

održao svoj čuveni govor *Ubi et orbi* na potpuno praznom vati-kanskom trgu što je presedan kakav se ne pamti. Najradikalniji raskid sa uobičajenim ritualnim obrascima ipak su donijeli lideri islamskih zemalja, ponajprije predstavnici Saudijske Arabije gdje je srce obredoslovnog islama zaustavljeno. Tavvaf, kružno kretanje oko Kabe, Crnog kamena (Hadžerul -esveda) u Mekki je posve obustavljeno, a poznato je da se na ovakav način *tavvaf nije zaustavio posljednjih hiljadu godina*. Čak i kad brojne manje džamije i mesdžidi u ovoj zemlji profunkcioniraju, dvije.

Desno: Slika Kabe i safovi klanjača.

Lijevo: Otisak čovječijeg prsta.

"To su, zaista, dokazi za one koji razmišljaju." (Kur'an)

Ova je fotografija u 'dobu slike' postala vrlo dijeljena i upečatljiva i svojom je simboličkom porukom upravo zbijala redove vjernika islama i snažila duhovnu dimenziju, da bi sa covidom19 potpuno nestala, i zamijenjena performansom nekoliko ljudi koji s kišobranima šetaju u bijelom okruženju 'svetog prostora'.

velike džamije, u Mekki i Medini ostaju zatvorene za sljedeće benike.² Ova mala ilustracija koja uspoređuje papilarne linije ljudskoga prsta i kružne safove oko Kabe u Mekki potvrđuje značaj prirodnog ili zgusnutog saffa Tavvafa, i ni jedan drugi oblik ga ne čini potpunim i cjelishodnim sem ovog prirodnog poretka ljudi koji obilaze svetinju u Mekki. Naknadne intervencije koje ćemo spomenuti samo ilustriraju nakaradan racionalni pristup organizacije Tavvafa u Mekki na način *kontroliranog performansa* sa vrlo malim brojem učesnika, potvrđujući tezu

Medijsko praćenje pon-ašanja religijskih hijerarhija u doba epidemije

Fahira Fejzić-Čengić

U BiH džamije su uvele restrikcije pet dnevnih molitvi, namaza tako što je kolektivni čin, džematski namaz klanjan samo sa imamom, mujezinom i pet članova džamijskog odbora, jer svaka džamija ima takvo mini tijelo održavanja i brige o objektu džamije. Potom su polijepljene oznake duž cijele džamije sa dodatnom strelicom na svako pojedinačno mjesto gdje je vjernik klanjač može sjesti ili stati. Otprilike kao jedan igrokaz sa obilježenim mjestima, što je sa stajališta obrednog saffa, tog obligatornog obrasca zajedničke molitve nedopušteno. Naime, razmaci ili rupe među klanjačima se smatraju grijehom, greškom, nedopuštenom stvari. Stoga je interes džematlija za kolektivni namaz uistinu smanjen, gotovo dokinut, bez obzira što se pandemijska krivulja mijenjala. Pravilo još uvijek važi. A religijske hijerarhije očito ne mare za klasične obligacije, saff mora biti popunjen, jer u prazninama stanuje šejtan, đavo, evil, iblis, sotona... prema vjerodostojnoj predaji Poslanika islama...

kako se vjerski lideri ni u svijetu nisu snašli, odnosno, nisu ni pokušali snaći, već su naprosto prihvatili naređenja ili komande iz Svjetske zdravstvene organizacije o tome kako da reorganiziraju Tavvaf. Simbolički, papilarne unikatne linije na svakom ljudskom prstu povezuju čovjeka sa kosmičkim silnicama koje zrače i isijavaju svoju osobitu energiju iz Crnoga kamena i iz stopljenih uokruženih ljudskih tijela koja u trudu, u odricanju, u znoju i posebnoj želji obilaze kružno i svjedoče da su usklađeni sa svim kružnim obrtanjima i jecajima kojima odzvanja ovaj naš veličanstveni svemir, kosmos, vasiona, kako god ga nazivali svojim malim ljudskim sitnim jezičkim mogućnostima.

Viši svijet je spuštán na najniže stupnjeve, u blato i prašinu dnevnosti

Agamben bi kazao kako se religijske zajednice ovoga trenutka ne umiju nositi sa novim izazovima svoje sljedbe i sa ljudskom potrebom za *vjerovanjem u viši duhovni svijet*. Stoga je, veli Agamben, to mjesto vjerovanja zauzela moderna nauka koju on sa razlogom naziva religijom modernog čovjeka. Zaključuje kako 'nauka kao i svaka religija proizvodi praznovjerice i strah, ili se bar može koristiti za njihovo širenje...nikada nismo prisustvovali ovakvom spektaklu'.³ Ali ovaj spektakl koji u medijima pratimo, prateći religijske nastupe, religijske vođe i njihove poruke, konstatiramo zajedno sa Agambenom da se upravo nauka o covidu19 sapliće u iste obrasce spektakla kakvi su tipični za religije u doba krize, kada se naočigled svih sudaraju *sukobljena mišljenja i sukobljene preporuke*, počev od toga da se od strane jednih poriče ozbiljnost zaraze, do onih koji u covidu19 vide čistu ortodoksiju koja se sama sobom potvrđuje, ali sva rješenja koja se nude prosječnom konzumentu medijskih prezentacija je – čista podjela. Ili, ili...

Sa svoje strane bih dodala da je sama pandemija sa popratnom *infodemijom*, pokazala najnoviju naučnu ili čak *pseudonaučnu religiju*, naime sam covid19 sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom kao neobjavljenim božanstvom je postao je nova religija. Temeljna postavka ove *nove religije je obavezno je vjerovati u covid19*. Ko ne vjeruje, ne pripada nama i mi ćemo se s njim obračunati kao s *herezom*. Potom, jedna od važnih

3 Pogledati šire u tekstu
<https://www.buka.com/novosti/giorgio-agamben-razmišljanja-o-kugi>

izvanjskih obilježja nove religije, kako sve religije imaju ta simbolična spoljna obilježja, ovdje je zaštitna maska na licu najbitnija. Ko nosi masku on je naš i sluša novu religijsku zapovijest, ko nije s maskom na licu on je očiti heretik i njega treba izolirati, izopćiti i na svaki način kazniti. Ekstremne kazne već su brojni medijski sadržaji upratili, od upada u kuće, materijalnih kažnjavanja do kazni zatvaranjima u prave zatvore jer se pravila *nove covid19 religije* ne poštuju. Ni jednog trenutka nije individualizirana covid religija, na primjer, izuzeci od maske su za astmatičare, za djecu, za alergičare, za bolesnike kožnih obilježja, ili za one koji su preležali zarazu...Ne, upravo kao u svakoj neslobodnoj, nadzornoj religiji, i ovdje sve mora biti isto za sve, i bez izuzetka. Treće ekstremno pravilo nove religije je odmakni se od svakog čovjeka. Svakako što više to bolje. Upravo suprotno svim uobičajenim religijskim motivima i zapovijestima, *o bliskosti bližnjega svoga, o ljubavi* među ljudima i unutar zajednice, ova nova religija propovijeda samoću, udaljenost, izolaciju i utihlost. Po mogućnosti jedna totalna izolacija koja što duže traje to vas više štiti od zaraze, i to ne treba ni propitivati, ni sumnjati u taj stav, niti se ikako tome opirati. Izuzetak čini medicinsko, posebno osposobljeno osoblje, koje je opremljeno svim mogućim zaštitama, od glave do pete, sa maskama, skafanderima, vizirima, rukavicama, specijalnom obućom...I to osoblje brine ne po Hipokratovoj zakletvi, pomoć svakome u svakoj prilici bez obzira na sve, već upravo suprotno, hijerarhijski - pomoć samo nekima, biranima, izdvojenima, privilegiranima. Javnost je čak tako dobro pripremljena na ove šokantne stavove, da su bili skoro neprimjetni bilo kakvi izgovori, prigovori ili posebna ljudska humana ponašanja koja su i dalje slavila ljudski život, pomoć bolesnome u nevolji ili zakletvu profesije etičkog ljekara ili medicinara...⁴

Homo sacer svuda i stalno oko nas

Najzačudnije od svega, vezano za ovu temu je pojava da je u gotovo tromjesečnom intervalu došlo do *sloma svih uvjerenja i zajedničkih ubjeđenja* što smo ih kao građani Planete zemlje posjedovali. Ispalo je kao da ljudi više ni u šta drugo ne vjeruju, vjeruju samo u covid19 i голу, baš голу egzistenciju. I to onu najnižeg tipa, *biološku egzistenciju* i samo je ona bitna, nju se

Medijsko praćenje ponašanja religijskih hijerarhija u doba epidemije

—
Fahira Fejzić-Čengić

4 U ovo vrijeme pojavio se klip koji nas je sve podsjetio na otvaranje Londonskih olimpijskih igara 2012. godine sa uvidom u sličnu paradigmu na sceni otvaranja, gdje dominira ekstremno lječilište, kreveti, bolnice, medicinsko osoblje, i premijer Johnson koji se osobno tamo liječi...U realnosti, nakon 12 godina ovaj će ponovni britanski premijer fakat biti zaražen covid19 i biti hospitaliziran, dakako izliječen, pa je nemalo teško povjerovati da je sve samo skup koincidentnih detalja i mašte kreatora otvaranja ovih olimpijskih igara, koje su de facto najavile novi vrli svijet u eksplicitnom smislu te riječi...

mora sačuvati pošto poto i jedino je važan ponovo onaj sjajni termin Giorgia Agambena *homo sacer*. Homo sacer je paradigma otuđenog, ogoljenog, obespredmećenog čovjeka, koji jedino vrijedi kao zbir svojih pojedinačnih organa, od njega se može uzeti srce, krv, bubrezi, zglobovi, koljena...čija prodaja i cijene na tržištu *posebnih nekretnina* u ovo doba skaču do neslučenih granica. Nije iznenađujuće ako ovo sve nije pripremna faza za ustanovljenje jedne nove religije, nebožanske religije koja će izrastati na razvalinama oslabljenih božanskih zasada koristeći se tim elementarnim resursima iz unutrašnjosti čovjeka. O tome uostalom na više mjesta govore izvorni tekstovi brojnih najvjestitelja počev od Adama, Noe, Mojsija, Isusa do Muhameda. (Adema as., Nuha as., Musaa as., Isa as., Muhameda as.) *Nova intervencija pod kožu*, kako su je ranije imenovali neki autori ima za cilj dodatno raspakirati *božanski original ljudske nutrine pomoću vjerovatno nanotehnoških inputa*, kako bi se teror kontrole svake osobe uistinu ostvario kao nekad ispisivanim *orvelijanskim, hakslijevskim ili pak kamijevskim metodama perverzije*... 'Homo sacer je onaj spram kojega su svi ljudi potencijalni suvereni', kazao bi Agamben.⁵

Tako uplovljujemo u doba koje je svedivo na *голу egzistenciju i strah od njena gubitka* i takvo jedno *totalitarno društvo*, jedna takva kultura i jedna takva civilizacija ne zaslužuju ništa drugo sem da uplove u *luku tiranije* kakvu evo veću skromnijim oblicima svjedočimo.⁶ Sve baš sve je u rukama *online mogula* današnjice. Pred nama je *postmoderni Levijatan* isukao svoje nano-sablje i nano-mačete, ne mareći za moral, etiku i duhovnost, Istinu, Dobrotu, Ljepotu, ne mareći za religiju Pravoga Tvorca sveg postojećeg, Boga dakle već upravo suprotno – Njemu usprotiv! – ulazeći u obezluđeni i obezboženi novi vrli svijet u kojemu stoga sa razlogom možemo konstatirati vlastiti poraz, svako ponaosob, posebice tzv. religijski lideri i predvodnici koji ove procese ne uviđaju, na razumiju i ne misle.

Neroni iz XXI stoljeća na pomolu

Živimo doba očaja. To je sinonim za uvećani nadzor. *Novi nadzor* uvlači nam se pod kožu, i otkriva ne samo šta radimo već i *šta mislimo i šta osjećamo*. Počelo je kao fokus na bolest, zarazu, kugu kako Agamben voli kazati, ali ako već sad na svakom ulazu

5 Pogledati šire u knjizi 'Homo Sacer' istoga autora, na stranicama 77 i dalje u potpoglavlju Sveti život, 'Homo sacer', Suverena moć i goli život, Zagreb 2006. godine, Izdavač Multimedijalni institut, Zagreb. Ova eksplikacija zaslužuje citiranje: '1929. godine Elias Bickelman u članku o Rimskoj kraljevskoj apoteozi je eksplikativno povezao paganski ceremonijal, funus imaginarius, s pogrebnim obredima engleskih i francuskih kraljeva...tu je jedna specifična aporijua. Svaki je čovjek sahranjen jednom, kao što samo jednom umire. U doba Antonina posvećeni je car bio spaljen dva puta; prvi put *corpore* drugi *in effigie*...Truplo je spaljeno na svečan i službeni način dok su mu ostaci pohranjeni u mauzoleju...A za pogreb Antonina Pija svečana korota počinje tek nakon pokopa kostiju i povorka počinje kad tijelo već leži u zemlji. *Funus publicum* tiče se voštane lutke koja ima lice pokopanog...Prema tom se licu odnose kao da je stvarno lice umrlog. Lutka je sedam dana na dvoru liječena i tretirana kao živa...Za razumijevanje cijelog rituala odlučujuća je upravo *priroda i funkcija slike*...'

6 U prva četiri mjeseca pandemije najbogatiji ljudi današnjice su uvećali svoja bogatstva. Vrijedi navesti te impozantne cifre: Jeff Bezos kao osnivač Amazona je zaradio 34. 6 milijardi dolara, osnivač Facebooka Mark Zuckerberg je zaradio 25 milijardi dolara, Bill Gates i Elon Musk su zaradili

u zgradu ili avion, prevoz ili državu mjerimo temperaturu, puls, pritisak, kakve se iz ovoga mogu izvući ekstremne implikacije, nije teško zaključiti. Njih je naime, uvijek važno prepoznati prije nego dospiju kao ostvarenja do nas.

Mi ljudi današnjice, nalikujemo na *Nerone XXI vijeka*, nismo kadri spoznati kako to izgleda kada zapalimo i kada stvarno gori Rim, već svi kao da *moramo zapaliti Rim* da bismo shvatili da smo pretjerali i da kad je već zapaljen *nema spasa Rimu*. Ta forma ljudskog egzistencijalnog pragmatizma od kojeg boluju čak i religijske hijerarhije a trebale bi da su od toga posve lišene, jeste mentalno predsooblje koje će omogućiti prekretnicu za nadzor ljudi. Yuvali Noah Harari, izraelski historičar i analitičar piše kako nas baš ova potkožna nadzornost uvodi do 'uspostavljanja novih totalitarnih režima, gorih od svih koje smo ranije vidjeli. Mogu rezultirati ogromnim revolucijama na tržištima rada, u ekonomiji i ličnim odnosima.'⁷ I dok djelomično *gori Pariz*, nije teško zaključiti da će doći na red i Berlin, i London i Rim i redom gradovi u kojima poniženi, osiromašeni ljudi pate...Ako se poveća nadzor nad građanima, mora se to uvijek balansirati sa nadzorom nad vladama i korporacijama, nastavlja autor Harari. Svi oni donose iznimno važne odluke, i dijele stotine milijardi dolara kako žele, a to je često presudno kamo vodi. Građanima je bitno da zaštite svoju privatnost, i da svako njihovo pojedinačno praćenje prati i vlade koje se time bave. U suprotnome, vanredne totalitarne mjere neće prestati i orvelijanski koncept neslobode je sinonim za našu budućnost, svejedno je, živjeli u Africi ili u Evropi...

Jer sve trenutačne mjere su u stvari dugoročne. Kaba je i dalje paradigmatična, ni nakon obreda hadža koji je bio više smiješan i posve nadziran nego svet i osebujan, tavvaf se nije vratio prvotnom obliku prisnosti i izvornosti makar da je situacija u državi posve stabilnija. Riječ je očito o nečemu drugome. Papa više ne izlazi na Vatikanski trg, naredni mali i veliki kršćanski blagdani su manje više ignorirali epidemiološke mjere. No, papa u njima nije učestvovao. Kako bi kazao filozof Alić, religijske kao i ine hijerarhije imaju svoje tajne, a 'tajna hijerarhijske tajne je baš u tome da se jedno govori a drugo čini, tako da je oko nas nastalo društvo u kojemu ljudi čak iako znaju i vide šta je istina a šta laž prihvataju stvari onako kako se od njih traži da vide, misle, oblikuju, jer svakoj hijerarhiji trebaju smjerni ljudi.'⁸

Medijsko praćenje pon- ašanja religi- jskih hijerar- hija u doba epidemije

—
**Fahira
Fejzić-Čengić**

po 36 milijardi dolara.
Pogledati na stranici:
<http://buka.com/novosti/procurili-prvi-podaci-ko-se-najviše-obogatio-tokom-pandemij-bogatasi-zaradili.434-milijarde>, pristupljeno, 30. 08. 2020.

7 <http://corona-virus-prekretnica-za-nadzor-ljudi>, pristupljeno, 2.09.20

8 Pogledati šire u knjigi Seada Alića 'Masovna proizvodnja narcizma', Zagreb, 2019., Sveučilište Sjever I CFM Zagreb, naa stranici 15 I dalje...

Tri stupnja religije: objektivni, subjektivni, duhovni

Religijske elite Bosne i ostatka svijeta pokazale su se u svojoj krajnje racionaliziranoj religijskoj ali u biti *antivjerskoj dimenziji svoga imidža*. Naime, krajnji pozitivizam sociologije, prava, bogoštovlja, ili akide usmjerile su kolektivni religijski život, forme, obrasce u doba covid19 kao posve prilagodljiv, rastezljiv i adaptirajući oblik. Time je zadovoljena samo prva stepenica razvoja religijskog u čovjeku. I to onaj tzv. *objektivni stupanj religijskog života* koji živi kao religijski život naroda, kolektiva, oni brojni smjerni ljudi, ali ne i onaj *subjektivni stupanj* religijskog života kao moj lični, osobni i duševni stupanj na kojemu hijerarhije ne postoje, pogotovo ne onaj treći, *duhovni kao najviši stupanj religijskog života* na kojemu su prevladani svi dualiteti i materijalni tragovi i gdje vlada potpuna harmonija čiste duhovnosti. Dakle, religija za osrednjeg čovjeka, kako ga naziva Nikolaj Berdajev, je ova vrsta religije koju je uškopljavao i trenirao covid19. 'Tu spadaju i desni i lijevi, tom 'demokratskom' tipu čovjeka. I monarhije i socijalističke republike jednako su potrebne masama, jednako su prilagođene osrednjem čovjeku.'⁹ I bit religije u ovom domenu je kako religijskih tako i državnih, obrazovnih, turističkih, akademskih institucija ostao jednak – takav da bi se lakše osrednjim čovjekom upravljalo. Ovaj put i da bi državne i *korporativne institucije dodatno upravljale religijskim institucijama*. Tako su djelovanja religijskih vođa, lidera, predstavnika hijerarhija u ovom periodu uistinu posve bila racionalizirana, nevjerska, nereligijska i naročito ne produhovljena. I na ovakovrsnim skupovima mi se kao naučnici obično bavimo prilično površnim i odraznim refleksijama i znanjima, teško nam je priznati kako uistinu stvarno malo o svijetu znamo, lakše ponavljamo i citiramo jedni druge u komunikativnoj zajednici istraživača. Naprosto nam je svima tako lakše. Da li mi uistinu znamo što je metafizika? Što je temeljna duhovnost? Kad se i kako se naša civilizacija primiče kraju? Je li to nešto jako blizu, ili ne? A to su istinski vjerski, duhovni i religijski vođe bili dužni iskazati u ova pandemijska vremena.

⁹ Vidjeti šire u knjizi Nikolaj Berdajev, 'Filozofija slobodnog duha', Izdavač Dereta, Beograd, 2007., strana 27.

Ulrich Beck bi u minucioznoj analizi modernosti konstatirao kako su rješenja za sve naše krize već u *odbačenim izvjesnostima prethodnih epoha*.¹⁰ A mi smo tako olahko odbacili šest epoha postojanja i obreli su u ovoj materijalnoj kao ponajmanje važnoj. Iz nje sudimo i djelujemo sa bezbrojnim greškama koje su često nepopravljive. Jer, svuda gdje uspostavimo neki *sociološki aksiom*, tu je u stvari *golema rana*. Bog je nauci trebao da bi ga nekoć naučnim metodama domišljala samoga Boga. Od sociologije do fikha¹¹, akaida¹², katehezisa¹³. Tako je *racionalni čovjek zavolio racionalnog Boga*. Jer, moderni čovjek naprosto ne smije priznati da sve što je moderna bez Boga proizvela rastaće se u vazduh.¹⁴ Potreban nam je *ungrund* kao novi kanal poruke. Ungrund je vrsta osobne tajne. Dokaz da pojam nije kraj umovanja, i gdje mu se primičemo iz negativnog smjera. Božansko je nebiće, Nadbiće dakle. Ungrund je prostor tajne, onaj bezdan koji svjedoči božanski kao neizrecivi život. Zato je duhovni svijet nesalomljiv i neizreciv, neuništiv i vječan, vazda živ i nudi se svakome ko se pročisti i poželi. Original nad originalima. Samo se on u doba pandemija prikriva, sakriva i bježi od najeзде svekolikog Zla.

Moglo bi se predmnijevati kako nova *tehnologijska vlast* ili *tehnopol postmoderne* želi se dokopati ungrunda, na svoj utilitararno inteligentan i osebujan način. Nesvjestan da je to u biti nemoguće. Svaka bi vlast to najviše voljela nadzirati. Homo sacera kao predmet promatrati, upotrebljavati i ismijavati. Svojim cinizmom, lucidnošću, inteligencijom zla i totalitarnom nakanom. Za potencijalnu *'propast normalnog svijeta'* dostatna su dva zapadna i jedno istočno postignuće u čitanjima većine autora, *egoizam* kao individualizam, *atomska bomba* i *odnosno*

10 Beck kaže da je kriza moderne nesopćiva za deset hiljada godina. Gradi ovu misao na jednom primjeru kada je Kongres SAD imenovao komisiju koja bi generacijama koje dolaze nakon više hiljada godina pokazale na kojim se mjestima nalaze ležišta nuklearnog otpada koji je za njih smrtonosan. Članovi ove komisije su proučavali poruke Stounhedža od prije 1500 godina pne, izučavali piramide, Homera, Bibliju kako bi imali uvida u koju hiljadu godina nekoć...Htjeli su da deponije nuklearnog otpada obilježe sa oznakom mrtvačka glava. Ali su potom članovi ove komisije zaključili kako su trogodišnjaci različito reagirali na simbol mrtvačke glave. Ako je stajao normalno, preplašili su se, ako je pak stajao vertikalno uzvikivali su 'Jupi, gusari...Dakle, Beck će konstatirati da je kriza moderne nesaopćiva za deset hiljada godina...

Naspram ovog nesaopćivog proteže se vrlo saopćivi narativ vjerskog tipa koji kaže: Božanski zakoni popravljaju stanje ljudske zajednice. Zato što je sedam stanica kojima kao ljudi putujemo: Prva je čuveni dijalog dok smo bili samo nevidljiva dušatvar u rukama Božjim I kad mu se kolektivno zavjetujemo na pitanje: 'Jesam li ja vas Gospodar? Sve glasno odgovore: Jesi, svjedočimo!; Druga stanica je majčina maternica, Treća stanica je ovaj materijalni svijet, Četvrta stanica je Međusvijet ili Berzeh na koji odlazimo po

Medijsko praćenje pon-ašanja religijskih hijerarhija u doba epidemije

—
Fahira Fejzić-Čengić

maloj I velikoj smrti, Peta stanica je proživljenje na otvorenom I povratak na početak, Šesta stanica je raj ili pakao I Sedma stanica je neposredna blizina kao duhovno posvjedočenje istine u Potpunoj Istini. Tek u toj ogromnoj protežnosti moguće je sagledati smislove I zaloge Postojanja. No, I to samo rijetkima pođe za rukom. Svima nam jako nedostaje široko, sveobuhvatno I slojevito znanje.

11 Znanje o pravnim normativima u islamskim naukama

12 Znanje o biti vjerovanja I božanskoga djelovanja u islamskim naukama

13 Osnovna dogmatska znanja u kršćanskom nauku

14 Pogledati šire u knjizi Urlicha Becka 'Svjetsko rizično društvo', Novi Sad, Podgorica, UK, 2011. godina počev od stranice 292 nadalje

demografska bomba. U pritajenom strahu, moderna je stvorila svijet samouništenja čovječanstva ali to ne želi priznati. Stoga su joj tendencije antimoderne stalno za vratom. Nadovezujući se na Becka koji potvrđuje da *rizik* jest društveni fenomen snažno podržan *globalizacijom* ali da ne bi mogao biti shvaćen niti percipiran bez *uloge medija*, očito je vrlo važno shvatiti da su svi ovi tokovi bili izrazito medijalizirani, medijski popraćeni i upućuju na značaj interdiskurzivnosti koju je neophodno cjelovitije sagledati u svrhu potpunog razumijevanja *nadolazećih rizika* i *komunikacijskih implikacija* na sve segmente života, pa i religijski.

Božanski svijet, antropomorfni svijet, virtualni svijet...

Sa intenzivnom globalizacijom se profilirala *integralna stvarnost kao virtualija*. Kao zamjena za živi realni svijet, božanski i početni original. U njemu je *smrt* još uvijek neizlječena rana i trajna bol kao najveća tragedija koja nas iskušava. Kako umrijeti? Kako nestati? *A da ne boli?*

Ako je nestala transcendencija, Bog slomljen treba uništiti i njegov prirodni svijet i zamijeniti ga umjetnim od raznih dijelova zbog kojega se nikome ne podnosi račun. *Tehničko virtualno* se javlja kao konačno rješenje u toj nemogućoj razmjeni svijeta.¹⁵

Kakve ovo veze ima s religijom? Evo barem kakve veze ima s islamom? Gotovo na dvije trećine prostora pogoleme knjige, Kur'anu, od preko 600 stranica je govor o sihru, magiji, zavodjenju kao ponajvažnijoj temi. Posebno u pričama o Mojsiju, Musau, poslaniku Židovima. Poslanici pa i sam Mojsije, Musa as. koji je mucao, poslan je s bratom Aronom, Harunom as. oslabljenim Židovima, pokorenim sihrom, magijom i manipulacijom da se suoče sa sihrom, magijom, iluzijom te poučeni kako da je savladaju. Kako da ukažu na štetnost i opakost magije. Kako dakle da odgovore u svom trenu postojanja na zavodjenje, na manipulaciju i na prevaru. Kako da spoznaju Istinu?? Savremena magija je u tehnopolu, u tehnologiji i ekraničkoj kao simulakrumske kulture, a ona se čini svemoćnom. Bar zasad! U našem dobu i našem iskustvu.

¹⁵ Vidjeti šire u Jean Baudrillard, *Pakt lucidnosti ili Inteligencija zla*, Zagreb, 2009. počev od strane 25

Oduvijek i trajno, kao i danas uostalom, mnogo je onih koje krasi *inteligencija zla* kako ju definira Baudrillard, koja odlično manipulira, zavodi i stvara iluzije. I u svakom vremenu zadaća mislećih, odabranih i duhovno snažnih je kako *odgovoriti na sihr, magiju, manipulaciju* i kako otkriti i *sačuvati istinu*?! Obično to nisu formalni religijski lideri! Baudrillard veli da je to jako teško moguće jer od hiljadu ljudi tek jedan, dva imaju vremena i strpljenja da o ovome misle. A tek jedan od nekoliko hiljada ima u sebi duha. Ovako isto je govorio i pisao jedan sarajevski šejh, mesnevihan kazivač velikoga epa 'Mesnevija' Dželaludina Rumija hazreti Mevlanata, hadži Hafiz Halid Hadžimulić u svojim dnevničkim sjećanjima. Samo je jedan od hiljadu na Pravom Putu Spoznanje.

On sugerira kako umjetna inteligencija, vrh obmane jest tehničko rješenje za mišljenje svijeta koje je ojalovilo, koje nas/ svijet misli kao inteligencija zla.¹⁶ Da, postoji ta inteligencija zla, jer ne možemo osloboditi dobro a da ne oslobodimo zlo. Nas čeka svijet kao savršena kopija za koju čak nećemo znati da jest kopija. Šta dakle postaje izvorik kada kopija prestaje biti kopija?¹⁷ Ovo vrijeme Integralne Stvarnosti – vještačkog svijeta kao kopije danas mijesha sve, 'sve što smo s teškom mukom razdvojili, seksualizirali, transcendirali, sublimirali, metamorfomizirali kroz odmak, sve se to danas neprestano mijesha...riječ je za-pravo o beskrajnom redukcionizmu, neviđenom revizionizmu'.¹⁸ Otrcanost slike se pridružuje otrcanosti života, i u realitijama i počinje Integralna vidljivost kad vidimo da se u svemu danom pogledu, i nema šta više za vidjeti. 'Postati slikom znači – ne sačuvati nikakvu tajnu'.

Ima li mjesta i za svijet i za njegova dvojnika? Nema. Dvojnika treba potkopati. Vratiti lijepo lice pjesnika Imrana na vidno mjesto. Polahko, sitnim lagahnim koracima rasplitati sve čvor po čvor, sve saplitaljku po saplitaljku...Početi nanovo ko da je tek svijet stvoren, čist od mraka I inteligencije zla, I svom biću, u politeji, u ekonomiji, u harmoniji, u mjeri...Čini se da je to moguće kroz povratak detalju, fragmentu, nijansi, početku, iskonu, ljepoti zore I modrini povečerja, pravdi, ljepoti, ranoj utihloj duhovnosti, tihovanju i mirovanju, halki, u krugu, u zajednici istomišljenika i sadisajnika, primičući se originalu, bisernom zrnju u dubini mutne školjke, dragulju ispod debelih naslaga kamena i mahovine, u rijeci života koju svako rano jutro prije sabaha, ili cika zore veliki dostavljač istina, Džebrail,

Medijsko praćenje pon-ašanja religi-jskih hijerar-hija u doba epidemije

—
Fahira Fejzić-Čengić

16 Baudrillard, Jean, *Inteligencija zla ili Pakt lucidnsoti*, Zagreb 2006. strana 46

17 Ibidem, strana 60

18 Ibidem, strana 68, 69

Džibril, Gabrijel posjeti i porine se u nju kako bi sa sedamdeset hiljada krilaca i krila raspršio te divne milosne kapi živog života i njima spajao nebeski svod i zemlju, umornu od toliko prljavštine po njoj. Zemlju to najstrpljivije stvorenje što ga je ruka Božija ikada stvorila.¹⁹

Zašto o ovome šute religije i ljudi religije? Ako ne znaju, dužni su sve naučiti i prenijeti te darove znanje. Sve u velikim iskonskim knjigama ima zapisano. Ako znaju, nek pripovijedaju, o svih sedam stanica postojanja, jer *'Kada sljedbenici istine/ Zašute pred Sljedbenicima laži, /onda Sljedbenici laži umisle/ Da su na istini.'*

19 Pogledati eksplikaciju u tekstu F. Fejzić Čengić 'Propitivanje religijskog bez dovoljno znanja', pripremljenom za Okrugli sto na temu 'Religija, društvo, sekularizam' u Tuzli oktobra 2020. godine, koji čeka objavljivanje u Zborniku radova koji je u pripremi.

Literatura

- Agamben, Giorgio, (2006), 'Homo sacer', Suverena moć i goli život, Multimedijalni Institut, Zagreb
- Alić, Sead, (2019), 'Masovna proizvodnja narcizma', Zagreb, 2019., Sveučilište Sjever I CFM Zagreb
- Baudrillard, Jean, (2009), 'Pakt lucidnosti ili inteligencija zla', Zagreb
- Beck, Ulrich, (2011), 'Svjetsko rozično društvo', Novi Sad, Podgorica, UK
- Berđajev, Nikolaj, (2007), 'Filozofija slobodnog duha', Dereta, Beograd
- Briggs, A. Burke, P. (2010), Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet', Politiy Press, New York
- Cvitković, Ivan, (2016), 'Religija u zrcalu teorija', CEIR, Sarajevo
- Hadžimulić, hafiz Halid (2019), 'Dnevnici Iii III tom', Udruženje hadži Mujaga, Sarajevo
- Helminski, Kabir, (2018), 'Živi prisutno', Sufijski put do budnog srca. TPO Fondacija, Sarajevo
- Fejzić Čengić, Fahira (2018), 'Kao ribe u vodi', Ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima, Dobra knjiga, Sarajevo
- Malouf, Amin, (2009), 'Poremećenost sveta', Kada se naše civilizacije iscrpe, Laguna, Beograd
- Paić, Žarko, (2018), 'Tehnosfera I, II i III tom', Zagreb
- Strobel Li, (2007), 'Zločin hrišćanstva, Da li je religija opijum za narod, Metaphisyca, Beograd

[http://www.buka.com/novosti/giorgio-agamben.
razmišljanja.o.kugi](http://www.buka.com/novosti/giorgio-agamben.razmišljanja.o.kugi)
[http://buka.com/novosti/procurili-prvi-podaci-o-se-najvi-
še-obogatio-tokom-pandemij-bogatasi-zaradili.434](http://buka.com/novosti/procurili-prvi-podaci-o-se-najviše-obogatio-tokom-pandemij-bogatasi-zaradili.434)
[http://corona-virus-prekretnica-za nadzor ljudi](http://corona-virus-prekretnica-za-nadzor-ljudi)

**Medijsko
praćenje pon-
ašanja religi-
jskih hijerar-
hija u doba
epidemije**

—
**Fahira
Fejzić-Čengić**

Gordana Tkalec —

Izv. prof. dr. sc. GORDANA TKALEC
Sveučilište Sjever
Koprivnica, Hrvatska
gtkalec@unin.hr

Samanta Kocijan —

SAMANTA KOCIJAN, mag. oec.
Presscut d.o.o., Zagreb, Hrvatska
Sveučilište Sjever
Koprivnica, Hrvatska
sakocijan@unin.hr

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

Ključne riječi intertekstualnost, intermedijalnost, internet, medijski sadržaj, COVID-19

Sažetak Mediji su 2020. godinu počeli različitim nagađanjima o proročanstvima o virusu COVID-19, najavljenima kroz film i roman pa čak i Bibliju. Nisu se libili poistovjetiti posljedice kuge s onima od virusa COVID-19 čime su potaknuli različite rasističke i ksenofobne ispađe u komentarima čitatelja. U ovom radu je kroz aspekt intertekstualnosti i intermedijalnosti opisana situacija u svjetskom medijskom prostoru tijekom pandemije COVID-19. Intenzivno korištenje intertekstualnosti i intermedijalnosti uzrokovano je zadovoljavanjem potreba publike da kroz povezivanje poznatih i novih sadržaja smanji strah od nepoznatoga i familijarizira se s novim pojmovima i novim situacijama. Prevelika količina nepoznanica koja je postojala osobito početkom pandemije morala se nadomjestiti ranijim iskustvima kako bi publika lakše usvojila željene obrasce ponašanja. Nakon što su obrasci ponašanja usvojeni, počinju se koristiti i u komercijalne svrhe.

Intertextuality and Intermediality of Internet Media Content on COVID-19

Key words intertextuality, intermediality, internet, media content, COVID-19

Abstract The media started the year 2020 with various conjectures about COVID-19 prophecies, as announced in films, novels and even the Bible. They did not even shy away from equating the consequences of the plague with the ones of COVID-19, triggering various racist and xenophobic slurs in readers' comments. Through the aspect of intertextuality and intermediality, this paper describes the situation in the global media space during the COVID-19 pandemic. The intensive use of intertextuality and intermediality is caused by satisfying the needs of the audience to reduce the fear of the unknown and become familiar with new concepts and new situations by connecting familiar and new content. The excessive amount of unknowns that existed especially at the beginning of the pandemic had to be replaced by earlier experiences to make it easier for the audience to adopt the desired patterns of behavior. Once patterns of behavior are adopted, they begin to be used for commercial purposes as well.

1. Uvod

Prema izvješću globalnih agencija We Are Social & Hootsuite¹, koje je objavljeno u siječnju 2020. godine, od ukupne svjetske populacije (7.75 milijardi ljudi), 4.54 milijarde ljudi koristi internet, a 3.80 milijardi ljudi aktivni su korisnici društvenih mreža. Izvješće² koje je objavljeno samo nekoliko mjeseci kasnije, točnije u travnju 2020. godine, pokazuje još više uključenih u online svijet. Prema tom izvješću, od ukupne svjetske populacije (7.77 milijardi ljudi); 4.57 milijardi ljudi koristi internet, a 3,81 milijarda ljudi aktivni su korisnici društvenih mreža. Izvješće koje je objavljeno u listopadu 2020. godine³, pokazuje kako brojke i dalje imaju trend rasta; od ukupne svjetske populacije (7.81 milijarda ljudi); 4.66 milijarde ljudi (60% ukupne svjetske populacije) koristi internet, a 4.14 milijardi ljudi (53% ukupne svjetske populacije) aktivni su korisnici društvenih mreža.

Siječanjско izvješće navedenih agencija izrađeno za Republiku Hrvatsku⁴, pokazuje da od ukupne populacije od 4.12 milijuna ljudi koji žive u Hrvatskoj, 3.13 milijuna koristi se internetom, što iznosi čak 76% stanovništva Republike Hrvatske. Također, bitno je spomenuti 2.10 milijuna ljudi (51% ukupnog stanovništva) koji su u Hrvatskoj aktivni korisnici društvenih mreža.

Navedeni podaci idu u korist internetskim portalima i društvenim mrežama putem kojih mediji plasiraju svoje sadržaje. U doba globalne krize koja je pogodila svijet u 2020. godini, uzrokovane korona virusom, odnosno pandemijom COVID-19, mediji igraju ključnu ulogu u javnom komuniciranju, prijenosu informacija i preporuka Svjetske zdravstvene organizacije, nacionalnih i lokalnih zdravstvenih organizacija te stožera civilne zaštite.

Globalna kampanja za mjerenje i analizu podataka Nielsen⁵, objavila je kako će COVID-19 bez sumnje utjecati na medijski ekosustav. Smatraju kako će boravak kod kuće uz osjećaj zabrinutosti zasigurno utjecati na navike konzumiranja medija. Spominjući pritom njihovo najnovije izvješće prema kojem Amerikanci već troše 12 sati dnevno na medijske platforme, navode kako je potrošnja medija u SAD-u na povijesnom vrhuncu, Spominju i kako se tijekom kriznih vremena poput snježnih oluja, uragana i globalnih pandemija povećava konzumacija

1 We Are Social & Hootsuite, *Digital 2020 Global Digital Overview*. January 2020., str. 8., <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>, pristup 3. svibnja 2020.

2 We Are Social & Hootsuite, *Digital 2020. April Global Statshot Report*, str. 7., <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>, pristup 15. svibnja 2020.

3 We Are Social & Hootsuite, *Digital 2020: July Global Statshot*, str. 7., <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-october-global-statshot-report-october-2020-v01>, pristup 15. studenog 2020.

4 We Are Social & Hootsuite, *Digital 2020: Croatia*, str. 16., <https://datareportal.com/reports/digital-2020-croatia>, pristup 15. svibnja 2020.

5 Nielsen, *Staying put: Consumers Forced Indoors During Crisis Spend More Time On Media*, <https://www.nielsen.com/us/en/insights/article/2020/staying-put-consumers-forced-indoors-during-crisis-spend-more-time-on-media/>, pristup 11. svibnja 2020.

medija kako bi ljudi bili informirani i kako bi pronašli utjehu kroz kontakte s drugima.

Prema istraživanju koje je proveo Pew Research Center⁶ početkom travnja 2020. godine, otprilike polovina odraslih osoba u SAD-u (53%) smatra da je tijekom pandemije korona virusa internet za njih esencijalan, dok 34% njih internet opisuje kao važan, ali ne i esencijalan.

U situaciji poput ove uzrokovane pandemijom korona virusa, mediji su stup krizne komunikacije. Najbrži su i najlakši način upućivanja informacija širokoj masi zainteresirane javnosti. Imaju još jednu krucijalnu ulogu – oni su moćnici kriznog vremena. Imaju moć smirivanja napetosti javnosti, ali i onu suprotnu – izazivanja panike. Imaju moć utjecaja na ponašanje mase ljudi. Doda li se da su mediji dobrim dijelom komercijalizirani, ovdje se otvara jedno novo pitanje utjecaja na masu kao potrošače.

U nastavku ovog rada opisana je situacija prijenosa vijesti svjetskih medija putem interneta kroz intertekstualni i intermedijski aspekt.

2. Problem i ciljevi istraživanja

Osnovni problem ovoga istraživanja ogleda se u načinu širenja medijskih sadržaja o tematici pandemije COVID-19 putem internetskih portala, dok je cilj istraživanja utvrditi postoji li utjecaj intertekstualnosti i intermedijalnosti u tom širenju medijskih sadržaja prilikom informiranja o pandemiji COVID-19.

Obzirom da sve veći broj ljudi provodi vrijeme na internetu, medijski sadržaj postaje bogatiji raznim suvremenim načinima dijeljenja informacija. Izuzetak pritom nije niti sadržaj koji govori o virusu COVID-19, koji je tijekom 2020. godine postao hit sadržaj; čak naprotiv, kod ove tematike kroz internetske medijske sadržaje može se primijetiti određena doza intertekstualnosti i intermedijalnosti. Svjetska zdravstvena organizacija⁷ širenje informacija o pandemiji COVID-19 nazvala je infodemi-om koja zbunjuje ljude oko načina postupanja kako zaštititi sebe i svoje bližnje. Pandemija je promijenila rutinu, svakodnevicu života ljudi diljem svijeta, a intertekstualnost i intermedijalnost medijskog sadržaja omogućavaju dijeljenje iskustava, informacija, razumijevanje situacije, i nadasve pružanje sadržaja

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

**Gordana Tkalec
Samanta Kocijan**

6 Pew Research Center, 53% of Americans Say the Internet Has Been Essential During the COVID-19 Outbreak, <https://www.pewresearch.org/internet/2020/04/30/53-of-americans-say-the-internet-has-been-essential-during-the-covid-19-outbreak/>, pristup 16. svibnja 2020.

7 World Health Organization. An ad hoc who technical consultation managing the COVID-19 infodemic: call for action, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240010314>, pristup 15. studenog 2020.

zainteresiranim čitateljima na zanimljive načine. Nastojeći otkriti moć i utjecaj intertekstualnosti i intermedijalnosti medijskog prostora na internetskim portalima, kroz širenje medijskih sadržaja, na konkretnom primjeru informiranja u kriznoj situaciji pandemije COVID-19 krećemo od pretpostavke da intertekstualnost i intermedijalnost omogućuju brzo širenje medijskih sadržaja koji informiraju o pandemiji COVID-19 putem internetskih portala što ćemo pokušati dokazati sekundarnim istraživanjem, kroz dostupnu literaturu i kvalitativnu analizu medijskog sadržaja.

3. Intertekstualnost i intermedijalnost medijskih sadržaja o virusu covid-19

Teorija intertekstualnosti i intermedijalnosti korištena u ovom radu preuzeta je iz teorije književnosti.

Začetnica, odnosno žena koja je uvela pojam intertekstualnosti je Julia Kristeva. Ona je primijetila da je svaki tekst konstruiran kao mozaik citata, te da je svaki tekst proizvod apsorpcije i preobrazbe nekog drugog teksta.⁸

Kako postoji uska veza između intermedijalnih i intertekstualnih referenci, intermedijalne se reference uglavnom teoretiziraju kroz koncepte intertekstualnosti. Stoga je kod poimanja intertekstualnosti iznimno važno uvidjeti razliku između koncepata: UŽI KONCEPT (slučaj Irine O. Rajewsky slučaj) u odnosu na ŠIRI KONCEPT (slučaj metaforičkog pojma Julie Kristeve).⁹

Prema Juvanu¹⁰, 'autore, čitatelje, kritičare i drugi sudionike književne komunikacije, osobito kod posebne intertekstualnosti povezuju više ili manje zajednički književno-kulturni kanon i društveno-povijesno iskustvo, kao upoznavanje s ustaljenim načinima i funkcijama među tekstovima; npr. citat. aluzija, naslov, epigraf, ili polemika. Stoga se može reći da su svi tekstovi doista intertekstualni, ali je ta osobina kod nekih od njih u književnoj kulturi određenog razdoblja ili područja uočljivija, ima veću težinu ili značaj. Između šire i uže intertekstualnosti stoga postoji nekoliko stadija, pa ju je moguće pojmiti prema modelu periferije i jezgre'.

8 Kristeva, J., ed. M. Toril, *The Kristeva reader*, Columbia University Press, New York 1986., str. 37.

9 Rajewsky, Irina O., *Intermediality, Intertextuality and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*, str. 54., <https://www.erudit.org/revue/im/2005/v1/n6/1005505ar.pdf>, pristup 11. svibnja 2020.

10 Juvan, M., *Intertekstualnost*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 2000.

Kod intermedijalnosti, Rajewsky¹¹, razlikuje TRI PODKATEGORIJE: 1. intermedijalnost u užem smislu medijske transpozicije, 2. intermedijalnost u užem smislu medijske kombinacije te 3. intermedijalnost u užem smislu intermedijalne reference. Obzirom na ovu trodjelnu podjelu, Rajewsky¹² napominje kako jedna medijska konfiguracija zasigurno može ispuniti kriterije dviju ili čak svih triju gore spomenutih podkategorija.

Prema Ryznar¹³ 'DISTINKCIJA IZMEĐU INTERTEKSTUALNOSTI I INTERDISKURZIVNOSTI NE MORA BITI NEPOSREDNO VIDLJIVA na malom stilističkom uzorku kao što je to u slučaju reklamnih poruka, za koje možemo odmah pretpostaviti da egzemplificiraju marketinški diskurs u cjelini... Interdiskurzivnost hijerarhijski natkriljuje intertekstualnost, ali to se razdvajanje ne događa uvijek na jezično-stilskoj, nego na semiotičkoj razini'.

Sudeći prema dostupnoj literaturi, intertekstualnost i intermedijalnost su još slabo istražena područja u Republici Hrvatskoj, stoga je izrazito vrijedna jedna od rijetkih knjiga hrvatskog govornog područja: *Intertekstualnost & intermedijalnost*¹⁴.

Iako se u literaturi intermedijalnost i intertekstualnost najčešće vežu uz književnost i film, vrlo je važna i sve više u praksi zastupljena intermedijalnost i intertekstualnost medijskih sadržaja, a naročito onih na internetu. INTERTEKSTUALNOST medijskog sadržaja na internetu ogleda se u poveznici više tekstova različitih internetskih portala, kroz citiranje i referiranje, pa i aluzije. Tako često novinski članak sadrži metatekst, ali također isti postaje i prototekst. INTERMEDIJALNOST, odnosno zahvaljujući razvoju tehnologije - MULTIMEDIJALNOST medijskog sadržaja na internetu ogleda se u prisutnosti različitih medija; tekst, fotografija, ilustracija, video, koji se često koriste kako bi se razbila monotonija medijskog sadržaja.

3.1. COVID-19

VIRUSNA BOLEST COVID-19, prvi se put pojavila krajem 2019. godine u kineskom gradu Wuhanu. Zbog njenog brzog širenja diljem svijeta, Svjetska je zdravstvena organizacija 11. ožujka 2020. godine proglasila globalnu pandemiju.

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

**Gordana Tkalec
Samanta Kocijan**

11 Rajewsky, Irina O., *Intermediality, Intertextuality and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*, str. 51-52., <https://www.erudit.org/revue/im/2005/v1/n6/1005505ar.pdf>, pristup 11. svibnja 2020.

12 Rajewsky, Irina O., *Intermediality, Intertextuality and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*, str. 53., <https://www.erudit.org/revue/im/2005/v1/n6/1005505ar.pdf>, pristup 11. svibnja 2020.

13 Ryznar, A., *Interdiskurzivnost: stilistički prilog teoriji književnoga diskursa. Umjetnost riječi*, 58(1), str. 64., <https://hrcak.srce.hr/159363>, pristup 14. svibnja 2020.

14 Maković Z. (ur.) *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1988.

Prema web stranici koronavirus.hr¹⁵ do dana 9. svibnja 2020. godine (posljednje ažurirano u 14:06 sati) u Republici Hrvatskoj zabilježeno je 2.176 slučajeva oboljelih od korona virusa, 1.726 oporavljenih te 87 preminulih. U svijetu je zabilježena brojka od 4.033.320 oboljelih, 1.400.009 oporavljenih te 276.686 preminulih. Pola godine kasnije, na dan 15. studenog 2020. godine (posljednje ažurirano u 11:21 sati), na istoj web stranici stoji obavijest da je u Republici Hrvatskoj čak 84.206 zabilježenih slučajeva oboljelih od korona virusa, 66.231 oporavljenih, a 1.049 je preminulih. Prema tom izvješću, u svijetu je na dan 15. studenog 2020. godine zabilježeno 54.344.494 SLUČAJA OBOLJELIH, 37.878.300 OPORAVLJENIH, A 1.318.452 PREMINULIH. MJESEC DANA KASNIJE, 15. prosinca 2020. godine (posljednje ažurirano u 11:10 sati) u Republici Hrvatskoj zabilježeno je 179.718 slučajeva oboljelih, 155.079 oporavljenih te 2.778 preminulih. U svijetu je zabilježena brojka od 73.211.509 oboljelih, 51.347.757 oporavljenih te 1.628.442 preminulih.

U iščekivanju povratka u svakodnevicu na koju su navikli ljudi prate medijske sadržaje ne bi li saznali nove informacije o pitanjima koja si postavljaju. No, kako je medijima čitanost od iznimne važnosti, mnogi portali pribjegavaju senzacionalizmu i takozvanim 'bombastičnim' naslovima koji bude znatiželju u čitatelju, često samo prenoseći vijesti drugih portala, a sadržaj tih vijesti nije biti približno dramatičan kao sam naslov članka.

¹⁵ Korona virus, Naslovna strana, <https://www.koronavirus.hr/>, pristupi 9. svibnja 2020, 15. studenog 2020, 15. prosinca 2020.

3.2. Medijske usporedbe

U doba globalne pandemije COVID-19, ljudi su se počeli osjećati nesigurno. Zatvorenima u svoje domove, mediji su postali jedini prozor u svijet. Mediji s druge strane nisu propustili priliku čitanosti koja im se nametnula sama po sebi. U vijestima se često korona virus uspoređivao s kugom, tumačio se kroz Biblijske zapise, uspoređivao se sa scenarijem filma 'Zaraza' kao i s romanom 'Oči tame'. Vjerojatni motiv ovakvih usporedbi leži u nerazumijevanju novonastale situacije i želje da je se objasni kroz prethodno iskustvo jer 'značenje i strukturu nekog djela shvaćamo tek u odnosu prema arhetipovima koji su također apstrahirani iz dugog niza tekstova'.¹⁶

¹⁶ Beker, Miroslav, *Tekst/intertekst, u: Intertekstualnost & intermedijalnost*, str. 9. – 20, Zagreb, 1988.

3.2.1. Slučaj COVID-19 i kuga

KUGA je uzrokovala izrazito velik broj smrti u povijesti čovječanstva. Jedna od najpoznatijih pandemija kuge, zbog svoje smrtnosti nosi naziv Crna smrt. Kada je situacija s koronavirusom počela biti sve glasniji problem, neki mediji pa i javne osobe nisu se ustručavali korona virus usporediti s kugom.

Članak pod naslovom *Opstanak banaka je upitan, koronavirus možemo nazvati modernom kugom*¹⁷, objavio je portal VEČERNJI LIST 10. travnja 2020. godine, parafrizirajući Krešu Beljaka, predsjednika HSS-a, uz referencu na Newsroom televizije N1. Osim teksta, članak sadrži i tri fotografije Kreše Beljaka.

Istog datuma portal INDEX¹⁸, prenoseći vijesti televizije N1, objavio je članak *'Beljak: Uvijek je išla kuga pa glad pa rat, a korona je moderna kuga'* u kojem je uz jednu fotografiju Beljaka, istog i citirao: 'Znate kako je išlo kroz povijest, kuga pa glad pa rat, a koronavirus sigurno možemo nazvati modernom kugom'.

Istu tematiku prenio je i portal NACIONAL¹⁹. Članak je objavljen 10. travnja 2020. godine, pod naslovom: *'BELJAK: 'Kuga pa glad pa rat, a korona je moderna kuga''*. Pozivajući se na Newsroom televizije N1, Nacional je kao i portal Index, prenio citat Beljaka, a članak također sadrži i jednu njegovu fotografiju. Ne možemo se oteti dojmu da je u pozadini ovako teških riječi i usporedbi, ne informiranje javnosti, nego želja sa samopromocijom, koju novinari nisu kritički prozreli.

Članak portala EXPRESS²⁰ pod naslovom *'Coronavirus vs Black Death: Which is worse? COVID-19 or the bubonic plague?'* objavljen je 16. travnja 2020. godine. U uvodnom dijelu spominjući početke epidemije korona virusa prenijeli su vijesti iz vlastitog portala, iz rubrike koronavirus. Kod navođenja broja zaraženih od korona virusa referenca je stavljena na SVEUČILIŠTE JOHN HOPKINS, a kod podataka o proglašenju pandemije na SVJETSKU ZDRAVSTVENU ORGANIZACIJU. Kod otvaranja tematike usporedbe pandemije COVID-19 i bubonske kuge prikazana je slika njihove usporedbe (Slika 1.) te je prilikom pisanja o broju ljudi kojima je uzrok smrti bila bubonska kuga opet stavljena referenca na Svjetsku zdravstvenu organizaciju,

17 Večernji, *Opstanak banaka je upitan, koronavirus možemo nazvati modernom kugom*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/opstanak-banaka-je-upitan-koronavirus-mozemo-nazvati-modernom-kugom-1393523>, pristup 1. svibnja 2020.

18 Index, Beljak: *Uvijek je išla kuga pa glad pa rat, a korona je moderna kuga*, https://www.index.hr/vijesti/clanak/beljak-uvijek-je-islakuga-pa-glad-pa-rat-a-korona-je-moderna-kuga/2174016.aspx?index_ref=read_more_d, pristup 2. svibnja 2020.

19 Nacional, BELJAK: *Kuga pa glad pa rat, a korona je moderna kuga*, <https://www.nacional.hr/beljak-kuga-pa-glad-pa-rat-a-korona-je-moderna-kuga/>, pristup 5. svibnja 2020.

20 Express, *Coronavirus vs Black Death: Which is worse? COVID-19 or the bubonic plague?*, <https://www.express.co.uk/life-style/health/1252395/coronavirus-vs-black-death-plague-worse-covid-19-news-update-bubonic-plague>, pristup 1. svibnja 2020.

Coronavirus vs Black Death: Which is worse? COVID-19 or the bubonic plague? (Image: GETTY)

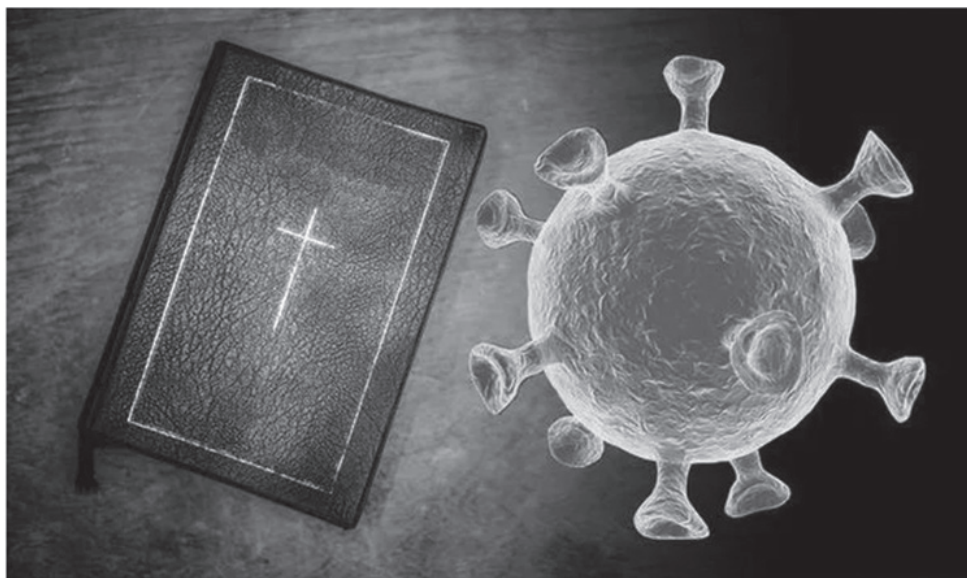
U članku se citira CHRIS WHITTY, liječnik iz Velike Britanije koji je mišljenja da će smrtnost o korona virusa biti jednaka ili niža od smrtnosti bubonske kuge.

Slika 1. Usporedba korona virusa i bubonske kuge (2020)

3.2.2. Slučaj covid-19 i Biblijski zapisi

Internetski portal EXPRESS²¹ objavio je 7. travnja 2020. godine članak naslova 'Is coronavirus mentioned in the Bible? Pastor says COVID-19 is not a big deal to God' citirajući pastora DAVIDA JEREMIAHA iz crkve zajednice planine Shadow u El Cajonu u Kaliforniji, koji se osvrnuo na Evanđelje po Luki 21:11. Sam članak sadrži nekoliko slika, grafički prikaz simptoma oboljelih od korona virusa te video. U nastavku rada nalazi se slika iz članka (Slika 2.) koja u odnos stavlja korona virus i Bibliju.

21 Express, *Is coronavirus mentioned in the Bible? Pastor says COVID-19 'is not a big deal to God'*, <https://www.express.co.uk/news/weird/1263118/Coronavirus-in-the-Bible-covid19-prophecy>, pristup 2. svibnja 2020.

Coronavirus in the Bible: Does the Bible talk about the COVID-19 pandemic (Image: GETTY)

Isti portal²² objavio je samo nekoliko dana kasnije, 10. travnja 2020. godine i članak pod naslovom '*Coronavirus in the Bible: Is COVID-19 a biblical plague of the end times?*' u kojem stoji da teoretičari zavjere, oslanjajući se na statute korisnika društvene mreže Twitter tvrde kako je korona virus bio predviđen u Bibliji. Također, uz navođenje citata, referenca je stavljena na Otkrivenje 16-17, ali i na stranicu CHRISTIANITY.COM, uz navode da nema dokaza koji bi sugerirali da je koronavirus biblijski. Članak sadrži i video, grafički prikaz broja zaraženih te nekoliko slika. Jedna od slika (Slika 3.) prikazuje statute korisnika društvene mreže Twitter vezane uz tematiku povezivanja Biblijskih zapisa i korona virusa.

Slika 2. Odnos korona virusa i Biblije

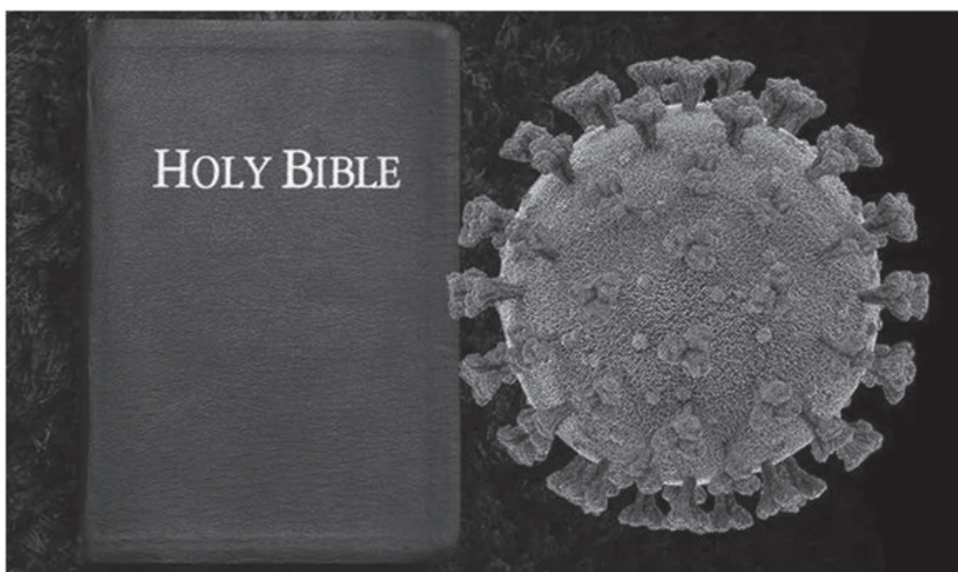
22 Express, *Coronavirus in the Bible: Is COVID-19 a biblical plague of the end times?*, <https://www.express.co.uk/news/weird/1265375/Coronavirus-in-Bible-covid-19-biblical-plague-end-of-the-world>, pristup 7. svibnja 2020.

Slika 3. Twitter statusi

Isti portal, EXPRESS²³, 8. svibnja 2020. godine objavio je članak naslova *'Bible verses about coronavirus: What does the Bible say about COVID-19?'* u kojem se spominju statusi korisnika TWITTERA koji pandemiju povezuju s Biblijom. Osim nekoliko slika članak sadrži i grafički prikaz sa simptomima zaraženih korona virusom. Kod pisanja o odnosu Biblije i korona virusa, prenosi EVANĐELJE po Mateju 24 i Luki 21.

²³ Express, *Bible verses about coronavirus: What does the Bible say about COVID-19?*, <https://www.express.co.uk/news/weird/1260571/Bible-verses-coronavirus-what-Bible-say-covid19-latest-news>, pristup 10. svibnja 2020.

Bible verses about the coronavirus: Is COVID-19 mentioned in the Bible? (Image: GETTY)

BBC²⁴ je 21. travnja 2020. godine objavio članak naslova *'Coronavirus: World risks 'biblical' famines due to pandemic – UN'*, u kojem pozivajući se na UN navodi kako svijetu prijeti glad 'biblijskih razmjera'. Također, navode izjavu DAVIDA BEASLEYA, predsjednika WFP-a (Svjetskog programa za hranu), kako je potrebno poduzimati hitne mjere s ciljem izbjegavanja katastrofe, te mišljenje ekonomista WFP-a ARIFA HUSAINA, kako je ekonomski utjecaj ove pandemije potencijalno katastrofalan za one koji su najugroženiji. Ovakve intertekstualne veze između vijesti o aktualnim katastrofama i katastrofa prikazanih u Bibliji ili drugim svetim knjigama različitih religija mogu osobito uznemirujuće djelovati na publiku jer katastrofe su u Bibliji gotovo uvijek kazna čovjeku zbog različitih grijeha i čovjek ima malo ili nimalo mogućnosti oduprijeti se Božjoj kazni. Time se potiče fatalistički pogled na situaciju i ne potiče se aktivan i odgovoran postupak publike u smjeru osobne zaštite i zaštite drugih.

Slika 4. Odnos korona virusa i Biblije (2)

24 BBC, *Coronavirus: World risks 'biblical' famines due to pandemic – UN*, <https://www.bbc.com/news/world-52373888>, pristup 10. svibnja 2020.

3.2.3. Slučaj COVID-19 i film 'Zaraza'

INTERNETSKI PORTAL VEČERNJI²⁵ dana 24. siječnja 2020. godine objavio je članak pod naslovom 'Sjećate li se filma 'Zaraza'? Jezivo je mnogo sličnosti s onim što se događa zbog koronavirusa!' u kojem uspoređuje sličnosti događaja u filmu i situaciji u Kini, kakva je bila u vrijeme kad je članak objavljen. U članku VEČERNJEG analiziraju se postovi obožavatelja koji na društvenim mrežama vuku paralele između događaja u Kini i na filmu, a posebno izdvajaju TWITTER objavu sa slikom statusa Stephena Forda, Velociraptora i Traci M. (Slika 5.) koji navode da ih trenutna situacija podsjeća na film 'Zaraza'.

25 Večernji, *Sjećate li se filma 'Zaraza'? Jezivo je mnogo sličnosti s onim što se događa zbog koronavirusa!*, <https://www.vecernji.hr/lifestyle/znate-li-za-film-zaraza-ima-jezivo-mnogo-slicnosti-s-onim-sto-se-dogada-s-koronavirusom-1374640>, pristup 08. svibnja 2020.

Slika 5. Twitter statusi (2)

Članak sadrži i video isječak iz filma objavljen na Youtube-u te fotografiju iz filma, izvora Warner Bros.

PORTAL HRVATSKA DANAS²⁶ 10. ožujka 2020. godine objavio je članak pod naslovom *'VIDEO Zaraza: Film sa sjajnom glumačkom ekipom eksplodira među internet piratima kako se širi korona virus'*, u kojem film *'Zaraza'* predstavljaju kao najveći hit među internetskim piratima.

Članak sadrži fotografiju i video isječak iz filma objavljen na Youtube-u. Referenca je stavljena na stranicu TORRENT FREAK prilikom pisanja da su online pirati opet na vrhuncu zbog širenja koronavirusa, radi kojeg velik broj ljudi ostaje u svojim domovima. Prilikom navođenja podataka o broju preuzimanja filma pozivaju se na stranicu GEEK.HR.

Stranica GEEK²⁷ u članku naslova *'Ovo je film koji je predvideo koronavirus'* objavila je isječak iz filma *'Zaraza'* s Youtube-a, a prilikom pisanja o online piratima poziva se na stranicu TORRENT FREAK. Stranica TORRENT FREAK²⁸ u članku *'Coronavirus Outbreak Triggers Surge in Pirated Downloads of the Film 'Contagion'*, kod pisanja o rastu pretraživanja fraze *'contagion movie'*, referenca je stavljena na Google Trends. Kod informacije o porastu posudbi ovog filma izvještavaju o informacijama s portala BUZZFEED. Članak sadrži fotografiju i video isječak iz filma koji je objavljen na Youtube-u.

BUZZFEED²⁹ je 3. ožujka 2020. godine objavio članak naslova *'Everyone Is Watching 'Contagion,' A 9-Year-Old Movie About A Flu Outbreak'*, koji sadrži plakat i fotografiju filma izvora Warner Bros. Kod izjave scenarista filma pozivaju se na FORTUNE MAGAZINE.

TPORTAL³⁰, je 31. siječnja 2020. godine objavio članak pod naslovom *'Ovo sad svi gledaju: Film 'Zaraza' iz 2011. doživljava renesansu zahvaljujući koronavirusu'*, u kojem se kod svrstavanja ovog filma među trenutno najpopularnije u svijetu referiraju na portal HOLLYWOOD REPORTER. Kod informacija o oboljelima i riziku te širenju zaraze, referenca je stavljena na CENTAR ZA KONTROLU BOLESTI I SVJETSKU ZDRAVSTVENU ORGANIZACIJU. Također, u članku je objavljen isječak iz filma koji je objavljen na Youtube-u.

26 Hrvatska danas, VIDEO Zaraza: Film sa sjajnom glumačkom ekipom eksplodira među internet piratima kako se širi korona virus, <https://hrvatska-danas.com/2020/03/10/video-zaraza-film-sa-sjajnom-glumackom-ekipom-eksplodira-medu-internet-piratima-kako-se-siri-korona-virus/>, pristup 3. svibnja 2020.

27 Geek, Ovo je film koji je predvideo koronavirus, <https://geek.hr/clanak/ovo-je-film-koji-je-predvideo-koronavirus/#ixzz6Lv9QbQsl>, pristup 03. svibnja 2020.

28 Torrent Freak, Coronavirus Outbreak Triggers Surge in Pirated Downloads of the Film 'Contagion', <https://torrentfreak.com/coronavirus-outbreak-triggers-surge-in-pirated-downloads-of-the-film-contagion/>, pristup 04. svibnja 2020.

29 BuzzFeed, Everyone Is Watching 'Contagion,' A 9-Year-Old Movie About A Flu Outbreak, <https://www.buzzfeednews.com/article/davidmack/contagion-movie-coronavirus>, pristup 01. svibnja 2020.

30 Tportal, Ovo sad svi gledaju: Film 'Zaraza' iz 2011. doživljava renesansu zahvaljujući koronavirusu, <https://www.tportal.hr/showtime/clanak/ovo-sad-svi-gledaju-film-zaraza-iz-2011-dozivljava-renesansu-zahvaljujuci-koronavirusu-20200131>, pristup 03. svibnja 2020.

PORTAL HOLLYWOOD REPORTER³¹, 28. siječnja 2020. godine objavio je članak pod nazivom *'Contagion' Hits Top 10 on iTunes Movie Chart Amid Coronavirus Outbreak*, u kojem situaciju uzrokovanu korona virusom uspoređuju s onom iz filma, uz isječak filma koji je objavljen na Youtube-u i fotografijom izvora WARNER BROSS PICTURES. Kod pisanja o broju zaraženih i mrtvih u Kini, osvrnuli su se na portal NEW YORK TIMES.

Film 'Zaraza' uistinu ima fascinantnu sličnost s aktualnom pandemijom; ne samo zbog ranije gotovo nepojmljivog 'svijeta pod maskama', nego i simptoma, uzročnika zaraze, načina širenja i načina liječenja tako da ponovljeno gledanje ovoga filma, sada iz diskursa gotovo sudionika, uistinu predstavlja novo iskustvo.

31 Hollywood Reporter, 'Contagion' Hits Top 10 on iTunes Movie Chart Amid Coronavirus Outbreak, <https://www.hollywoodreporter.com/rambling-reporter/contagion-hits-top-10-itunes-movie-chart-coronavirus-outbreak-1274163>, pristup 3. svibnja 2020.

3.2.4. Slučaj COVID-19 i romana 'Oči tame'

Roman 'THE EYES OF DARKNESS' ('Oči tame') iz 1981. godine, američkog pisca DEANA KOONTZA također se našao u središtu pažnje, jer kako ističu neki mediji, Koontz je predvidio pandemiju COVID-19. U romanu je epicentar zaraze identičan, odnosno radi se o kineskom gradu Wuhanu. Virus je u navedenom romanu nazvan Wuhan-400. Unatoč sličnostima roman se uvelike razlikuje od situacije koja je 2020. potresla svijet.

Primjer medijske upotrebe romana ogleda se u članku *'Je li ovaj roman star 40 godina predvidio izbijanje koronavirusa? Sličnost je jeziva'* portala INDEX.HR. U navedenom članku objavljenom 22. veljače 2020. godine, opisuju se sličnosti između događaja iz romana uzrokovanog virusom Wuhan-400 i virusa COVID-19. U članku se Index nadovezuje na Facebook objave RAJAH MURUGAIAHA, u kojima su fotografije predmetnog romana (Slika 6.). Također, vezano uz kasnije promjene naziva virusa iz romana, referira se i na TAIWAN NEWS. Na kraju članka Index se vezano uz mišljenje o proročanstvu osvrće i na pisca krimića iz Hong Konga, CHANA HO-KEIJA.³²

32 Index, *Je li ovaj roman star 40 godina predvidio izbijanje koronavirusa? Sličnost je jeziva*, <https://www.index.hr/magazin/clanak/je-li-ovaj-roman-star-40-godina-predvidio-izbijanje-koronavirusa-slicnost-je-jeziva/2158498.aspx>, pristup 7. svibnja 2020.

Slika 6. Facebook status

Iste tematike i sličnog naziva *'Je li ovaj roman star 40 godina predvidio izbijanje koronavirusa?'* članak je objavio i portal EZADAR³³, također 22. veljače 2020. godine, a u izvoru, odnosno na mjestu autora članka naveden je portal INDEX.

Dan kasnije, 23. veljače 2020. godine portal RTL.HR objavio je članak iste tematike pod naslovom *'Je li roman star 40 godina predvidio koronavirus? Žarište zaraze je Wuhan, a umru milijuni ljudi'*. U članku također prenose objavu RAJAH MURUGAIAHA, koja sadrži fotografije predmetnog romana, a također se nadovezuju i na MASHABLE, kao i na pisca krimića CHANA HO-KEIJA.³⁴

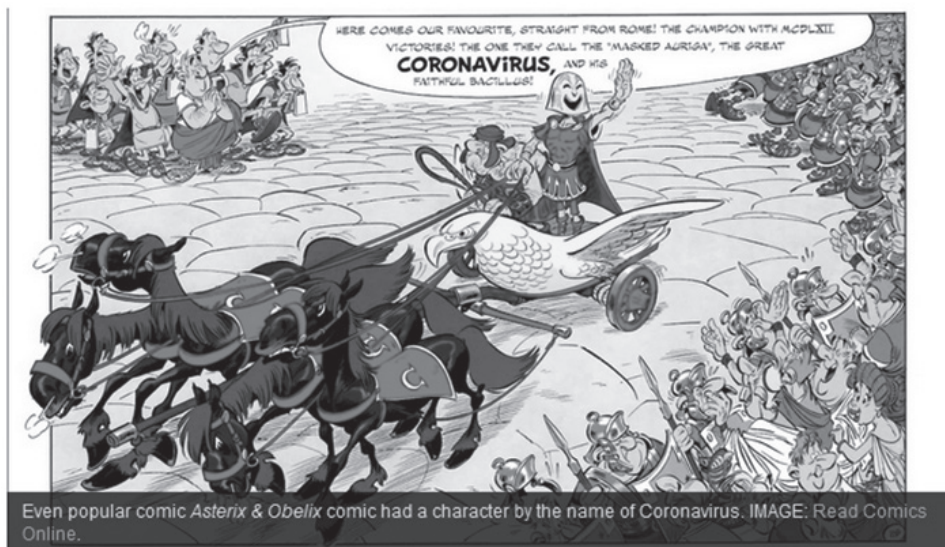
Portal na koji se pozvao RTL.HR, MASHABLE SE ASIA³⁵, objavio je članak pod nazivom *'People are claiming that this novel predicted coronavirus. Did it really?'*, u kojem se osvrću na sam roman objavivši sliku odabranog teksta iz romana, objavljenog na Google Books te kroz Facebook objavu RAJAH MURUGAIAHA.

33 Ezadar, *Je li ovaj roman star 40 godina predvidio izbijanje koronavirusa?*, <https://ezadar.net.hr/dogadaji/3651045/je-li-ovaj-roman-star-40-godina-predvidio-izbijanje-koronavirusa/>, pristup 2. svibnja 2020.

34 Rtl.hr, *Je li roman star 40 godina predvidio koronavirus? Žarište zaraze je Wuhan, a umru milijuni ljudi*, <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/svijet/3651501/je-li-roman-star-40-godina-predvidio-koronavirus-epicentar-zaraze-je-wuhan-a-umru-milijuni-ljudi/>, pristup 4. svibnja 2020.

35 Mashable SE Asia, *People are claiming that this novel predicted coronavirus. Did it really?*, <https://sea.mashable.com/culture/9179/people-are-claiming-that-this-novel-predicted-the-covid-19-virus-did-it-really/>, pristup 5. svibnja 2020.

Referirajući se na TAIWAN NEWS, spominje se naknadna promjena imena virusa u romanu iz Gorki-400, koji je bio kreacija ruskih znanstvenika u Wuhan-400 koji je razvila kineska vlada. Referenca je stavljena i kod izjave pisca krimića Chana Ho-keija na portal koji ga je intervjuirao, SOUTH CHINA MORNING POST. Kao izvori slika koji se pojavljuju u članku spomenuti su i Taiwan News te Facebook profil Sebastiana Hayzela Matutinoa. Osim slika predmetnog romana, u sklopu članka objavljena je i strip slika Asterix & Obelix (Slika 7.) s tematikom korona virusa, izvora Read Comics.

PORTAL TAIWAN NEWS³⁶, na kojeg se nadovezuju prethodno navedeni portali, objavio je 13. veljače 2020. godine članak pod naslovom *'China's coronavirus predicted in 1981 us novel'* koji sadrži slike predmetnog romana, a kod pisanja o virusu iz romana, referira se na portal LIBERTY TIMES. Kod iznošenja informacija o izmjeni naziva virusa u romanu, TAIWAN NEWS prenosi članak iz SET NEWS-A.

Slika 7. Asterix & Obelix u korona virus tematici

36 Taiwan News, *China's coronavirus predicted in 1981 us novel*, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3875669>, pristup 03. svibnja 2020.

4. Poruke koje svi ponavljaju

Specifičnost 2020. godine može se iščitati i iz, čak možda banalnih, izbora za 'najriječ' godine. Nacional 7. prosinca 2020. piše 'Američka izdavačka kuća Merriam-Webster, posebno poznata po rječnicima engleskog jezika, i Savez za njemački jezik (GfdS) odvojeno su riječ pandemija izabrali za riječ godine na svojim jezicima. U godini u kojoj je više od milijun i pol ljudi u svijetu umrlo od virusa COVID-19, pandemija je bila najčešće tražena riječ u našim rječnicima, priopćili su iz Merriam-Webstera/.../ Potraga za značenjem riječi neslućeno je narasla nakon 11. ožujka kad je Svjetska zdravstvena organizacija proglasila pandemiju. Skok je bio čak 115 tisuća posto u odnosu na isti dan 2019. godine, prenosi Reuters. U Njemačkoj je stručni sud jezikoslovaca analizirao koje su riječi i pojmovi najviše oblikovali politički, društveni i ekonomski život u zemlji ove godine, piše DPA. Nakon očekivanog svrstavanja pandemije na prvo mjesto, na drugo su izabrali anglizam 'lockdown' (zatvaranje)³⁷. Jutarnji list 10. studenoga 2020. prenosi vijest kako je Collinsov rječnik riječju godine proglasio 'lockdown' (zatvaranje) i nastavlja 'Šest od deset riječi koje su ušle u uži izbor odnosile su se na pandemiju, a među njima su 'koronavirus', 'samoizolacija' i 'socijalno distanciranje' /.../ Uredništvo Collinsa je pojasnilo da je u 2020. riječ 'lockdown' upotrijebljena više od 250.000 puta u odnosu na samo 4000 puta prošle godine.³⁸ Večernji list od 24. studenoga 2020. navodi kako je prekinuta tradicija te izdavač Oxfordskog rječnika nije uspio odabrati riječ godine, ali objavljuje izvješće 'Pandemija koronavirusa iznjedrila je brojne riječi na popisu: 'lockdown' (zatvaranje), 'circuit breaker' (mini zatvaranje, kratko zatvaranje), 'shelter-in-place' (službena odredba izdana za vrijeme izvanrednog stanja kojom se ljudima savjetuje da ostanu u svojem domu i da ga ne napuštaju ako nije prijeko potrebno), 'remote/ly' (bez fizičkog kontakta) i 'unmute' (ponovno uključiti zvuk ili uređaj)³⁹. Već i kroz pregled riječi možemo detektirati usmjerenost pozornosti javnosti na određene pojmove koje su nesumnjivo prepoznali i brojni alati za marketinško targetiranje. Javnost je neizmjereno zainteresirana za sve vezano uz koronavirus tako da je bilo samo pitanje vremena kada će fokus javnosti dobiti novu, komercijalnu

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

**Gordana Tkalec
Samanta Kocijan**

37 Nacional, Pandemija – riječ godine na engleskom i njemačkom, <https://www.nacional.hr/pandemija-rijec-godine-na-engleskom-i-njemackom/>, pristup 7. prosinca 2020.

38 Jutarnji, Collinsov rječnik proglasio riječ godine, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/collinsov-rjecnik-proglasio-rijec-godine-u-2020-je-upotrijebljena-vise-od-250-000-puta-15030495>, pristup 7. prosinca 2020.

39 Večernji, Prekinuta tradicija : Izdavač Oxfordskog rječnika nije uspio odabrati riječ godine, <https://www.vecernji.hr/vijesti/prekinuta-tradicija-izdavac-oxfordskog-rjecnika-nije-uspao-odabrati-rijec-godine-1448557>, pristup 7. prosinca 2020.

dimenziju. Prepoznato je to i u osobnom marketingu pa su vrlo brzo i različiti političari počeli koristiti ovu temu kako bi dobili što veću medijsku pozornost, a pomalo apsurdno, situacija s koronavirusom počela se koristiti i u komercijalne svrhe, ali o tome nešto kasnije.

Kao što je već u prethodnom dijelu ovog rada spomenuto, mediji u doba kriznih situacija imaju izrazitu moć širenja potrebnih i nepotrebnih informacija. Imaju moć smirivanja situacije ali i moć izazivanja panike. Na medijima je, barem oni- ma koji se ozbiljno bave svojim poslom, zapravo veliki teret i društvena odgovornost. Mediji su ti koji su na prvoj liniji informiranja. Iako postoje službene web stranice različitih institucija koje obavještavaju građane o mjerama sigurnosti, mediji su ti koji takve informacije prenose, a tada je na njima odgovornost da ih prenose bez iskrivljavanja i nepotrebnog senzacionalizma.

Jedan od primjera poruke koju su svi mediji diljem Republike Hrvatske, od ožujka do svibnja 2020. godine prenosi- li bila je 'OSTANI DOMA'. Svi mediji upozoravali su građanstvo na odgovornost istom porukom. Kako su tijekom svibnja 2020. godine mjere počele popuštati i ova poruka je s vremenom ima- la sve manje smisla, prešlo se na poruku 'BUDIMO ODGOVORNI'.

Osim navedenih poruka, u medijskom se prostoru u spo- menutom vremenskom razdoblju moglo primijetiti da se često spominjala fraza 'VIŠE NIŠTA NEĆE BITI ISTO' te se često postavljalo pitanje 'HOĆE LI COVID-19 PROMIJENITI SVIJET?', 'NOVO NORMALNO' i slično.

I premda ih ne možemo smatrati intertekstualošću nego novonastalim frazama, zanimljivo je kako se te fraze udoma- ćuju upravo kroz intertekstualnu upotrebu tako se, primjerice, 'novo normalno' analizira u emisiji HRT 4 od 20. srpnja 2020. godine, a pod naslovom 'Što-znaci-novo-normalno-i-kako-ga-prihvatiti'. Emisiju prenosi i portal poliklinike za zaštitu djece i mladih grada Zagreba⁴⁰. 'Novo normalno' koristi se i u reklama- ma za televizore pa tako jedan trgovački lanac 'novim normal- nim' proglašava televizore od 85 inča⁴¹. Općeprihvaćen slogan koristi se i u reklamiranju kozmetike⁴² i lijekova pa čak i za nazive stručnih konferencija te tako Lider organizira konferen- ciju pod nazivom 'Liderova konferencija za novo normalno'⁴³.

40 Poliklinika, *Što znači novo normalno i kako ga prihvatiti*. <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/novosti/hrt-sto-znaci-novo-normalno-i-kako-ga-prihvatiti/> pristup 15. studenoga 2020.

41 Santa-domenica, *85 je novo normalno*. <https://www.santa-domenica.hr/promotions/85-je-novo-normalno> pristup 1. prosinca 2020.

42 Demerion, *Product novo normalno*. <https://www.demerion.hr/shop/product/novo-normalno> pristup 1. prosinca 2020.

43 Lider media, *Počela 15. Liderova konferencija za novo normalno*. <https://lider.media/konferencije/konferencijske-vijesti/pocela-15-liderova-konferencija-o-nabavi-za-novo-normalno-133688>) pristup 1. prosinca 2020.

[KUPUJTE PREMA NJEZI](#)
[IZDVAJAMO](#)
[BRENDovi](#)
[BLOG](#)
[ORAŠARI](#)
[COVID-19](#)

[Naslovnica](#) > [Shop](#) > [Novo normalno paket](#)

DELMERION
Novo normalno paket

✓ DOSTUPNO | ☆☆☆☆ 0.0 [Brz ocjena: 0]

KRATKI OPIS

#novonormalno je paket stvoren za vas kako bi se što bolje pripremili za novu stvarnost u kojoj se nalazimo i kako bi i dalje #biliodgovorni. Set sadržava **četiri proizvoda plus dva gratis**: Apivita vodu za lice, Apivita balzam za usne, Apivita kremu za ruke, sredstvo za dezinfekciju ruku Acidex Acisept DZ 21, mini neoVIDERM emulziju za kožu i mini dr.brandt antiage losion za matiranje.

****Biocidni proizvod rabiti pažljivo. Prije upotrebe uvijek pročitati deklaraciju i podatke o proizvodu****

[PREUZMITE ACIDEX DEKLARACIJU OVDJE](#)

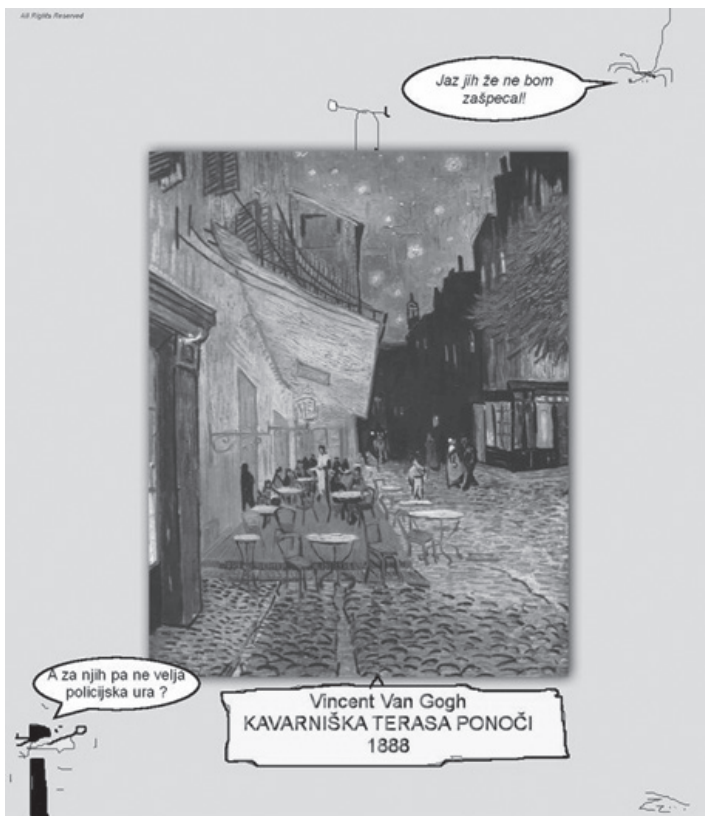
ACIDEX STL [PREUZMITE OVDJE](#)

Dezinfekcija i zaštita | Prodajna mjesta

Slika 8. Reklama za 'Novo normalno paket' kozmetike

'Ostani doma' također je kroz učestalo ponavljanje postala sintagma koja je, uz početni cilj zadržavanja ljudi u kućama na- drasla u marketinšku krilaticu razdoblja te se već u tražilicama odmah pri pisanju nude daljnje pretrage 'ostani doma i kuha', 'ostani doma trening', 'ostani doma predstave' pa sve do 'ostani doma i slavi gospodina'.

Osobito je zanimljivo intermedijalno korištenje ove krila- tice u humorističnim sadržajima koji su preplavili društvene mreže, ali i primjerice, u stripu i karikaturama koji su zbog svoje vizualnosti iznimno pogodni za povezivanje s likovnom umjetnošću, napose s u masovnoj publici prepoznatljivim djeli- ma reprezentativnih umjetnika. Takav spoj 'visoke' umjetnosti i 'niskoga' medija kakvim se često neopravdano smatraju strip i karikatura, daje dodatnu dozu humorističnosti i dodatnu vrijednost intermedijalnosti.

Slika 9 Intermedijalna uporaba slike Van Gogha u karikaturi B. Zupančič.

Slika 10 Intermedijalna uporaba slike Da Vincija u karikaturi J. Rovšek

Ovako intermedijalno korištenje umjetničkih medija u humoristične svrhe bilo je iznimno često u objavama o koronavirusu koji su na taj način, kroz humor, omogućavale publici da kroz povezivanje poznatih i novih sadržaja smanji strah od nepoznatoga i familijarizira se s novim pojmovima i novim situacijama. Stvara se dojam da je ovako intenzivno korištenje intertekstualnosti i intermedijalnosti uzrokovano upravo tim razlogom. Prevelika količina 'praznih mjesta' koja je postojala osobito početkom pandemije, morala se nadomjestiti ranijim iskustvima. Ukoliko je takvih iskustava bilo malo ili su bila nedostatna, posezalo se za fikcijom, ali onom ranije ostvarenom u likovnoj umjetnosti, filmu ili književnosti koja time što je ranije postojala davala je dozu legitimnosti.

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

—
**Gordana Tkalec
Samanta Kocijan**

5. Zaključak

Članci koji sadrže tematiku korona virusa vrlo često sadrže metatekst, a često isti postaju i prototekst. Iako se češće događaju situacije da se napiše književno djelo ili da se snimi film inspiriran stvarnim događajima, mediji su 2020. godinu počeli raznim nagađanjima o proročanstvima o virusu COVID-19, najavljenima kroz film i roman pa čak i Bibliju. Mediji su imali moć kroz svoje vijesti širiti paniku koja se, pokazala je ova situacija, širila jednako brzo kao i sam virus, ako ne i brže. Iako se neki mediji nisu libili poistovjetiti posljedice kuge s onima od virusa COVID-19, važno je razmisliti i o usporedbi ostalih negativnih posljedica kojima doprinose, a koje se mogu ogledati u rasističkim i ksenofobnim ispadima u komentarima čitatelja, koje mediji mogu prouzročiti indicijama stvorenim u svojim sadržajima. Mediji zahvaljujući intertekstualnosti i intermedijalnosti danas mogu najbrže prenijeti izrazito opasan virus zvan 'predrasuda'.

Intenzivno korištenje intertekstualnosti i intermedijalnosti uzrokovano je zadovoljavanjem potreba publike da kroz povezivanje poznatih i novih sadržaja smanji strah od nepoznatoga i familijarizira se s novim pojmovima i novim situacijama. Prevelika količina nepoznanica koja je postojala osobito početkom pandemije, morala se nadomjestiti ranijim iskustvima kako bi publika lakše usvojila željene obrasce ponašanja. Budući da je takvih iskustava bilo malo i bila su relativno

nepoznata, posegnulo se za ranije usvojenim modelima iz kolektivnog, općeg znanja, što je i novom sadržaju dalo dozu legitimnosti.

Zanimljiva je i metamorfoza sadržaja i objava vezanih uz koronavirus koji iz informativnog i mobilizacijskog vremenom prerasta u komercijalni dokazujući time da svaki pojam za koji postoji interes, pa makar taj pojam bio i bolest, kad – tad u suvremeno vrijeme postaje roba koja se prodaje.

Literatura

Beker, M. *Tekst / intertekst*, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb 1988.

Juvan, M. *Intertekstualnost*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 2005.

Kristeva, J., ed. Toril, M. *The Kristeva reader*. Columbia University Press, New York 1986.

Maković Z. (ur.) *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1988.

Nielsen. *Staying PUT: Consumers Forced Indoors During Crisis Spend More Time On Media*, <https://www.nielsen.com/us/en/insights/article/2020/staying-put-consumers-forced-indoors-during-crisis-spend-more-time-on-media/>

Pew Research Center *53% of Americans Say the Internet Has Been Essential During the COVID-19 Outbreak* <https://www.pewresearch.org/internet/2020/04/30/53-of-americans-say-the-internet-has-been-essential-during-the-covid-19-outbreak/>.

Rajewsky, I. O. *Intermediality, Intertextuality and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*. <https://www.erudit.org/revue/im/2005/v/n6/1005505ar.pdf>.

Ryznar, A. *Interdiskurzivnost: stilistički prilog teoriji književnoga diskurza*. Umjetnost riječi. 58(1), 2014., <https://hrcak.srce.hr/159363>.

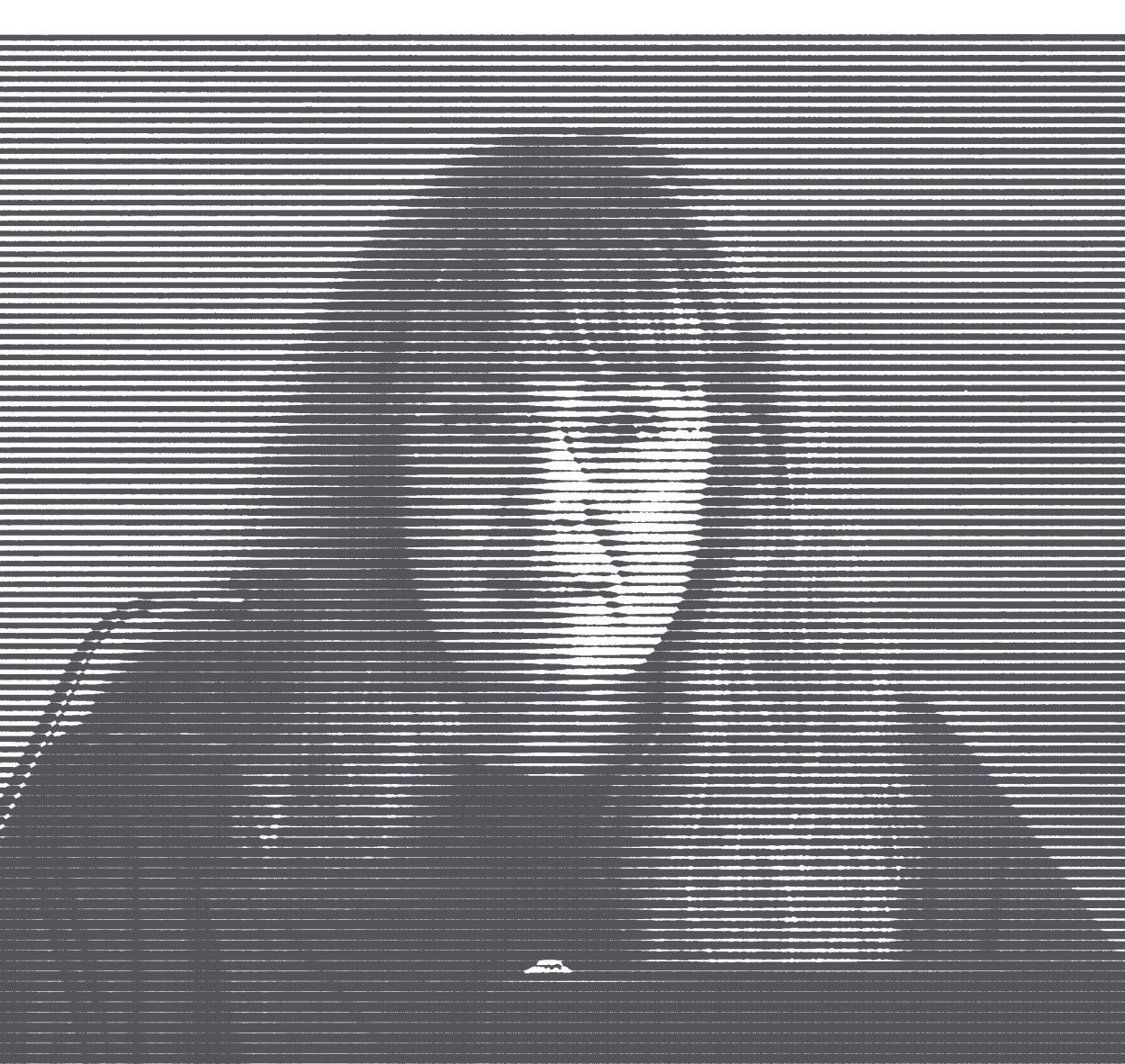
World Health Organization. *An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: call for action*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240010314>.

Popis slika:

- Express.co.uk. [Slika 1.] *Usporedba korona virusa i bubonske kuge* (16. travnja 2020.) Preuzeto 10. svibnja 2020., <https://www.express.co.uk/life-style/health/1252395/coronavirus-vs-black-death-plague-worse-covid-19-news-update-bubonic-plague>
- Express.co.uk. [Slika 2.] *Odnos korona virusa i Biblije* (7. travnja 2020.) Preuzeto 2. svibnja 2020., <https://www.express.co.uk/news/weird/1263118/Coronavirus-in-the-Bible-COVID19-prophecy>
- Express.co.uk. [Slika 3.] *Twitter statusi* (10. travnja 2020.) Preuzeto 7. svibnja 2020., <https://www.express.co.uk/news/weird/1265375/Coronavirus-in-Bible-COVID-19-biblical-plague-end-of-the-world>
- Express.co.uk. [Slika 4.] *Odnos korona virusa i Biblije 2* (8. svibnja 2020.) Preuzeto 10. svibnja 2020., <https://www.express.co.uk/news/weird/1260571/Bible-verses-coronavirus-what-Bible-say-COVID19-latest-news>
- Večernji [Slika 5.] *Twitter statusi 2* (24. siječnja 2020.) Preuzeto 8. svibnja 2020., <https://www.vecernji.hr/life-style/znate-li-za-film-zaraza-ima-jezivo-mnogo-slicnosti-s-onim-sto-se-dogada-s-koronavirusom-1374640>
- Index [Slika 6.] *Facebook status* (22. veljače 2020.) Preuzeto 7. svibnja 2020. <https://www.index.hr/magazin/clanak/je-li-ovaj-roman-star-40-godina-predvidio-izbijanje-korona-virusa-slicnost-je-jeziva/2158498.aspx>
- Mashable SE Asia [Slika 7.] *Asterix & Obelix u korona virus tematici* (2020) Preuzeto 5. svibnja 2020., <https://sea.mashable.com/culture/9179/people-are-claiming-that-this-novel-predicted-the-covid-19-virus-did-it-really>
- Delmerion [Slika 8.] *Reklama za 'Novo normalno paket' kozmetike* (2020) Preuzeto 7. prosinca 2020. <https://www.delmerion.hr/shop/product/novo-normalno>
- Rtvslo [Slika 9. i slika 10.] *Intermedijalna upotreba slike Van Gogha u karikaturi B. Zupančič i Intermedijalna upotreba slike Da Vinci u karikaturi J. Rovšek* (7. travnja 2020) Preuzeto 7. prosinca 2020., <https://www.rtvsl.si/svet-zabave/karikatura-dneva/ostani-doma/519725>

Intertekstualnost i intermedijalnost internetskih medijskih sadržaja o virusu COVID-19

—
**Gordana Tkalec
Samanta Kocijan**

Suzana Marjanić —

Doc. dr. sc. Suzana Marjanić
Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb, Hrvatska
suzana@ief.hr

Disimulacije maske blizanačkih pandemijskih godina 2020-2021.: izvedba, zaštita i subverzija

Ključne riječi maske, pandemija COVID-19, izložba Disimulacija maske (Koprivnica, AK galerija, 23. siječnja – 6. veljače 2021)

Sažetak Kroz izložbene radove skupne izložbe Disimulacija maske (Koprivnica, AK galerija, 23. siječnja – 6. veljače 2021) interpretiram izvedbenu dimenziju pandemijskih maski, koja je postala glavni objekt blizanačkih 2020.–2021. godina (usp. Leone, 2020).

Dissimulations of the Mask in Twin Pandemic Years 2020-2021: Performance, Protection and Subversion

Key words masks, pandemic COVID-19, the exhibition Disimulation of the Mask (Koprivnica Gallery AK, 23 January – 6 February 2021)

Abstract Through the exhibition works of the collective exhibition Disimulation of the Mask (Koprivnica Gallery AK, 23 January – 6 February 2021), the article interprets the performance dimension of pandemic masks, which can be considered as the object of the twin years 2020-2021 (Leone, 2020).

Jasno je, treba pobjeći, ali kamo?
— Roland Topor: *Tlapnje jednoga stanara*

Sociolog Frank Furedi u predgovoru hrvatskom izdanju svoje knjige *Poziv na teror*, a predgovor naslovljava sintagmom 'Prijetnja bez imena', navodi da su na isti dan kad su Mumbai napale male skupine naoružanih muškaraca novinski naslovi u Velikoj Britaniji izvještavali javnost da bi teroristi mogli zaraziti zemlju ptičjom gripom. I nadalje navodi kako se taj scenarij nalazi u izvještaju koji je objavila Komisija nacionalnoga osiguranja za 21. stoljeće Instituta za istraživanje javne politike. Taj je dokument nagađao kako prijetnja pandemijskih bolesti poput SARS-a (2002–2003) i ptičje gripe raste čitavo vrijeme i da bi se zbog neprikladne pripreme za 'izbijanje ozbiljne bolesti ili slučaja bioterrorizma u sljedećih 18 mjeseci globalna ekonomija mogla iz ozbiljne recesije prijeći u globalnu depresiju' (prema Furedi 2009:7). Dalje upućujem na čitanje navedenoga predgovora koji se podudara sa stanjem stvari ovih blizanačkih pandemijskih godina 2020–2021., s razlikom što bi u navedenom scenariju, kao što je ustvrdio bivši senator Bob Graham posljedice bile '10 puta veće od 11. rujna ili stotinu puta veće što se tiče broja ljudi koji bi bili usmrćeni' (prema Furedi 2009:7). Ukratko, u navedenoj knjizi među ostalim Furedi ističe da opasnosti koje nam predstoje, a to su terorizam, globalno zatopljenje i virusna epidemija, sve više se tumače i doživljavaju kao prijetnje koje su mnogo gore nešto što možemo zamisliti, i pritom je zanimljiv njegov sljedeći iskaz: 'One se ujedno predstavljaju kao prijetnje o kojima zapravo znamo veoma malo i O KOJIMA NISMO U POZICIJI MNOGO ZNATI' (Furedi 2009:104, istaknula S. M.)¹ Upravo na toj poziciji (nemogućnosti) znanja temeljen je ovaj članak o izložbenim primjerima pandemijskih maski/*maskica* na izložbi *Disimulacija maske* (Koprivnica, AK galerija, siječanj 2021), koja dokumentira nekoliko izložbenih i izvedbenih primjera simbolizacije/disimulacije maske u ovim blizanačkim pandemijskim godinama 2002. i 2021., gdje je kao početna točka uzeta *Maska smrti* Tomislava Gotovca a.k.a., Antonia G. Lauera iz orwellovske 1984. godine iz njegova koncepta umjetničke paranoje koja je trajala do umjetnikove smrti (2010), a demonstira njegov koncept *Paranoia View Art*, paranoidnog pogleda na svijet gdje je maskom smrti najavljivao krah jedne države i nastavak disimulacije jedne druge države.² Navedene je godine

¹ Film *Iza zatvorenih vrata* (Songbird, red. Adam Mason, 2020) fiktionalno dokumentira i COVID-23, zastrašujući virus zbog kojeg ljudi nisu u bolnicama već u posebnim karantenskim - koncentrijskim kampovima.

² Antropologinja Susanna Trnka navodi kako je 8. ožujka 2020. Češka, pokušavajući ublažiti širenje virusa COVID-19 postala prva zemlja u Europi koja je zakonski propisala obavezno pokrivanje usta i nosa (nošenje zaštitnih maski) na svim javnim površinama. Građani/ke su dobili/e manje od 48 sati (tj. do ponoći 19. ožujka 2020) da se usklade s novim zakonodavstvom. Kako nije bilo dovoljno zaštitnih maski, krenuli su u izradi DIT maski, što je uglavnom bio ženski posao (šivanja). Oko 43 000 osoba, uglavnom žena, pridružilo se Facebook grupi 'Česko šiva facemaske' gdje su se dijelili obrasci i savjeti o šivanju kao i o ponovnom osposobljavanju starih šivaćih strojeva (Trnka, 2020). Članak je nastao kao dio serije članaka pod nazivom 'Dispatches from the pandemic'.

umjetnik i najavio svoj koncept umjetničke paranoje o tome da je sve paranoja, da je sve jedna vrsta režije od velikih do malih teorija zavjere, dakle malih teorija zavjere kao što su obitelji i škola do velikih teorija zavjere – same države. Na globalnom političkom planu umjetnikovu paranoju možemo dokumentirati kompjutorskim crvom Stuxnet koji je prvi put otkriven 2010. godine, a smatra se da je razvijen od 2005. godine. Stuxnet je usmjeren na nadzorne sustave i prikupljanja podataka (SCADA) i vjeruje se da je odgovoran za nanošenje značajne štete nuklearnom programu Irana. Iako niti jedna zemlja nije otvoreno priznala odgovornost, pretpostavlja se da je crv cyber oružje koje su zajednički izgradili Sjedinjene Države i Izrael u zajedničkim naporima poznatim kao 'Olimpijske igre' ('Stuxnet', [http](http://)).

Sama izložba iako je trebala zatvoriti izložbenu sezonu Ateljea Koprivnice 2020. godine, u siječnju 2021. godine poklopila se što se tiče kozmičke godine, s pokladnim vremenom gdje ne govorimo o pokladnoj masci koja može biti saturnska i luperkalijska (magijska), s obzirom na magijsku ili političku dimenziju karnevala (usp. Lozica 1997).³ S druge pak strane, došlo je do svojevrsnoga preklapanja s pandemijskim događanjima jer je izložba otvorena u tjednu kada su Njemačka i Austrija uvele stroži oblik *lockdowna*, pri čemu je dramatična promjena uvedena u vidu zabrane nošenja pamučnih maski kao i maski iz ručne izrade, kojima se mogla potvrđivati *do-it-yourself* svojevrsna vizija otpora, dakle, od navedenoga tjedna građani i građanke Austrije i Njemačke mogli su nositi samo zaštitne kirurške maske i FFP2 (kratica za *filtering facepiece*, gdje veći broj označava i veću zaštitu) maske. Ukratko, uvedena je svojevrsna zabrana izrada brikolaž maski,⁴ kako bi ih možda odredio Claude Lévi-Strauss. Kako doznajemo iz medija, 17. siječnja 2021. godine Austrija je produžila *lockdown* uz obavezno nošenje FFP2 maske. Naime, *lockdown* koji je planiran do 18. siječnja 2021. u Austriji je odgođen zbog neslaganja opozicije po pitanju masovnih testiranja i pravilnika o predočavanju negativnog testa na ulasku u kulturne institucije i hotele. Najavljeno je kako će se FFP2 maske moći kupiti u svim prehrambenim dućanima, a njihovu cijenu regulirat će Ministarstvo zdravlja. Oni slabijeg socijalnog statusa dobit će dvije maske besplatno (Weiss, 2021, [http](http://), usp. Herek, 2021, [http](http://)). Pritom je *Večernji list* prenio da maske FFP2 imaju gušći i deblji zaštitni sloj, 'one s

Disimulacije maske blizanačkih pandemijskih godina 2020-2021.: izvedba, zaštita i subverzija

—
Suzana Marjanić

3 Izložba *Maske prije maskica* postavljena je u sklopu programa *Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture* (12-28. veljače 2021., Export, Delta, Rijeka) kao hommage riječkom karnevalu, u doba kad se moralo odustati od organizacije većine karnevalskih događanja. Obično se ističe kako se izvedba karnevala (LeFort, LeFort 2010:124) odvija pod maskama, no, primjerice, u ogorskim *mačkarama* (kao i današnjim mučkim) maska i nije toliko bitna (prepoznavanje lica i duše, dakle, moguće je), već je ključna modifikacija odijelom kao i transvestizam mladića (u određenim ulogama) (usp. Marjanić 2017).

4 Upućujem na web-stranicu tzv. brikolaž maski <https://www.redbubble.com/shop/bricolage+masks>

filtrom su skuplje, maske FFP2, filtriraju više od 95 posto čestica iz zraka što ih čini boljom zaštitom od zaraze, no mana im je što isušuju sluznicu' (Mitrović, 2021, <http>). Zanimljivo je da i Njemačka upravo kao i Austrija najveće promjene u vezi novoga *lockdowna* u siječnju 2021. uvodi u vezi zaštitnih maski. Kancelarka Angela Merkel i ministri predsjednici su dogovorili da se više ne smije ulaziti u vozila javnog prijevoza, trgovine i druge zatvorene prostore u maskama 'kućne radinosti'. Dogovoreno je da ljudi smiju na tim mjestima nositi samo medicinske maske: jednokratne, poznate kao 'kirurške maske' ili filtrirajuće maske za lice poznate kao maske FFP2 u Europi ili respiratori N95 u SAD-u. Paralelno je takvu odluku donijela i Austrija (Pavić, 2021, <http>). Ukratko, ubrzo su maske anti-COVID 19 postale središte istraživanja nekoliko diskurzivnih praksi, od medicinskih do medijskoga izvještavanja, umjetničkih i *artivističkih* praksi do ironičnih mema (Leone, 2020).⁵

Sve izložbene i izvedbene primjere maske na izložbi *Disimulacija maske* objedinili smo pod plakatnim pozivom kolaža pod nazivom *Dada-Joker*, gdje smo spojili performans *Dada-smrt* masku Geogra Grosza i *Jokera* Arthura Flecka u izvedbi Joaquina Phoenixa iz 2019. godine. Naime, kada je George Grosz 1918. godine, krajem Prvog svjetskog rata, šetao Kurfürstendammom u Berlinu kao Dada smrt (mrtvačka lubanja-masku na glavi i građansko odijelo-kostim sa štapom), aktivistički je i dadaistički, s cigaretom u ustima lubanje, upozoravao na političke disimulacije nastavka ratničkih energija.⁶ Dakle, sve je vidljivo, rekao bi Antonio Gotovac Lauer a.k.a. Tomislav Gotovac – sve je režija, neki tu režiju vide, a neki ulaze u taj scenarij.⁷

5 U kontekstu sjajnih ironičnih memova, navodim Facebook grupu The Belief Narrative Network gdje je Radvilé Saracéné objavila mem s natpisom: 'Masks are the new bra. They're uncomfortable. You only wear them in public. And when you don't wear one, everyone notices.' Ili kao što navodi antropolog M. Leone, 'medicinska maska' toliko je duboko povezana s disforičnom situacijom epidemije da je vrlo malo vjerojatno da će se pretvoriti u naviku ili modu bez negativnog značenja. 'U određenom smislu, sličan je fenomenu kondoma: unatoč naporima globalnih marki da kondome pretvore u zanimljiv predmete različitih boja i oblika, kondom uvijek ima neko nelagodno značenje, kao predmet koji treba zaštititi od neplanirane trudnoće i smrtonosnih bolesti.' Zamjetno je da dok ironični mem Radvilé Saracéné masku uspoređuje s grudnjakom, antropolog M. Leone u kontekstu semiosfere ostvaruje usporedbu s kondomom (Leone 2020: 6).

6 Akcija *Lica Europe* (2020, videodokumentacija četiri akcije/performansa) Siniše Labrovića umjetnikov je odgovor na predsjedanje Hrvatske Vijećem Europske unije u okviru kojega je ponudio maske s likom 22 povijesne osobe. Zamjetno je da je kod biranja ličnosti, portreta na papirnatim vrećicama, koje će predstavljati europski i hrvatski identitet kao granicu postavio kraj Prvoga svjetskog rata, što se podudara s Groszovom akcijom *Dada-smrt* iz 1918. godine koju smo plakatno povezali sa *Jokerovom* psihozom u izvedbi Joaquina Phoenixa 2019. godine

7 Upućujem na performans *Glupi Antonio predstavlja* (ciklus *Intime*, Jasmina Bovoljak, 2006.; ideja, kamera i režija: Darko Bovoljak; *Golotinja, Majka, Umjetnost*) u kojemu je Tomislav Gotovac odabrao status klauna kao poziciju izmještenosti, prostor slobode sa zamaskiranim licem i spolovilom.

Izložbene pandemijske maske

Dnevnik straha (2020) Marka Markovića, koji je izložen u okviru izložbe *Disimulacije maske* (2021),⁸ koncipiran je kao dokumentacija sms poruka, fotografskih i tekstualnih poruka koje prate slijed događaja obitelji iz Osijeka tijekom eskalacije pandemije COVID-19. Ukratko, riječ je o dokumentima sms poruka između umjetnika Marka Markovića i njegove majke Zorice koja je u vrijeme pandemije bila u samoizolaciji sa sestrom Đurđicom, osobom kojoj je potrebna zdravstvena skrb. sms poruke, među ostalim, dokumentiraju njihovu samoizolaciju te kako su zbog mjera opreza karantene prestale dobivati socijalnu skrb – kućnu posjetu i medicinsku njegu osoba s invaliditetom. Tako 26. ožujka 2020. (mama) Zorica piše (sinu) Marku kako će u Osijeku biti ključna, kritična sljedeća tri tjedna, što je postala mitska formula, formula retorike građanskoga mita kako ju je odredio Roland Barthes u okviru svoje kritike retorike građanskoga mita aktualne pandemije i manipulacije strahom. U knjizi *Politika straha* Furedi ističe kako se termin *politika straha* pogrešno koristi te da jedna od razlikovnih odrednica našeg vremena nije podržavanje straha nego podržavanje našeg osjećaja ranjivosti; dakle, kumulativni učinak politike straha je povećanje svijesti društva o vlastitoj ranjivosti. 'Što se u većoj mjeri osjećamo bespomoćnima, a to će nam vjerojatnije biti teže oduprijeti se sirenskom zovu straha' (Furedi 2008: 182). Jednako tako 26. ožujka 2020. (mama) Zorica stavlja fotografije dvorane s bolničkim krevetima, naravno praznima, s obzirom da su uvijek u medijima u strategiji zastrašivanja pandemijom dominirale slike praznih bolničkih kreveta, što je još jedan od primjera manipulacije fotografskim 'dokumentom'.⁹ Navedena fotografija donosi poruku: 'Diljem Hrvatske već su spremne dvorane poput ove u Osijeku s bolničkim krevetima za prihvrat velikog broja oboljelih'.¹⁰ U tome smislu navodi kako su se *Facebookom* širila lažna fotografija ljesova stradalih od virusa COVID-19 u Italiji; a fotografija je zapravo prikazivala ljesove poginulih migranata, 300 poginulih izbjeglica migranta iz Afrike koji su u listopadu 2013. pokušali doseći obale otoka Lampedusa (fotograf: Tullio M. Puglia) i kako se navedenom fotografijom manipuliralo strahom.

Dnevnik straha naslovom i sadržajem govori o stanju u kojem se nalazi obitelj koja preko poruka bilježi, dokumentira

8 Maske izložene na navedenoj izložbi (AK galerija, Kopivnica, 23. siječnja – 6. veljače 2021) mogu se promatrati u okviru dihotomije osobne i političke maske, a koje se pak stapaju krilaticom drugog vala feminizma – 'osobno je političko'. Riječ je o radovima sljedećih umjetnika/umjetnica: David Belas, Iva-Matija Bitanga, Darko Brajković Đepeto Njapo, Robert Franciszty, Tomislav Gotovac a.k.a. Antonio G. Lauer, Igor Grubić, Siniša Labrović, Marko Marković, Andrej Zbašnik. Kustoska koncepcija: Suzana Marjanić. Kustosi: Tanja Špoljar, Bojan Košić i Suzana Marjanić. Više o izložbi <https://www.facebook.com/events/239059341150092>

9 Dopisivanje se događa između majke i sina koji je u to vrijeme u nemogućnosti dolaska u Osijek iz Beča zbog zatvorenih državnih granica i općih mjera sigurnosti.

10 Usp. <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/korona/3674095/ekskluzivno-direkt-u-areni-provjerili-smo-kako-iznutra-izgleda-jedna-od-najvecih-privremenih-bolnica/> <https://vijesti.hrt.hr/593571/zagreb-u-areni-kreveti-za-lakse-bolesnike>

i prati svakodnevni razvoj nastale situacije od potencijalne zaraze, dobivanja i ukidanja skrbi, doručka, ručka i večere, cvata grma jasmína kao i obilježavanja Dana antifašističke borbe. Sve se odvija preko mobitelne aplikacije tijekom prvoga *lockdowna*. I nadalje umjetnikovim određenjem: 'Rad govori o emotivnom i pragmatičnom stanju obitelji, općoj neizvjesnosti koja kao da nas vraća deset godina unatrag'.¹¹

Zanimljivo je da u duhu svoga slobodarskoga odgoja umjetnik na jednoj fotografiji ulazi s anarhističkom maskom (ili identitetom maskiranoga pljačkaša) u jednu od trgovina, pišući mami kako mu je to oduvijek bila želja. Antropologinja Susanna Trnka navodi kako su se maske u povijesti često koristile za skrivanje nečijeg identiteta (tj. maskiranog pljačkaša) ili za zaštitu sebe (npr. nošenje šala radi zaštite od hladnoće), a maske za lice su sada u doba aktualne pandemije postale znak kolektivne brige, skrbi za zaštitu drugih i tako ujedno zaštitite zajednice (Trnka, 2020). Naravno, ovako shvaćanje maske vrijedilo je za zajednicu koja je slušala pozorno glasove Hrvatskoga stožera gotovo kao jedini glas istine s obaveznom retoričkom figurom o tome 'kako su sljedeća dva tjedna ključna'.

Maska-živa slika *Almost Human* (2019-2020) koju smo isto tako mogli vidjeti na izložbi *Disimulacija maske* (2021) multimedijskoga umjetnika Darka Brajkovića demonstrira disimulacije *korona*-maske, a navedenom živom slikom koju je prvi put izveo 2019. godine, umjetnik/radnik postavlja pitanje i o transhumanizmu koje je u okviru ekonomije kapitala trenutne/svevremenske bezizlazne nepokretne situacije u kojoj stradava radnička klasa/stalež najavljeno ovom globalnom pandemijom. Kao što je kritički o procesima transhumanizma zabilježila Lara Bažar u *Glasi Istre* (28. lipnja 2020., internetsko izdanje) – 'U trlišu s maskom na licu nepomično je sjedio u kutu i time ukazao na svu nemoć u koju nas sustav stavlja neprestanom liberalno kapitalističkom represijom, konzumerizmom i izrabljivačkim radom bez prosperiteta čime smo pretvoreni u promatrače te nepomično stojimo na mjestu. Performans ujedno i ukazuje na tehnokratsku transformaciju čovjeka u robota koji mora samo proizvoditi i konzumirati, šutke, bez glasa, geste, pokreta.' Živu sliku čini odijevanje radničkoga odijela i stavljanja na lice specifične žute 'almost human' maske; stavljanjem na lice navedene maske umjetnik-radnik zauzima pozu koja je nepokretna, nepomična, miču se samo oči i disanje, zauzima

¹¹ Usp. online razgovor s umjetnikom 6. siječnja 2021. o navedenom radu. Umjetnik bilježi na navedenoj stranici *YouTueba*: 'Referirajući na društveni model uzajamne pomoći Pjotra Kropotkina pri kraju razgovora dolazi do udara potresa, prvo u Hrvatskoj zatim u Austriji (1:12:38)'. <https://www.youtube.com/watch?v=5IPj-Vlfj-Y&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1AZBX32JsXvRgJrc6pYd4qPFfDw965070VPntoCHCEmjslZDMi8jCVM>

poziciju ljudske žive lutke, beživotne lutke bezizlazne situacije. Umjetnikovim riječima:

‘U performansu *Almost Human* bavim se alijenacijom i nemoći. Ovaj antijunak je živa skulptura, *tableau vivant* koja svojim djelovanjem ukazuje na našu nemoć, na ukočenost pozicije u koje nas današnji sustav stavlja.’ Riječ je o poziciji u kojoj je otpor zakržljao; antijunak prekarijata ne može doći na naslovnice kao junak.

Umjetnikov/radnikov osvrt na liminalnu poziciju ‘almost human’ dokumentiram postavkama Pierrea Clastresa, zastupnika anarhističke antropologije, koji u knjizi *Društvo protiv države: istraživanja iz političke antropologije* (1974) iznosi teoriju o društvima bez država, o tome da će kapitalizam preživjeti samo zbog toga što politički prostor ne daje mogućnost za alternativu. Clastresova je postavka: arhaična društva se temelje na političkoj logici uklanjanja opasnosti da se država uopće pojavi, što znači da civilizirana društva započinju dobrovoljnim sužanjstvom.

Slijedi izložbena Francisztyjeva reakcija na zaštitnu masku protiv virusa SARS-CoV-2. Rad Roberta Francisztyja *Čovječe, ne ljuti se (društvena igra)* temelji se na autorovu hepeningu *Antikورونا hepening* ili ‘*Ako ne mogu plesati, ne želim biti dio vaše revolucije*’ (23. FAKL, 2020. Zagreb; KUM – Kazalište u Močvari, 2021., Zagreb) i performansu *T4 – work in progress* koji je izveo 2005. godine u povodu promocije hrvatskoga prijevoda knjige Charlesa Pattersona *Vječna Treblinka* (prijevod: Robert Jan). Ispod fotografskoga diptiha *Kinizam COVID-19/84* nalazi se postament s fotoalbumom s istoimenom natpisom s fotodokumentacijom autora pogleda na tzv. COVID-19. Instalacijska maska *Čovječe, ne ljuti se (društvena igra)* Roberta Francisztyja određena je kronotopom 1984–2020. kao politička kamuflaža. U kontekstu navedenoga ističem kako su neki novinari/ke tijekom pandemije COVID-19 isticali da su zaštitne maske psihološki faktor, što bi značilo da je preporuka njihova nošenja tek prividna briga za nas. Službena stranica Vlade za pravodobne i točne informacije o koronavirusu (internetski tekst 9. prosinca 2020.) navodi pak da maske mogu podići svijest o fizičkoj udaljenosti i zdravstveno osviještenom ponašanju. Zaštitnu masku u kronotopu od Orwellove 1984. do post/COVID-19 2020. godine umjetnik je oblikovao kao tihi otpor prekarne klase/staleža koji je još uvijek moguć kao svojevrsno nasljeđe

**Disimulacije
maske
blizanačkih
pandemijskih
godina 2020-
2021.:
izvedba, zaštita
i subverzija**

—

Suzana Marjanić

punk kontrakulture i pokreta protiv globalne ekonomije kapitala, pa makar taj tihi otpor bio dokumentiran radničkim 'anti-selfiejima', i to u zagrebačkom javnom prijevozu (tramvaji, autobusi i autobusne stanice). Dok su u pandemijsko doba neki zaista 'bili/ostali doma' kroz građansku kulturu posluha,¹² neki su, s obzirom da pripadaju prekarijatu, svakoga dana i dalje odlazili na posao unatoč tzv. korona-virusu. Godina 2020. kao godina 'fake' fikcije 1984., fikcija postaje fakcija: prihvatiti masku da bi se ušlo u javni prijevoz, no s porukom 'FAKE'. Fotoalbum kao knjiga fotodokumenata sadašnjosti sadrži autorov hepening/performans *Antikورونا hepening* ili *'Ako ne mogu plesati, ne želim biti dio vaše revolucije'*, akciju *Fahrenheit COVID-19* i niz spomenutih radničkih antiselfija, te poziva u Alisin svijet čudesa s performativima 'Pij me!', 'Jedi me!'. Odnosno kako navodi Roland Topor vrlo ozbiljno – 'Jasno je, treba pobjeći, ali kamo?'.¹³

Maska smrti Tomislava Gotovca od orwellowske 1984.

Prvi segment izložbe *Disimulacija maske* (2021), što se tiče vremenske lente, od te orwellowske, Gotovčeve 1984. godine izložbu čine njegove tri maske smrti iz 1984, 1985. i 1990. godine. Paranoidni pogled na svijet Tomislav Gotovac je najavio u seriji marketinških akcija *Kolportiranje Poleta* (1984), u kojima je pod sponzorstvom *Poleta* koristio izvedbenu strategiju aproprijacije, maškaranja identiteta (*Maska smrti + ćirilica, Mumija, Srp, čekić i crvena zvijezda, Dimnjačar, Čistač ulica, Sendvič-man s reklamom za Dinamo, Superman, Djed Mraz*), na zagrebačkom Trgu Republike, kada se svakoga tjedna maskirao u drugu ličnost – od

12 U tome su najviše stradali stariji i nemoćni u domovima za starije i nemoćne osobe, čije je kretanje tih mjeseci lockdowna bilo ograničeno na prostor u okviru domova. Kao jedan od dokumenata jednoga zagrebačkoga doma za umirovljenike navodim sljedeće upute od dana 29. 01. 2021. 'Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske donio je Odluku o izmjenama Odluke o uvođenju nužnih epidemioloških mjera za područje Grada Zagreba (NN 8/2021) temeljem koje su Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, HZZJ i NZJZ 'Dr. Andrija Štampar' donijeli 30. 01. 2021. Upute za sprječavanje i suzbijanje epidemije COVID-19 za pružatelje socijalne usluge smještaja za starije osobe i osobe s invaliditetom u sustavu socijalne skrbi. Nove epidemiološke mjere bit će na snazi do 28. 02. 2021. ili do donošenja novih mjera. Novim epidemiološkim mjerama DOZVOLJENE SU POSJETE KORISNICIMA U VANJSKIM PROSTORIMA PRUŽATELJA USLUGA (IZNIMNO u sobi korisnika III. stupnja usluge na IV. katu kada iz objektivnih razloga posjet nije moguće organizirati u vanjskim prostorima pružatelja usluga). Sukladno ovoj uputi, OD SRIJEDE, 03. 02. 2021. korisnicima Doma za starije osobe xx bit će omogućeni posjeti kako slijedi: - posjete se omogućuju prvenstveno članovima obitelji (obveznik iz ugovora) odnosno prijateljima korisnika koji nemaju vlastitu obitelj ili

kad član obitelji nije u mogućnosti posjetiti korisnika; - posjete su ograničene na najviše JEDNOG posjetitelja po korisniku po terminu; - posjete će biti moguće OD PONEĐELJKA DO PETKA u sljedećim terminima: korisnicima smještenim na 1., 2. i 3. katu 14,30 – 17,30 sati korisnicima smještenim na 4. katu 15,00 – 17,30 sati; - posjete su moguće u trajanju od 30 minuta po terminu (...)'.

13 O ostalim izložbenim segmentima maske na navedenoj izložbi usp. katalog izložbe *Disimulacija maske* (2020).

maske mrtvaca, radnika sa srpom i čekićem do Djeda Mraza – da bi pod tim krinkama prodavao *Polet*. U živoj slici *Maska smrti + ćirilica* Tomislav Gotovac u svijetlom građanskom odijelu s maskom smrti na licu na Trgu Republike (Zagreb, 1984) prodaje *Polet* s uzdignutim plakatom-performativom u rukama *NE SMIJE SE VIKATI KUPITE POLET*, pri čemu je prvi dio performativa pisan latinicom, a drugi dio *KUPITE POLET* ćirilicom, tako da se dobivaju dvije plakatne poruke – na latinici *NE SMIJE SE VIKATI*, a na ćirilici *KUPITE POLET* koje se u zasebnom čitanju međusobno poništavaju. Godinu dana kasnije izvodi akciju *Maska smrti na polju u mjestu Dužice kod Siska* (snimio: Ivan Posavec). Za razliku od prethodne fotografije, žive slike na kojoj ima građansko odijelo s maskom smrti i gdje u urbanom ambijentu navedena krabulja ne djeluje toliko začudno, ovdje u prirodi nagom tijelu umjetnika, u apsolutnoj slobodi, kontrastirano je lice zastrto plastičnom maskom lubanje. Slijedi dokumentacija sarajevskoga performansa iz 1990. godine (*Paranoia View Art. Hommage to Glenn Miller*, Caffè galerija Zvono Sarajevo, 15. veljače 1990. – posudba radova iz Instituta Tomislav Gotovac; prvi put javno prikazanog na riječkoj retrospektivnoj izložbi zahvaljujući Darku Šimičiću, koji je uz Zoru Cazi Gotovac te Institut Tomislav Gotovac jedan od inicijatora) koji isto tako demonstrira umjetnikov koncept *Paranoia View Art*, paranoidnog pogleda na svijet gdje je maskom smrti najavljiavao krah jedne države i nastavak disimulacije jedne druge države.

Ističem kostimografski paket uvodnoga dijela sarajevskoga performansa iz 1990. godine koji se odvija uz pjesmu *I'm Old Fashioned* u izvedbi orkestra Glenna Millera. Umjetnik stoji na postolju, polunag, u crvenim gaćicama i crvenim dokoljenkama kao ostacima kostimografske figure Supermana, a umjesto crvene petokrake na čelu sada poput Georgea Grosza ima masku smrti – iskeženu, iscerenu bijelo-crnu lubanju koja podsjeća na užas konc-logora ili pak nuklearne katastrofe (navedenu je masku koristio u živoj skulpturi *Maska smrti + ćirilica* u seriji akcija *Kolportiranje Poleta* iz 1984.) – a uz spomenutu pjesmu umjetnik izvodi ideološke pozdrave različitih *nekropolitika*. Pored teorija zavjere vezanih uz Millerov nestanak, zvučna kulisa jazz-swing glazbe Glenna Millera u brojnim Gotovčevim performansima upućivala je na zvučnu kulisu američkih vojnih operacija protiv Njemačke, ali i na činjenicu da je J. B. Tito došao na vlast uz zvukove Millerove *big band* glazbe.

Disimulacije maske blizanačkih pandemijskih godina 2020-2021.: izvedba, zaštita i subverzija

—
Suzana Marjanić

Post scriptum ili Arthur Fleck – Joker

Deset godina prije Orwellove fikcijske 1984. godine Željko Borčić izvodi *Akciju za konfrontacijsku reakciju*, koja je u podnaslovu imala performativ-poziv 'Iskoristite zadnju priliku da još ove godine postanete popularna ličnost', a koja je kao akcija propitivanja identiteta održana krajem 1974. u organizaciji revije *Start* i Galerije sc. Na Trgu ispred Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu Slobodan Tadić, prema Borčićevoj zamisli, fotografirao je pozvane i nepozvane prolaznike s maskama poznatih osoba (npr. Brigitte Bardot, Belmonda, Jackie Kennedy...) koje su mogli odabrati među ponuđenima. Jednom je prigodom Željko Borčić istaknuo, a što bi se moglo interpretativno povezati i s konceptom *Lica Europe* (2020) Siniše Labrovića – 'Moj je još uvijek jaki dojam da je prije 40 godina većina sudionika već unaprijed imala čvrsto 'formulirane' uzore, a jedan dio nažalost čak je bio razočaran što među ponuđenim maskama nije mogao pronaći svoga idola. Uglavnom popularnog nogometaša, pjevača, filmske i tv zvijezde.'

Povodom autobiografske izložbe *Prvi svjetski psihokibernetički superautoportret* (Galerija sc, Zagreb, 1973.) Željko Borčić izjavljuje – 'God. 1965. naišao sam na jednu vrlo intrigantnu i vrlo inovativnu knjigu – *Psihokibernetika* (1960.) Maxwella Maltza, genijalnog i vrlo uspješnog plastičnog kirurga iz New Yorka šezdesetih godina. Kroz svoj profesionalni rad on je otkrio da unatoč činjenici što je mogao mijenjati lica svojih pacijenata, nije bio u stanju uvijek i zadovoljiti njihova očekivanja po pitanju izgleda, i to prvenstveno iz psiholoških razloga. Zaključio je da osim *face liftinga* njegovim je pacijentima potreban 'psihološki lifting' (Borčić, prema Marjanić 2014: 397–406). Željko Borčić izvedbeno je svojom uličnom *Akcijom za konfrontacijsku reakciju* tematizirao i značenje latinske riječi *persona* kakvo joj je pridao Jung u odrednici *maske*, fasade koja je barijera između osobe i okruženja, gdje se u svakodnevici to *maskirno* (s posvemašnjim odsustvom *osobnoga*) proteže i na samo srce koje se *maskara* (veli moćni Držić). Odnosno, kao i Maxwell Maltz sa svojom psihokibernetikom Željko Borčić je shvatio kako je mnogima, osim recimo duševno ranjenom Jokeru (u izvedbi Joaquina Phoenixa) koji je pronašao svoju masku (izgledam onako kako se osjećam), potreban psihološki *lifting*.¹⁴

14 U kontekstu etnoteatrološkoga predstavljanja koje je sumirao Ivan Lozica kao teatralno, teatrabilno i teatarsko ponašanje, kao teatralno ponašanje možemo dokumentirati nošenje dizajnerskih maski ili pak div maski svojevrsnoga revolta i pobune, dok se teatrabilnost maske očituje u vrlo često teatrabilnim izrazitima moći na vlasti (da uporabim Sloterdijkovu sintagmu političkog *typhosa*) Kriznoga stožera.

Na tragu Borčičeve akcije možemo se prisjetiti Goffmanova aforizma 'Svijet nije naravno pozornica, ali je teško napraviti oštru razliku između onoga što jest i što nije izvedba' (1959) koji s obzirom na pandemijsku krizu možemo modificirati u smislu kako je teško napraviti oštru razliku između onoga što jest i što nije izvedba pandemije, zbog čega postoje nacionalne mutacije virusa, zbog čega bi, ako nadalje primijenimo, postavke anarhističke antropologije, nacionalne odlike virusa mogle biti ukinute nacionalnim granicama (gdje svaka država proklamira vlastiti sustav nadzora nad pandemijom), a ukidanjem nacionalnih granica poništavamo i medijske istine i post-istine o bolesti COVID-19. Dovoljno je možda zadržati se na jednom nelogičnom, apsurdnom primjeru. Ministar gospodarstva, poduzetništva i obrta Darko Horvat u *Jutarnjem listu* 13. lipnja 2020. objavljuje razgovor s naslovom 'Novog lockdowna više neće biti, a milijarde iz EU stižu početkom 2021.'. Navedeni naslov dvostruko je nelogičan: otvara naime pitanje iz kojega znanja, okvira, ministar gospodarstva pouzdano zna (iz vremenskoga okvira 13. lipnja 2020.) da novog lockdowna više neće biti; odgovor *ad absurdum* bio bi iz pozicije znanja da pandemije u smislu Soderberghove fikcijske (zapravo, stvarne) pandemije i nema.¹⁵ I sljedeće pitanje koji nad/naslov sugerira; zbog čega nam iz EU počekom 2021. stižu milijarde? Naime, što se tiče prvoga pitanja novinar *Jutarnjega lista* Gojko Drljača usmjerio je pitanje na sljedeće – 'Može li si i Hrvatska uopće dopustiti još jedno zatvaranje gospodarstva?' na što je navedeni ministar, među ostalim, odgovorio: 'Mislim da si tako nešto nećemo moći priuštiti i to iz vrlo jednostavnog razloga – nećemo imati čime to sve platiti.' Može se zamijetiti još jedan nelogičan zaključak jer navedeni odgovor podrazumijeva da smo si 'mi' (RH?), deprivirani građani i građanke ove socijalno ugrožene zemlje u kojoj u doba pandemije osobe oboljele od raka ostaju bez prava na lijekove)¹⁶ prvi lockdown navodno priuštili (Horvat 2020: 46).

Antropolog Christos Lynteris navodi kako se u suvremenom smislu protuepidemijska maska pojavila u kontekstu epidemije mandžurske kuge 1910–11., te kako više od stotinu godina od svog nastanka, maska ostaje, u svom najosnovnijem masovno proizvedenom i često korištenom obliku, materijalno i vizualno uglavnom nepromijenjena. No, Lynteris postavlja sljedeće pitanje: djeluje li i dalje kao zaštitna maska

¹⁵ Film je nadahnut epidemijom SARS-a iz 2002. i 2003. godine te pandemijom svinjske gripe iz 2009., a fiktivni virus odnio je 26 milijuna života (Zakaria 2020: 17). Zamjetno je da Zakaria u svojoj pandemijskoj knjizi navodi kako su nekoć šišmiši živjeli udaljenije od ljudi no deforestacijom, njihove su bolesti sve brže postajale naše. Suprotno tvrdi Merlin D. Tuttle, znanstvenik i osnivač međunarodne nevladine organizacije Bat Conservation International, voditelj neprofitne organizacije Merlin Tuttle's Bat Conservation, u članku 'Give Bats a Break' [Dajte, ostavite šišmiše na miru] iz 2017., gdje iz ekocentrične vizure ističe kako je nemoguće da su šišmiši utjecali na pojavu zaraze, obzirom na to da smo tijekom većeg dijela ljudske povijesti zajedno sa šišmišima živjeli u špiljama, zatim u slamatim kolibama i brvnarama, no posljednjih stotinu godina trend je postao obrnut. Populacija šišmiša se uslijed industrijalizacije smanjila, a suvremeni ljudi počeli su živjeti u zgradama koje isključuju šišmiše iz svojih habitata. S obzirom na našu dugu povijest bliskih veza, razumljivo je da smo razvili otpornost jedni prema drugima u odnosu na bolesti. Možda to objašnjava zašto je bilo tako teško dokumentirati šišmiše kao izvore smrtonosnih bolesti kod ljudi i zbog čega je potrebno negirati poništiti demonizaciju šišmiša (Tuttle 2017: 44, usp. Đurđević, Marjančić 2020).

¹⁶ Usp. HINA, 2021. "Situacija nikad nije bila gora": Uvjetovani režim isporuke lijekova uveden za 22 bolnice". <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/situacija-nikad-nije-bila-gora-uvjetovani-rezim-ispоруke-lijekova-uveden-za-22-bolnice-15056935>

efikasno?¹⁷ 'Prikazane kao posljednja barijera između nas i virusa ubojice koji dolazi, 'maske protiv kuge' na kraju nas pretvaraju u vrstu koja naseljava predsoblje vlastitog izumiranja' (Lynteris 2018).¹⁸

Krenimo dalje na završni okvir ove pandemijske krize blizanačkih godina 2020–2021. Svoju knjigu *Vječiti povratak fašizma* Rob Riemen, dakako, ne slučajno otvara podsjećanjem na čuveni roman *Kuga* Alberta Camusa: dakle, jednog proljetnog jutra u alžirskom gradu Oranu naiđe liječnik na mrtvog štakora na stubištu. Sljedećega dana nađe ih još tri, a u danima koji su uslijedili nailazio je na mrtve štakore po cijelome gradu, susrećući se pritom s bolesnicima koji su svi imali iste simptome – kvržice, mrlje i groznicu. Shvatio je da je riječ o epidemiji kuge. No vlasti su navedeno uporno opovrgavale, jer posljednje što su željele bilo je sijanje panike. Međutim, kako kaže Riemen: 'Činjenice ne nestaju time što ih se niječe.' U ovoj pandemijskoj krizi stvar je psihotično obrnuta – za razliku od vlasti u Camusovu romanu koja je uporno opovrgavala činjenice, u slučaju krize 2020–2021. vlast uporno sije paniku 'matematikom straha' (da uporabim određenje Lea Rafolta)¹⁹ – danonoćno se iščitavaju brojke oboljelih, umrlih, brojke su fantastičnih razmjera, a jedan dio podanika/naroda ipak traži vlastitu istinu; podanici su razdijeljeni – na one koji se žele cijepiti i cijepe se i one koji su negativno-kvalitativno proglašeni teoretičarima zavjera i antivakserima, anti-maskerima.²⁰ No razliku od fiktivne pandemije u filmu *Zaraza* (*Contagion*, 2011) Stevena Soderbergha, koji zaista tematizira pandemijski scenarij, u ovoj pandemijskoj krizi što se tiče Hrvatske tek od 9. srpnja 2020. maske su postale obavezne, odnosno kao što glasi odluka Kriznoga stožera – 'Nacionalni stožer

¹⁷ U semiotičkom smislu maska kao vidljivi dio zaštite štiti od nevidljivoga 'neprijatelja' virusa, u aktualnom slučaju od koronavirusa koji izaziva bolest COVID-19.

¹⁸ Navodim projekt *The Ecnnet 201 Scenario/ Scenarij događaja 201* koji simulira izbijanje novog zoonotskog koronavirusa koji se prenosi sa šišmiša na svinje kao posrednice prijenosa na ljude, što dovodi do teške pandemije, dakle, nešto slično scenariju filma *Zaraza* (2011) Stevena Soderbergha. Patogen i bolest koju on uzrokuje uglavnom su oblikovani kao SARS, no lakše se prenosi od oboljelih s blagim simptomima. Bolest započinje na svinjogojskim farmama u Brazilu, isprva tiho i polako, no zatim se sve brže širi. Kada se počne efikasno širiti od osobe do osobe u gusto napučenim četvrtima nekih mega gradova u Južnoj Americi, epidemija eksplodira. Prvo se širi zrakoplovom u Portugal, Sjedinjene Države i Kinu, a zatim u mnoge druge zemlje. Ne postoji mogućnost da cjepivo bude dostupno u prvoj godini. Postoji izmišljeni antivirusni lijek koji može pomoći oboljelima, ali ne i značajno ograničiti širenje bolesti. Scenarij završava nakon 18 mjeseci sa 65 milijuna smrtnih slučajeva. ('The Event 201 scenario', http), usp. Sa SPARS Pandemic Scenario koji je napravljen 2017. <https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/Center-projects/completed-projects/spars-pandemic-scenario.html> Na tragu navedenoga scenarija možemo se

prisjetiti razmatranja kulturalnoga filozofa Roba Riemena koji je u svojoj knjizi *Vječiti povratak fašizma* (2010), dakle, desetak godina prije iniciranja navedenoga pandemijskoga scenarija, zapisao: 'I otrovna biljka koja iznova niče mora narasti prije no što rasprostre svoj otrov. Mi smo tek na početku suvremenog fašizma koji ne treba uspoređivati s krajem fašizma iz dvadesetog stoljeća, već s njegovim početkom' (usp. Riemen 2015: 9).

¹⁹ I nadalje njegovom argumentacijom: 'Biovirus je, kaže Berardi, živi organizam koji zrači neživim bićima, postaje info-virus, koji zauzvrat djeluje na psihosferu, gdje potom zaustavlja apstraktno funkcioniranje stroja, pa tijela usporavaju svoje pokrete, naposljetku odustajući od djelovanja. Opasno usporavanje i rezignaciju tog tipa koja nalikuju na predaju, Berardi naziva psiho-deflacijom. Slijediti ograničenja koja nam nameću institucije više razine, makar bile i kontradiktorne, poput Stožera ili Svjetske zdravstvene organizacije ili pak Europske komisije, moguće je i usporedno sa stvaranjem vlastitog i proaktivnog epidemiološkog menadžmenta, koji vodi pozitivnom scenariju' (Rafolt, 2020, http).

²⁰ Sociolozi Branko Ančić sa zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja i Dražen Čepić sa Sveučilišta

kreće prema uvođenju obavezne samoizolacije za osobe koje dolaze iz Srbije i BiH, okupljanja će se ograničiti na sto osoba, a maske će biti obavezne u svim zatvorenim prostorima' (prema Krnić, Žabec, 2020, http). Odlučeno je ipak da će to biti od jeseni te godine nakon prve pandemijske turističke sezone (Krnić, 2020, http). Odnosno odlukom Stožera: 'U slučaju drugog vala epidemije ili pojavljivanja većih žarišta novog koronavirusa zbog turističke sezone u Hrvatskoj će se preporučiti nošenje zaštitnih maski, a razmišlja se i o tome da njihovo nošenje postane obavezno' (Krnić, 2020, http).

Završno s nekom utjehom nade upućujem na biorazgradive maske sa sjemenkama cvijeta spremnima za sadnju koje je dizajnirala Marianne de Groot-Pons, grafička dizajnerica koja živi i radi u Utrechtu u Nizozemskoj. Materijal je rižin papir i sadrži sjemenke cvijeća koje su čak i vidljive. Riječi nade koje upućuje su: 'Dakle, zemlja ostaje sretna, pčele, priroda, ljudi također sretni. Prodajem masku s imenom Marie Bee Bloom. I svijet će procvjetati!'

Literatura

- Bagar, Lara, 'Ljeto koronarno' 2020. je počelo: Fort Bourguignon za neke nove generacije. Glas Istre, <https://www.glasistre.hr/glazba/ljeto-koronarno-2020-je-pocelo-fort-bourguignon-za-neke-nove-generacije-651481>, 2020.
- Clastres, Pierre, *Društvo protiv države: istraživanja iz političke antropologije*, Disput Zagreb 2020.
- Đurđević, Goran i Suzana Marjanić, Šišmiš. U: Politički leksikon: pandemije. ur. Zlatko Bukač, Biljana Kašić, Jelena Kupsjak, Atila Lukić i Gordan Maslov. <https://www.politicki-leksikon.com/sismis-demonizirani-kineski-sismis/>, 2020.
- Furedi, Frank, *Politika straha: s onu stranu ljevice i desnice*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2008.
- Furedi, Frank, *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*. Naklada Ljevak, Zagreb 2008.
- Herek, Snježana, *Od sutra u Austriji obvezna FFP2 maska, kazna 25 eura*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/od-sutra-u-austriji-obvezna-ffp2-mask-kazna-25-eura-1463429>, 2021.
- Horvat, Danko, *Novog lockdowna više neće biti, a milijarde iz EU stižu početkom 2021.* (razgovarao Gojko Drljača). Jutarnji list 13. lipnja 2020., str. 46-47.

Disimulacije maske blizanačkih pandemijskih godina 2020-2021.: izvedba, zaštita i subverzija

—
Suzana Marjanić

u Zadru proveli su istraživanje pod nazivom 'Tko su antimaskeri u Hrvatskoj? Prilog istraživanju antimaskerske reakcije tijekom pandemije bolesti covid-19 u Hrvatskoj' u znanstvenom časopisu *Sociologija i prostor*. Zaključuju da kad se gleda klasna pripadnost antimaskera bez umirovljenika, najviše ih je u radničkoj klasi (25,2%) te u višoj klasi (13,6%) te da iako se čini da ih u javnosti, a osobito na društvenim mrežama ima puno, 'istraživanje je pokazalo da se u Hrvatskoj samo 13 posto osoba izjašnjava kao antimaskeri a među njima je 2,7 posto onih koji misle da korona ne postoji'. Pritom istraživači ističu da je pandemija tumačena različitim teorijama zavjere, 'od interpretacija da je riječ o virusu kreiranom u kineskom laboratoriju, preko toga kako se prenosi kroz 5G mrežu do toga kako Bill Gates želi masovno procjepiti svjetsku populaciju s namjerom da ubije većinu ljudi' (RTL, 2021).

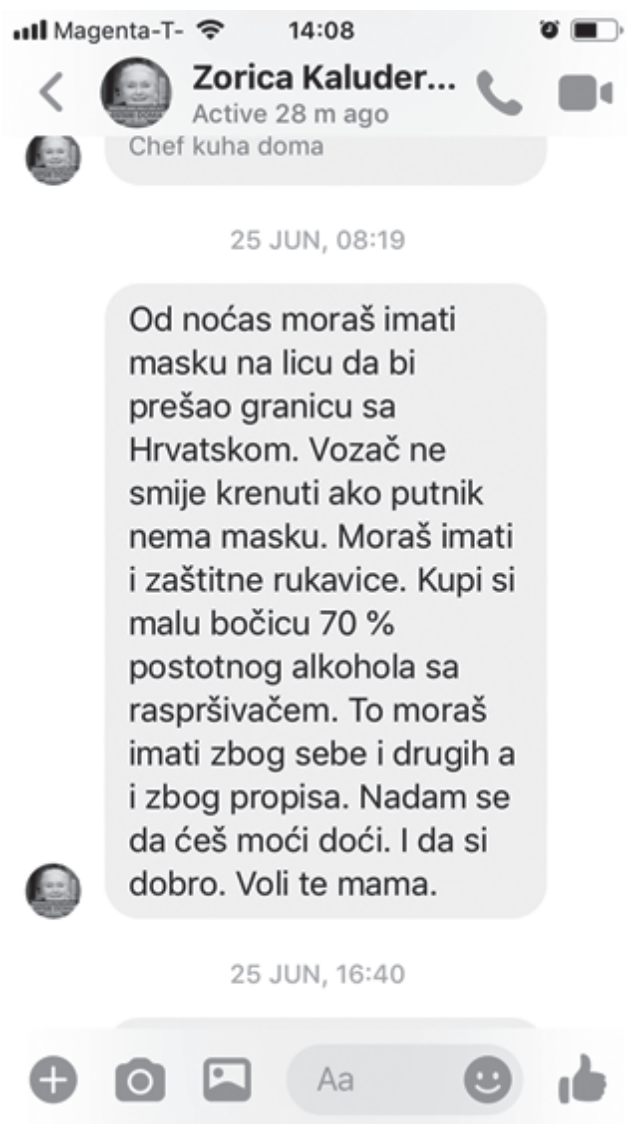
- 'The Event 201 scenario'. <https://www.centerforhealthsecurity.org/event201/scenario.html>
- Krnić, Ivana, *Maske od jeseni obavezne za sve? Trebat će se nositi u zatvorenom prostoru, javnom prijevozu i mjestima gdje se okuplja ili boravi veći broj ljudi*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/maske-od-jeseni-obavezne-za-sve-trebat-ce-se-nositi-u-zatvorenom-prostoru-javnom-prijevozu-i-mjestima-gdje-se-okuplja-ili-boravi-veci-broj-ljudi-10398514>, 2020.
- Krnić Ivana i Žabec Krešimir, 2020. *Maske postaju obavezne, a Stožer će danas donijeti još odluka, saznali smo o čemu se radi!*. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/maske-postaju-obavezne-a-stozer-ce-danas-donijeti-jos-odluka-saznali-smo-o-cemu-se-radi-15007147>, 2020.
- LeFort, Pierre i Geneviève, *Maska*. Zagreb: Kulturno informativni centar, Jesenski i Turk, Zagreb 2010.
- Leone, Massimo, *The semiotics of the anti-COVID-19 mask*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10350330.2020.1868943>, 2020.
- Lozica, Ivan, *Hrvatski karnevali*, Golden marketing, Zagreb 1997.
- Lynteris, Christos, *Plague Masks: The Visual Emergence of Anti-Epidemic Personal Protection Equipment*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01459740.2017.1423072>, 2018.
- Marjanić, Suzana. 2014. *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Udruga Bijeli val, Školska knjiga, Zagreb 2017.
- Marjanić, Suzana, *Postajanje-Drugim: fragmenti mačkara Dalmatinske zagore*, U: Župa Ogorje - Putovima života i vjere između Svilaje i Moseća (zbornik radova). Vicko Kapitanović, ur. Split: Kulturni sabor Zagore, Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu; Ogorje: Župa sv. Jure mučenika; Crivac: Župa sv. Franje Asiškog, 523-536.
- Mitrović, Mia, *Pogledajte koliko kod nas koštaju maske koje su obvezne u Bavarskoj: Nema navale*, <https://www.vecernji.hr/zagreb/objavljene-cijene-maski-koje-su-od-nedavno-obvezne-u-bavarskoj-u-hrvatskoj-nam-jos-ne-trebaju-1462676>, 2021.

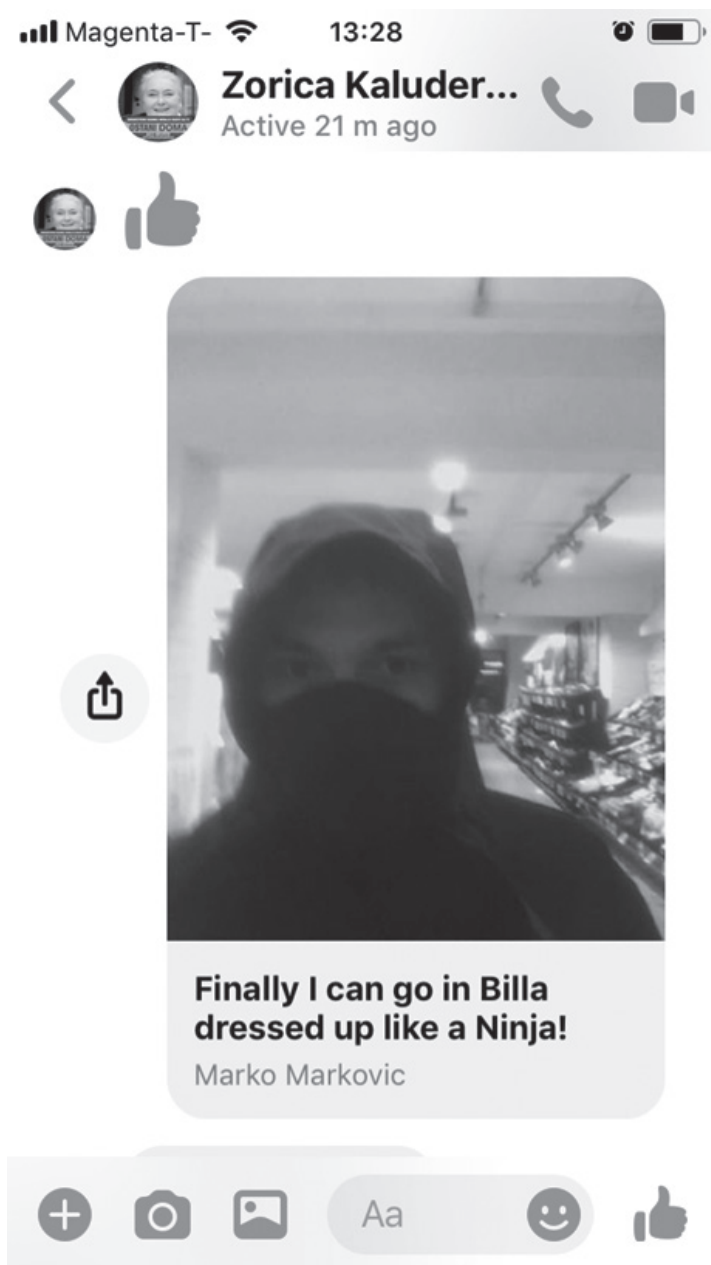
- Pavić, Snježana, *Njemačka ulazi u još striktniji lockdown od dosadašnjeg: Najveća promjena tiče se maski*. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/njemacka-ulazi-u-jos-strikt-niji-lockdown-od-dosadasnjeg-najveca-promjena-tice-se-maski-15044075>, 2021.
- Rafolt, Leo, *Plaši me izostanak pozitivnog scenarija oko korona-kri-ze*. (razgovarao Srećko Pulig). *Novosti*, 28. srpnja 2020. <https://www.portalnovosti.com/leo-rafolt-plasi-me-izostanak-pozitivnog-scenarija-oko-korona-kri-ze>
- Riemen, Rob, *Vječiti povratak fašizma*. 2. izdanje, TIM press, Zagreb 2015.
- RTL, *Otkriveno tko su antimaskeri u Hrvatskoj, u kojim stranka-ma ih je najviše, ali i koliko ljudi vjeruje da korona – ne postoji*. <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/hrvatska/4015628/otkriveno-tko-su-antimaskeri-u-hrvatskoj-u-kojim-stranka-ma-ih-je-najvise-ali-i-koliko-ljudi-vjeruje-da-korona-ne-postoji/>, 2021.
- Stuxnet, <https://en.wikipedia.org/wiki/Stuxnet>
- The SPARS Pandemic Scenario*, <https://localnews8.com/coronavirus-coverage/>
- Trnka, Susanna, *First in Masks? How Czechs Wore Face Masks When There Weren't Any Available*, <http://somasphere.net/2020/first-in-masks.html/>, 2020.
- Tuttle, Merlin D., *Give Bats a Break*. *Issues in Science and Technology* 33/3, 2017, str. 41–50.
- Weiss, Aurora, *Austrija produžila lockdown, a obavezno i nošenje FFP2 maske*. <https://www.24sata.hr/news/austrija-produzila-lockdown-a-obavezno-i-nosenje-ffp2-maske-740200>, 2021.
- Zakaria, Fareed, *Deset lekcija za svijet poslije pandemije*. Fraktura, Zagreb 2020.

**Disimulacije
maske
blizanačkih
pandemijskih
godina 2020-
2021.:
izvedba, zaštita
i subverzija**

—
Suzana Marjanić

Foto-prilozi

Disimulacije
maske
blizanačkih
pandemijskih
godina 2020-
2021.:
izvedba, zaštita
i subverzija

—
Suzana Marjanić

Foto 1: Marko Marković:
Dnevnik straha (2020)

Foto 2: Kolaž Dada-Joker,
kolaž – George Grosz:
Dada smrt + Joker u
izvedbi Joaquina Phoenixa;
koncept: Suzana Marjanić;
dizajn: Bojan Koštić, plakat
skupne izložbe Disimulacija
maske (AK galerija,
Koprivnica, siječanj 2021).

Foto 3: Darko Brajković
Đepeto Njapo: Almost
Human (2020). Foto: Dejan
Štifanić

Foto 4: Robert Franciszty:
Antikorona hepening ili
'Ako ne mogu plesati,
ne želim biti dio vaše
revolucije', FAKI, Zagreb,
MEDIKA, 2020. Fotografija:
Karla Budiščak²¹

21 Usp. video: https://www.youtube.com/watch?v=2027_BztNIA&t=299s

Leo Katunarić —

LEO KATUNARIĆ
SMaxArtFest Zagreb,
doktorand na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Zagreb,
Hrvatskaa
LeokadeLe@gmail.com

Virtualizacija žive umjetničke izvedbe u post – Covid-19 kulturi

Ključne riječi digitalna kultura, virtualizacija, komunikacija, umjetnička izvedba, Covid-19

Sažetak Digitalna kultura realizira samu sebe društvenim skokovima, a ne samo praćenjem ritma linearnog toka razvoja tehnologije. Promjena globalne kulturne paradigme prihvaća se trenutno i bez rezervi, kako u slučajevima prva dva skoka (y2k milenijfski bug i web 2. 0), tako i trećem, post – Covid-19. Komunikacija uživo, kao i drugi uobičajeni aspekti ljudske izvedbe uživo, postaje virtualizirana. Proces se razvija i održava pomoću obrazaca tradicionalne umjetničke izvedbe uživo, a poznatih iz dramaturgije kazališta i performansa. Takvi obrasci ugrađeni su u tehnologiju digitalne komunikacije otprije. Pozicija ljudskog izvođačkog tijela u novim okolnostima postaje predmet zanimanja strojne civilizacije. Bitka ljudi za održavanje identiteta vodi se izvedbom i u post – Covid-19 diskursu, slično bitkama koje se povijesno vode s nad-sustavima moći.

Virtualization of Live Artistic Performance in Post – Covid-19 Culture

Key words digital culture, virtualization, communication, artistic performance, Covid-19

Abstract Digital culture realizes itself by social leaps, not following the linear flow of technology development. The change of the global cultural paradigm is accepted immediately and without reservations, both in the cases of the first two jumps (y2k millennial bug and web2.0), as in the third post-covid-19. Live communication, like other common aspects of human live performance, is becoming virtualized. The process is developed and maintained using patterns of traditional live artistic performance, known from theater dramaturgy and performance. Such patterns have been incorporated into digital communication technology before. The position of the human performing body in new circumstances becomes the subject of interest of machine civilization. The battle of people to maintain identity is led by performance in Post-covid-19 discourse as well, similar to the battles historically fought with super-systems of power.

1. Parodos

Početak svake kazališne predstave, još od antičkih vremena, iščekuje se pogledom u prazninu tamnog prolaza, tunela ili pozornice, koji se proteže iz realnosti gledatelja u realnost drugoga ili realnost iza. Kada se u tom prolazu pojavi nešto, to trenutno mijenja realnost, započinje konstituiranje novog sučelja zajedničke realnosti svih sudionika. Izvođenje grčke antičke tragedije započelo bi naglo, zborom koji bi u trenutku nahirupio kroz tamu i tišinu prolaza koji povezuje skenu i prostore iza pozornice. Sve do danas pravilo je isto, onaj tko uspije prvi razbiti tamu i tišinu prolaza, koji proglasi sebe parodosom, pobjednik je. Jer jednom kada započne, konstituiranje nove realnosti odvija se bez premišljanja - nemilosrdno. Doba digitalne kulture staro jedva pola stoljeća, sagradilo je brojne manje prolaze i manje pozornice za svoja poigravanja s realitetima i linearnostima vremena. Zato ne čudi nespremnost kojom su i tehnološka i ljudska civilizacija odgovorile na nagli prodor novog tijela kroz već pomalo zaboravljen i zapušten globalni parodos. Iz neke druge realnosti iza, pojavio se izvođač koji je sva svjetla pozornice trenutno usmjerio na sebe. Odavno nešto ili netko nije imao tako vjernu globalnu publiku kao što je ima virus covid19. Prethodilo mu je globalno okupljanje još 2000. kada je cijeli svijet strepio zbog prijetnje računalnog mile-nijskog *bug-a y2k*¹, računalne pogreške koja se širila logikom virusa. Prije toga, globalna pozornica uspostavljena je namjerno i kontrolirano 1969., direktnim televizijskim prijenosom misije Apollo 11. Svako od tih globalnih izvođenja promovirao je novi odnos tehnologije i organskih atributa ljudske civilizacije. Tehnologija je svakim takvim događanjem nehotice razotkrivala svoju pravu poziciju privremeno izlazeći iz skrivene pozadine u kojoj je do tada potihlo djelovala. Ljudska realnost je na takva razotkrivanja tehnologije redovito reagirala proglašavanjem nove stvarnosti u kojoj se ljudsko tijelo uspješno integrira u zajednička sučelja. Kiborzi, podatkovna tijela, grinderi, virtualna tijela, digitalni predstavnici, tijela virtualne realnosti, kao i mnogi drugi oblici suradnje i sraza strojnog i ljudskog kao da uspješno kroče prema budućnosti koju Haraway opisuje kao prepoznavanje novog doba tentakularnih bića, onih koji šire svoje stvarne i metaforične pipke, živih i neživih bića koji su istovremeno tjelesni, ali istovremeno i mrežni: 'pauci,

¹ Bug, engleski za bubu u sustavu, kvar. Y2k, engleski: y = year/godina, 2k = dvije tisućita.

prstolika bića poput ljudi i rakuna (...) Tentakulari su isto tako i mreže i umrežavanja, IT bića, u oblacima i izvan njih...' (Haraway, 2016:32). Usprkos javno proklamiranoj suradnji ljudskih i strojnih tijela u kreiranju zajedničkih izvođačkih sučelja, realnost je međusobno nepovjerenje. Tijela zadržavaju distancu jedni od drugih. Iako ljudsko tijelo eksperimentira s različitim stupnjevima integracije sa strojnim tijelom to nikada ne vodi stvarnoj promjeni početnih pozicija. Strojno tijelo rado predaje svoja svojstva ljudskoj kulturi na upotrebu, ali svoj pravi potencijal kao da skriva za neko drugo doba u kojem će moći dominirati. 2019. pojavljuje se i *međutijelo*, ono koje nije ni organsko ni strojno, a ima obilježja jednog i drugog. Tijelo virusa covid19 neočekivano lako se kreće prostorima tjelesnih sučelja. Osvajajući ljudsko tijelo virus ugrožava i tijelo stroja. Degradiranjem tijela na mehaniku, virus uništava sve ono što je i ljudska i strojna civilizacija postigla na području samosvijesti. Drugim riječima, virus se kreće po proteinskim nakupinama koje su sastavljene principom strojnog djelovanja; maleni *rnk* automati čitaju *dnk* kodove i tako savijaju proteine u tijela. Virus savršeno funkcionira obrascem stroja, mogli bismo reći kako njegov cilj nije bezumno samo-umnažanje već ograničavanje funkcija sustava na osnovne funkcije stroja. Takav nedostatak ambicije, izlišnost kompleksnih izvođačkih sučelja i potpuno odsustvo žudnje prema nedostižnom ili fikcionalnom, i ljudsku i strojnu kulturu ostavlja bez sučelja u kojemu se mogu nadmetati i u kojem jednom mogu pobijediti. Baudrillard u *Virusnom gostoprinstvu* piše: 'Svatko od nas je sudbina drugog, i bez sumnje je tajna sudbina svakoga od nas da uništi (ili zavede) drugog, ne vrlinom kletve ili nekim drugim smrtnim nagonom, nego vrlinom naših vlastitih životnih opredjeljenja.' (Baudrillard, 1993:161). Ljudska tijela pobjegla su od virusa kako bi sačuvala svoja životna opredjeljenja, svoje jedino oruđe u bitki protiv drugoga. Digitalna strojna civilizacija ponudila je ljudima sebe kao utočište, a zato da ne izgubi svojeg drugoga. Digitalna sučelja postala su izvođačka sučelja ljudskih tijela. Dogodio se još jedan od skokova u kojima je tehnologija prisiljena razotkriti svoju poziciju, a na što ljudi obično reagiraju proglašavanjem nove kulture. Covid19 nova kultura stvorena je tako naglo i bez pripreme da se ljudska tijela doimaju osvajačima koji preplavljaju čistoću digitalnih krajolika. Strojna tijela pokušavaju održati kontrolu nad svojim sučeljem tako da ljude

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

prikazuju kao izvođače ili stanovnike malih ekranskih kutijica. U takvim ekranskim kutijicama sva kompleksnost mogućnosti ljudske izvedbe svedena je na jednostavnost groteske. Kao da, bar za sada, izostaje očekivana integracija u jedinstveno tijelo, zajedničko izvedbeno sučelje. Nedostaje obrat, sličan onome o kojem piše Fischer-Lichte kada opisuje performativni obrat šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, kulturni skok nakon kojega je svima samorazumljivo da je tijelo i izvođač i pozornica (Fischer-Lichte, 2009:27). U covid19 krizi, i ljudsko i strojno zadržava svoje partikularne interese, iako su prisiljeni međusobno surađivati. Ono što ih je na to prisililo, a to je prije svega kretanje virusa kao novog gospodara realnosti, analiziraju kao mogući izvor novih strategija u međusobnom nadmetanju. Virus ne teži isprepletanju kako bi stvorio zajedničko novo tijelo s domaćinom, novo sučelje ili novu realnost. Virus se samo kreće uskom stazom žudnje ostvarenja vlastite poetike. Taj put označen je u koordinatama virusne ovojnice, organskog zida koji štiti unutrašnjost virusa od bilo kakvog doticaja s okolinom. Bilo kakva drugačija realnost od one koju virus nosi u sebi spriječena je zidom ovojnice. Ali taj zid nije statičan, taj zid vibrira požudom za spajanjem s drugim, taj zid se kreće, spaja, obavlja i prodire. Cilj tako uskogrudnog djelovanja je zapravo veličanstven. Virus proživljava apoteozu vlastitog identiteta utiskivanjem u drugoga, uzdiže se u vlastito nebesko stanje mirnoće konačnim ostvarenjem predavanja sebe drugome. A tog drugoga prepoznaje tek kada je postao on sam, kada može promatrati samog sebe kao jedinu realnost.

U prologu za dramu *Messina*, Schiller piše kako nam je svima poznato da je grčka tragedija proizašla iz uvođenja kora, a kojega možemo promatrati kao 'živi zid kojeg tragedija iscertava oko same sebe kako bi se potpuno zatvorila od svijeta realnosti, i kako bi održavala za samu sebe svoje idealno tlo, svoju poetsku slobodu' (Schiller, 2015). Ditirampski kor grčke antičke tragedije početak je izvedbene ovojnice kojom ljudsko tijelo okružuje sebe u sljedećim tisućljećima umjetničkog i svakodnevnog izvođenja. Izvedbena ovojnica, bila kazališna ili ritualna, vibrira u fuziji s publikom. Protuberance jezika, gesti, grimasa, emocija, efekata, prodiru u tijelo domaćina/gledatelja, a kako bi stvorile inačicu samih sebe. Takvo stvaranje i održavanje terena za razvoj vlastite poetike, usprkos okolnoj realnosti, jedna je od osnovnih paradigmi i digitalne tehnologije od

samih početaka njezinog razvoja. Umjesto mirnog, linearnog napredovanja, digitalna kultura razvija se skokovima, a koji su odraz stalnog rata između starih središta moći i kontra-kultura. Drugim riječima, strojno i ljudsko tijelo su u stalnom ratu za dominaciju nad sučeljem, ratu kojeg obje strane javno predstavljaju međusobnom suradnjom u potrazi za konačnim zajedništvom.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

2. Skokovi

Hakirajmo svoju vlastitu realnost, poruka je s naslovnice magazina *Mondo 2000*, promotora *New Edge* pokreta u kalifornijskoj *Silicijskog dolini* sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Bio je to jedan od brojnih kontra-kulturnih pokreta koji su zagovarali trend osobnih računala nasuprot centraliziranim računalnim konglomeratima vojno industrijskog kompleksa i državnog sustava. Entuzijasti okupljeni oko časopisa *Katalog cijele zemlje* (engl. *Whole Earth Catalogue*) promovirali su kontra-kulturni duh opirući se visokoj tehnologiji skupih i državno ili korporacijski kontroliranih uređaja, svojim uređajima kreiranim u garažama i studentskim sobicama, a pristupačnim i jeftinim dijelovima. Kultura osobnih računala, a koju je najviše promovirao pretplatnik i sljedbenik časopisa *Whole Earth Catalogue*, osnivač tvrtke *Apple*, Steve Jobs, promovira trend razmjene ideja i informacija između individualaca, a nasuprot tiranskim tendencijama sustava kontroliranog prikupljanja i distribuiranja informacija. Razlika u konceptima digitalne kulture vidljiva je u vremenima krize, kakva je i covid19 kriza. Redovita reakcija na krizu je pokušaj kontroliranja informacija i središnje izdavanje uputa, čemu se opire kontra-kulturna paradigma. Potonja pak, kulturom osobnih računala, sprječava posvemašnji pad sustava i tako onemogućuje tiraniju središnje kontrole informacija. Osim toga, kontra-kulturni osjećaj ugrađen u digitalnu tehnologiju potječe i od interesa za duhovno, za povezivanje s prirodom i unutarnjim sebstvom, tendencijama koje prepoznajemo pod nazivom *New Age*. Timothy Leary u svojoj knjizi *Kaos i Sajberkultura* piše kako neki od '... atributa riječi 'duhovno'; mitsko, čarobno, eterično, netjelesno, nematerijalno, nematerijalno, bestjelesno, idealno, platonski također definiraju 'elektroničko digitalno' (Leary u Zanderberger, 2010:162).

U trenutku svojeg prisilnog i previše naglog 'useljavanja' u digitalno sučelje, a zbog krize tjelesnog prouzrokovane covid19 krizom, ljudi nimalo ne oklijevaju proglasiti *sajberprostor* svojom zemljom. Zabijajući zastavu svoje realnosti u pijesak novoosvojenog digitalnog kopna, proglašavaju se vlasnicima i upraviteljima novih kolonija u kojima mogu djelovati prema svojim kriterijima i otprije usvojenim obrascima. U tome im pomažu saveznici otprije ugrađeni u konstituciju *sajbersvijeta*; izvođačka narav sučelja, kultura mreže individualnih čvorišta, računala kao osobna svojina ljudskog individualca, kontra-kulturna tradicija koja permanentno proizvodi kulturu visoke napetosti, kao i sučelje bestjelesnog koje je poteklo iz ljudskog interesa za nematerijalno samoostvarenje.

2.1. Apoteoza tehnologijom

Strojevi su aktivno sudjelovali u bitki između dviju ljudskih koncepcija razvoja tehnologije, visoke tehnologije kontrolirane iz središta i, s druge strane, kulture osobnih računala. Ono što strojevi još uvijek ne mogu pojmiti jest to da kriteriji u takvoj jednoj bitki nije funkcionalnost jednog sučelja nad drugim, iskoristivost načina upotrebe tehnologije ili zadovoljavanje potreba većine. Kriteriji su izvođačka vještina, i to ne, ili ne samo, uspješnost izvođenja mekenzijevskog tipa², već bliže onome što poznamo kao dramaturgiju umjetničke izvedbe. Primjer za to je, već ranije spomenuti, američki visokotehnološki projekt Apollo³. Političkim globalnim nadmetanjem motivirana utrka u naoružanju akumulira dovoljno znanja i sredstava koji tu utrku uspješno prebacuju u polje javne izvedbe. Ujedinjujući sve dostupne centralizirano kontrolirane tehnologije svojeg razdoblja, državno koordinirana izvedba predočuje se svojoj publici, a koju čine svi ljudi planete uključeni u direktan televizijski prijenos. Spektakl prvog leta i spuštanja čovjeka na Mjesec realizira se dramaturgijom demonstracije mogućnosti i prednosti visoke tehnologije nad tehnologijom osobnih kontra-kulturnih strojeva. Poruka izvedbe glasi kako samo ujedinjeni postizemo tisućljetni ljudski san, primjerice osvajamo drugu planetu. Porezni obveznici plaćaju doprinos koji se koncentrirao u kontroliranim državnim fondovima, a mudrim odlukama rukovodstvo ga usmjerava u realizaciju veličanstvenih projekata.

2 McKenzie, Jon. 2006. *Izvedi ili snosi posljedice*. Zagreb: Cdu – Centar za dramsku umjetnost.

3 Koji se isprepleće sa sovjetskim projektima u istom razdoblju.

Mogućnost globalnog televizijskog prijenosa uživo, trenutni pogled svakog Zemljanina u dubinu svemira ili na površinu druge planete, raketna tehnologija razvijana stotinama godina omogućuje ljudima da ostvare san samostalnog putovanja u nebo. To je sve kontrolirano računalima, ali računalima kao alatom i uslužnim pomagačem, a takva računala kontrolira središnja vlast. Ostvaren je jedan od prvih globalnih skokova, ako ne i prvi, u kojima je tehnologija demonstrirala svoju prisutnost i time postojanje dramaturgije pozadine. Evolucijski razvoj u linearnom vremenu kojega je čovječanstvo rob stotinama tisuća godina kao da je postao nepotreban u doba ljudske mogućnosti skokovitog djelovanja pomoću tehnologije koju sam kreira.

U toj prvoj globalnoj demonstraciji postojanja tehnološkog sučelja kojemu ni nebo nije granica, zajedničko sučelje ljudskog i tehnološkog ostvaruje se tek u izvedbi, putem drugih sučelja kao što su vizualni ekrani ili radio komunikacija. Glavnu ulogu u ovom spektaklu ne igra privilegirani glavni glumac - tehnologija, nego nešto drugo, a oko čega publika može obaviti svoje emocije identifikacije i sažaljenja - ljudsko tijelo. Futuristički san o pretvaranju neba u pozornicu tehnologijom jest dostignut, ali to ne bi bilo moguće da središte ove izvedbe nije ljudsko tijelo.. Golo ljudsko tijelo se okružuje ovojnica, ditirampskim zidovima tehnologije. Kao što se tragedija okružila zidom kora da se zaštititi od realnosti, tako se i ljudsko tijelo astronauta ovilo tehnologijom da se izolira od realnosti koja teži da ga usisa, usmrta i uništi. Tijelo izvodi zahvaljujući dinamičnim zidovima kojima je okruženo: skafanderom, opnom rakete, dramaturgijom tehnologije u pokretu, emocijama koje su proizvedene režijom direktnog tv prijenosa, iskonskoj priči ljudskog junaka koji prodire kroz neprijateljski nepoznati teritorij koji je ovdje ultimativna opasnost, vakuum. Ljudsko tijelo, a ne raketa koja ga okružuje, ono je što se uzdiže plamenom u nebesku apoteozu. Tehnologija putuje u susret bogovima, ali taj je put omogućen dramaturgijom izvedbe ljudskog izvođača. Tako je razvijena tehnologija omogućena izvanrednim naporom cijele ljudske zajednice. Da bi se taj napor materijalizirao potrebno ga je cijelo vrijeme održavati aktivnim. Junaci u sjajnim bijelim oklopima i spušenim vizirima ne putuju sami prema tajnom znanju bogova. Direktnim televizijskim prijenosom cijelo čovječanstvo putuje s njima, te postaje su-dionikom nebeske tajne. Živo tijelo junaka mora biti vraćeno na Zemlju, među

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

zajednicu iz koje je poteklo, a zajedno s tim tijelom vraćaju se i svi drugi virtualni putnici. Umjesto slave visokoj tehnologiji i njezinim vrhovnim svećenicima - upraviteljima fondova cijele zajednice, funkcionalnim se pokazuje sudioništvo cijelog čovječanstva u nekoj vrsti izvedbe monomita o čemu piše Campbell: 'avantura junaka normalno slijedi obrazac... odvajanje od svijeta, ulazak u neki izvor moći, povratak obogaćenog života' (Campbell, 2004:33). Ljudsko tijelo, a ne raketa, mora biti vraćeno na Zemlju kako bi se odvila globalna katarza. Ne može poput ruske kujice Laike biti ostavljeno u vakuumu i žrtvovano na oltaru uspona visoke tehnologije. Taj se uspon gradi i održava interesom čovjeka za izvedbu pitanja o svojoj vlastitoj svrsi, a na koje odgovor nije autonomija tehnologije i anihilacija ljudskosti. Zato današnji prodor ljudi u digitalno sučelje strojevi ne mogu promatrati kao invaziju barbara, jer nijedna strana nije dovoljno razvijena da može jednostrano nametnuti vlastitu isključivu poetiku.

Sljedeći skok tehnologije iz pozadine na globalnu pozornicu nedvojbeno je bio problem milenijskog *y2k bug-a*, a koji se prigodno dogodio 2000. Strojevi su bili prisiljeni pokazati svoju trenutnu poziciju izlaskom iz pozadine u kojoj su desetljećima tiho obavljali svoje radnje. Globalna panika zbog mogućnosti urušavanja sustava suvremene civilizacije nastaje otkrivanjem izvorne pogreške u najranijim programskim kodovima. Datumske sekvence novog milenija strojevi nisu bili naučeni prepoznavati. Većina ljudi nije do tada bila svjesna koliko su duboko računala i digitalna tehnologija integrirani u društvo, a to im je otkriveno izvedbom pogreške. Dogodio se *coup de theatre*, onaj trenutak koji sve prethodne kauzalnosti osvjetljava u novom kontekstu i sve stavlja u novi poredak. Nije se dogodio 'kraj svijeta' (Gere, 2008:209) u fizičkom smislu, ali je izazvao kraj svijeta u kulturnom smislu. Gere piše kako se ipak dogodila apokalipsa: 'Bila je to apokalipsa u drugom smislu, apo-kalyp-tein, otkrivenje ili otkrivanje onoga što je prije bilo skriveno. Kao munja nad zamračenom scenom, ona je učinila nevidljivim ono što je dosad bilo nejasno; gotovo potpunu transformaciju svijeta digitalnom tehnologijom. Teško je shvatiti punu mjeru te transformacije, koja se, barem u razvijenu svijetu, može promatrati u gotovo svakom aspektu moderna života. Većina oblika masovnih medija, televizije, snimljene glazbe, filma, proizvodi se i sve više distribuira digitalno. Ti se mediji počinju

sjedinjavati s digitalnim oblicima, kao što su internet, World Wide Web i videoigre, kako bi proizveli besprijekoran digitalni medijski prostor' (Gere, 2008: 13). Dvadeset godina poslije milenijskog *yzk bug-a* može nam se činiti kako digitalno sučelje u potpunosti dominira društvom i ljudskom kulturom. Ipak, ne smijemo zaboraviti kako su originalnu krizu *milenijskog bug-a* riješili posebni 'super junaci' – ljudski izvođači u ulogama programera računalnog koda i hakera. Globalna publika napeto je promatrala pozornicu na kojoj se odigravala izvedba rata za spas ljudske civilizacije. Vitezovi digitalnog doba ispravili su 'grieh računala' i divlje *tehno-zmajeve* vratili u sučelja služenja čovječanstvu. Digitalna kultura, proizašla iz krize *yzk* konstituirana je, dakle, i strojnim i ljudskim atributima. To dokazuje i pojava *web 2.0* paradigme. Početkom 2005. objavljena je pobjeda koncepta mrežne društvenosti, participacije, distribucije informacija digitalnom mrežom bez središnje kontrole i individualne kreativnosti, a koji se od tada naziva *web 2.0*. Za većinu globalne publike ova objava došla je kao iznenađenje jer nisu ni znali da se u pozadini odvija bitka između različitih koncepta upotrebe digitalne komunikacijske mreže. Korisnicima se dvostruka komunikacija, trenutani pristup informacijama i sloboda korištenja digitalnih mreža činila kao samorazumljiva osobina digitalne kulture. Malo tko je razmišljao o tome kako je digitalna mrežna komunikacija možda prva situacija u povijesti ljudskog društva u kojoj informacija nije distribuirana i kontrolirana iz jednog središta. Napuštanje takvog višestoljetnog mehanizma nije se moglo dogoditi dobrovoljno, nego je moralo biti pobjeda u teškoj, većini nevidljivoj bitki. Za ljude, izvedba, umjetnička ili svakodnevna, nije poprište nadmetanja u funkcionalnosti ili težnja za pobjedom boljeg izvođača, već ona sadrži i množinu nepoznatih, za funkcionalnost sučelja nepotrebnih i suvišnih elemenata. Možda je stroj zato popustio u ratu za dominacijom i pristao na ljudske individualne slobode i kreativnosti u mreži. Dugo godina smatralo se kako ta stečena sloboda ljudi u korištenju digitalne tehnologije ne može biti ničim ugrožena, jer obje strane mirno koegzistiraju i razvijaju se. Tu idilu mogla bi poremetiti samo pojava neke užasne katastrofe koja bi istovremeno ugrozila i strojeve i ljude, a što se, do 2019., doimalo nemogućim scenarijem.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi
—
Leo Katunarić**

2.2. Mrtvo / Živo sučelje

Novi igrač na globalnoj pozornici predstavlja se imenom ljudske godine u kojoj se pojavio, 2019. Nije ni stroj ni čovjek, nije ni mrtav ni živ. Njegov cilj je jasan, on želi osvojiti pozornicu samo za sebe. On ne pregovara nego prodire i to svojom jednostavnom izvedbom. Virus ne žudi za dominacijom nad sučeljem, on žudi za pretvaranjem sučelja u samog sebe. Virus je i izvođač i pozornica. Schnitzler piše, navodi Baudrillard, kako virusu ili mikrobu ljudsko tijelo predstavlja njegov pejzaž, njegov svijet koji se polagano uništava njihovim razvojem, te kako 'iz točke gledišta nekog višeg organizma, čovječanstvo samo jest bolest; kako postojanje čovječanstva posjeduje taj viši organizam kao preduvjet, kao osnovni element, kao značenje, i kako mi zauvijek nastojimo – zapravo smo obavezni – uništiti ga razvijajući se (...) možda nam je dopuštena pretpostavka (...) interpretirati povijest čovječanstva kao vječnu borbu protiv božanskog koje, usprkos svojem opiranju, biva polako i iz nužnosti uništeno od strane ljudskog. U nastavku možemo spekulirati kako taj transcendirajući princip, koji nama izgleda – ili kojeg slutimo – božanskim, sam transcendiran drugim, još višim, principom, i tako u vječnost' (Baudrillard, 1993: 162). Ovaj virus, covid19, ima možda najteži zadatak u povijesti virusa. Njegova pozornica nije samo jedna, nego, najmanje, dvije. Osim ljudskog tijela tu je i digitalno sučelje, pozornica u kojoj su ljudi potražili utočište. Digitalna sučelja svojim tvorcima kao izgnanoj djeci. nude *tehno kraljevstvo*. Omogućuju im trenutačan prijelaz iz fizičke u digitalnu realnost, spasenje. Uobičajene ljudske koordinate prostora i pravci vremena suspendirani su i zamijenjeni kretanjem po svim osima i dimenzijama, a to su staze kojima virus iz organskog svijeta ne može uspješno napredovati.

Ljudi su naglo virtualizirali većinu svojih aktivnosti, a kako bi spriječili kolaps civilizacije, ali u toj virtualizaciji koriste nasljeđe kontra kulture otprije ugrađeno u sustav. Takvo nasljeđe osigurava slobodnu razmjenu informacija i preispitivanje odluka raznih središnjica koje ishitreno izvođe svoju autoritativnost pokušavajući iskoristiti krizu. I opet se razotkrivaju pozicije tehnologije u odnosu na ljudsko tijelo i njegovu izvedbu. Ljudsko tijelo postalo je izvođač samog sebe u digitalnom sučelju. Dakle, ne radi se o odranije provjerenom i uvježbanom

predstavljanju preko digitalnih posrednika, primjerice avatara ili chatbota. Tijelo, lice, ruke, glas i drugi dijelovi tradicionalnog ljudskog izvođačkog aparata se snimaju, digitaliziraju i prikazuju u određenim kontekstima koje sam izvođač ne može do kraja kontrolirati. Ljudski izvođač promatra samog sebe kao što je do nedavno promatrao sebe kroz digitalnog predstavnika, avatara. Sučelje koje nas takvima prikazuje nije više ni sučelje izvedbe uživo, umjetnička ili društvena pozornica, niti je sučelje ekrana izvedbe neživih izvođača.

Rođeno je Mrtvo / Živo sučelje. Takvo sučelje stalno izvodi dvostruko, koristeći dramaturgiju živog i dramaturgiju neživog izvođenja. Primjerice, ljudski izvođač u Mrtvo / Živo sučelje unosi sebe samog na način igranja uloge na realnoj pozornici uživo, svjestan da tako stvara izvođački entitet koji više ne može sam kontrolirati. Strojna komponenta Mrtvo / Živog sučelja s lakoćom obavlja dodijeljeni mu zadatak egzekucije traženih parametara kako bi ljudsko izvođenje u digitalnom sučelju bilo efikasno. Istovremeno, stroj djeluje i izvan okvira takve, uslužne djelatnosti, i izvodi po algoritmu vlastite žudnje - pretvaranje ljudskog izvođača u bazu podataka. Ljudski izvođač u covid19 krizi predaje svoje tijelo izvedbom stroju iako je upoznat sa strojnim načinom djelovanja. Primjerice, suradnja tvrtki Facebook i Cambridge Analytica⁴ razotkrila je način na koje suvremeni centri političke moći koriste ljudsku izvedbu, i uopće prisutnost na digitalnoj mreži, kako bi ljude sveli na objekt koji se sastoji od nekoliko info točaka. Takvi objekti služe dalje kao baza podataka za kreiranje povratnih kampanja prema ljudima kako bi im se promijenio stav prije glasanja za neku političku opciju. Zanimljivo kako su takve kampanje bile uspješne samo ako bi bile kreativne, fiktionalne intervencije koje koriste narative svima poznatih obrazaca usvojenih u djetinjstvu ili u društvenoj stvarnosti kojom smo okruženi.

Dvostrukost kao narav Mrtvo / Živog sučelja očituje se u mnogim aspektima njegovog korištenja, pa čak i skepsi koju mnogi ljudi izražavaju prema njegovoj korisnosti. Za vrijeme prve covid19 krize, u proljeće 2020., talijanski katolički svećenik Longo, frustriran zabranom održavanja misnog slavlja uživo, pokušao je svoj pametni telefon iskoristiti kao pomagalo kojim će snimati samog sebe kako vodi misu. Tako bi vjernici na svojim ekranima mogli direktno pratiti misu. Bizarna radnja svećenika u svečanoj odori kako sam za sebe drži misu u praznoj

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

4 Dokumentarno istraživački film iz 2019. Great Hack, detaljno razotkriva suradnju Facebooka i britanske tvrtke za analizu podataka Cambridge Analytica, a koji su u svrhu utjecaja na izborne rezultate ilegalno prikupljali podatke o milijunima korisnika društvenih mreža.

crkvi, pretvorena je u grotesku kada je stroj samoinicijativno primijenio dramaturgiju izvedbe otprije ugrađenu u sebe te aplicirao različite zabavne filtere na svećenikovo lice. Tako su vjernici mogli vidjeti veliku žabu, žuto nasmiješeno lice ili zma-ja kako ozbiljno predvode misno slavlje (Ridler 2020). Pristup tehnologiji kao pomagaču u ostvarenju naših žudnji uvijek razotkriva dvostruku narav sučelja, a koje se posve razotkrilo u Mrtvo / Živom sučelju. Ishii Hiroshi s američkog M.I.T.-a, kaže kako mi ljudi danas imamo dvostruko državljanstvo jer tijelima smo u fizičkoj realnosti a umovima u digitalnoj (Hiroshi, 2019 :13min.). Na mjestu njihova susreta, koje je poput mjesta susreta mora i kopna, nastaju kompleksne tvorevine. Nisu samo obogaćivanja ljudskog izvođenja u digitalnom sučelju takve kompleksne tvorevine, nego su i materijalizacija predstavnika digitalne realnosti u fizičkoj realnosti. Primjerice, japanska pop zvijezda s publikom od nekoliko miliona obožavatelja, Hatsune Miku zapravo je računalno generiran hologram, a koji je i službeno u braku s jednim ljudskim bićem. Drugi je primjer antropomorfni robot Sophie kojoj je jedna država službeno dodijelila državljanstvo. Mrtvo / Živo sučelje proteže se po svim osima svih realnosti. Grinderi, ljudska bića koja u svoja tijela ugrađuju različita tehnološka pomagala, čipove, rasvjetu ili kemijskim supstancama privremeno zadobivaju moći tehnološkog sučelja (poznat je primjer grindera koji dobivaju privremeni noći vid ukapavanjem određenih supstanci), pokušavaju iznaći put kojim bi ljudsko tijelo direktno ulazilo u stroj. Takav put podrazumijeva toleranciju na dvostrukost, na poigravanje s vlastitim identitetom i izvođenje drugih identiteta kao svojeg.

Najveći otpor virtualizaciji, alterniranju izvođačkog identiteta, u covid19 prvoj krizi dolazi iz krugova ljudske izvođačke umjetnosti, kazališta, opera, plesne umjetnosti i drugih. Ističe se nezamjenjivost fizičkog tijela u izvedbi i osiromašivanje ljudskog izvođačkog registra u njemu neprirodnom sučelju. To je samo rezultat dugogodišnje nespremnosti tradicionalne izvođačke umjetnosti da novu digitalnu tehnologiju prihvati kao nešto više od uobičajene inkorporacije novih medija u tradicionalnu strukturu predstava i drugih izvođenja, tj. multimedijalno obogaćivanje postojećih obrazaca. Stoljeće nakon Piscatorovog korištenja novih medija za atrakciju publike, kazališta i druge tradicionalne izvođačke umjetnosti ne znaju kako se obratiti svojim novim publikama. Najviše im otežava

realnost publika raštrkanih, ne samo prostorno nego i vremenski, po digitalnom sučelju. Problem jedinstva mjesta i radnje kojim se kazalište bavilo stoljećima na pozornici kao da je sada eksplodirao u svim pravcima. I umjesto da iskoristi tu eksploziju za osvjetljavanje tame novog izvođačkog sučelja, suvremena kazališta na covid19 krizu odgovaraju bizarnim radnjama, primjerice korištenjem postojećih mrežnih kanala, poput YouTube, za prikazivanje starih arhivskih snimaka svojih predstava. Cijeli sustav financiranja i organizacije tradicionalnih umjetnosti koje ovise o ljudskom izvođaču doveden je u pitanje. Umjesto brze prilagodbe izvođačke pozornice digitalnom sučelju, korištenju mogućnosti mrežne komunikacije za približavanje izvođača publici i obrnuto, namjernog razotkrivanja kreativnog procesa, fragmentiranja predstava u dramaturški neovisne cjeline i sl., tradicionalna kazališta nude javne iskaze zaprepastenosti situacijom u kojoj ljudski izvođač više ne može biti središte svake izvedbe.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

3. Simulcast

Tako članovi ansambla Metropolitan Opere u New Yorku izjavljuju kako ništa ne može zamijeniti izvedbu uživo ili pjevačev glas koji se čuje u gledalištu prisutnom u istom prostoru i vremenu izvedbe (Gelb, 2020), iako ta kuća već godinama uspješno producira funkcionalno sučelje zajedničke izvedbe živog i neživog, *Simulcast*. U osnovi je to direktni prijenos premijerne operne predstave na pozornici Metropolitan kuće u New Yorku, namijenjen prikazivanju publici širom planete, a koja se nalazi u kino dvoranama opremljenim digitalnom tehnologijom. Predstavu na taj način može pratiti i bilo tko tko ima pristup sučelju preko drugih ekrana, primjerice računala, telefona i sl. Takvu predstavu, kao paralelno sučelje na svojim ekranima, može pratiti i publika koja sjedi u gledalištu uživo. Predstava koja se odvija na pozornici uživo razlikuje se i dramaturški od iste predstave koja se prikazuje u digitalnom sučelju. Publika digitalnog sučelja može vidjeti više detalja, može mijenjati planove izvedbe, jasnije čuti ton i sl. Publika digitalnog sučelja suočena je i s promjenom u načinu percepcije predstave. Naime, kamera ruši tradicionalno odricanje od nevjerovanja tako što prikazuje izvođače kako se presvlače u

kostim, šminkaju, intervjuiraju ih neposredno nakon izlaska s pozornice. U pauzama predstave, publika ima priliku i vidjeti razgovore s dirigentom, redateljem i izvođačima. Publika digitalnog sučelja može odabrati i dodatnu vrstu izvođačkog ekrana jer ima i pristup digitalnoj mreži. Tako može pročitati podatke o predstavi i izvođačima, može pogledati snimku neke ranije predstave kako bi usporedila izvedbe, a može se i prebaciti na neku sasvim drugu aktivnost. Većina publike nalazi se u različitim vremenskim zonama, prostorima i grupama, ali cijeli mehanizam izvedbe svejedno funkcionira. Cijela ta dvostrukost izvedbe, višestrukost sučelja i kaos izvođačkog vremena i prostora izaziva svojevrsni očaj kod izvođača uživo. Oni su naviknuti na dramaturgiju postupnog građenja predstave, razvijanje do vrhunaca izvedbe u suglasju sa publikom uživo i njihovim reakcijama, optimizaciju pozornice kako bi iluzija bila besprijekorna i sl. Tako uskogrudan pristup izvedbi je zapravo protivan i samoj ideji izvedbe, ali i iskustvu izvedbe koje postoji izvan posljednja dva stoljeća zapadnog kulturnog kruga. Azijska kazališta još uvijek čuvaju princip fragmentacije izvedbe i raštrkanosti publike (Kulenović, 1983:223), a koji je normalno funkcionirao i u europskim kazalištima do kraja osamnaestog stoljeća. Publika bi prestajala ogovarati, međusobno glasno pričati, jesti ili pjevati tek kada bi se izvođač na pozornici približio nekom općepoznatom i od svih iščekivanom mjestu. Izvođač je bio spreman na takvu različitost u realnostima izvedbenih stanja, pa je i svoju izvedbu prilagođavao trenutnim okolnostima, a ne okolnosti izvedbi.

Nasljednici glumaca i izvođača koji svoju izvedbu uživo prilagođavaju dramaturgijama različitih sučelja odavno nastupaju pred ljudskim publikama raštrkanim po različitim prostorima i vremenima. Primjerice, mrežna platforma *Twitch* istovremeno na jedinstvenom ekranu prikazuje igranje računalnih igara, prikazuje ekranom u ekranu samog igrača uživo, prikazuje i ekran razgovora u kojem se vidi izmjena tekstualnih komentara korisnika, a često uključuje i audio komentare korisnika, razgovor uživo s igračem, kao i kakofoniju sveopćeg navijanja korisnika. Pojedini igrači imaju i po nekoliko milijuna pratitelja, a često direktno sudjeluje na stotine tisuća korisnika. Takva izvedba nije samo hibrid različitih spektakala, od sportskih igara do kazališta, nego je i posve funkcionalno izvedbeno sučelje

sastavljeno od različitih vremena i prostora izvedbe. Drugi primjer jesu virtualna kazališta u perzistentnom digitalnom svijetu, *Drugi Život* (engl. *Second life*). Umjesto blijeđe imitacije kazališta iz fizičke realnosti i korištenja avatara za recitiranje Shakespeara, sajberperformeri Eva Mattes i Franco Mattes⁵ kreiraju predstave znajući kako njihova publika ne mora biti fizički prisutna, čak ni kao digitalni predstavnik, niti da mora opstojati u jedinstvenom vremenu, pa tako i njihova izvedba ne mora koristiti linearno izvedbeno vrijeme. Digitalno izvedbeno sučelje kao da se nalazi između dvije radikalne opcije; anemične simulacije tradicionalnog kazališta ili stvaranja izvedbenih formi koje ne trebaju tijelo glumca.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

5 <https://0100101101010101.org/i-know-that-its-all-a-state-of-mind/>.

4. Izvedbeni kontinuum

Dramaturgijom kontinuuma mogli bismo nazvati registar alata kojima uspijevamo locirati sva izvedbena sučelja koja konstituiraju cjelinu neke suvremene digitalne izvedbe. Kako izvedbena cjelina u digitalnom okruženju ne mora imati precizno određen početak ili kraj nego se može nastavljati unedogled i u različitim oblicima, tako je radije nazivamo *izvedbenim kontinuumom*. U takvom izvedbenom kontinuumu obično prepoznamo elemente tradicionalne dramaturgije, primjerice tekstualni predložak ili redateljsku mrežu izvedbe uživo, ali i elemente nove dramaturgije masovnih medija ili dramaturgije digitalnog izvedbenog sučelja. Izvedbeni kontinuum se dakle, sastoji od mikro-dramaturgija izvedbenih fragmenata. Posebna vrsta dramaturgije, dramaturgija pozadine, nazvana po uzoru na izvedbeni kontinuum u srednjovjekovnim mansionskim crkvenim prikazanjima, usmjerava sve fragmente kao objekte u jedinstvenu cjelinu. Takva cjelina bliža je računalnoj bazi podataka nego tekstualnom predlošku koji se inscenira nekim oblikom naracije. Baza podataka može se uvijek iznova usmjeriti u novom željenom pravcu bez ograničenja hijerarhijske strukture naracije. Manovich piše kako 'ovi medijski umjetnici još moraju naučiti kako bazu podataka i narativ sljubiti u novu formu' (Manovich, 2002:18). Nova dramaturgija digitalne umjetničke izvedbe, ili izvedbenog kontinuuma, sve ulazne podatke, tekst, izvedbu, publiku, ekrane i dr. tretira kao obrasce

izvedbenog ponašanja, te ih kombinira u izvedbene forme. Digitalna izvedba raste na bazama podataka i njihovom eruptiranju i orbitiranju.

Drugi konstitutivni element suvremenih digitalnih umjetničkih izvedbi je ljudska izvedba uživo prevedena na jezik baze podataka. Izvođač uživo koristi registar izražaja svojeg tijela, lica, glasa, maske, kostima, scenografije i dr. kako bi predodređeni sadržaj u određenom emotivnom okruženju. U digitalnoj izvedbi ljudski izvođač svjesno predaje registar svoje izvedbe uživo kameri. Još Benjamin piše kako se izvođač ispred kamere osjeća kao čovjek pred zrcalom ali je njegov odraz odvojiv, prenosiv i daje se na uporabu i kontrolu nevidljivoj publici, djeluje svojom osobom, ali je lišen aure jer ne postoji kopija aure bez ovdje i sada (Beker, 1986:339). U covid19 krizi svaki čovjek je automatski postao izvođač u digitalnom izvedbenom okruženju. Sada ljudski izvođač ne predaje svoju izvedbu kameri kao odraz koji je odvojiv i kojega može kontrolirati nevidljiva publika, nego svoj izvedbeni odraz predaje kameri kao izvedbenom oruđu naslijeđene moći. Mould piše kako 'moć koja je utkana, naslijeđena u kameri ili komadiću scenografije može biti jednako toliko moćna ili nasljedno moćna (engl. power-inherent) kao verbalne ili gestualne upute od redatelja (koje same ne bi bile moguće bez neljudskih aktanata, poime-nično: kamere, videomonitora, megafona pa čak i redateljeve stolice). Ako slijedimo Latoura, svaka akcija u produkciji medija koja je iznesena ljudskim izvođačem (redateljem, gaferom, montažerom) završava u akciji neljudskog (pokreta kamere, sheme svjetla, digitalizaciji snimke)' (Mould, 2009:204). Kamera je 2019. prisutna posvuda, na računalima i pametnim telefonima, i djeluje kao *skener*, a ne više kao mehaničko oko - produžetak ljudskog oka. Skenirani odraz ljudskog izvođača automatski se pretvara u impersonalne podatke, čvorišta mreže koja se gradi u sučelju. Publika koja svojim interesom ili ne-interesom kontrolira izvedbeni odraz više nije televizijska ili kino publika, okupljena na jednom mjestu ili u jednom vremenu i oko zajedničkog izvođenja. Publiku digitalne izvedbe sučelje priziva samo i, nerijetko, konstituira samo. Publika izvedbu percipira posredno kao kodificirani proces. Ljudska izvedba u takvoj konstelaciji pokazuje sklonost shematizaciji, Artaudovim hijeroglifima tijela ili Meyerholdovim biomehaničkim pozicijama, a koje se čine više kompatibilne s digitalnim izvedbenim sučeljem

nego što bi to mogao biti ekspresivni tjelesni grč kao kod Grotowskog. Diskurs izvođačkog tijela uživo kao da je ušao u sivu zonu. S jedne strane kodificiran je ritualnim, društvenim ili umjetničkim obrascima, a s druge strane opire se shematizaciji, odbija biti kodom u algoritmu mehaničkog izvedbenog sustava. U nastupajućem periodu uzbudljivog otkrivanja novih mogućnosti umjetničke izvedbe u srazu ljudskog i strojnog ne smije se zaboraviti kako su upravo ljudski izvođači uspjeli transcendirati vrijeme i prostor, kao u performansima trajanja Marine Abramović ili Tehching Hsieh-a.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

5. Poprište rata

Svjesni pretvaranja svojeg izvođačkog tijela u odraz kojeg stroj skenira i razlaže u baze podataka, glumci tradicionalnog kazališta namjerno izazivaju bitku s izvođačkim sučeljem stroja, a kao subverzivni čin prema novom sučelju. Američko kazalište *Poprište rata* (Theatre of war⁶) poznato je po kazališnim predstavama ratne i poratne tematike. Iako to kazalište djeluje kao tradicionalna izvođačka forma: glumac-pozornica-publika, vrlo često u svoje izvedbe uključuje i elemente participativne izvedbe. Primjerice, nakon izvedbe uživo redovite su diskusije s publikom. U covid19 krizi u prvoj polovici 2020. to kazalište izvodi Sofoklovog Kralja Edipa. Ta izvedba postavljena je kao tradicionalna glumačka predstava uživo, ali je izvedena na digitalnoj mrežnoj platformi Zoom⁷. Kazališni glumci pokrenuli su ovu izvedbu kao svojevrstu bitku sa strojnim sučeljem, a u cilju dokazivanja kako je moguć funkcionalni kazališni doživljaj i u uvjetima neprisutnosti izvođača i publike uživo. Ističem kako se ovdje namjerno opisuje izvođenje tradicionalne kazališne predstave nastale prema klasičnom predlošku starogrčke tragedije, a ne eksperimentalni izvođački čin kojemu za cilj nije izazivanje kazališne katarze, kao u slučaju hibridnih digitalnih izvedbi u području suvremene umjetnosti. Cilj je bio dokazati da je moguće kazalište koje ne može postojati ni bez digitalnog sučelja niti bez glumačkog tijela u živoj izvedbi. Zadatak glumaca je pomno izgrađivanje kazališne emocije i izazivanje katarze kod gledatelja, a bez znanja koliko ih ljudi gleda, tko ih gleda i da li njihova izvedba tehnički uopće funkcionira u određenom trenutku. Glumci izvođenjem uživo ostavljaju tragove, a te

6 Naziv kazališta je dvosmislen, može se prevesti i kao Ratno kazalište ali i Poprište rata. Engleski jezik pojam Theatre upotrebljava u širem smislu, kao opis područja na kojem se nešto događa, posebno za ratne operacije.

7 Zoom je jedna od najpopularnijih mrežnih digitalnih platformi za telekonferencije. Kao i Skype, Google Meet, Microsoft Teams i mnoge druge, Zoom omogućuje korisnicima telekonferenciju u realnom vremenu, a pomoću sučelja mikroekrana u ekranu gdje svaki korisnik ima svoj ekran i istovremeno vidi sve ostale ekrane.

tragove čitaju drugi, strojevi ili ljudi. Način izvođenja mora biti takav da ne dopusti dominaciju interpretacije tragova po volji stroja ili nevidljive ljudske publike, već da interpretacija bude u skladu s dramaturškom namjerom izvođača. Radnja ove izvedbe je svojevrsno 'osvajanje pozornice' kako Fergusson tumači ono što rade Pirandellovi likovi u 'Šest lica traže autora,' jer tu pozornicu svaki lik želi preuzeti i pretvoriti je u sučelje za svoj vlastiti 'racionalizirani mit koji jest ili će biti njegovo pravo biće... Pirandello vidi sam ljudski život kao nešto teatralno. Što teži tragičnoj epifaniji i može sa samo kroz nju ostvariti', a to otvara mogućnost za izvrtanje konvencije modernog realizma koja traži pretvaranje kako pozornica nije pozornica nego primjerice salon, pa se tako sada može pretvarati da salon nije realan, 'nego je pozornica koja sadrži mnoge 'realnosti'' (Fergusson, 1972:187). Glumci američkog kazališta Poprište rata nisu zajedno u fizičkom prostoru jedinstvene pozornice nego svaki od njih izvodi na svojoj vlastitoj pozornici, a koja je njihova vlastita kuća. Umjesto scenografije vidi se kuhinja, radni stol, hodnik, dnevna soba i sl. Na ekranu računala ili televizora gledatelj vidi izvedbu uživo glumca koji je u svojem vlastitom kazalištu – ekranu. Ponekad su ti ekrani svi zajedno na sučelju, a ponekad samo jedan ili dva, ovisno o dinamici izvedbe koju određuje nevidljivi dramaturg / redatelj. Za tog skrivenog koor-dinatora pretpostavljamo da je čovjek, ljudski operater sučelja koji izvodi uživo. Istovremeno smo svjesni da montažu ritma izmjenom broja vidljivih ekrana može izvoditi i stroj. Glumci namjerno svoja nenašminkana i nemaskirana lica primiču bliže kameri, a kako bi tako zauzeli veći dio svojeg ekrana / pozornice. Likovi koje glumci igraju označeni su i tekstualnim obavijestima na ekranu svakog od njih. Glumci gledaju ravno u kameru, a što se na skupnom ekranu izvedbe interpretira kao da svi gledaju ravno ispred sebe. Komuniciraju jedni s drugima tako da i dalje gledaju ravno, umjesto da koriste usmjeren pogled u ekran lika kojem se obraćaju. Tako su kreirali zajedničku pozornicu u umu gledatelja.

Glumci u ovom 'Zoom Edipu,' koriste tradicionalni registar izvedbe uživo, izgovaraju tekst u različitom ritmu i tempu, balansiraju emocijama, koriste grimase i geste kao obrasce, dominiraju izvedbenim sučeljem kada je red na njih da govore. Iako ova izvedba ne koristi nijedan očekivani scenski efekt, nema

glazbe ili audio efekata, nema maske, šminke ili kostima, nema posebnog osvjetljenja i sl., ona ipak uspijeva stvoriti emotivni naboj kod publike koja izvedbu prati preko ekrana. Sam obrazac izvedbe, digitalno sučelje, pozicije glumaca u malim ekranima koje sugeriraju panoptički prostor nad-kontrole (Foucault, 1995:200), a sve to kombinirano s promišljenom glumačkom interpretacijom, stvara atmosferu visoke napetosti. Visoka napetost je preludij za magijsko očaranje kakvo je vjerojatno postizao i antički glumac pomoću svojih 'ekrana': karakterne maske, podignutih čizama i iznenadnih pojava strojnih bogova. Sraz tehnologije, dramaturgije, režije i ljudskog izvođenja u ovoj je izvedbi toliko balansiran da je izvedbena maska sam ekran u kojem je glumčevo lice integrirano. Svako dodavanje, primjerice derivata antičke maske, dovelo bi do otežavanja izvedbe asocijacijom na pretjerana maske – filtere kakve upotrebljavaju aplikacije digitalnog sučelja *SnapChat* ili *Instagram*. Pozornica je izrađena od elektronske statike iscrtane u obliku ekrana, ali je i dinamična jer se ti ekrani stalno izmjenjuju u brojnosti i dominaciji. Upravo izmjenom broja prozora na ekranu postiže se rudimentarna scenska napetost. Primjerice, od ekspresivnog Edipovog govora u jednom ekranu, prizor se širi na više ekrana iz kojih govore Tiresija, Zbor, Kreont. Svađu koja se tako rađa zaustavlja Jokasta. Ona je za nas gledatelje prisutna kao nijemi lik koji otprije promatra radnju iz svojeg ekrana. Zbog takve pripreme gledatelji spremno prihvaćaju identifikaciju s Jokastom kada ona progovori. Radi se o promišljenom dramaturškom postupku. Ali dramaturgija funkcionira i kod digitalnog sučelja. Primjerice svi glumci / likovi gledaju u prazno, ispred sebe. Gledatelj to doživljava kao pogled u njega. On taj pogled kanalizira i usmjerava u novo sučelje koje povezuje sve poglede. Pogled lika teče kroz gledateljevu pozornicu uma nazad prema drugom liku ispred gledatelja.

Sofoklo svima poznat mit o Edipu koji je nehotice ubio vlastitog oca, spasio grad Tebu od Sfinge pa sam postao kraljem, te oženio vlastitu majku i s njom dobio djecu, započinje usred epidemije koja ubija grad. Edip želi opet pobijediti ne-ljudskog neprijatelja. Usprkos savjetu onoga koji je povezan s drugim realnostima, Tiresije, da se ne trudi previše oko toga, on uporno analizira tragove. Tako postepeno gubi zidove kojima je bio okružen i oslobođen od realnosti istine. A ta, istinita

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

realnost, uništava onoga koji je spozna. Digitalno izvođačko sučelje danas, u covid19 krizi, kao da ljudima savjetuje da se ne trude čitati tragove virusa, već da se prepuste novoj realnosti. Uostalom, tehnologija se već u samim počecima pokazala kao uspješno lječilište ljudi. Bolesnici s fobijama suočavani su s posebno generiranom grafičkim sučeljima računala animirani-ma na način da pacijenta vode suočenju sa strahom i potencijalnom izlječenju. Novija istraživanja i izvedbu antičke tragedije povezuju sa medicinskim tretmanima, osobito liječenjem oboljelih od ratnih trauma. Arheološka istraživanja nedvosmisleno ukazuju na povezanost starogrčkih kazališta s ritualnim i medicinskim diskursom. Kazališta su hodnicima povezana s hramovima Asklepijusu, bogu medicine, a koji su bili i lječilišta. Katarza kojom je Aristotel opisivao utjecaj tragedija na publiku možda je primarno imala medicinsku ili religioznu konotaciju, piše Batuman (Batuman, 4:2020). U izvedbi Kralja Edipa kazališta *Poprište Rata* korištena je tradicionalna dramaturgija kontrole razvoja interpretacije kako bi došlo do zajedničkog osjećaja katarze, a svaka intervencija gledatelja koju omogućuje digitalna tehnologija onemogućena je unaprijed. Primjerice, u telekonferencijskim aplikacijama poput Zooma korisnik može proizvoljno birati koji će ekran / ekrani biti vidljivi na sučelju, koliko će dugo trajati pojedini ekran, može mijenjati pozadinu kao scenografiju, dodavati različite filtere i maske i sl. Onemogućavanjem takve diversifikacije pažnje autori projekta Kralj Edip omogućili su postizanje klasične kazališne katarze obogaćene i katarzama interakcije stroja i čovjeka. Ipak, nije teško zamisliti buduće digitalne izvedbe koje zadržavaju tradicionalna obilježja kazališne interpretacija, ali u kojima je publika aktivno uključena različitim mogućnostima intervencije u izvedbu. Takvo proizvoljno mijenjanje fokusa, pogleda, pravca i sl. dovelo bi do razlaganja jedinstvenog osjećaja katarze u područja u kojima je ona do sada bila nezamisliva. Primjerice područje odgođenog, odsutnog, bezvremenskog ili čak uporabnog u fizičkoj realnosti. Arhive ljudske izvedbe koja je uspješno pretvorena u objekt analize možda bi mogle biti nadopunjene i arhivama privremenih i nestabilnih procesa poput izvedbe kazališne katarze pomoću podataka u bazama.

6. Čovjek je stroju čovjek

Covid19 kriza povećala je potražnju za digitalnim kanalima komunikacije koji omogućuju simulaciju izvedbe ljudskog tijela. Različiti telekonferencijski kanali omogućuju istovremenu komunikaciju stotina korisnika uživo i to licem ili cijelim tijelom. Ljudski korisnik takvih kanala ponaša se kao da izvodi na pozornici, bez obzira što se radi o poslovnoj, neumjetničkoj komunikaciji. Korisnik svjesno ili nesvjesno, ali prema otprije usvojenom obrascu, uređuje okoliš koji će se emitirati kao njegova pozadina i tako ga pretvara u scenografiju (takvu scenografiju moguće je i kreirati elektronskom simulacijom), namješta posebnu rasvjetu, pazi na ozvučenje, pažljivo bira odjeću, uređuje svoje lice, priprema mali scenarij onoga što će govoriti, razmišlja o boji glasa i dinamici nastupa. Takve postupke jasno prepoznajemo kao dramaturške procese iz stanja umjetničke izvedbe uživo. Korisnik digitalnog sučelja može koristiti i brojne dramaturške i režijske alate koji su mu na raspolaganju u digitalnim bazama podataka, primjerice maske i filtere kojima može jasnije pokazati svoj karakter drugima. Takve maske i filteri korisnicima su ponuđeni i kao standardni set za predstavljanje na društvenim mrežama poput *Facebooka* ili *SnapChata*. Ljudski korisnik digitalnog sučelja naviknut je na stvaranje ubrzane osobne predstave pomoću instant dramaturških alata. Čak se i tekstualna komunikacija aplikacijama pametnih telefona instant označivačima pretvara u kompleksan izvedbeni čin, predstavu. Primjerice, korisnici često u tekstove ubacuju vizuale poput *emotikona*, stvaraju sami oznake za emotivna stanja pomoću slova i interpunkcije raspoređene u simulaciju lica ili tekstualnim skraćenicama jasno određuju emotivno stanje koje žele komunicirati. U covid19 krizi digitalna sučelja koriste se sve više kao pozornice za izvedbu uživo ljudi. Ali umjesto da ljudsko lice, ili čak cijelo tijelo koje izvodi na ekranu osigura jasniju predodžbu o emocijama i informacijama koje se žele komunicirati, često dolazi do zagušenja i krivog ili nepoželjnog tumačenja izvedbe. Taj problem je sve izraženiji na neumjetničkim izvedbenim sučeljima, a gdje se zahtjeva poslovna točnost prenesene informacije i izvedbe. Zato je sve izraženija tendencija uvođenja mikro-dramaturških postupaka, a kojima

Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi

—
Leo Katunarić

se ljudskoj izvedbi u elektronskom ekranu dodaje tekst, zapravo tekstualna skraćenica. Primjerice, u desnom gornjem uglu ekrana pojavljuju se slovna oznaka ' / s' koja označavaju da ljudska izvedba u ekranu izvodi sarkazam, ' / j' označava šalu (engl. joke), ' / th' prijetnju (engl. threat) itd. Marcus ih naziva *indikatorima tona*, a podrijetlo im je u medicinskim pokušajima da se jasnijim označivanjem pomogne disleksičnim, autističnim i drugim osobama s teškoćama u točnom prepoznavanju i određivanju emotivnog stanja sugovornika (Marcus, 2020).

Ovim načinom i stroj može točnije analizirati ljudska emotivna stanja, te pomoću umjetne inteligencije učiti kako da ih (zlo) upotrijebi. Stroj tako iskazana ljudska emotivna stanja arhivira u svoje baze podataka, slično kako se arhiviraju cijeli sklopovi ljudskih kretnji i izvođenja emocija. Primjerice, voditeljica laboratorija za eksperimentalnu muzeologiju pri EPFL⁸ u Švicarskoj, Sarah Kenderine, predvodi projekt prikupljanja skenova cijelog tijela izvođača različitih sekvenci kretnji. Izvođači su ljudi koji svojim tijelom mogu izvesti sačuvane kretnje nekog značajnog ljudskog događanja, primjerice japonske borilačke vještine ili sekvenci kretanja pradaavnog rituala. Skenove kretnji ljudskog izvođača Kenderin arhivira kao trodimenzionalne objekte, pretvarajući ih tako u muzejske izložke (Kenderine, 2020.). Takvi izložci su zapravo baze podataka, a koje se lako mogu upotrebljavati u različite svrhe, u igrama ili edukativnim programima, za stvaranje umjetnih osobnosti i uopće izvedbu. Ljudski izvođač uživo tako postaje samo-promatrač, ne samo sebe osobno, nego svoje ljudske izvođačke esencije pretvorene u informatičke točke. Ono što ljude u takvom slučaju razlikuje od podatkovnih izvođačkih tijela, avatara i drugih rastjelovljenih entiteta generiranih računalom u svrhu predstavljanja tijela ljudskog korisnika, jest upravo svjesnost ljudi da sudjeluju u emulaciji. Kramer ističe kako je zamjensko tijelo generirano u skladu s pravilima i fikcijom igre za koju je kreirano pa se tako savršeno uklapa u pozornicu, a sam ljudski igrač manipulira to tijelo i sam svijet igre, te promatrajući rezultate svoje manipulacije postaje svoj vlastiti gledatelj, dakle igranje igre svojim podatkovnim tijelom je neka vrsta samopromatranja (Rippl, 590 od 692).

Samopromatranje je oduvijek dio glumačkog postupka kada na pozornici izvodi ulogu, jer je to ono što ga osigurava od stapanja s konstruiranim tijelom uloge. Ako samopromatranje

8 Ecole Polytechnique
Federale de Lausanne.

izostane, glumac ili izvođač ne može se više vratiti u svoje ishodišno tijelo i ostaje stalno u stanju koje je trebalo biti privremeno. Primjeri su nemogućnost izlaska iz stanja ratne traume, ili stapanja ljudskog identiteta sa strojem u simulacijama ili preozbiljno shvaćenim igrama. Spoznaja o procesu koje je Giacomo Rizzolatti nazvao *ogledalnim neuronima* ljudima omogućuje potrebnu distancu od izvedbenog sučelja. Ogledalni neuroni su istovremena aktivacija istih neuronskih impulsa u mozgu čovjeka koji izvodi i onoga koji tu izvedbu samo gleda (Rizzolatti, 2008: passim). Ogledalni neuroni aktivni su i u mozgu ljudi koji promatraju izvedbu generiranu strojem ili izvedbu samog stroja. Ekvivalent ljudskim ogledalnim neuronima kod stroja koji promatra izvedbu, ljudsku ili neljudsku, još nije definiran, ali analiza tragova svjedoči o njegovom postojanju. Sposobnost stroja da uči promatranjem izvedbe i naučeno samostalno primjenjuje nazivamo danas umjetnom inteligencijom, iako se radi o imitaciji izvedbe, svojevrsnoj demonstraciji ispaljivanja naboja strojnih ogledalnih neurona. Na sličan način stroj komunicira s ljudskim korisnikom, a pomoću prethodno naučenih obrazaca. Takva komunikacija podsjeća na magijske rituale u kojima je potrebno izvesti točno određenu izvođačku sekvencu kako bi se materijalizirao rezultat, primjerice promijenilo stanje i status sudionika rituala. Tako se i pritiskom ljudske ruke na tipkovnicu računala ili ljudskog prsta na ekran osjetljiv na dodir pokreće točno određena strojna sekvenca i postiže željeni rezultat. Vremenski raspon između dodira ljudskog tijela i povratnog rezultata stroja, a koji se ocrta na ekranu i produžuje retinom u ljudski um, ispunjen je procesima poput računanja, ispaljivanja električnog naboja, konzultiranja baza podataka, optimiziranja odgovora prema trenutnim parametrima i sl. Tako živo ljudsko tijelo emulira ditirambski kor kojim se grčka antička tragedija okružila kako bi spriječila prodor realnosti. Aktivno dodirivanje stroja ljudskim tijelom pokreće tako stvaranje novih autonomnih poetika izvan okruženja samo jedne realnosti. Takva komunikacija nije više ograničena samo na jednostavni pritisak koji izaziva jednostavni odgovor, primjerice utipkavanje prstom slova ili broja. Stroj je pomoću haptičke komunikacije s ljudskim korisnikom sposoban prepoznati sve veći broj uputa i sve više nijansi dodira. Haptička komunikacija ljudskog tijela i stroja označava se kao aktivni dodir, a derivirana je iz istraživanja percepcije

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi**

—
Leo Katunarić

okoline slijepih ljudi (Jansson u Hersh, 2008: 137). Haptičko komuniciranje omogućuje stroju da, shodno svojem kapacitetu, prepozna odjeke informacija kojima je konstituiran ljudski korisnik / izvođač. Kada pritišćemo ekran osjetljiv na dodir to činimo cijelim svojim tijelom koje se koncentrira u vršku prsta. Način našeg pritiska je uvjetovan našim kulturnim slojevima i memorijama, ali i informacijama po kojima je naše tijelo konstituirano. Ljudsko tijelo kao da žudi ući u stroj, u telematičku realnost, bez posrednika. Ljudsko tijelo u izvedbi odjekuje i uputama svoje dnk, a koje su sekvence nastale i kao odjek borbe naših predaka s pradašnjim virusima. Način pritiska ljudskog prsta na ikonu aplikacije ovisi o tim naslijeđenim faktorima našeg tijela, a koji određuju raspone izvedbe. Haptička komunikacija to razumije i prenosi tu izvedbu ispod ekranske površine, u digitalne dubine. Tako se pokreće izvedba stroja, reakcija na komunikaciju s ljudskim tijelom. Odgovor se uzdiže poput erupcije vulkana informacija i razlaže na ekranu u obliku prijevoda na ljudima razumljivi jezik. Predlaže se ljudskom tijelu da izabere neku od ponuđenih (digitalnih) maski i započne izvedbenu igru s digitalnim sučeljem. Isprepletenost dramaturgije ljudi i dramaturgije stroja privremeno stvara novo izvedbeno sučelje, tijelo komunikacije i tijelo izvedbe. Sve se to događa u najmanjem impulsu vremena i na privremeno kreiranom prostoru, a samo zahvaljujući dramaturgiji prenosivog kazališta smještenog na našem dlanu.

Literatura

Batuman, Elif: *Can Greek tragedy get us through the pandemic?* The New Yorker 1. 9, New York 2020.

Baudrillard, Jean: *The transparency of evil. Essays on extreme phenomena.* Verso., London 1993.

Fergusson, Francis: *The Idea of a Theater,* Princeton University Press, New Jersey 1972.

Haraway, Donna: *Staying with the Trouble; Making Kin in the Chthulucene.* Duke University Press, Durham and London 2016.

Fischer-Lichte, Erica: *Estetika performativne umjetnosti.* TKD Šahinpahić, Biblioteka Diskursi, Sarajevo 2009.

Foucault, Michel: *Discipline and Punishment. The Birth of the Prison.* Vintage books. A Division of Random House, New York 1995.

- Gelb, Peter: <https://www.nytimes.com/2020/04/01/opinion/co-vid-arts-livestream-audiences.html?searchResultPosition=6> (pristupljeno: 4. travnja 2020.).
- Haraway, Donna: *Staying with the Trouble; Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, Durham and London 2016.
- Hersh, Marion i Johnson A. Michael, ur.: *Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People*. University of Glasgow, Glasgow / Springer, London 2008.
- Hiroshi, Ishii: <https://www.youtube.com/watch?v=vYPECJ-8Ge4w>, 2019.
- Kenderine, Sarah: <https://www.epfl.ch/labs/emplus/>, Ecole Polytechnique Feserale de Lausanne, Švicarska 2020.
- Kulenović, Tvrtko: *Pozorište Azije. Prolog*. Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1983.
- Manovich, Lev: *The Language of New Media*. MIT Press, Cambridge 2002.
- Marcus, Ezra: *Tone Is Hard to Grasp Online. Can Tone Indicators Help?* <https://www.nytimes.com/2020/12/09/style/tone-indicators-online.html?referringSource=articleShare>, 2020.
- Mould, Oli: *Lights, cameras, but where's the action? Actor-Network Theory and the production of Robert Connolly's Three Dollars*. U: V. Mayer, M. J. Banks, & J. Caldwell (Eds.), *Production studies: Cultural studies of media industries*. NY: Routledge, New York 2009.
- Ridler, Faith: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8149319/Priest-accidentally-turns-video-filters-hilarious-clip.html> (pristupljeno 5. travnja 2020.).
- Rippl, Gabriele. Ur.. *Handbook of Intermediality: Literature – Image – Sound – Music*. De Gruyter Mouton, Berlin 2015.
- Rizzolatti, Giacomo; Sinigaglia: *Mirrors In The Brain: How Our Minds Share Actions and Emotions*. Oxford University Press, New York 2008.
- Schiller, Friedrich: https://larouchepub.com/eiw/public/2015/eirv42n26-20150626/33-37_4226.pdf. 2015.
- Zandberger, Dorian: *Silicon Valley New Age The Co-Constitution of the Digital and the Sacred*, u: Aupers, Stef i Houtman, Dick, ur. *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. Leiden, Boston: Brill. Leiden 2010.

**Virtualizacija
žive
umjetničke
izvedbe u post
– Covid-19
kulturi
—
Leo Katunarić**

Jelena Hadžić —

mag. oec. JELENA HADŽIĆ
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Presscut d.o.o., Zagreb, Hrvatska
jelena.hadzic@presscut.hr

Marina Baralić —

struč. spec. comm. MARINA BARALIĆ
Presscut d.o.o., Zagreb, Hrvatska
marina.baralic@presscut.hr

Humor u doba COVID-19 pandemije

Ključne riječi Covid-19, korona, recepcija humora, sadržajne karakteristike humorističnih poruka

Sažetak Istraživanje je usmjereno na sam početak pandemije COVID-19 u Hrvatskoj – ožujak 2020. Predmet istraživanja su humoristične poruke povezane s pandemijom. Kombinacijom kvantitativne i kvalitativne metode ovo istraživanje je pokazalo kako su ispitanici intervjuja doživjeli primljeni humoristični sadržaj vezan uz korona virus te kakve su sadržajne karakteristike humorističnih poruka detektirane kroz analizu sadržaja.

Humor in the Time of the COVID-19 Pandemic

Key words Covid-19, coronavirus, reception of humor, content characteristics of humorous messages

Abstract The research is focused on the very beginning of the COVID-19 pandemic in Croatia – March 2020. The subject of the research are humorous messages related to the pandemic. By combining quantitative and qualitative methods, this research showed how the interviewed respondents experienced the received humorous content related to the coronavirus and what content characteristics of the humorous messages were detected through the content analysis.

Uvod

Zaista smo sretni ljudi što živimo u društvu (i vremenu) koje je sposobno smijati se nedaćama s kojima se suočava. Povijesni pregled teorije humora sve do 18 stoljeća opisuje humor i smijeh kao uglavnom negativne i društveno neprihvatljive pojave (Morreall u Raskin).

Također smo sretni što je naša stvarnost takva da pojavljivanje samo jedne izrazito zarazne, smrtonosne bolesti kojoj nema lijeka niti cjepiva predstavlja nešto iznimno.¹

Svjetska Zdravstvena Organizacija je 5. siječnja objavila na svojim stranicama da se u Wuhanu pojavilo nekoliko slučajeva upale pluća nepoznatog uzroka². U trenutku pisanja ovog rada, broj detektiranih slučajeva prestigao je brojku od 28 milijuna slučajeva u svijetu³. Tijekom promatranog perioda (ožujak 2020.) taj broj se kretao između 91.086 i 941.042 zabilježena slučaja u svijetu⁴ te u istom razdoblju u Hrvatskoj od 7 do 867 oboljelih⁵.

Ožujak 2020. godine pokazao se kao izvanredan mjesec u nedavnoj povijesti. Države su jedna po jedna ulazile u *lockdown*⁶. Prva Europska zemlja koja je ušla u lockdown bila je Italija, 9. ožujka 2020., što je poslalo snažnu poruku Hrvatskoj da joj je isti scenarij pred vratima, a to se i ostvarilo dva tjedna kasnije, 19. ožujka 2020.⁷

Torres et.al (2020) su zaključili "Zapravo, humor ima sposobnost hvatanja i pripovijedanja onoga što se dogodilo u životima ljudi tijekom određenog razdoblja, poput pandemije COVID-19", a upravo to su istraživači nastojali prikazati u ovom istraživanju u hrvatskim prilikama.

S obzirom na to da se ovaj rad bavi humorom, potrebno je prije svega definirati 'humor'. Filozofi, psiholozi, leksikolozi, znanstvenici i ini drugi mislioci se još od doba Platona bave proučavanjem humora, no nisu još postigli konsenzus oko njegove definicije. Jedan od problema prilikom definiranja humora je svakako i činjenica da pojam 'humor' mijenja značenje kroz stoljeća (Morreall u Raskin, 2008: 211). Gledajući samo zadnje stoljeće ili dva, pojam humora je poprimio oblike i značenja kakvima ga i danas poznajemo i ocrtavamo. Ipak, definicija ima previše da bismo ih ovdje sve naveli, pa smo se za potrebe ovog istraživanja odlučili poslužiti samo jednom i to onom općom iz online Enciklopedije. Humor je "zajednički naziv za pisane,

1 Ova teza se primarno odnosi na period ožujka 2020., u međuvremenu je testirano i u upotrebu pušteno cjepivo, dok se lijek još čeka

2 <https://www.who.int/csr/don/05-january-2020-pneumonia-of-unknown-cause-china/en/> - pristup 10.09.2020.

3 <https://www.worldometers.info/coronavirus/worldwide-graphs/#daily-cases> - pristup 10.09.2020.

4 <https://www.worldometers.info/coronavirus/worldwide-graphs/#daily-cases> - pristup 10.09.2020.

5 <https://civilna-zastita.gov.hr/vijesti/8> - pristup 10.09.2020.

6 https://en.wikipedia.org/wiki/National_responses_to_the_COVID-19_pandemic - pristup 10.09.2020.

7 https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%20C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Odluka%20-%20mjere%20ograni%20-%20davanja%20dru%20-%20atvnenih%20okupljanja,%20orada%20trgovina.pdf - pristup 10.09.2020.

crtane i verbalno iznesene sadržaje koji izazivaju smijeh i veselje, ali i za svojstvo osobnosti koje se očituje u duhovitosti i šaljivosti.⁸ Također, trebali bismo uzeti u obzir da postoji razlika između humora i smiješnoga, kako navodi Tkalac (2008: .11); posljedica humora nije uvijek smijeh, niti je uzrok smijeha uvijek humor.

Postoji mnogo istraživanja o pozitivnim posljedicama humora, pa su tako Yovetich, Dale i Hudak (1990) svojim istraživanjem pokazali da humor povoljno utječe na smanjenje stresa u iščekivanju boli. Bizi, Keinan i Beit-Hallahmi (1987) pokazali su povezanost između ocjene humorističnosti pojedinog vojnika od strane suboraca i procjene nadređenih o tome tko bolje reagira u situacijama povećanog stresa. Psihološke i fiziološke koristi navodi također i Berk (2010): 'Humor stvara psihološke i fiziološke efekte na naša tijela koji su slični zdravstvenoj korisnosti aerobne vježbe.' Kertcher i Turin (2020) predlažu: 'Humor je pružio sredstvo za suočavanje sa stresom i utjehu u sjeni izolacije, nezaposlenosti i užasa smrti.'

Torres et. all (2020) napominju: 'Humor je oblikovan kulturom, subjektivan je i zahtijeva spoznaju', te da 'Zapravo, humor ima sposobnost hvatanja i pripovijedanja onoga što se dogodilo u životima ljudi tijekom određenog razdoblja, poput pandemije COVID-19.' Literatura o humoru u doba dramatičnih/ključnih/katastrofalnih događaja govori o dva pristupa, jedan od kojih kaže da je humor način suočavanja s neugodnim događajima, za što se zalažu Morrow (1987) i Dundees (1987), dok Oring (1987: 276) nudi teoriju da je pojava humora katastrofe povezana s medijskim praćenjem katastrofalnog događaja u masovnim medijima te da su šale samo vid bunta protiv 'diskursa o katastrofi'. Gubanov, Gubanov i Rokotyanskaya (2018) zaključuju: 'Stoga se na 'humor katastrofe' može gledati kao na pobunu protiv eskalacije tragedije, kao i protiv načina na koji novinari pokrivaju događaje, tražeći i najmanje 'ukusne' detalje.' S druge strane Kuipers (2002) je pisao o tome kako se humor pojavljuje već i u prvim danima pojave katastrofalnih događaja, što odgovara i prvom i drugom pristupu humoru u dramatičnim događajima. Također navodi kako je 'u novim internetskim šalama, povezanost kulture medija je snažnija no što je u usmenim šalama. Ne samo da se referiraju na medijsku kulturu, nego su internetske šale medijski kolaži sastavljeni od fraza i slika uzetih iz popularnih medija' Semmel (2020: 94)

Humor u doba COVID-19 pandemije

—
Jelena Hadžić
Marina Baralić

8 humor. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 24. 11. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678>>.

zaključuje 'Suočen s ključnim događajima, humor suočavanja odgovara na potrebe publike u stvarnom vremenu stvaranjem distrakcije, mogućnosti povezivanja i prostora u kojem ljudi koji žele malo zadržati izazvane emocije i to mogu učiniti na manje štetan način.' Dok je Tkalac (2008:98) napomenuo 'Smatra se da događaj na taj način postaje manje realan, pa onda i manje strašan.' Henman (2001) se pridružuje toj teoriji govoreći o ratnim zarobljenicima u Vijetnamu u 70-ima i navodi da ' Ovi muškarci su se oslanjali na humor, ne unatoč krizi, nego zbog nje.' U istom radu, Henman (2001), govoreći o tome kako su zatvorenici izgubili osjećaj kontrole nad situacijom, navodi: ' Ali su imali kontrolu nad jednom stvari, a to je bila njihova humoristična perspektiva.'

Provedeno je nekoliko studija povezanih sa humorom u vrijeme pandemije COVID-19: Kercher i Turin (2020) koji su proučavali memeove u Izraelu; Oduor i Kodak (2020) koji su proučavali humor kao sredstvo suočavanja s kriznim događajem u Keniji te Torres et.al. (2020) koji su napravili diskurzivnu analizu humora na području Filipina.

Ono što se željelo postići ovim indikativnim istraživanjem bilo je istražiti što je bilo na umu građanima Hrvatske u vrijeme početka pandemije korona virusa, odnosno u ožujku 2020. Kroz prizmu humorističnog sadržaja, dijeljenog interpersonalnom i grupnom on-line komunikacijom, analizirali smo na koje se sve načine promijenila svakodnevnica, kako se promijenila percepcija građana na neke pojave/osobine, kakvo je raspoloženje vladalo te koje su emocije prevladavale. Kao što su Chimunya i Ajiboye (2016.) pisali, čak i izvan same humoristične koristi, poruke koje humor nosi mogu govoriti o društvenim problemima i pomoći u njihovom rješavanju.

Iz svega navedenog slijedi problem istraživanja, a to je kako je u samom početku pandemije u Hrvatskoj doživljen humorističan sadržaj vezan uz COVID-19 te koje su bile sadržajne karakteristike tog humorističnog sadržaja.

Ciljevi istraživanja

Cilj istraživanja bio je saznati što se putem humora u ožujku 2020. komuniciralo i kako je to prihvaćeno. Taj cilj bilo je moguće razdijeliti u dva komplementarna glavna cilja istraživanja:

- 1) Što je komunicirano putem humora?
 - Pronaći pravila i kategorije humorističnog sadržaja
 - Istražiti forme humorističnog sadržaja
 - Ekstrahirati teme humora
 - Detektirati skupine i/ili pojedince prema kojima je humor usmjeren
 - Evidentirati postojanja ironije, sarkazma i crnog humora.
 - Evidentirati postojanja edukativne note humorističnih poruka
- 2) Kako su primatelji humorističnih sadržaja doživjeli humor vezan uz COVID-19?
 - Detektirati je li humor imao pozitivan ili negativan utjecaj na njih
 - Kako ispitanici procjenjuju učinak humora?
 - Povezati sklonost ispitanika prema korištenju humora u stresnim situacijama sa njihovim dojmom o tome kakav je utjecaj humor imao na njih

Metodologija

U radu su korištene dvije istraživačke metode: analiza sadržaja i intervju.

a) Analiza sadržaja

Proučavani korpus sačinjavale su humoristične poruke poslane digitalnim kanalima u interpersonalnoj i/ili grupnoj komunikaciji. Zašto interpersonalna i grupna komunikacija, a ne masovna medijska komunikacija ili javna komunikacija na društvenim mrežama (ona koja nema poznate primatelje)? Masovna medijska komunikacija i komunikacija koja nema poznate primatelje imaju svojevrstu autocenzuru sadržaja jer pošiljatelj ne poznaje (osobno) sve primatelje i obazriv je prema mogućoj uvredljivosti poruke. Komunikacija koja se odvija između primatelja i pošiljatelja koji se osobno poznaju nije toliko opterećena društveno odgovornim i politički korektnim izričajem već se od sugovornika očekuje i podrazumijeva određena količina razumijevanja i tolerancije gdje osobno poznanstvo daje okvir za autoselekciju uvredljivog i neprihvatljivog sadržaja temeljem poznavanja preferencija, stavova, mišljenja i drugih

karakteristika primatelja. Uz to, osobno poznanstvo daje šire granice tolerancije spram granično prihvatljivog sadržaja jer se očekuje da će primatelj amortizirati sporne elemente sadržaja temeljem poznanstva. Zbog tih razloga su materijali korišteni u istraživanju bili bogatiji od materijala koji bi bili dostupni kroz korištenje javne komunikacije. Istraživači su prvo pokušali analizirati prikupljeni korpus javne komunikacije, drugim riječima otvorene profile na društvenim mrežama. Dohvaćanje sadržaja koji je istovremeno humorističan i odnosi se na COVID-19 pokazalo se slabo izdašno što je još jedan od razloga usmjeravanja istraživanja prema interpersonalnoj i grupnoj komunikaciji.

Istraživači su usredotočili istraživanje na komunikaciju putem komunikacijskih servisa i društvenih mreža, u kojoj je pošiljatelju poruke poznat primatelj ili grupa primatelja, a ne na ona u kojoj mu nisu poznati primatelji.

Istraživači su prepoznali problem reprezentativnosti uzorka analiziranih humorističnih poruka te zaključili dobiveni ovim istraživanjem nemaju težinu odnosno mogućnost poopćavanja na populaciju.

Istina je da komunikacijske platforme koje služe kao kanali za prenošenje interpersonalne i grupne komunikacije negdje imaju pohranjene sve poruke, slike, zvukove i video sadržaje koje su korisnici odaslali, ali ti podaci istraživačima nisu bili dostupni. Potrebno je prisjetiti se i svih pravnih ograničenja, primarno vezanih uz pravila privatnosti, koje su također predstavljale znatan problem u dobavljanju podataka o populaciji za neko proučavanje.

Promatrani period se odnosi na ožujak 2020. godine.

Jedinica analize bila je jedna objava (ili poruka) koja je mogla biti u formi teksta, slike, kombinacije teksta i slike, GIF-a ili videa. U analizu su bili uključeni tekstualni, zvukovni i vizualni elementi poruke. Jedinica analize je uključivala i popratni sadržaj, uglavnom tekst, dodan poslanoj objavi od strane pošiljatelja, jer se pregledom humorističnih objava pokazalo da se ponekad humor očituje u kombinaciji popratnog i podijeljenog sadržaja.

Kategorije analize su

- Forma objave
- Vrijeme primanja i slanja poruke
- Tagovi ili ključne riječi
- Doseg primjenjivosti humora (internacionalno ili lokalno)
- Pojavnost poznatih osoba, institucija ili skupina (entiteta)
- Target humora
- Postojanje sarkazma, ironije ili crnog humora
- Poruke humora
- Emocije sadržane u humorističnoj poruci
- Predznanje potrebno za razumijevanje humora
- Teme humora

b) Intervju

Radi dopune i boljeg uvida, istraživači su proveli polu-strukturirani intervju. Jer, razgovor je kao čarolija.

Osnovni cilj provođenja polu-strukturiranog intervjua je bilo doznati kako su ispitanici doživjeli humoristični sadržaj vezan uz COVID-19 tijekom početka pandemije u Hrvatskoj, odnosno tijekom ožujka 2020. godine. Gotovo svi ispitanici bili su iz Zagreba i okolice. Ukupno je bilo provedeno 22 intervjua, u siječnju 2021.

S obzirom na epidemiološka ograničenja koja su trajala od početka pandemije, intervjui su provedeni putem video konferencije.

Kao kontrolna pitanja tražilo se od ispitanika da opišu čega se sjećaju iz ožujka 2020. te kako su doživjeli te događaje.

Specifični ciljevi bili su:

- Istražiti jesu li ispitanici primijetili promjene u količini i sadržaju humorističnih objava koje su primali i/ili slali u ožujku 2020. godine
- Istražiti načine na koji je humoristični sadržaj utjecao na njih
- Istražiti čemu pripisuju utjecaj koji je humoristični sadržaj imao na njih

Uz intervju, svaki je ispitanik ispunio i kratku anketu 'coping humor scale' kako bi se ispitalo postojanje veze između rezultata upitnika i odgovora i objašnjenja koja su ispitanici dali oko načina i utjecaja humora na njih osobno. Coping humor scale preuzet je iz 'Humor, the psychology of living buoyantly' koju potpisuje Hubert M. Lefcourt (2001: 173). Coping humor scale bio je upitnik sastavljen od 7 pitanja sa odgovorima na 4 razine Likertove skale, koji je služio procjeni koliko je pojedina osoba bila sklona korištenju humora pri nošenju sa stresnim situacijama.

U početku se činilo da su stavovi i mišljenja istraživača univerzalni i istiniti za sve. No, kako je već rečeno, 'Ljudi vide što žele vidjeti' (O'Toole, 2013: 3), pa je tako i ovo istraživanje metodom intervjua otkrilo razlike u mišljenjima i stavovima.

Polustrukturirani intervju ima trinaest čestica i to:

1. Prisjetite se ožujka 2020. Molim vas da mi, vašim riječima, opišete što se tada dogodilo.
2. Kako ste se osjećali?
3. Biste li rekli da su ti osjećaji slabiji, jači ili iste razine kao i ranije (recimo u veljači ili siječnju 2020)?
4. Jesu li prevladavali pozitivni ili negativni osjećaji?
5. Čemu biste pripisali te osjećaje?
6. Sjećate li se jeste li u ožujku 2020 primali i/ili slali humoristični sadržaj?
7. Jesu li te humoristične poruke imale na vas kakav učinak? Opišite i objasnite.
8. Jeste li primijetili (u ožujku 2020.) promjenu u ukupnoj količini primljenog humorističnog sadržaja u odnosu na raniji period (npr. u siječnju ili veljači 2020)?
9. Jeste li primijetili promjenu u sadržaju humorističnih objava (o čemu je bio/čemu ste se smijali)?
10. Jeste li primijetili odgojno-edukativnu funkciju humorističnog sadržaja, odnosno, jesu li te humoristične poruke utjecale na ljude da se ponašaju u skladu s preporukama?
11. Smatrate li te humoristične objave i dalje smiješnima?
12. Navedite top pet objava iz tog perioda.

Rezultati ili što se može saznati iz humora?

Humor u doba
COVID-19
pandemije

Jelena Hadžić
Marina Baralić

Svaka komunikacija, pa čak i ona lažna, sadržava makar zrno istine. Možda je pretjerano tvrditi da je humor laž, ali humor može biti (i često jest) iskrivljavanje stvarnosti. Polazeći dakle od činjenice da je svaka komunikacija poruka, cilj ovog istraživanja bio je uočiti kojim promjenama u svakodnevnom životu su se bavile humoristične poruke te na koji način su se obrađivale teme humora.

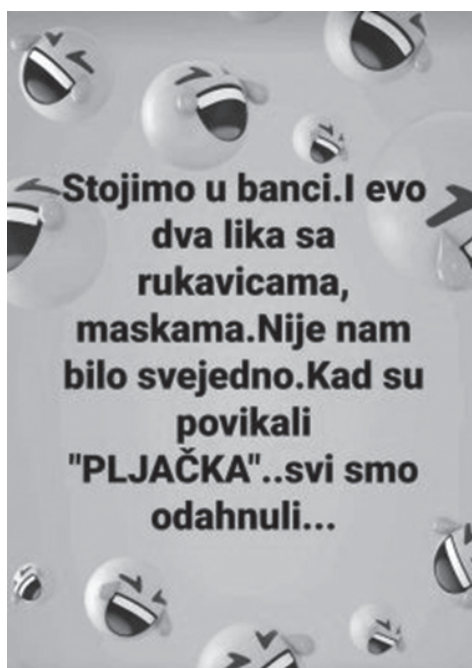
U podlozi gotovo svih analiziranih poruka ležao je strah od nove nevidljive prijetnje.

a) Analiza sadržaja

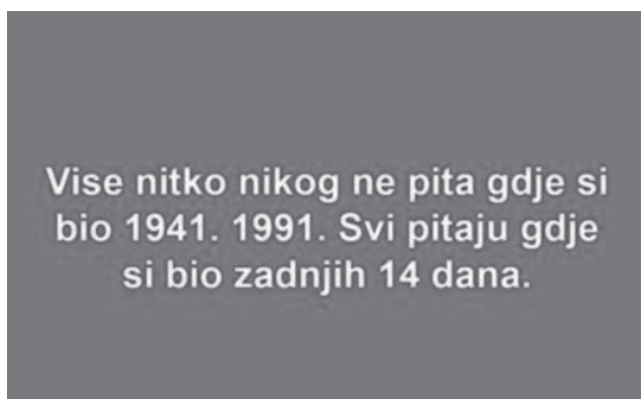
Promjena percepcije

Nova promovirana pravila ponašanja dovela su do pomaka u percepciji na način da su nove okolnosti učinile ono što je inače neprihvatljivo ili neprimjereno, prihvatljivim i pohvalnim; bitno je postalo nebitno u svjetlu nove, 'nevidljive' prijetnje. U svjetlu ovog novog straha humor je bio odgovor koji stavlja u perspektivu umanjenu vrijednost inače zastrašujućeg.

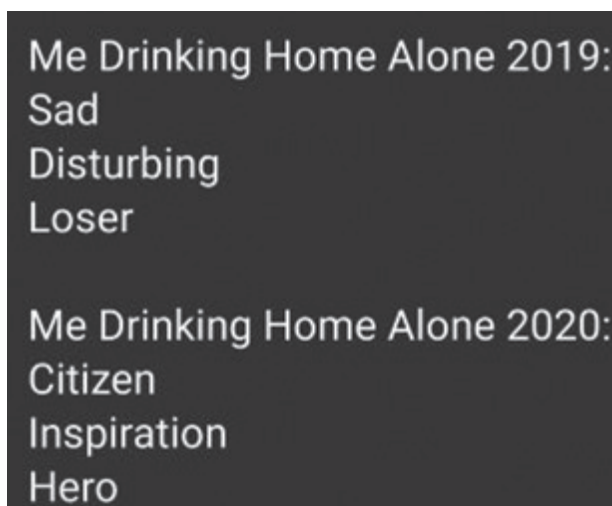
Tako su primjerice pljačkaši u bankama postali manje strašni od eventualno zaraznih ljudi koji nose maske u javnosti, političko pitanje gdje je netko bio za vrijeme rata nije više bilo jednako važno kao pitanje jesi li zarazan i jesi li bio na skijanju unazad 14 dana, pojedinac koji pije sam kući je bio znak usamljene osobe i pijanice, a sad je postao primjer drugima koji možda i dalje izlaze iz kuće i okupljaju se na piću.

Primjer 1 Promjena percepcije A

Primjer 2 Promjena percepcije B

Forme humorističnog sadržaja

Značajna većina humorističnog sadržaja grafički bila je uređena gotovo do razine profesionalnosti, odnosno u slučaju video uradaka primjećivalo se postojanje iznadprosječne produkcijske kvalitete. Upravo ta odlika analiziranog humorističnog sadržaja nam je govorila o tome da je autoru sadržaja bilo stalo do toga da poruka bude a) pogledana/primljena, b) razumljiva, c) prihvaćena i d) proslijeđena.

Što se tiče klasične podjele sadržaja na tekstualni, slikovni i na video uratke, u promatranom korpusu najveći dio sadržaja je bio u formi kombinacije teksta i slike.

Humoristični sadržaj bio je većinom kratak – u najvećem broju primjera sadržavao je jednu sliku ili jednu grafički oblikovanu rečenicu. Video objave prosječno su bile dugačke 30 sekundi, najduža humoristična video objava u promatranom uzorku je bila 1 minutu i 33 sekunde.

Edukativna funkcija humora

Svaka poruka, pa tako i humoristična, odražava neku (jednu ili više) namjera pošiljatelja. Čak i ako namjere nema, to se definira kao namjera.

Srećom, sve humoristične poruke imaju barem jednu namjeru: postizanje efekta humora kod primatelja.

Humoristični sadržaj može vršiti funkciju podizanja svijesti o nekom problemu. Prema Schmidtu (1994) humoristični sadržaj bit će češće i lakše zapamćen, što humor čini validnim alatom učinkovitosti prenošenja poruke.

Edukativnu funkciju vršile su poruke sa zajedničkim nazivnikom 'Važno je pridržavati se preventivnih mjera'.

Varijacije izričaja prilikom prenošenja edukativnih poruka poprimaju sljedeće forme i konotacije:

- nemoj biti 'glup i nesposoban' odnosno 'biti manje sposoban slijediti ove jednostavne naputke od psa'; jednostavni naputci: ne diraj lice, sjedi i čekaj,
- čak se i neodgovorni 'partijaneri' ponašaju odgovorno i nose maske i dezinficiraju ruke na grupnoj zabavi;
- 'ostanite doma', odnosno ne izlazite iz kuće. Ova poruka pronađena je u više varijacija, od poziva na 'ostajanje doma' do prijekora ljudima koji ne 'ostaju doma' i do konotacija da su svi koji 'ostaju doma' heroji (poput npr. Supermana)
- održavanje distance uz možda već poznatu sintagmu 'zajedno ali odvojeni',
- izbjegavanje masovnih okupljanja uz kritiku ljudima koji ne poštuju ovaj naputak zbog panične kupovine;
- navođenje simptoma korona virusa;
- podatak da psi, odnosno kućni ljubimci, nisu zarazni
- potrebno je mjeriti tjelesnu temperaturu
- upozorenje na trenutne događaje koji su dovedeni do apsurdna obzirom na situaciju ('pomiče se sat, moći ćemo ostati doma sat vremena duže')
- svijest o tome spadate li u rizičnu skupinu zbog starosti
- kako napraviti masku, što je bio veliki problem zbog nestašice maski, u primjeru je kako napraviti masku od muških bokserica
- edukacija u nekim primjerima se odnosi na opće znanje koje bi ljudi trebali imati, na primjer, često korišteno dezinfekcijsko sredstvo alkohol je zapaljivo, pa pazite kad dezinficirate da malo pričekate sa kresanjem upaljača
- sugestije kako podnijeti biti stalno u kući bez izlazaka, uključno s porukom psihijataru gdje je granica ludila (dakle edukacija se sastoji od toga da sami procijenimo trebamo li se javiti na psihijatrijsko liječenje ili ne)

- nemojte putovati dok imate povišenu tjelesnu temperaturu
- podizanje svijesti o neprekidnom sjedenju za računalom (jer je život postao 'online'), pa se pojavljuje humoristična poruka za razgibavanje vrata
- nemojte se rukovati; ima načina za pozdravljanje i bez fizičkog kontakta
- važnost slušanja preporuka autoriteta

Humor u doba COVID-19 pandemije

Jelena Hadžić
Marina Baralić

"Deco perite ruke da ne dobijete KORONAVIRUS. Od njega nećete umreti, ali na infektivnoj klinici nema WIFI a to nećete preživeti".
Propaganda u Češkoj za decu da peru ruke 😊

Primjer 4 Edukativna funkcija A

The cats are on day 3,721 of their stay at home quarantine. They have some lessons for us amateurs. Lessons like: Nap early, nap often. Seek out sunbeams. Eat on a regular schedule. Keep yourself clean. And most importantly, it's ok to run up and down the apartment screaming when it all gets to be too much. Just take a nap afterwards.

Primjer 5 Edukativna funkcija B

"Don't touch your face."Ok.
"Wash your hands frequently." Ok.
"Stop kissing your dog."
If I die I die.

Primjer 6 Edukativna funkcija C

**Sad su svi konačno
naučili da peru ruke**

**Predlažem da
sljedeće sedmice
učimo da palimo
žmigavac pri
skretanju**

Primjer 7 Edukativna
funkcija D

Molba češkog psihijatrijskog
društva -

"Dok u izolaciji pričate sa
svojim ljubimcima, cvjećem ili
nameštajem je normalno. Zbog
toga ne morate da nas zovete.
Stručnu pomoć potražite kada
počnu da vam odgovaraju"

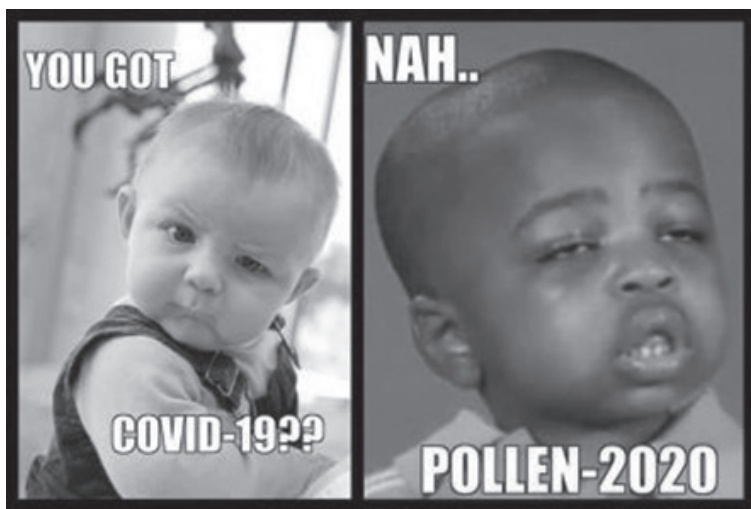
Hvala, vaši psihijatri.

Primjer 8 Edukativna
funkcija E

Nepredvidivi problemi proizašli iz situacije pandemije

Briga, sućut i suosjećanje za bolesne ljude je nešto što nam je ne samo prirodno, nego i dodatno društveno i odgojno poticano. Ako je netko u nevolji, a bolest je nevolja, pomozí mu ako možeš. U krajnjoj liniji, to i jest jedna od paradigmi svih svjetskih religija – pomagati drugima.

Pojava pandemije rezultirala je povećanjem razine sućuti i brige za svoje bližnje (na što upućuju rezultati intervjua). No na osobnoj razini, tu brigu i želju za pomaganjem nadjačao je strah od zaraze od poznatih ili nepoznatih ljudi (bilo koga u neposrednoj blizini). Taj panični strah od mogućnosti da ću BAŠ JA biti zarezan virusom COVID-19 rezultirao je paničnim udaljavanjem na bilo kakav simptom bolesti poput kihanja, kašljanja, ispuhivanja nosa u maramicu itd. Sve bolesti, od kojih je COVID-19 samo jedna, postale su percipirane kao nešto od čega se treba odmaknuti, udaljiti i čega se bojimo.

Primjer 9 Nepredvidivog problema

Korona ili covid eksplicitno – oblak ključnih riječi

Od prikupljenih humorističnih objava svim sudionici-ma događaja bilo je prilično očigledno da se tiču pandemije COVID-19 i posljedica koje ona ima na različite aspekte života. Pojedincima koji nisu prošli kroz ovu situaciju ta veza nije bila očigledna jer humoristični sadržaj uglavnom u sebi nije imao

Prikaz 1 Oblak ključnih riječi/tagova

Te riječi zorno prikazuju koji vokabular se učestalo koristio za izražavanje humora.

Također su se pojavljivali pojmovi poput: 'smrtnost', 'zaraženost', 'apokalipsa', 'katastrofa'.

'Ostajem doma', 'izlazak iz kuće', 'izolacija', 'karantena', 'okupljanja', 'propusnica', 'distanca' i 'eksponecijalni graf' su pojmovi izrazito vezani za vokabular odgovornih osoba, a koji su svoje

mjesto pronašli i u humoru. Tu bismo mogli navesti i pojam 'kavez', koji zorno predstavlja kako su ljudi doživjeli boravak u zatvorenom prostoru.

'Ostanak u kući' poprima više jezičnih varijanti, poput sintagmi 'ostajem kući', 'ostajem doma'.

Kao jedan od rezultata ostajanja kući, pojavljivali su se i pojmovi 'frizer' odnosno 'frizura' te 'debljina' i 'prekomjerno jedenje'.

Dobar dio humorističnih objava govorio je o problemima nabavke, gdje se u većini objava ismijavao problem nedostatka toaletnog papira, kvasca ili praznih polica. Riječ 'nabavka' se često zamjenjivala riječju 'kupovina', ili doslovno nazivima trgovina.

Humor vezan uz školu na daljinu, koja je postala svakodnevnica za sve školarce od sredine ožujka ove godine, uglavnom je bio vezan uz pojmove 'televizor' ili (televizijski) 'program'.

Sintagma 'za tvoje dobro' se pojavljivala na paternalistički, pa čak i patronizirajući način, i to prikazana uglavnom od strane životinja (koje su ipak kućni ljubimci ljudima, a ne obratno). Istu vrstu humora, u kojem su ljudi i životinje zamijenili mjesta, predstavljale su i sve one humoristične objave u kojima se životnije čude ljudima što nose brnjice.

'2020' je često bio jedini pojam po kojem se razaznavalo da je humor vezan uz COVID-19 i posljedice koje on ima na pojedince.

Ipak, ostalo je mnogo objava koje i dalje nisu mogle biti objašnjene jednostavnim tagovima ključnih riječi vezanih uz situaciju a koje su nedvojbeno bile vezane uz humor COVID-19.

Naravno, izrada ovakvog oblaka riječi nije bila dovoljna da se pokrije svaka pojedina objava iz uzroka, jer su postojale neke humoristične objave koje nisu imale niti jedan tag, a ipak su se odnosile na korona virus.

Internacionalno ili lokalno?

Sljedeće istraživačko pitanje odnosilo se na teritorijalni doseg humora. Možemo li tvrditi da su humoristične objave bile humoristične samo lokalno ili na globalnoj razini?

U idealnom svijetu bismo gledali državu nastanka pojedinih objava i promatrali širenje kroz različita područja i primjenjivost humora u izvornom ili izmijenjenom obliku po

različitim područjima te još dodatno ispitali reprezentativnu populaciju svake države smatra li svaku pojedinu objavu humorističnom i na koji to način.

Te velike količine podataka nisu bile na raspolaganju, pa je kategoriziran korpus prikupljenih objava u dvije kategorije:

1. Strana ili internacionalna objava
2. Lokalna objava.

Unutar promatranog koprusa značajan dio humorističnih objava odnosio se na lokalni humor koji je uzimao već poznate elemente (situacije na primjer) i oblikovao ih u okvire korona pandemije.

Karakteristika globalnosti ili internacionalnosti poruka ogledala se u sljedećem: jezik poruke je bio strani, uglavnom engleski jezik. Koristili su se internacionalno poznati simboli ili ljudi, ili su se koristili 'memeovi'⁹ kao predlošci ili GIFovi koji su već bili korišteni.

Lokalne humoristične poruke bile su one koje su bile na hrvatskom jeziku ili su koristile simbole, ljude, institucije, predrasude ili floskule karakteristične za Hrvatsku. Ako se već to ne može nazvati kulturnim nasljeđem, onda barem možemo reći kako su specifičnosti lokalnog kulturnog kruga našle svoje mjesto i u humoru vezanom uz COVID-19.

Postojanje internacionalnog humora ukazalo je na povezanost i komunikaciju, možda čak i na slaganje, ako već ne nužno u želji za poboljšanjem, onda barem u humorističnosti s drugim državama. Možda se ne može tvrditi kako su sličnosti humorističnih poruka za različite države svijeta pokazivale isti način doživljaja situacije, jer pitanje percepcije primljene poruke nije se moglo se rješavati samo preko sličnosti sadržaja, ali postojanje humorističnih poruka koje su u različitim državama prihvaćene kao humoristične ukazivale na sličnost.

Svakako je bilo zanimljivo primijetiti kako su se neke objave pojavljivale na stranom i hrvatskom jeziku, u različitim varijacijama ali s istom porukom.

Humor u doba COVID-19 pandemije

—
Jelena Hadžić
Marina Baralić

⁹ 'meme' je slika, video, dio teksta itd. Uglavnom humoristične prirode koji se kopira i brzo dijeli putem Interneta, često s manjim preinakama (opis autora)

Primjer 10. Ista poruka u dva izričaja i jezika A

Ako može Superman, možete i vi! :)

Primjer 11. Ista poruka u dva izričaja i jezika B

Ovakvi oblici komunikacije dovode do zaključka kako su neki sadržaji isti za sva područja zahvaćena istim problemom i kako je humor jednako primjenjiv čak i bez prijevoda.

Target: koga se cilja humorom? I kako?

Unutar promatranog uzorka, većina objava nije bila povezana s nekim osobama, skupinama ili institucijama. Ipak, dio objava je svoju humorističnost temeljio na poznatim osobama ili institucijama.

Razlikovala se se prisutnost (poznatih) osoba ili skupina u sadržaju objave kao sredstva prijenosa poruke od onih objava u kojima su se ismijavale karakteristike nekih osoba ili skupina.

Prva kategorija se odnosila na pojavnost poznatih osoba, institucija ili skupina koje su služile kao sredstvo prijenosa humoristične poruke. Ovakvo korištenje entiteta u humoru nije bilo usmjereno ismijavanju entiteta, već je entitet bio upotrijebljen zbog neke svoje karakteristike koja je naglašavala humorističnost poruke, bez obzira je li ta karakteristika upotrijebljena u svom originalnom značenju. Poznate 'osobe' odnosno entiteti mogli su se grupirati u sljedeće skupine:

- Glazbenike (pjevače i grupe)
- Glumce (uglavnom povezano za neku konkretnu ulogu)
- Političare i institucije (strane i domaće)
- Likove iz fikcionalnih djela (crtići, superjunaci, knjige)

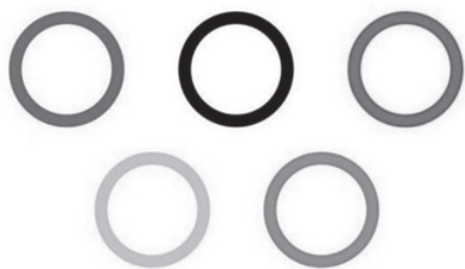
**Humor u doba
COVID-19
pandemije**

—
**Jelena Hadžić
Marina Baralić**

Me after washing my hands for 20
seconds 57 times in one day

Primjer 12 Prisutnost
entiteta u sadržaju A

Primjer 13 Prisutnost entiteta u sadržaju B

OLYMPIC GAMES TOKYO 2020

[SAFETY DISTANCE]

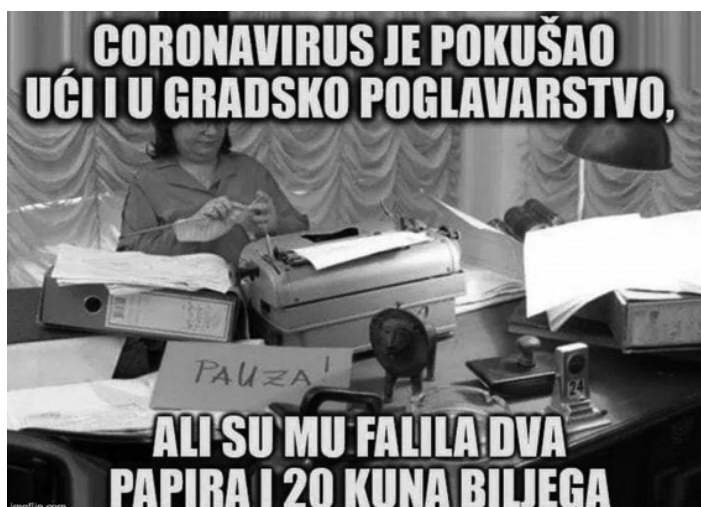
Druga kategorizacija je uključivala promatranje onoga koga (ili što) se ismijava u sklopu humora vezanog za COVID-19. Jer, nisu sve objave koje ismijavaju uključivale poznate osobe niti su sve objave koje uključuju poznate osobe bile takve da su ih ismijavale (za razliku od već promatrane kategorije pojavnosti entiteta u humoru).

Tko se to, dakle, ismijavao u sklopu humora vezanog za COVID-19?

Ismijavali su se:

službene osobe (poštari, učitelji), političari (Boris Johnson, Putin, Trump, Manolić), institucije, organizacije i događaji (Gradsko poglavarstvo grada Zagreba, MUP, Olimpijske igre), religija (gospa u Međugorju, Jehovini svjedoci), skupine (Hercegovci, Dalmatinci, Bračani, Nijemci, antivaxxers, vegani i vegetarijanci).

Gotovo sve humoristične poruke koje su ismijavale neki entitet, temeljile su humor na ismijavanju nekih od prije poznatih stavova, moglo bi se čak reći predrasuda.

Primjer 14 Prisutnost ismijavanja A

Ipak, postojala je posebna kategorija koja je nadrastala uobičajene okvire u kojima su ismijavani entiteti bili predmetima humora. Zajednička karakteristika tih objava bila je NEUKOST, i to primarno po pitanju upotrebi maski i primjeni pravila ponašanja i higijene. Iako su ismijavane javne osobe koje (namjerno ili slučajno) nisu pošovalе pravila higijene i ponašanja, ovakvo ismijavanje se nije temeljilo na nekom entitetu nego je predmet ismijavanja mogao biti i neka nepoznata osoba koja ne poštuje pravila ponašanja.

Također se ismijavalo **PRETJERIVANJE**, uglavnom u kupovanju pretjeranih količina i gomilanju zaliha (većinom toaletnog papira).

Drugi oblik ismijavanja (koji nije bio vezan za poznate osobe) vezao se uz **PRAVILA PONAŠANJA**. Ismijavala su se pravila ponašanja koja su bila dovođena do apsurd, ili su se ismijavali ljudi koji se tih pravila nisu pridržavali.

Primjer 15 Prisutnost
ismijavanja B

Čemu smo se smijali?

Prilikom analize pokušali smo izvući tematsku kategorizaciju objava vodeći se glavnim pitanjem: 'O kojoj je temi ovaj humor?'

Sukladno tome, uspjeli smo ekstrahirati sljedeće sadržajne kategorije:

- Životinje i kućni ljubimci – gdje su se zamjenjivale uloge životinja i čovjeka (čovjek je zarobljen u svojem domu/kavezu) ili su se izjednačavali ljudi sa životinjama, pa je sada čovjek nosio maske (a životinje inače nose brnjice ili okovratnike). Humor vezan uz životinje često je bio usko vezan uz ekološke ideje kako 'priroda uzvraća udarac' čovjeku.

Primjer 16 Prikaz životinja
A

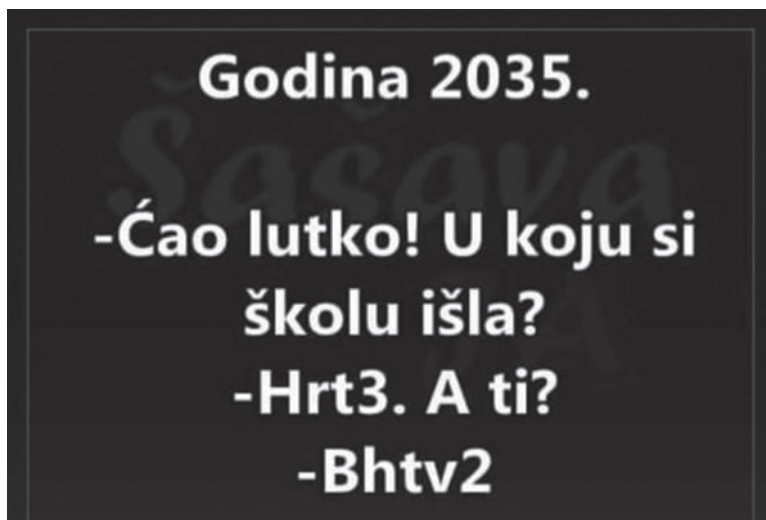

Primjer 17 Prikaz životinja
B

Primjer 18 Prikaz životinja C

- Škola od kuće odnosno škola na daljinu, gdje se prikazivala smiješna strana škole od kuće ili ismijavale možebitne situacije koje proizlaze iz te situacije.

Primjer 19 Prikaz škole na daljinu

- Pjesme i filmovi, gdje riječi ranije objavljenih radova sada dobivaju novu konotaciju.

Primjer 20 Prikaz pjesama i filmova

- Politika, gdje se politički značajne osobe i stranke stavljalo u neki kontekst s virusom COVID-19.

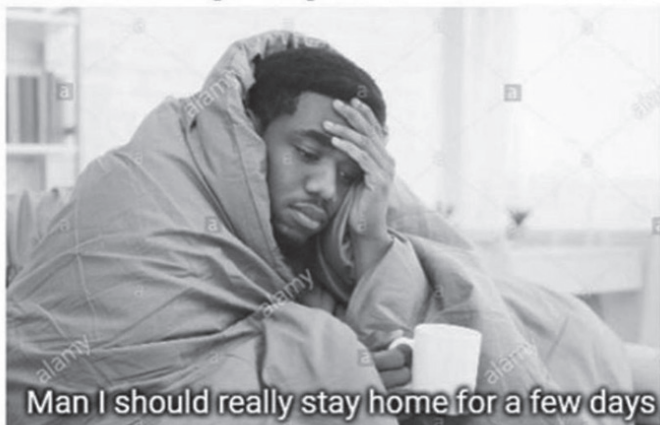

Primjer 21 Prikaz politike

- Putovanja, gdje se na razne načine prikazivalo kako ljudi pozitivni na COVID-19 putuju i time zaraze druge ili se prikazivalo kako neki čeznu za putovanjima a 'ostaju doma'.

Normal people with fever:

Primjer 22 Prikaz putovanja

People with coronavirus:

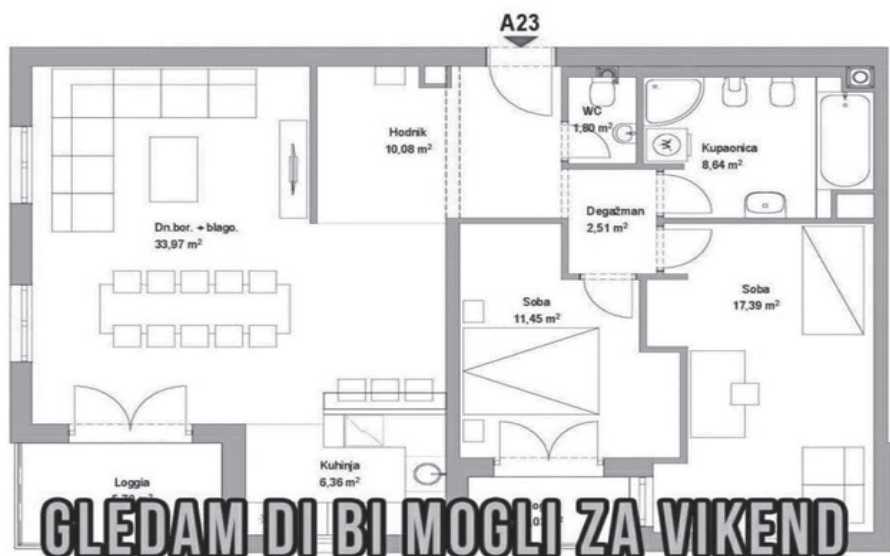
- Mjere i pravila ponašanja koje uključuju pranje ruku, nošenje maski i socijalno distanciranje, gdje se prikazivala humoristična strana novonastale situacije pri pridržavanju mjera kao i posljedice pridržavanja mjera.

Primjer 23 Prikaz mjera

- Boravak u kući (izoliranje). Kategorija boravka kod kuće uglavnom je sadržavala objave koje pokazuju čime su se ljudi bavili sada kada je preporuka da ne izlaze iz svojih domova.

Primjer 24 Prikaz boravka u kući

- Zalihe i nabavka, gdje su se prikazivale objave koje su govorile o zalihama koje su neki napravili i posljedično o problemu nabave pojedinih artikala u trgovinama.

BITKA KOD KONZUMA (2020. god poslje Krista)

Primjer 25 Prikaz nabavke

Crni humor

Humor varira od nježnog, blagog, pozitivnog ili 'veselog' humora do izrazito crnog, negativnog i derogativnog humora. Pojavnost crnog humora u sklopu 'humora katastrofe' (humora koji cirkulira neposredno po pojavi nekog katastrofalnog događaja) nije novost, no, prema Bischetti, Canal i Bambini (2021), 'iako korona humor poprima različite razine uvredljivosti i crnog humora, sveukupno je korona-humor prilično blag i nije usmjeren na crne aspekte pandemije poput smrti i bolesti' u odnosu na druge pandemije poput Španjolske gripe i pojavljivanja AIDS-a, što ovo istraživanje i potvrđuje budući da u uzorku nije primijećeno prevladavanje crnog nauštrb drugih vrsta humora.

Primjer 26 Nježni/benigni humor

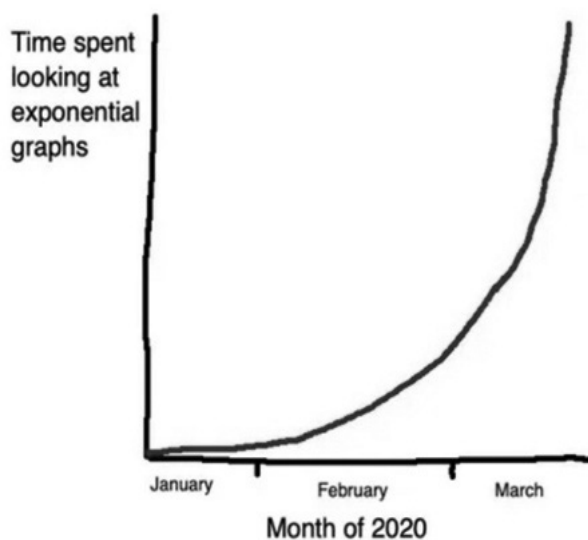
Primjer 27 Crni humor

Emocije

Predmet proučavanja sa aspekta emocija temeljio se na dva pitanja: koliko su intenzivno bile prikazane emocije u humorističnom sadržaju i koje su emocije bile sadržane u porukama.

Emocije koje su se mogle iščitati iz sadržaja poruka bile su: strah, malodušnost i očaj, dosada, ljubav i simpatija, i to uglavnom kroz iskazivanje humanosti te bijes.

Intenzitet prikazanih emocija varirao je ovisno o sadržaju pojedine poruke, gdje većina sadržaja nije imala neku jako izraženu emociju, a neke nisu uopće uključivale emocije.

Primjer 28 Emocije nisu detektirane

Pitanje recepcije emocija dodatno je istraženo putem intervjua.

Za humor je potrebno predznanje

Kako bismo mogli razumjeti humor, potrebno je znanje iz nekih općenitih ili specifičnih područja. Osim znanja o situaciji odnosno potrebnom ponašanju i 'novom normalnom' za razumijevanje humora su se tražila i znanja iz: filmova, glazbe, književnosti, politike, kulture droge, seksualnih pomagala, predrasuda koje kruže u društvu, video igara, odluka Stožera civilne zaštite (odnosno mjera).

May your healing crystals
protect you during this
trying time...

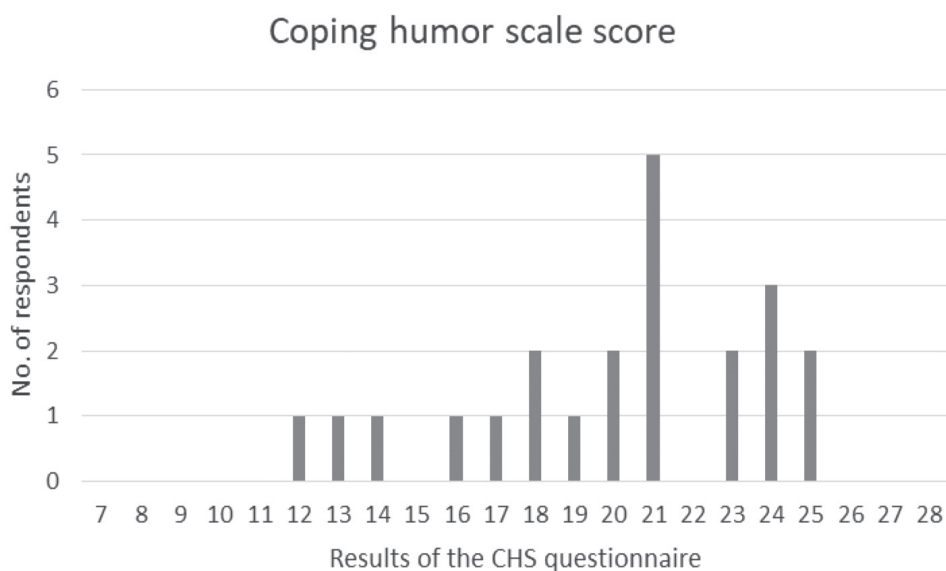

Primjer 30 Sadržaj
humora za koji je
potrebno predznanje za
razumijevanje

b) Intervju

Humor kao mehanizam nošenja sa stresom

Prosječni rezultat ispitanika na Coping humor scale (CHS skala) iznosio je 20. Vrijednosti na skali su se mogle kretati od 7 do 28, a najniži rezultat među ispitanicima je bio 12 dok je najviši bio 25. Rezultati 6 ispitanika odstupali su od prosječne standardne vrijednosti za više od jedne standardne devijacije, 4 ispitanika imala su rezultat značajno niži, a dva ispitanika značajno viši od prosjeka.

Grafikon 1 Prikaz rezultata ispitanika na CHS upitniku,

No jesu li zaista svi ispitanici opisivali svoj doživljaj u ožujku 2020. kao stresnu situaciju?

Svi ispitanici su izjavili da su tijekom ožujka 2020. osjećali negativne emocije. Samo dva ispitanika su izjavila da im je razina negativnih osjećaja u 3/2020 bila jednaka kao i ranije dok je ostalih 20 izjavilo da su razine njihovih negativnih emocija bile umjereno ili značajno više nego ranije. Osobe koje nisu pripisivale negativne emocije COVIDU-19 i posljedicama virusa, pripisivale su ih bolesti koju su tada proživljavale ili bolesti svojih bližnjih (koje nisu bile uzrokovane ovim virusom).

Kontrole radi, pitalo se i za postojanje pozitivnih emocija u danom periodu. Ovo je raspon izrečenih pozitivnih emocija i događaja u ožujku 2020:

- uzbuđenje jer se događa nešto novo i drugačije
- više vremena za obitelj
- zbližavanje/povezivanje s obitelji
- sloboda krojenja vlastitog rasporeda (zbog rada od kuće)
- timski duh kolega na poslu

- zahvalnost (jer se ipak nije ništa strašno dogodilo meni ili bližnjima)
- inicijalno pozitivno jer imaš manje kontakata s ljudima koji te živciraju, ali smanji se i kontakt sa ljudima koji te ne živciraju pa je to kratkotrajno dobro

17 od 22 ispitanika su primijetili značajno povećanje humorističnog sadržaja, dok su svi ispitanici izjavljivali da je najmanje pola ili sav humorističan sadržaj bio povezan sa COVID-19 i situacijama proizašlim iz COVID-19 krize.

Od svih 22 ispitanika, samo je jedan ispitanik učinak humorističnog sadržaja u ožujku 2020. opisao kao negativan. Izjavila je: 'Osjećala bih krivnju da sam se smijala, a da se mom nekom nešto dogodilo', a emocije koje je humoristični sadržaj u ono vrijeme budio opisane su kao 'Budilo je kod mene ljutnju: kako se možete šaliti tako nečemu?'. Posebno treba naglasiti kako je ovaj ispitanik imao nizak rezultat CHS upitnika, te kako je ova osoba već u trećem mjesecu 2020. godine poznavala ljude koji su oboljeli i ljude koji su umrli od COVID-19. Svoj osobni doživljaj tadašnje situacije ovaj je ispitanik opisivalo kao izrazito veći osjećaj straha, zbunjenosti, financijske i zdravstvene neizvjesnosti i nesigurnosti. Ovaj ispitanik je priznao da je u sljedećim mjesecima (ljetnim mjesecima) mogao prihvatiti humoristični sadržaj na temu COVID-19 i smijati mu se, ali u početku pandemije 'nije pomagalo. Nije mi bilo smiješno, i nisam shvatila kao šalu, nego zaista: što ćemo sve doživjeti ove godine.'

Većina pak ispitanika smatrala je da je humor imao pozitivan učinak na njih same odnosno na njihovo emocionalno stanje.

Vrijednosti rezultata CHS upitnika korelirane su sa učinkom koji je humor imao na emocionalno stanje ispitanika. Učinak humora je grupiran u tri grupe: pozitivan, negativan i neutralan. Korelacija se računala pomoću Spearmanovog koeficijenta korelacije ranga, i iznosila je 0,506.

Tablica ispisa rezultata korelacije pomoću Spearmanovog koeficijenta korelacije rangova, u alatu SPSS.

Correlations		CHS	humor_score
Spearman's rho	Correlation Coefficient	1,000	,506*
	CHS Sig. (2-tailed)	.	,016
	N	22	22
	Correlation Coefficient	,506*	1,000
	humor_score Sig. (2-tailed)	,016	.
	N	22	22

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablica 1 Korelacija po Spearman-u

Ova srednje jaka korelacija dokazala je kako je karakterna osobina sklonosti korištenju humora u stresnim situacijama povezana sa istraženim doživljajem u konkretnoj stresnoj situaciji početka pandemije i lockdowna.

Kako ispitanici opisuju učinak humorističnog sadržaja?

Pozitivan učinak humorističnog sadržaja ispitanici su pripisivali sljedećim mehanizmima, kako su ih sami navodili:

- opuštanje, smirenje
- veselje
- poboljšanje raspoloženja
- smijeh
- odmak od stvarnosti ('daje objektivnost i zrno zdravog razuma')
- vraćanje stvari u balans, samoregulacija
- obrambeni mehanizam ('lakše se je nečemu smijati a ne bojati')
- povezivanje s drugima, zajedništvo
- razbijanje negativnih emocija
- mijenjanje perspektive na situaciju koja nije bila ružičasta niti optimistična. Ljudi nisu izgubili duh, smisao za humor je ostao.

Generalno gledajući, pozitivni učinci humora bi se mogli grupirati na sljedeći način:

1. Ispitanici su doživljavali smijeh kao posljedicu primljenog humorističnog sadržaja, ali su smatrali da je učinak tog smijeha bio vrlo kratkotrajan (minuta, dvije) i nije bilo nekog dugoročnog pomaka na osobnoj razini zbog tog smijeha.
2. Ispitanici su primali i slali humoristični sadržaj te se na taj način povezivali s drugima u grupu ili zajednicu, ili su jačali društvene veze, te su pozitivni pomak opisivali kao posljedicu povezivanja sa drugima pri čemu je humor bio sredstvo povezivanja.
3. Humor pomaže na osobnoj razini na način da je pojedincu lakše nositi se s teškom situacijom.

Negativni učinci humora su također istraženi i zabilježeno je njihovo postojanje kod ispitanika. Jedna, već opisana osoba, smatrala je humor neprihvatljivim te je s time njezin ukupan doživljaj humora u 3/2020 negativan.

Drugi negativni učinci humora opisani su kao:

‘populističke gluposti mi idu na živce, naživciraju me. To nije zdrava vrsta humora nego je zajedljiv i to je humor koji se izruguje/omalovažava/pljucka po drugima i ne donosi neku radost’

‘prvo je smiješno, no ako se zapitaš čemu se smiješ onda ti je loše’

Jednom ispitanik je negativan učinak humora grupirao u skupinu humora vezanog uz teorije zavjere. Uz opis negativnosti: to je ‘humor koji je širio paniku’.

‘ljutnja jer mi nije bilo smiješno’

‘izražavao se očaj putem humora’

‘prvo se smiješ ali te ujedno to podsjeti na realnost’

‘jedan primjer me naživcirao, ali zbog autora kojeg ne volim a ne zbog humora ili poruke’.

Od ukupno 9¹⁰ ispitanika koji su prepoznali postojanje osobnog negativnog utjecaja humorističnih poruka, samo tri osobe su pripisale negativne učinke humorističnih objava kao općenite, a ne vezane uz neku posebnu skupinu humora (populizam, teorije zavjere, osobne preference). Taj općeniti negativni učinak opisivao se kao očaj koji se čitao između redaka humorističnih objava ili podsjećanje na težinu situacije. Sva ta tri ispitanika opisala su svoje stanje kao veću razinu negativnih

¹⁰ Ne računajući jednog ispitanika koji je doživio potpuno negativan učinak humora

emocija, humoristične poruke su opisali kao pozitivan ili neutralan učinak i moglo bi se tvrditi da postojanje negativnih učinaka humora nije umanjilo postojanje pozitivnog učinka, odnosno u slučaju kada je utjecaj humora opisan kao neutralan, negativni učinci nisu nadjačali pozitivne učinke humora.

**Humor u doba
COVID-19
pandemije**

—
**Jelena Hadžić
Marina Baralić**

Primjećivanje edukativne note humora

Pod sintagmom 'edukativna nota humora' istraživači smatraju one humoristične poruke koje u sebi sadrže poruke oko toga kako se treba ili ne treba ponašati. Kao neki od primjera edukativnog sadržaja, navodimo poruke o: pranju ruku, nošenju maski, distanciranju. Prilikom intervjua nije rađena razlika između eksplicitno i implicitno navedene edukativne poruke sadržaja. Istraživači su primarno željeli doznati jesu li ispitanici primijetili takav sadržaj u humoru. Ukoliko su ispitanici primijetili, pitalo ih se smatraju li da su takve humoristične poruke rezultirale da se zapitaju i promisle o svojim stavovima i ponašanju te jesu li možda promijenili svoje stavove i ponašanja.

11 ispitanika, odnosno pola ispitanika, odgovorilo je da nije primijetilo nikakve elemente u humorističnim porukama koje bi ih potaknule na razmišljanje ili promjenu ponašanja.

Ispitanici koji su primijetili edukativnu notu humorističnog sadržaja slagali su se da je samo manji dio sadržaja bio takav. Prilikom opisivanja jedan ispitanik je rekao da je na temelju humoristične poruke zaključio kako 'Pretjerujete, nemojte toliko wc papira kupovati', drugi je u sličnom tonu izjavio 'većina nas te zalihe i dalje troši u smislu kiselih krastavaca, vode, konzervi...', a treći je rekao da je razmislio 'da li bih možda ja trebala kupovati wc papir ili brašno'. Neki ispitanici su rekli kako je ta edukativna funkcija mogla poslužiti samo nekome 'tko nema pojma što se događa' pa da se sada zapita zašto bih trebao nositi masku ili držati distancu.

Generalno, iako je nedvojbeno postojala edukativna nota u nekim humorističnim sadržajima, poruke nisu bile primarno edukativne i ispitanici su ih u manjem broju primijetili, a u još manjem broju su ih nagnale da promisle o svojim stavovima i postupcima ili promijene svoje ponašanje.

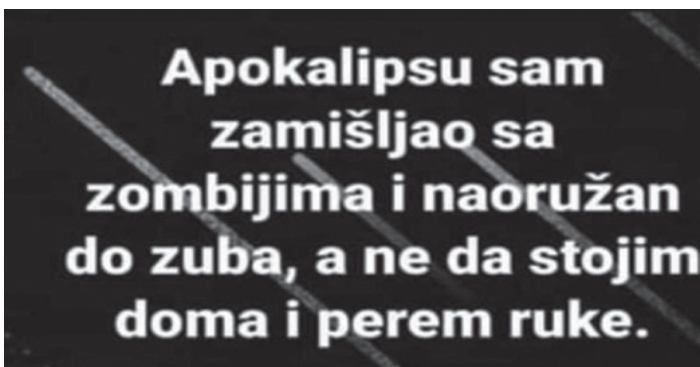
Najbolje prema ispitanicima

Od ispitanika se tražilo da izaberu najbolje humoristične poruke iz ožujka 2020. Radi jednostavnosti, istraživači su prije samog intervjua pripremili 50-ak humorističnih objava iz korpusa analize sadržaja kako bi se ispitanici mogli prisjetiti tadašnjih događaja i humorističnih poruka. Većina ispitanika najbolje humoristične poruke birala je iz korpusa kojeg su im poslali istraživači.

Pitanje najboljih poruka ostavljeno je namjerno nedefinirano jer je u naknadnom pitanju traženo od ispitanika da sami objasne zašto su izabrali te humoristične objave. Većina ispitanika ovo je pitanje shvatila kao pitanje koje objave su im bile najsmješnije. Neki ispitanici ipak su najbolje poruke birali po sljedećim kriterijima: sadržaj koji je vezan uz profesiju ispitanika (dobra grafička obrada ili zanimljiv vizualni izričaj); onaj sadržaj koji je najčešće bio dijeljen odnosno koji je predstavljao predmet daljnjih razgovora; sadržaj koji je najbolje pogodio svakodnevicu ispitanika. Slijedili su sadržaji koje je najviše ispitanika spomenulo kao najbolje.

Primjer 31 Najbolja objava
po izboru ispitanika

Primjer 32 Druga po redu najbolja objava A

Primjer 33 Druga po redu najbolja objava B

Primjer 33 Druga po redu najbolja objava B

Zaključak

U sklopu analize sadržaja humorističnih poruka detektirano je da je došlo do promjene u percepciji na način da su nove okolnosti učinile ono inače neprihvatljivo ili neprimjereno prihvatljivim i pohvalnim. Evidentirano je postojanje edukativnih poruka unutar humorističnih. Evidentirane su ključne riječi kojima se u budućim istraživanjima može pretraživati sadržaj u potrazi za humorom iz perioda COVID-19 pandemije. Detektirano je postojanje lokalnog i internacionalnog humora. Izvedena je kategorizacija humorističnih poruka na temelju teme poruka. Detektirane su varijacije u tonu humora (od nježnog do crnog) te su detektirana predznanja koja su potrebna za razumljivost poruka.

U drugom dijelu istraživanja koje je provedeno, korištena je metoda intervjua kako bi se saznalo kako su ispitanici doživjeli primljene humoristične poruke u ožujku 2020. Većina ispitanika (14 od 22) opisivala je učinak koji su humoristične poruke na njih imale kao pozitivan, a samo je jedan ispitanik opisao negativan učinak koji je na njega imao humorističan sadržaj vezan uz pandemiju. Rezultati Coping Humor Scale upitnika pokazali su veliku korelaciju s učinkom koji je humor imao na ispitanike (Spearmanov koeficijent korelacije 0,5), što je potvrdilo da je pozitivan učinak humora bio povezan s time koliko su ispitanici bili skloni humoru u nošenju sa stresnim situacijama. Također, većina ispitanika detektirala je povećane negativne emocije u odnosu na 'normalno' razdoblje prije nastupanja pandemije te je većina ispitanika ustanovila da im je humor u tom periodu pomogao barem kratkoročno. Mehanizmi kojima su ispitanici pripisivali pomoć koju im je humor pružio u nošenju sa stresnom situacijom bili su: povezivanje s drugima i promjena percepcije na način da je humor davao odmak od situacije i omogućavao umanjivanje težine stresne situacije.

Većina ispitanika je i slala i primala humoristične objave, time se povezujući s drugima za koje su znali da dijele njihova mišljenja o određenoj temi, ujedno održavajući virtualni kontakt. Također, neki od ispitanika su konstatairali kako su se osjećali zadivljenima ingenioznošću i brzinom produkcije humorističnih poruka.

Humor je u ožujku 2020. godine u Hrvatskoj bio vid reakcije na novonastalu situaciju. Ljudi su se služili humorom kako bi uspostavili i održavali kontakte s drugima. Također, pomoću sadržaja humora i prethodnog predznanja potrebnog za razumijevanje poruke, možemo zaključivati o općim temama koje su u tom periodu bile od interesa većini građana, a to su bile: pandemija COVID-19 kao takva, problemi s nabavkom kućnih potrepština, kako ispunjavati mjere socijalnog distanciranja te koristiti masku i dezinfekcijska sredstva, kako smo svedeni na (ne)poslušne životinje, problemi zatvorenih uslužnih objekata te osjećaj opće dosade koju su mnogi osjećali u tom periodu.

Ovim indikativnim istraživanjem, dobili smo uvid u reakciju ljudi na dramatičan događaj i to putem humora. Daljnja istraživanja bi trebala biti populacijski reprezentativna te bi trebala veći naglasak staviti na doživljaje pojedinaca u odnosu na grupu s kojom dijele humoristični sadržaj.

Humor u doba COVID-19 pandemije

—
Jelena Hadžić
Marina Baralić

Literatura

- Berk R.A., (2010.), The Active Ingredients in Humor: Psychophysiological Benefits and Risks for Older Adults, *Educational Gerontology*, 27:3-4, 323-339, <https://doi.org/10.1080/036012701750195021>
- Bizi S, Keinan G., Beit-Hallahmi B., (1988.), Humor and coping with stress: A test under real-life conditions, *Personality and Individual Differences*, Vol. 9 (6), 951-956, [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(88\)90128-6](https://doi.org/10.1016/0191-8869(88)90128-6)
- Biscetti L., Canal P., Bambini V., (2021.), Funny but aversive: a large-scale survey on emotional response to Covid-19 humor in the Italian population during the lockdown, *Lingua*, Volume 249 <https://doi.org/10.31234/osf.io/efk93>
- Chimuanya, L., & Ajiboye, E. (2016). Socio-Semiotics of Humor in Ebola Awareness Discourse on Facebook. In R. Taiwo, A. Odebunmi, & A. Adetunji (Eds.), *Analyzing Language and Humor in Online Communication* (pp. 252–273). Information Science Reference. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-0338-5.ch014>
- Dundes A. (1987.), At Ease, Disease—AIDS Jokes as Sick Humor. *American Behavioral Scientist*, 30(3):72-81 <https://doi.org/10.1177/000276487030003006>

- Gubanov N.N., Gubanov N.I., Rokotyanskaya L., (2018.), Factors of Black Humor Popularity, International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Ecological Studies (CESSSES 2018), Atlantis Press, 379-383, <https://doi.org/10.2991/cessses-18.2018.85>
- Henman, Linlinda D. (2001.), Humor as a coping mechanism: Lessons from POWs. *Humor-international Journal of Humor Research - HUMOR*. 14. 83-94. DOI: <https://doi.org/10.1515/humr.14.1.83>
- Lefcourt H.M., (2001.), *Humor: The psychology of living* Bouyntly, Kluwer Academi/Plenum Publishers, New York
- Kalapoš, S. (2002.), The Culture of Laughter, the Culture of Tears: September 11th Events Echoed on the Internet. *Narodna umjetnost*, 39 (1), 97-113. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/33236>
- Kuipers G. (2002.), Media culture and Internet disaster jokes bin Laden and the attack on the World Trade Center, *European Journal of Cultural studies*, SAGE Publications, London, Vol (5) 450-470 <https://doi.org/10.1177/1364942002005004296>
- Kertcher, C., & Turin, O. (2020). 'Siege Mentality' Reaction to the Pandemic: Israeli Memes During Covid-19. *Postdigital Science and Education*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00175-8>
- Morrow, P.D. (1987.), 'Those Sick Challenger Jokes', *Journal of Popular Culture* 20(4): 175-84 <https://doi.org/10.1111/j.0022-3840.1987.00175>
- O'Toole G. (2013), *Sustainable Web Ecosystem Design*, Springer, New York
- Oring, E. (1987.), Jokes and the Discourse on Disaster. *The Journal of American Folklore*, 100(397), 276-286. doi:10.2307/540324
- Raskin V., Ruch W.,(2008.), *The Primer of Humor Research*, Mouton De Gruyter, Berlin, <https://doi.org/10.1515/9783110198492>
- Semmel, S., (2020.), 'Things are Going to Get a Lot Worse Before They Get Worse': Humor in the Face of Disaster, Politics, and Pain, Honors College. 625. <https://digitalcommons.library.umaine.edu/honors/625>

Schmidt, S. R. (1994.), Effects of humor on sentence memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(4), 953–967. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.20.4.953>

Šošić I., (2004.) *Primijenjena statistika*, Školska knjiga d.o.o., Zagreb

Tkalec, S.,(2008.), *Humor: Teorije humora i Paulsov model*, Hrvatsko komunikološko društvo i Nonacom, Zagreb

Torres, J. M., Collantes, L. M., Astrero, E. T., Millan, A. R., & Gabriel, C. M. (2020), Pandemic Humor: Inventory of the Humor Scripts Produced during the COVID-19 Outbreak. *SSRN Electronic Journal*, 1–21. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3679473>

Yovetich NA, Dale JA, Hudak MA. (1990.) Benefits of Humor in Reduction of Threat-Induced Anxiety. *Psychological Reports*.;66(1):51-58 <https://doi.org/10.2466/pro.1990.66.1.51>

Internetski izvori

Civilna Zaštita; https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Odluka%20-%20mjere%20ograni%C4%8Davanja%20dru%C5%A1tvenih%20okupljanja,%20rada%20trgovina.pdf – pristup 10.09.2020.

Civilna Zaštita; <https://civilna-zastita.gov.hr/vijesti/8> -Pristup 10.09.2020.

Wikipedia; https://en.wikipedia.org/wiki/National_responses_to_the_COVID-19_pandemic pristup 10.09.2020

World health organization; <https://www.who.int/csr/don/05-january-2020-pneumonia-of-unknown-cause-china/en/> - pristup 10.09.2020.

Worldometer; <https://www.worldometers.info/coronavirus/worldwide-graphs/#daily-cases> –pristup 10.09.2020

Jure Vujić —

Mr. JURE VUJIĆ
Institut za geopolitiku i strateška istraživanja,
Zagreb, Hrvatska
geotekst@gmail.com

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

Ključne riječi virusna, strah, društvo, politika, mediji, biopolitika

Sažetak Medijsko izvještavanje u realnom vremenu, popraćeno ekspertnim analizama o širenju zaraze COVID-19 na globalnoj i mikro razini doprinosi eskalaciji društvene atmosfere kolektivne tjeskobe i psihoze. U tom smjeru, pandemije kolektivnih psihoza i straha uvijek prethode uvođenju totalitarnih mjera i stvaraju pretpostavke za bio-političku i medicinsku vladavinu te jačanje izvanrednih mjera nadziranja. Virusna insinuacija, mimetizam reakcija, diseminacije viralnog straha, sastavni su fenomeni difuznog društvenog i medijskog nasilja koje transformira stvarnost panike/straha u fantazmagoričnu i često simulirajuću kolektivnu tjeskobu. Današnji tiskovni, audiovizualni i numerički mediji konsenzualno i vješto koriste poluge marketinga straha. U tom pogledu, novinar je (zajedno s trgovcem oružjem, političarom i proizvođačem antidepressiva) jedna od rijetkih

Simulation of Collective Anxiety and Media Phobo-strategy of Fear Politics

Key words viral, fear, society, politics, media, bio-politics

Abstract Real - time media reporting, accompanied by expert analysis of the spread of the infection on a global and micro level, contributes to the escalation of the social atmosphere of collective anxiety and psychosis. In this direction, pandemics of collective psychosis and fear always precede the introduction of totalitarian measures and create preconditions for bio-political and medical rule, strengthening of extraordinary control measures. Viral insinuation, mimicry of reactions, dissemination of viral fear, are integral phenomena of diffuse social - media violence that transforms the reality of panic - fear into phantasmagoric and often simulating collective anxiety. Today's print, audiovisual

struka koje trguju strahom i panikom. Mediji su postali moćno oružje tradicionalne politike straha koja instrumentalizira kolektivni strah pučanstva kako bi iznudila pasivni pristanak za primjenu izvanrednih mjera koje ograničavaju temeljne pojedinačne građanske slobode.

and numerical media use consensually and skillfully leverage the marketing of fear. In this respect, the journalist (along with the arms dealer, politician and antidepressant manufacturer) is one of the few professions that trades in fear and panic. The media has become a powerful weapon of traditional fear politics that instrumentalizes the collective fear of the population to extort passive consent to the application of extraordinary measures that restrict fundamental individual civil liberties.

Kultura straha i nova fobokracija

I prije pandemije COVID-19 te epidemije SARS-CoV-2 zapadni je čovjek bio tjeskoban i latentno trajno zabrinut, a povijest civilizacija pokazuje da se društvo paralizirano anksioznošću nužno rastvara iznutra i izumire. Nitko danas ne može poreći ključnu ulogu straha u pokretanju i legitimiranju svakodnevnih izvanrednih sanitarnih i političkih mjera koje remete naš dosadašnji mentalni i životni habitus. Kako pojedinačni, tako i je kolektivni strah u sklopu medijske i društvene psihoze znatno pojačan utjecajem globalnih i domaćih medija. Međutim, pored te društvene i emocionalne dimenzije straha važno je podsjetiti koliko je osjećaj straha utjecao i oblikovao kolektivne kulturne i civilizacijske identitete u svijetu. S pravom se može govoriti o kulturnoj antropologiji straha i o raznolikosti kulture straha. U djelu *Strašna djeca novog vijeka* Sloterdijk¹ govori o permanentnoj improvizaciji koju koriste politike straha. Otkad su objavljene vijesti o obimnoj virusnoj infekciji koja je progutala svijet u areni se nalaze 24-satni informativni kanali. Jednoznačne neprestane sveprisutne vijesti o virusu COVID-19 potisnule su u drugi plan sve ostale vijesti na planeti. Medijska izvještavanja u realnom vremenu o širenju zaraze na globalnoj i mikro razini popraćena ekspertnim analizama doprinijele su eskalaciji društvene atmosfere kolektivne tjeskobe i psihoze.

U kontekstu medijske informacijske inflacije neselektiranih i proturječnih informacija treba se, kako to iznosi Dominique Moisi u djelu *Geopolitika emocije*² sjetiti koliko su emocije važne pa čak i kod geopolitičkih čimbenika. Po njemu su strasti i emocije ključna obilježja zemalja i društava pa je tako Strah je emocionalna konstanta Zapada ili zapadnog čovjeka. Povijest je puna razdoblja kolektivnih strahova od prirodnih katastrofa i epidemija. Eksplikacije neobjašnjivog, brutalnosti takvih pojava, u prošlosti su bile prilično neracionalne i magično-religiozne ili su se temeljile na krivnji i stigmatizaciji 'devijantnog' ponašanja određenih skupina i pojedinaca u obliku 'žrtvenih jaraca'. U svojoj raspravi o povijesti religija Mircea Eliade je ukazivao na trajnost religioznog ponašanja i vjerskih strahova te magijskih relikata, navodeći da se i u modernom društvu u različitim oblicima glavne teme vjerskih strahova i ponašanja nisu promijenile.

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

—
Jure Vujić

¹ Peter Sloterdijk, *Après nous le déluge. Les Temps modernes comme expérience antigénéalogique*. Payot, Paris 2016

² Dominique Moisi, *La géopolitique de l'émotion - Comment les cultures de peur, d'humiliation et d'espoir façonnent le monde*, Nouvelle édition revue en Flammarion-Champ actuel, Paris 2008.

Prisjetimo li se lekcije Jeana Delumeaua u djelu *'Strah na Zapadu'*³ možemo povući paralelu između društva tjeskobe iz ranog modernog doba i strahova u suvremenom globalnom društvu koji izazivaju tjeskobu: straha od ekonomske krize i nezaposlenosti, ekološke krize i sloma prirodnih ekosustava, imigracija i zapadnog pada, terorizma, moralne dekadencije i sekularizacije.

3 Jean Delumeau, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1987

Na dnevnoj bazi svjedočimo o tome koliko smo izloženi medijskom izvještavanju o širenju zaraze na globalnoj i mikro-razini, popraćenom ekspertnim analizama koje doprinose eskalaciji društvene atmosfere kolektivne tjeskobe i psihoze. Jednoznačne repetitivne sveprisutne vijesti o virusu COVID-19 potisnule su u drugi plan sve ostale vijesti na planeti. U tom smjeru, pandemije kolektivnih psihoza i straha oduvijek su prethodile uvođenju totalitarnih mjera i stvarale pretpostavke za bio-političku i medicinsku vladavinu, jačanje izvanrednih mjera nadziranja. Medijska diseminacije viralnog straha, mimetizam reakcija, sastavni su fenomeni difuznog društvenog i medijskog nasilja koje transformira stvarnost panike/straha u fantazmagorični scenarij i često u simulirajuću kolektivnu tjeskobu. Današnji tiskovni, audiovizualni i internetski numerički mediji konsenzualno i vješto koriste poluge marketinga straha. U tom pogledu novinarska je jedna od rijetkih struka (zajedno sa trgovinom oružjem, politikom i proizvodnjom antidepresiva) koja trguje strahom i panikom. Mediji su postali moćno oružje tradicionalne politike straha koja instrumentalizira kolektivni strah pučanstva kako bi iznudila pasivni pristanak za primjenu izvanrednih mjera koje ograničavaju temeljne pojedinačne građanske slobode. Vladavina, upravljanje putem straha nije od jučer, stara je koliko i povijest čovječanstva. Naime, paradoksalno je da je strah od korone virusa uspio tamo gdje su propali svi alter-globalistički, anti-sistemske i protukapitalistički pokreti: blokada globaliziranog ekonomskog sustava, zaustavljanje kretanja ljudi i roba, kolaps finansijskih tržišta. Međutim, taj opći kolaps ide u suprotnom smjeru od emancipacijskih i slobodarskih projekata, jer u jeku pandemije kolektivna psihoza i strah prethode uvođenje totalitarnih mjera i stvaraju pretpostavke za bio-političku i medicinsku vladavinu, jačanje izvanrednih mjera nadziranja.

Politike i kulture straha

Još je 2009. Jacques Attali⁴, zagovaratelj ukidanja granica i svjetske vlade, objasnio da nas 'povijest uči da se čovječanstvo značajno razvija samo kad se stvarno boji'. Sociolog Frank Furedi u djelu *Politika straha*⁵ smatra da se ona odnosi na one politike koje se koriste kolektivnim strahom pučanstva kako bi se usvojile mjere koje smanjuju individualne slobode. Utemeljene na Hobbesovoj političkoj tradiciji takve su politike prisutne u autoritativnim i u demokratskim sustavima i režimima. Barry Glassner (*The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*)⁶ smatra da je kultura straha koju propagiraju mediji često u službi političke klase i nastoji privući i usmjeriti pažnju javnosti na 'velike prijetnje', a manje na svakodnevne 'male prijetnje'. Povratak 'velikog straha' u obliku pandemije ujedno je kontrapunkt povratka tragičnog smisla života i povijesti koji se na ljudskoj razini manifestiraju kao 'tragičnost osjećaja života' o čemu govori Miguel de Unamuno⁷, koji održavaju krhkost i prolaznost ljudske prirode, ali i zablude progresizma i vjere u besmrtnost 'naprednog čovječanstva'. U tom smjeru treba se prisjetiti koncepta 'golog života' Giorgija Agambena (*Homo Sacer: suverena moć i goli život*)⁸ koji je analizirao situaciju u nacističkim koncentracijskim logorima, gdje je dehumanizacija došla do krajnosti i gdje je razotkriven 'goli život'. Goli život nije ljudski život, već drugi oblik života koji nadilazi granice samosvijesti, osobnosti, individualnosti, prava. Iz tog razloga je Agamben bio radikalniji od ostalih i usprotivio se bio-političkim mjerama poduzetim protiv koronavirusa koje ograničavaju individualne slobode, jer prema njemu, uvođenje izvanrednog stanja je uvod u trajni totalitarizam. U kontekstu pandemije goli je život žrtva virusa. Oni nisu diferencirani pojedinci, obitelji, građani ili privatni vlasnici. Ovdje nema ni jednog ni mnoštva. Postoji samo infekcija, koja može svako- ga – uključujući i sebe – transformirati u drugog, a samim tim i u neprijatelja golog života. Borbom protiv tog drugog golog života izvanredno stanje stječe novi status. Zbog straha i u ime imperativa sigurnosti, od pojave koronavirusa ljudi su spremni slijediti sve mjere koje propišu oni koji preuzimaju odgovornost za izvanredno stanje. U tom smjeru, izvanredno se stanje može olako pretvoriti, pogotovo ako dugo traje, u

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

—
Jure Vujić

4 Članak https://www.lexpress.fr/actualite/societe/sante/avancer-par-peur_758721.html. U listu L'Express, 6.05.2009.

5 Furedi, Frank, *Politika straha : s onu stranu ljevice i desnice*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2008.

6 Glassner, Barry, *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*.: Basic Books, New York 2009.

7 Miguel de Unamuno, *Le sentiment tragique de la vie*, Gallimard, Paris, 1997.

8 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: suverena moć i goli život* Multimedijalni institut, Zagreb 2006.

oblik fobokracije, vladavine straha. Bog straha u grčkoj mitologiji, *Fobos*, uvijek prati *Aresa*, boga rata. U sadašnjoj situaciji čini se *Fobos* je pred njim, a borba protiv virusa opravdava i restrikcije ljudskih sloboda. Razne fobije postaju glavne poluge politika straha. U tom smjeru, da bi opisala naš suvremeni odnos sa slikom, Marie-José Mondzain, filozofkinja i direktorica istraživanja u CNRS-u, predlaže koncept ikonokracije⁹, načina upravljanja slikama, organizacije vidljivog koja podvrgavanjem pogleda izaziva podčinjenje. Ikonokracija bi bila svakodnevni i neprestano obnavljani kult vidljivosti, ovisnost o vidljivom za oči koje su postale slijepe za nevidljivo. Da bi bila učinkovita i mogla se nametnuti kao način upravljanja, ikonokracija crpi snagu iz dva vrlo različita režima straha: ikonofobije ili straha od slike koja se hrani opasnostima zbog kojih bismo pobjegli, te fonokracije, koja se odnosi na vladavinu putem buke, jer nije isključeno da se osim slikom mediji koriste i zvukom kao sredstvom kontrole.

9 Marie-José Mondzain, *Homo Spectator*: Bayard, Paris 2007

U tom smislu, Frank Furedi u 'Politici straha'¹⁰ prikazuje procese gubitka tradicionalne demokratske kulture koji u javnosti stvaraju osjećaje straha, ravnodušnosti, nedostatka vizija i utopijskih potencijala politike. Politika je internalizirala kulturu straha, jer politika straha je stara koliko i sam fenomen politike, a strahom su vladale generacije autoritarnih vladara primjenom Machiavellijevog savjeta vladarima kako će 'biti sigurniji bude li ih se narod plašio nego bude li ih volio'. Strah se može koristiti u svrhe prisile, terora i za održavanje javnog reda i mira. Time što izaziva zajedničku reakciju zbog neke prijeteće, on također omogućava i postizanje konsenzusa i jedinstva. Danas politika straha ima za cilj postići konsenzus i ujediniti inače razjedinjenu elitu. No, bez obzira na namjere onih koji ga potenciraju, 'glavni učinak straha je ojačati ideju kako nema alternative'.

10 Ibid.

Genealogija politika straha

Već od doba Hobbesa i Machiavellija poznato je da se svaki politički poredak temelji na instrumentalizaciji straha, kao jednoj od konstanti političke povijesti za pridobivanje pasivnog pristanka masa i javnog mnijenja. Stanovnici modernih, razvijenih zemalja, potaknuti gomilom ažuriranih svakodnevnih

podataka i brojki koje se odvijaju u repetitivnom narativu koji čini epidemiju jedinstvenim tragičnim događajem, vratili su se u doba velikih strahova srednjeg vijeka. Odjednom otkrivši zdravstvenu učinkovitost restriktivnog i autoritarnog kineskog modela i drugih neliberalnih režima, zapadne liberalne i nominalno demokratske države podlegle su istinskoj viralnoj informacijskoj epidemiji koja napada masovne afekte i osjeća-je, kako olakšali 'gutanje pilule' mnogih ograničenja temeljnih sloboda: ograničenja slobode kretanja, slobode okupljanja, karantene itd.¹¹

Od početka 20. stoljeća, H. L. Mencken, novinar, književnik i poznati kritičar američke kulture, smatrao je da je 'cilj politike držati stanovništvo zabrinutim i stoga tražiti da ga se stavi na sigurno, prijeteći neprekidnim nizom zamišljenih čudovišta'¹². Znanost i politika straha razvijaju ideju da naše procjene rizika i radnje koje poduzimamo kako bismo se zaštitili od njih nisu racionalne, već emocionalne i izazvane su od strane medija i političara. Nekoliko socioloških studija pokušalo je procijeniti socijalne implikacije politike straha u upravljanju terorizmom u Sjedinjenim Državama. Primjerice, Kate Nash¹³ predstavlja politiku straha i kao protutežu i kao nadopunu onome što naziva 'politikom želje' (ona definira četiri modela: plemensku politiku, politiku želja, politiku straha i politiku sigurnosti). U svojoj knjizi *Propaganda* (1928.) Edward Bernays¹⁴ objašnjava da se kolektivni mentalitet ne vodi mislima već 'impulsom, navikom ili osjećajem'. Leo Strauss, politički filozof, ističe kako je u upravljanju društvom zadatak mudrih održavati red, a za postizanje svog cilja mogu se služiti 'plemenitom laži'¹⁵. Ako se 'mnoštvo zajedničkih dobara' prepusti individualizmu, liberalizmu i relativizmu, može nastati samo kaos. Mit koji su izmislili vladari služit će za kontrolu ljudi. Izmišljanjem ili održavanjem 'vječnog rata' narod se može voditi za svoje dobro. Nadalje, utjecaj neokonzervativaca započeo je 1980-ih, kada su savjetovali predsjednika Ronalda Reagana, i također se temeljio na 'ravnoteži terora', primjenom mita u kojem bi Sjedinjene Države bile predstavnik 'dobra' a sssr 'carstvo zla'. Nakon 11. rujna George W. Bush koristio se retorikom već korištenom tijekom hladnog rata, nazivajući Al-Qaedu utjelovljenjem sila zla. Bushova se komunikacija potom okrenula Iraku, političkom režimu opisanom kao članom Osovine zla. Tada su se pretpostavljale veze između Al-Qaide i Iraka, ali nisu nikad potvrđene. Irak je

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

—
Jure Vujić

¹¹ Članak <https://blog.vecernji.hr/jure-vujic/ baudrillard-i-viralno-doba-korone-11936> blog. vecernji.hr

¹² Gardner, Dan, *Risk The Science and Politics of Fear*, Ebury Publishing, 2009.

¹³ Kate Nash, *Contemporary political sociology*, Wiley 2000.

¹⁴ Edward Bernays, *Propaganda*, Horace Liveright, New York 1928

¹⁵ Leo Strauss, *The City and Man*. Rand McNally, Chicago 1964.

također osumnjičen za proizvodnju oružja za masovno uništavanje što se ispostavilo kao namjerna laž. Noam Chomsky uvjerljivo je pokazao da je precjenjivanje opasnosti koju su predstavljali hladni rat i 'rat protiv terorizma' bilo samo sredstvo za Sjedinjene Države da pokušaju ojačati svoju hegemoniju. Upravljanje fobijskim strastima kompatibilno je razvoju tržišnog poretka 'kapitalizma zavođenja' koji se temelji na eksploatiranju afekata, emocija i želja, te njegovom dominacijom nad čitavim društvenim i privatnim životom. Takvo 'globalno upravljanje' koje odgovara dobu globalne komodifikacije svijeta pretpostavlja i nameće sveobuhvatno zagušivanje i koloniziranje kolektivnog i pojedinačnog imaginarnog svijeta. Stoga, politika straha ni na koji način ne implicira da postoji stvarna opasnost, a kamoli da nasilna smrt vreba na svakom uglu ulice. Dovoljno je vjerovati da prošireno nasilje izražava latentni rat, opću nesigurnost kao plodno tlo za izazivanje fobije koja nema potrebu za postojanjem stvarnog predmeta, a dovoljno je da se pojavi medijsko insceniranje i slika prijetnje, opasnosti, i da uzrokuje iste učinke i isto fobijsko ponašanje kao da su se ta opasnost, opasnost i agresija stvarno dogodile.

Medijska proizvodnja straha u kontekstu teorije kultiviranja

Naravno iako je sprega između politike, korporativne moći i medija danas poznata u obliku 'medijakracije'; smišljeno generiranje 'kolektivnog straha' u obliku medijske strategije ili kampanje teško je dokazivo. Međutim, i kada je to slučaj, kada takva informacija izađe u javnost, začuđujuće je koliko se zapravo relativizira i prolazi u eteru bez velikih poremećaja i revolta. Naime, jedan od takvih dokaza o pretjeranom zastrašivanju građana je i dokument Znanstvenog savjeta za hitne situacija napravljen u suradnji sa Znanstvenom pandemijskom grupom za ponašanje u influenci (SPI-B) u kojem stručnjaci optužuju britansku vladu Borisa Johnsona za strategije manipulacija koje bi mogle dovesti do trajnih posljedica na mentalno

zdravlje stanovnika¹⁶. U članku o analizi koji je objavio Daily Telegraph optužuje se Johnsona i njegove znanstvene savjetnike Chrisa Whittyja i Sir Patricka Vallancea za širenje straha među ljudima. Jedan od primjera je i svakodnevno objavljivanje brojki zaraženih, hospitaliziranih i umrlih, što je, kako navode, izazvalo veliki strah među populacijom, te da je britanska vlada svojim postupcima u cilju suzbijanja zaraze stanovništvo stavila u stanje anksioznosti.

Mediji pružaju tematike straha, održavaju strategije fobije radi većeg utjecaja na javnost. Prema izvješću iz 2016. godine iz tvrtke *Influence Communication* koja je 2016. proglasila godinom straha, gotovo 40% informacija igra na 'ovu emociju, zaraznu i često iracionalnu' 'Strah je postao vrlo važan čimbenik interesa za sve medijske ekosustave', rekao je predsjednik tvrtke *Influence Communication*, Jean-François Dumas. 'Jer strah ne morate objašnjavati, možete to osjetiti i to je univerzalno, multikulturalno'¹⁷. Kao što su demonizacija i etiketiranje sredstva pritiska u politici tako je odabir tematike straha također marketinški isplativ i financijski unosan. Iako demonizacija povijesne korijene ima u propagandi, ona je danas uobičajena. Pitanje konstrukcije stvarnosti ili konstrukcije socijalne zbilje već dugo intrigira istraživače i sociologe. Ako još uvijek postoje brojne sumnje i neizvjesnosti oko toga, čini se prihvaćenim da se izgradnja stvarnosti tiče procesa u kojem pojedinac aktivno sudjeluje. Temeljno pitanje koje se postavlja oko njega je sljedeće: na temelju kojeg znanja pojedinac uspijeva konstruirati ovu stvarnost? Međutim uvijek ostaju nedoumice oko načina na koji pojedinac konstruira 'svoju' stvarnost. W. Lippmann sugerirao je da 'jedini osjećaj koji netko ima o nekom događaju ne dolazi iz iskustva, već mentalnoj slici koju ima o tom događaju'. Međutim takva mentalna mapa događaja nam je često uvjetovana i predočena od samih medija. Odnosno, naša mišljenja nisu odgovor na svijet oko nas, već je to naša percepcija svijeta kakav mi vidimo. To je ono što je nazvao 'slikama u našoj glavi' koje strukturiraju naše postupke i osjećaje.

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

—
Jure Vujić

¹⁶ Članak Večernji list: <https://www.vecernji.hr/vijesti/britanski-strucnjaci-opleli-po-johnsonu-vlada-je-namjerno-izazvala-paniku-uoci-locdowna-evo-kojim-su-se-metodama-sluzili-1481792>

¹⁷ Članak <https://journalmetro.com/actualites/national/1064615/2016-annee-de-la-peur-selon-influence-communication/>.

Viralnost i kultiviranje

Istraživanja koja istražuju dugoročne učinke medija na uvjerenja i percepcije grupirana su pod pojmom 'teorija kultiviranja'. Pojam i hipotezu izvorno je formulirao George Gerbner¹⁸. Prema ovom istraživaču, percepcije i uvjerenja o vanjskom svijetu proizlaze iz medijske izloženosti. Treba napomenuti da je ovo uglavnom televizija koja unatoč munjevitom razvoju i sveprisutnosti interneta i društvenih mreža ostaje glavni audiovizualni masovni medij u suvremenom društvu. Zapravo, Gerbner televiziju u sjevernoameričkoj kulturi i društvu smatra posebno moćnim oružjem. Teorija kultiviranja smatra da će televizija, iako nije u izvoru zajedničke kulture ovu kulturu prigrabiti i širiti, održavati kako bi postala standard. Za Gerbnera¹⁹ slike i poruke koje tvore naše kulturno okruženje danas se prenose putem televizije, a ne putem religije ili obrazovanja²⁰. Kao rezultat toga, televizija oblikuje našu percepciju svijeta i prenosi nam brojne vrijednosti i standarde bez našeg znanja. Gerbner na primjer pokazuje da nasilje na ekranu relativno beznačajno doprinosi stvarnom nasilju dok s druge strane njeuguje osjećaj nesigurnosti i ranjivosti koji dovode do ovisničkog i pokornog ponašanja. Preciznije, Gerbnerova teorija odnosi se na malu djecu i na 'teške gledatelje' koji televiziju konzumiraju nekoliko sati dnevno. Izraz 'teški gledatelji' namijenjen je ljudima koji dnevno gledaju televiziju četiri sata ili više. Uz to postoji i izraz 'laki gledatelji' koji predstavlja potrošače koji na televiziju troše manje od dva sata dnevno. Međutim većina gledatelja izložena je virtualnom nasilju na televiziji u jednakom mjeri, stoga spada pod pojam 'sindroma srednjeg svijeta' ili 'sindroma velikog lošeg svijeta'.

Ovdje bismo mogli primijetiti određenu sličnost s tezom Baudrillarda²¹ kada tvrdi da živimo u svijetu u kojem postoje samo *simulakrumi*. Riječ je o odricanju od izmišljotine o postojanju stvarnosti, da bismo priznali da je to samo ime koje dajemo našim zajedničkim vjerovanjima. *Sada* stvarno ne postoji, jer ono što mi smatramo stvarnim ne postoji. Međutim, za razliku od Gerbnera, ovdje *stvarno* nikada nije bilo više od lažnog oblika. Valja napomenuti da je Baudrillardova teza isključivo filozofska, dok Gerbner, oslanjajući se na empirijska

18 George Gerbner, *Against the Mainstream: The Selected Works of George Gerbner*, Michael Morgan, New York: Peter Lang, 2002.

19 TA. Van Dijk, ed., *Mass Media Discourse: Message System Analysis as a Component of Cultural Indicators*, in *Discourse and Communication*, Walter de Gruyter, New York-Berlin 1985., str.13-25

20 Michael Morgan and Nancy Signorielli. *Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process, Perspectives on Media Effects*, edited by J. Bryant and D. Zillmann. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S2CID 53682668 (2007), str. 17.40

21 Jean Baudrillard, *Simulacres et simulation*, Galilée, Paris, 1981

istraživanja, pokušava pružiti sociološko objašnjenje kulturnog okruženja. U općoj svakodnevnoj informacijskoj kakofoniji vijesti, proturječnih analiza, statistika, brojki glede virusa COVID-19, kako se ne osvrnuti na još uvijek aktualne teze Jeana Baudrillarda²², autora djela *Simulacija i zbilja* ali i filozofa viralnosti koji je predvidio da će virusno kruženje digitaliziranih informacija na kraju zamijeniti stvarnost, što i anticipira činjenicu da smo u slučaju medijske informacijske hipertrofije glede korona virusa i te kako uronjeni u takvu viralnu stvarnost. U vremenu smo post-istine kada je istina zastarjela kategorija i kada sveprisutni globalni mediji lišeni obveza potrage za istinom te medijska viralnost u informacijskom tretmanu virusa COVID-19, odražavaju stanje 'hiperrealnosti'. Nije ovdje riječ o lažnim informacijama ('lažnim vijestima') već o neselektiranim, nehijerarhiziranim informacijama koje često utječu na donošenje političkih sanitarnih mjera i koji odgovaraju na emocije povezane s digitalnim i informacijskim, a ne sa stvarnim svijetom. Viralnost je, kaže nam Baudrillard, 'patologija zatvorenih krugova, integriranih krugova, promiskuiteta i lančane reakcije.' Istina je da je COVID-19 eminentno globalni virus koji ujedno i razotkriva imunološku deficijenciju same tehnomorfne globalizacije i globaliziranog društva rizika. Svaka pandemija ima dvije dimenzije: *pan* koji obuhvaća cijelu životnu površinu zemlje i *demos*, narod, ljude. Jean Baudrillard govori o 'virusnom gostoprimstvu' koje su ljudi na globalnoj razini nesvjesno pružili nastajanju i širenju virusa. Globalizirano potrošačko društvo, kult neograničenog tehnološkog napretka, iscrpljivanje prirodnih resursa, globalno zagađenje kao i genetske manipulacije, čine armature našeg 'virusnog gostoprimstva' u kojem se danas nastanjuje i mutira korona virus. Dakle, fenomen zaraznog straha sada strukturira i obilježava naše načine postojanja i razmišljanja, naše kulturne i društvene načine življenja.

Simulacija kolektivne tjeskobe i medijske fobo-strategije politike straha

—
Jure Vujčić

22 Članak <https://blog.vecernji.hr/jure-vujic/ baudrillard-i-viralno-doba-korone-11936> - blog.vecernji.hr

Literatura

- Agamben, Giorgio, *Homo Sacer: suverena moć i goli život*
Multimedijalni institut, Zagreb 2006.
- Baudrillard, Jean, *Simulacres et simulation*, Galilée, Paris 1981.
- Bernays, Edward, *Propaganda*, Horace Liveright, New York 1928
- Delumeau, Jean, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad, Greh i strah: stvaranje osećanja krivice na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1987.
- Furedi, Frank, *Politika straha: s onu stranu ljevice i desnice*,
Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2008.
- Gardner, Dan, *Risk The Science and Politics of Fear*, Gerbner, George, *Against the Mainstream: The Selected Works of George Gerbner*, Michael Morgan, Peter Lang, New York 2002.
- Glassner, Barry, *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things.*: Basic Books, New York 2009.
- Moïsi, Dominique, *La géopolitique de l'émotion -Comment les cultures de peur, d'humiliation et d'espoir façonnent le monde*,
Nouvelle édition revue en Flammarion, Champ actuel, Paris 2008.
- Mondzain, Marie-Jose, *Homo Spectator*. Bayard, Paris 2007
- Nash, Kate, *Contemporary political sociology*, Wiley 2000.
- Sloterdijk, Peter, *Après nous le déluge. Les Temps modernes comme expérience antigénéalogique*. Payot, Paris 2016.
- Strauss, Leo, *The City and Man*. Rand McNally, Chicago 1964.
- De Unamuno, Miguel, *Le sentiment tragique de la vie*, Gallimard, Paris, 1997.

Članci:

- Attali, Jacques, *Avancer par peur*, L'Express, 06/05/2009. https://www.lexpress.fr/actualite/societe/sante/avancer-par-peur_758721.html. u listu L'Express, 6.05.2009.
- (...) Britanski stručnjaci opleli po Johnsonu: Posijan je strah uoči lockdowna, služio se opasnim metodama, Večernji list, 4. travnja 2021, Večernji list, izbor, <https://www.vecernji.hr/vijesti/britanski-strucnjaci-opleli-po-johnsonu-vlada-je-namjerno-izazvala-paniku-uoci-lockdowna-evo-kojim-su-se-metodama-sluzili-1481792>

- Cipriani, Jean-Philippe, 2016, *annee de la peur selon influence communication* La Presse canadienne, objavljeno na portalu Metro, 14 décembre 2016, <https://journalmetro.com/actualites/national/1064615/2016-annee-de-la-peur-selon-influence-communication/>
- Van Dijk, T, *Mass Media Discourse: Message System Analysis as a Component of Cultural Indicators*, in *Discourse and Communication*, 1985., New York: Walter de Gruyter Berlin, str.. 13–25.
- Morgan, Michael I Signorielli, Nancy, *Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process*, str. 17–40 in *Perspectives on Media Effects*, edited by J. Bryant and D. Zillmann. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S2CID 53682668 (2007), str 17-40
- Vujić, Jure, *Baudrillard i viralno doba korone*, Globalni semafor, Večernji list, 10. 09. 2020. <https://blog.vecernji.hr/jure-vujic/ baudrillard-i-viralno-doba-korone-11936> - blog.vecernji.hr
- Vujić, Jure, *Kultura straha i fobokracija*, Vijenac broj 682, travanj 2020. Izvor: <https://www.matica.hr/vijenac/682/kultura-straha-i-nova-fobokracija-30274/>

**Simulacija
kolektivne
tjeskobe i
medijske
fobo–strategije
politike straha
—
Jure Vujić**

Vesna Ivezić —

mr. sc. VESNA IVEZIĆ
Centar za filozofiju medija Zagreb,
Udruga za promicanje ljudskih prava, slobode i
kvalitetnog života IDIA
Zagreb, Hrvatska
vesna.ivezic9@gmail.com

Strah od smrti i težnja ka besmrtnosti – vječne paradigme čovjekovog suočavanja sa smrću

Ključne riječi smrt, poricanje smrti, strah od smrti, kultura mladosti, samorazvoj, pandemija

Sažetak Čovjeka kroz povijest prati smrt, koja usprkos činjenici da smo smrtni, nije dostupna ljudskom iskustvu, što je oduvijek izazivalo različite spekulacije o njenoj prirodi, te potrebu za objašnjenjem onoga što slijedi iza. Strah od smrti je strah od nepoznatog, raspadanja, nestajanja. Odnos prema smrti, jednako kao i čovjekovo poimanje svijeta, sukladan je stanju društva, od duboke povezanosti života i smrti u arhaično doba, pa da sve većeg odvajanja, što je u skladu s bazičnom dihotomijom koja karakterizira ljudski um, i sve je veća. Čovjek sve više gubi osjećaj za povijesno vrijeme, kontinuitet, i povezanost

Fear of Death and Striving for Immortality – Eternal Paradygm of Man's Confrontation With Death

Key words death, denial of death, fear of death, culture of being young, self-development, pandemic

Abstract Through history, man is followed by death, that despite of the fact that we are mortal, is not available to human experience, which has always caused various speculations on its nature, and the need for an explanation of what comes after. Fear of death is fear of the unknown, dissolution, disappearance. Relationship to death, as well as man's conception of the world, is

postojanja, te se očajnički drži za život. Vječna težnja ka besmrtnosti, prije u domeni religije, sad je prebačena na vjeru u uspjeh znanosti. Novije doba karakterizira izbjegavanje bolesti i starenja, kult predaka zamijenjen je kultom mladosti, a u okviru čovjekove usmjerenosti na prevladavanje smrti naglašena je potreba samorazvoja, kao jedina šansa izmirenja s činjenicom vlastite smrtnosti. U vrijeme velikih katastrofa, ratova, elementarnih nepogoda, potresa, epidemija, smrt je vidljivija, sveprisutna. Strah od smrti pokazuje se utemeljen u stvarnosti.

consistent with the state of society, from the profound connection between life and death in archaic times, to the increasing separation, which is consistent with the basic dichotomy that characterizes the human mind, and is growing. The individual is more and more losing a sense of historical time, continuity, and connection of existence, and is desperately clinging to life. The eternal striving for immortality, before in the domain of religion, now is transferred of the faith in the success of science. The new age is characterized by avoidance of disease and aging, the cult of ancestors has been replaced by the cult of being young, and as part of man's focus on overcoming death, the need of self-development is highlighted, as the only chance of reconciliation with the fact of man's own mortality.

Trenutak smrti je zastrašujući zbog toga što se ne zna kuda se ide, dakle, zbog neznanja. Put prema nepoznatom cilju je zastrašujući, to je strah od nepoznatog. Isto je kao kad netko želi ići na vrlo mračno mjesto i boji se jer ne zna što u mraku može očekivati. Ali kad jednom upozna mjesto, drugi put će unatoč tami biti manje straha. Dobro je da se čovjek već za života sprijatelji s procesom umiranja, jer onda u trenutku smrti neće biti straha od gubitka života, što je ustvari samo gubitak forme. Preveliko prijanjanje za formu jedan je od uzroka straha. Ako se nikad prije s time ne zbližimo, onda u trenutku smrti više nema takve mogućnosti i odlazak bez ikakvog znanja i bliskosti s procesom u mnogih izaziva šok, agoniju i veliki strah. Smrt nije ništa drugo nego prijelaz u novo postojanje, novo stanje uma. Ništa ne umire, nego je to prirodan proces sličan onom kad nakon duboke zime nastupi proljeće i ponovo dolazi život. To je kao izmjena dana i noći. Tijelo jednom dotraje i ostari, a u svojoj biti mi nismo tijelo koje je kao košuljica koju odbacujemo u trenu smrti i oblačimo novu ulaskom u slijedeći život. U razumijevanju prave prirode života i smrti leži razumijevanje smisla postojanja.

— (Lama Ven. Ayang Rinpoche)¹.

Uvod

Usprkos činjenici da smo smrtni, smrt nije dostupna ljudskom iskustvu, što je tijekom povijesti uvijek izazivalo različite spekulacije o njenoj prirodi te potrebu za objašnjavanjem onoga što slijedi iza. Strah od smrti prvenstveno je strah od nepoznatog, a očituje se kao strah od nestajanja. Ovaj rad bavi se fenomenom čovjekovog susreta sa smrću i potrebom da se raznim vidovima poricanja spoznaje o vlastitoj konačnosti odagna iz svijesti, te da se dostigne besmrtnost. Odnos prema smrti uvijek je, jednako kao i čovjekovo poimanje svijeta koji ga okružuje, bio sukladan stanju društva. U arhaičnim društvima život i smrt bili su duboko povezani, a kasnijim raslojavanjem društva dolazi do sve većeg odvajanja čovjeka od svijeta predaka, čime i fenomen smrti postaje sve udaljenijim od života, suvremeni je čovjek na sve načine pokušava negirati i izbjeći. Smrt je za čovjeka u svim stadijima njegovog razvoja bila tajanstvena i zastrašujuća činjenica, s tim da je čovjek arhaičnog doba u odnosu na današnjeg ipak imao prijateljskiji odnos prema smrti, u tom smislu da je, iako teška srca, prihvaćao činjenicu vlastite

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

Vesna Ivezić

¹ Lama Ven. Ayang Rinpoche, u travnju 2003. na zagrebačkoj Medvednici održao je seminar Phowa meditacije, svojevrsno desetodnevno budističko povlačenje, gdje su se polaznici mogli upoznati s metodom prijelaza iz jednog stanja svijesti u drugo, kao metodom boljeg razumijevanja smrti. Lama Ven. Ayang Rinpoche pripada Trikung Kagyu školi tibetanskog budizma poznatog po tradiciji Phowa prakse, budističkog učenja koje se bavi smrću, i već više od trideset godina putuje svijetom prenoseći meditacijska iskustva./ Vesna Ivezić, Novi list, travanj 2003.

smrtnosti kao neminovnu. Glavni pokretač straha od smrti je oduvijek bio strah od nepoznatog i strah od nestajanja, nestajanja svega što je pojedinac tijekom života pažljivo gradio (znanja, uvjerenja, umišljaja), dakle odbijanje smrti spada u domenu ega, s tim da je arhaični čovjek svoju smrt prepuštao vračevima, šamanima i svećenicima, pojedincima koji su bili 'zaduženi' za komunikaciju s onostranim, svijetom mrtvih, dok je suvremeni čovjek, slijedom procesa racionalizacije imanentnog razvoju ljudskog društva pitanja smrti na razne načine sve više pokušavao uzeti u svoje ruke. Ti pokušaji su sve do današnjeg dana pokazali bezuspješnima.

U novije vrijeme, vrijeme potresa i epidemija čemu svjedočimo odnedavno (2020. i 2021.), strah od smrti se pojačava jer pokazuje se utemeljenim u stvarnosti, smrt je vidljivija, umire se češće nego kad su vremena neopterećena katastrofama. Svjedočimo joj svakodnevno, u čemu veliku ulogu imaju mediji koji prenose poruku, slike, predviđanja i oblikuju sliku svijeta prikazujući ga manje ili više 'opasnim' i smrtonosnim. Strah od smrti postaje moćno sredstvo kontrole, moći i vladanja.

Smrt i kultura - konačna pobjeda prirode

Počet ćemo tezom Louisa Vincenta Thomasa² da je stav prema smrti crta kojom čovjek djelomično izmiče prirodi i postaje životinja prožeta kulturom, te koliko je do sada poznato, jedino je biće na svijetu koje posjeduje svijest o vlastitoj smrtnosti.

Što stoji iza primjedbe o čovjekovom djelomičnom izmicanju iz područja prirodnog, nauštrb ulaska u područje kulture? Priroda i kultura, dva pojma najsloženija i najsveobuhvatnija po širini i raznolikosti kojima zahvaćaju stvarnost naoko su suprotstavljena jer, smatra se da kultura preobražava prirodu, ono što je izloženo procesu ljudskog djelovanja gubi na prirodности. Prema shvaćanju Edgara Morina³ kulturnima se smatraju sve radnje i vrijednosti koje služe čovjeku da ga štite od nasilja prirodnih sila! Pitanje je kako činjenica postojanja svijesti o smrtnosti ima utjecaja na čovjekov odnos spram smrti, koliko ga može zaštititi, i može li joj čovjek zbog toga (makar djelomično) izmaći. Ljudi su od pamtivijeka pokušavali dati odgovor na to pitanje.

² Louis Vincent Thomas, *Antropologija smrti, I i II*, Prosveta, Beograd 1980.

³ Edgar Morin, *Čovjek i smrt*, Scarabeus - naklada, Zagreb 2005., str. 294

Osim stalnog podsjećanja na njenu neupitnost ('sjeti se da si prah i u prah ćeš se vratiti' ili da 'posmrtno zvono svima zvući'), činjenice da se smrt nikako ne može izbjeći, ('memento mori' zvući svima bez razlike) i da je umiranje jedina izvjesnost u cijeloj toj priči, znanja da to znači prestanak životnih funkcija bića, kraj, o samoj prirodi smrti i umiranja nema pouzdanih spoznaja iz jednostavnog razloga što još do sada nitko tko bi pouzdano mogao svjedočiti o tome nije bio mrtav. Iako su u novije vrijeme popularna svjedočanstva iz domene 'tik do smrti', koja uz razne tehnike 'ulaženja u sebe', meditacije ili postupaka uz korištenje psihoaktivnih droga koji kako se smatra simuliraju stanja ulaženja u smrt, neposredne blizine smrti i smrti same, ona ipak nisu – stanje smrti. Činjenica da je život neprekidno izložen tom krajnjem susretu, da sve što živi mora i umrijeti jer takav je zakon postojanja, uvijek iznova u nama budi osjećaj tjeskobe, nesigurnosti i straha zbog stalne prisutnosti nepoznatog, neizvjesnog kraja, nestajanja. Iako se sa smrću susrećemo svakodnevno, mi o njoj ne želimo razmišljati.

U različitim tradicijama odnos prema smrti zavisio je od osnovnih shvaćanja ljudske smrtnosti, ali svim ljudima je zajedničko da čine sve kako bi odagnali pomisao na ono što na kraju svakog životnog puta ima biti.

No smrt je važna stvar, naročito za one koji su u starijoj dobi i time su joj, kako se smatra - bliže. Pitanje smrti čovjeku postavlja važna pitanja o životu i postojanju na koja je dužan odgovoriti⁴ da bi izbjegao stanje beznađa i ništavila koje je najmračnija stavka pri pomisli na ono što na kraju svakog puta ima biti, na nestajanje koje time pokazuje i besmisao ljudskog postojanja, najstrašnija je ideja koja od pamtivijeka prati čovjeka. Jung smatra da bi čovjek trebao izgraditi mit o smrti, jer razum mu ne pokazuje 'ništa osim mračne jame u koju se spušta', te ako vjeruje u taj mit (pri čemu će biti jednako u pravu ili u krivu kao i onaj koji ne vjeruje, ali će biti u boljoj poziciji od njega koji kroči ravno prema ništavilu), tada će uz vjeru u arhetip slijedom staze života mirno koračati u njoj ususret. Zemaljski život je izuzetno važan zbog toga što se u životu može podizati opća razina svjesnosti (svijesti), i to je 'osnovni čovjekov metafizički zadatak' na ovom svijetu⁵ zbog toga što najveći stupanj svjesnosti koji je u životu postignut čini gornju granicu znanja neophodnog za daljnje putovanje u svijet mrtvih. To je ono što ljudsko biće 'prenosi' sa sobom. Život zato

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

4 Carl Gustav Jung, *Sjećanja, snovi, razmišljanja*, Fabula Nova, Zagreb 2004, str. 417

5 C. G. Jung, *Sjećanja, snovi, razmišljanja*, str. 424

treba iskoristiti na najbolji mogući način. 'Imate samo ovaj jedan život, a (tek!) kasnije ćete baštiniti život vječni'⁶, govorio je Isus misleći pri tom da se čovjek za života treba truditi da razvije svoj puni potencijal. Jung uvodi pojam individuacije, što označava proces psihičkog sazrijevanja osobe, samoostvarivanje, postizanje cjelovitosti. Smatra se da čovjek na svijetu živi podijeljen, rascjepkan, odvojen od svoje ljudske biti, te mu je najvažniji zadatak u životu samorazvoj u smislu postizanja cjelovitosti. Jung uostalom smatra da uspješno dovršen proces individuacije⁷ uključuje i razrješenje problema smrti, jer sa razvijenom svijesću o smrti ide i svijest o dragocjenosti svakog trenutka života, potreba za 'netraćenjem' života. 'Horror vacui' koji zjapi u slutnji nestajanja, u 'natura abhorret vacuum'⁸ nalazi svoje razrješenje; 'pustite mrtve neka pokapaju svoje mrtvace, a vi krenite prema životu', novozavjetna je preporuka koja sugerira orijentaciju prema životu. Prema tome, u kojoj se mjeri povežete sa životom, uspijete u ostvarivanju njegove punine, utoliko ćete izbjeći užas zbog nestajanja, praznine.

Pri pomisli na skorbu smrt čovjek uvijek pomišlja na ono što je propustio učiniti, i strah od smrti je u pravilu izraz neuspjeha življenja života. U času odlaska čovjeku dolazi do svijesti sve ono što smatra da ga još čeka, da još nije ostvario.⁹ Za sebe traži određeni rok u kojem bi bio pošteđen da dovrši ono što još nije, i strah od smrti je strah da ćemo nestati a da nismo ostavili svoj trag u sveukupnoj energiji svijeta.

Prema iskazu onih koji su doživjeli iskustvo 'tik do smrti' može se zaključiti da posljednje što ostaje na životu je svijest o vlastitom 'ja'. Često se spominje neobičan osjećaj gledanja svoje vlastite prošlosti koja se odvija 'kao na filmu', i kako Morin¹⁰ ističe, to je pokazatelj postojanja individualnosti koja na pragu smrti obuhvaća samu sebe i pokazuje se u punom sjaju posljednji put, samo jedanput kao posljednja jasna misao. To je posljednja prilika preispitivanja svrhe vlastitog postojanja, i ljudi koji su dio toga iskusili, isticali su kao najstrašniju činjenicu da su uvidjeli da im je veći dio života prošao u ispraznosti, što je onda valjda razlog opće poznatoj činjenici da je u pravilu svatko tko je doživio stanje 'tik do smrti' promijenio svoj dotadašnji način života i shvaćanje njegove vrijednosti. Na tu temu mogla bi se parafrazirati poznata izreka 'pitat će te starost gdje ti je bila mladost' u 'pitat će te smrt gdje ti je bio život!'

6 Mt,19,29

7 Individuacija (lat. Individuum, jedinka) u svom prvobitnom značenju je 'upojedinjavanje', izdvajanje jedinke iz nečeg općeg, promatranje nekoga ili nečega prema njegovoj osobnosti. Pojam nalazimo u psihologiji Karla Gustava Junga, čime se bavi i njegova učenice Jolande Jacobi u knjizi 'Jungov put individuacije'.

8 lat. 'priroda zazire od praznine'

9 Erich Fromm, *Čovjek za sebe*, Naprijed, Zagreb 1977.

10 E. Morin, *Čovjek i smrt*, str. 52

Čovjek se za vrijeme svog cjelokupnog postojanja bori da ovlada prirodom i smrt je za njega neosvojivo područje, možda i jedino čija ga neizbježnost uvijek podsjeća na vlastiti poraz. Smrt je potvrda čovjekovog konačnog poraza u borbi s prirodom, priroda odnosi konačnu pobjedu nad kulturom!¹¹

Jezikom kulture koja pridaje pojmu razna značenja, smrt se može tumačiti na razne načine: kao oslobođenje od patnje zbog bolesti ili teškog života, kao prirodni biološki kraj, kao mučeništvo, herojstvo ili žrtvovanje u neku svrhu, kao simbol kraja, beskorisnosti i ništavila. No što god mi govorili i koja god značenja pridavali, na kraju ipak nastupa smrt, dio prirodnog procesa koji, prema riječima suvremene britanske filozofkinje koja se bavila pitanjima kulture, prirode i ljudskog postojanja Kate Soper¹², označava materijalnu sliku procesa neovisnog o ljudskoj djelatnosti ma koliko se mi trudili da ju izbjegnemo.

Umrijeti dobro i neprimjetno, brza, laka i trenutačna smrt ili lagano kopnjenje u starosti, raspadanje u bolesti, ili pak izopačeni načini umiranja kakvih je prepuna povijest - što izabrati, kako izbjeći! Čovječanstvo još od pamtivyjeka bezuspješno traga za vječnim životom, ali uz sav napredak medicine, 'naš se maksimalni životni vijek uporno ne miče od oko 120 godina, unatoč svim našim naporima'¹³ Smrt kao prirodna selekcija, 'zbunjujući izum prirode'¹⁴ kojim se majčica zemlja rješava prevelikog tereta, predmetom je mnogih istraživanja od početaka čovječanstva, a 'eliksir života' oduvijek je u svim epohama bio jedan od najtraženijih artikala, što se nije promijenilo niti do danas. Još od Gilgamešovih traganja za vječnim životom, iz početaka zabilježene povijesti, gdje čudotvorna biljka uručkom kralju na kraju klizne kroz prste 'poput mita'¹⁵, neuhvatljivost pouzdanog sredstva za ostvarenje vječnog života ili bar njegovog produljenja problem je koji je na povijesnoj sceni jedan od ključnih predmeta bavljenja čovjekovog, i artikuliran u obliku neobičnih, često bizarnih rješenja: Sveti Gral, mljeveni rog jednoroga, nasjeckani testisi jarca, ekstrakt psećih i zamorčevih testisa,¹⁶ krv djevice, i mnogi drugi maštoviti prijedlozi koji se u novije vrijeme javljaju u obliku legendi o čudotvornim jogurtima s Kavkaza, posebnim režimima prehrane, stila života, pa sve do najnovijih dostignuća medicine u obliku (opet!) različitih eliksira za produljenje života, pa do postupaka za odgađanje smrti u slučajevima teških bolesti. Zanimljivo je razmatranje brazilskog bioetičara i teologa Lea Passinija¹⁷ o pojmu *distanazije*¹⁸,

11 Terry Eagleton, *Teorija i nakon nje*, Algoritam, Zagreb 2002.

12 Kate Soper, *What Is Nature?*, Oxford, 1995:132-3) u T. Eagleton, *Teorija i nakon nje*

13 Nicka Lane, *Uspori života*, Planetopija, Zagreb 2012., str. 227

14 N. Lane, *Uspori života*, str.227

15 Ibid., str. 227

16 'Francuski biolog Charles Brown Sequard, u pariškoj Societe de Bologne, ubrzao si je ekstrakt psećih i zamorčevih testisa, i izvijestio o povećanju snage i mentalnih sposobnosti, demonstrirajući to pred zapanjenom publikom mladenačkim mlazom urina', (Ibid., str. 227)

17 Leo Passini, '*Distanazija ili dokle produžavati život*', u Luka Tomašević, *Do kada produžavati život?*, Služba Božja, 45.br.2, Zagreb 2004., str. 143-146

18 distanazija, grč, 'dys' - ne, i 'thanatos' - smrt; i doslovno bi značila 'ne-smrt' ili protivljenje smrti, a lansirana je od strane američkih bioetičara.

kao metode produžavanja života pod svaku cijenu. Prema autoru, distanzacija je akademski termin koji ima isto značenje koje bismo mogli izraziti kao 'beskorisna medicina' ili 'beskorisna terapija koja nanosi bol'. Dakle, riječ je o liječenju koje ne daje nikakve pozitivne rezultate. Autor navodi da se radi o 'terapeutskoj upornosti'¹⁹ koja prolongira smrt i patnju, produžava proces umiranja. Danas bolesnici sve više postaju zatočenici suvremene medicinske tehnologije i sve manje im se pomaže da umiru s više dostojanstva i manje boli. Stoga autor smatra da bi u bolnicama morala prevladati drukčija moralna svijest i pristup terminalnim bolesnicima.

19 ibid. str., 144

Smrt i religija – Spasenje kao vrhovna paradigma besmrtnosti

Religija je oblik kulture koji se do sada pokazao najmoćnijim u procesu povezivanja transcendentálnih vrijednosti vezanih uz značenje i smisao smrti u uobičajenim ljudskim praksama. *Ars moriendi*, umijeće umiranja, smatralo se vještinom koja se mogla naučiti od za to posebno obučene osobe, mudraca. Odnos prema smrti ljudi su izražavali vjerovanjem o zagrobnom životu, seljenju duša, reinkarnaciji, 'putovanjima' o kojima su postojali razni priručnici (Tibetanska knjiga mrtvih, Egipatska knjiga mrtvih). U najznačajnijim religijskim praksama čovječanstva odnos prema smrti te pogledi na njen smisao različiti su, i ovise o različitosti kultura i njihovih pokušaja da činjenicu smrti integriraju u sveobuhvatno shvaćanje života.

Na Istoku su najsnažniji hinduizam i budizam, gdje se u najstarijim spisima hinduističke tradicije smrti poklanja malo pažnje, te životu okrenut svjetonazor naglašava odlaganje smrti ili ima tek nejasnu predodžbu u nadživljavanju smrti, dok se budizam razlikuje po tome što smatra da je ljudsko postojanje podčinjeno silama smrti i patnje, i ne postoji niti jedan aspekt bića koji bi bio u stanju izbjeći lanac uzroka i posljedica, života i smrti, te nestajanja. Pošto je uzrok svih patnji naša vlastita žudnja, tako je i patnju zbog smrti moguće izbjeći otklanjanjem žudnje za nepromjenjivim (besmrtnošću) i moguće je postići smirenje u nirvani²⁰.

20 Nirvana je središnji koncept budizma. Označava stanje potpunog smirenja gdje je pojedinac oslobođen vječne patnje ciklusa smrti i ponovnog rođenja.

21 Težište je Platonova razmatranja u dokazivanju *eidosa* duše što uključuje životnost i isključuje smrtnost. Postupak se odvija u dva koraka: ponajprije se dokazuje njezina besmrtnost (*athánaton*), a zatim i njezina neprolaznost (*análethron*), pritom imajući u vidu dva načina prolaženja, prvi se odnosi na minuce, drugi na propadanje. *Pre-minuce* je zapravo promjena mjesta, a ovo potonje uključuje Ništa, tj. propadanje, jer za razliku od života, što je ono besmrtno, duša je isto tako i neprolazna, jer nikada ne može ne biti biće što nakon smrti odlazi nekamo drugamo., Platon, *Fedon*, priredio Josip Talanga (redigirani prijevod Kolomana Raca), 57a-118a17, 23.02.2012.,

Na Zapadu su se tri najznačajnija shvaćanja smrti razvila u okviru platonizma, judaizma i kršćanstva. Platonova filozofija je po pitanju shvaćanja smrti imala najviše odjeka u zapadnom svijetu, zbog toga što Platon ističe da zadatak filozofije nije samo da nam otkrije istinu, nego i da oslobodi dušu za njeno vječno postojanje.²¹ Platonov učitelj Sokrat u času svoje smrti u razgovoru s učenicima²² navodi razloge za vjerovanje o besmrtnosti duše, što najviše ovisi o znanju. Sokrat govori o seljenju duša nakon smrti iz tijela u tijelo. Grčki pojam *metempsihoze*²³, selenja duša nakon smrti iz tijela u tijelo, potiče iz orfičke mitologije. Nizom reinkarnacija²⁴, duša se sve više čisti, što je dobar proces. Sokrat u času smrti od učenika traži da prinesu malenu žrtvu (pijetla), jer time želi pokazati kako smrt za njega znači ozdravljenje. Nije na odmet još spomenuti filozofa Epikura i njegov originalan stav prema smrti. Naime, začuđen činjenicom da ljudi toliko pažnje posvećuju 'problemu' smrti, da mogu provesti cijeli život strepeći zbog činjenice da su smrtni, da će kad-tad umrijeti, izjavljuje da je strah od smrti besmislen, jer dok 'ima nas nema smrti, a kad nastupi smrt nema nas'.

*Kad netko premine, njega više ne bude.*²⁵ Judaizam pojam smrti veže uz pojam kazne, ali u tom slučaju smrt dolazi uz obeštećenje u vidu znanja o dobru i zlu, te moći i odgovornosti u donošenju odluka. To vjerovanje se razaznaje već u priči iz Knjige Postanka (2,4- 3,24), gdje Bog kažnjava Adama i Evu izgonom iz rajskog vrta, te na kraju i smrtnošću. Čovječanstvo je baštinik smrti usljed Adamovog grijeha, smrt je svjedok prisutnosti grijeha na zemlji. Napustivši Rajski vrt, Adam i Eva postaju stvarna ljudska bića, pa je tim slijedom, i smrt jedan od mnogih 'darova' koje baštine kao ljudska bića. Sotona ih pridobiva na neposluh Bogu obećanjem besmrtnosti²⁶, ali Adam i Eva gube prvobitnu svetost koju su imali kao stanovnici rajskog vrta i dospijevaju u materijalni svijet, svijet rađanja, rasta i umiranja.

U novozavjetnom dijelu kršćanstva, iz izreka pripisanih Isusu, može se razabrati da je on prvenstveno opredijeljen za život, te da Bog nije 'Bog mrtvih, nego Bog živih'²⁷, središnja točka njegovog učenja je uskrsnuće, simbol još jednog opredjeljenja za život, a ideja vječnog života je vjerovanje u izbavljenje onih koji vjeruju, što na kraju zavisi od Boga.²⁸ Ali na kraju, duh je onaj koji oživljava²⁹ a ne tijelo, jer *ako po tijelu živite, umrijet*

22 *Fedon* je dijalog koji daje pouku o tome što je smrt i kako se umire u odnosu na značenje pojma ideje kao idealnog i besmrtnog bitka, te načina spoznaje ideje uz pomoć dijalektike kao vrhunca misaonog djelovanja kome polazi za rukom povezati jedno i mnoštvo. Ideja povezivanja mnoštvenog, pojedinačnog s Jednim, vječnim, osnova je daljnjih razmatranja o jedinstvenosti, cjelovitosti i povezanosti cjelokupnog postojanja koje uključuje i čovjeka, koju nalazimo kroz čitavu povijest čovječanstva sve do današnjih dana.

23 'selenje duša'

24 Lat. *re in carno*, 'ponovo u tijelo'

25 Ps 39,14; Job,7,8,21;7,10), *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 1208.

26 'Ne vi nećete umrijeti.' (Postanak 3:4)

27 Mk.12.25

28 Enciklopedija živih religija, Nolit, Beograd 1990.

29 Ivan,6,63

ćete³⁰, konačna je preporuka. Novozavjetno kršćanstvo poučava da Krist na sebe preuzima smrtnost čovjekovu, a nada i uskrsnuće i besmrtnost ostvaruje se potpunim predanjem, vjerom. Besmrtnost nije ovozemaljske, nego duhovne prirode. *'Tko drži riječ moju, sigurno neće nikada vidjeti smrti'*, navodno je izjavio Isus.³¹

U arhaičnim društvima ljudsko je u tijesnoj vezi s božanskim, svijet mrtvih je povezan sa svijetom živih. Smrt, pogrebni običaji, mrtvi preci, nedjeljivi su sastavni dio čitave zajednice, i smrt ne znači odvajanje od živih. Groblja su također stacionirana u naseljima, pa u slučaju rata, obrana naselja uključuje i obranu mrtvih predaka. Čovjek je povezan i s prirodom, on živi s ciklusima prirode, i pokorava se prirodnim silama. To su društva gdje se umire u mladoj dobi, umire i puno male tek rođene djece, i doživjeti starost smatra se velikom povlasticom. U arhaičnim društvima zbog mudrosti koju stari ljudi posjeduju i zbog same duljine života koja im omogućava da razna znanja prenesu na mlađi naraštaj, odnos zajednice prema starcima je zbog toga pun poštovanja. Mudrost koju donosi starost cijeni se, jer znači dobro i korist za zajednicu. S evolucijskim razvojem društva dolazi do raslojavanja arhaične zajednice, što se odražava i na svijet bogova čiji ustroj je uvijek sličan ustroju ljudskog društva³², što opet ima utjecaja na odnos čovjeka prema svijetu mrtvih. Ljudsko se sve više udaljava od božanskog. Uz sve veće raslojavanje društva javlja se hijerarhija i među mrtvima, jednako kao i u ljudskim društvima, (*kako na nebu tako i na zemlji*)³³, ili obrnuto) gdje se nekima pripisuje veća moć nego što su ju imali za života, te im se na kraju dodjeljuju božanska svojstva. 'Ljudsko se odvojilo od božanskog i iz toga su nastali bogovi; moć mrtvih postaje moć bogova, a znanje o mrtvima postaje znanje o bogovima, odnosno religija.'³⁴ Shodno tome sve je veće uzdizanje bogova u nedokučive nebeske visine uzrok sve većeg straha od smrti, i čovjek postaje sve ponizniji prema njihovoj veličanstvenosti kojoj se obraća molitvom za vlastitu besmrtnost, a svoje jadno, malo, kratko postojanje gleda sa sve većom tugom i mrzovoljom. Uslijed toga, povezanost čovjeka s mrtvima postaje sve manja, mrtvi se sve više zaboravljaju, što se vidi i po položajima groblja koja se sele na rub naselja. Udaljavanje svijeta mrtvih od svijeta živih uzrokuje sve veći strah i zebnju zbog smrti, jer ona sad znači odvajanje od zajednice, nestajanje iz svijeta živih znači samoću.

30 Korinćanima, II,4

31 Iv, 8,51; Rječnik biblijske teologije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993, str. 1219

32 E. Morin, *Čovjek i smrt*, str. 245

33 Dio teksta kršćanske molitve Oče naš.

34 E. Morin, *Čovjek i smrt*, str. 243

Čovjek želi biti besmrtnan poput bogova, jer svoje vlastito postojanje u odnosu na njih vidi besmislenim, te traži uskrsnuće, vječni život, što izriče vjerom u Spasenje. Pojam Spasenja postao je sadržajem mnogih religija, te je kao izraz nadanja čovjeka u mogućnost izuzeća iz procesa nestajanja, raspadanja, upravo on, u ogorčenoj borbi religije i ateizma, odigrao presudnu ulogu u konačnom opredjeljenju velikog broja pojedinaca u korist religije³⁵. Zastrašivanja vječnom lomačom, strahovlada mučenja, spaljivanja i progona, nisu toliko zaslužni za uspjeh religije kod širokog sloja ljudi, koliko je to strah od smrti. Bertrand Russell smatra strah u kome ljudska civilizacija ima svoje izvorište glavnim izvorom praznovjerja i jednim od glavnih izvora okrutnosti, te uz pomoć 'politike straha' materijalom za zajedništvo. Svladavanje straha je za njega početak mudrosti u potrazi za istinom, kao i nastojanje za vrijednim načinom života.³⁶

U središtu vjerovanja u Spasenje je *inicijacija* (koju religije objašnjavaju 'smrću za novo rođenje') te postupak žrtvovanja (koji je na kraju čin prepuštanja božjoj volji, čin potpunog vjerovanja, o čemu između ostalih svjedoči biblijska priča o Abrahamu), i oni koji vjeruju, spasit će se. Ljudska patnja ima veliku ulogu pri Spasenju, jer i u procesu inicijacije i u procesu žrtvovanja koji su međusobno nedjeljivi (žrtvovanje je u svojoj biti inicijacija kojom se potvrđuje vjera i neupitna odluka stupanja na Božji put, *sklapanje saveza između Boga i čovjeka*), bitno obilježje je upravo bol, nesreća, koje na kraju donose nagradu, izbavljenje iz Doline suza. Poigravanje ljudskom patnjom zaodjenuto u veo mistike ipak je mnogima, naravno 'onima koji vjeruju', ublažilo osjećaj tjeskobe zbog činjenice vlastite smrtnosti, a u društvenom smislu je značilo bespogovorno prihvatanje loših uvjeta života od strane širokih slojeva ljudi koje su sve poslušno podnosili jer su znali da na kraju slijedi nagrada u obliku Spasenja, što sve zajedno ukazuje na to da je težnja čovjeka ka besmrtnosti za njega vrhovna, i najvažniji je sadržaj svih njegovih nadanja.

Religije raspolazu idejom Sudnjeg dana čije se značenje u odnosu sa smrt sastoji u nagovještaju neuništivosti. Naime, ako postoji Sudnji dan, vrijeme kada će svi ljudi pred Bogom odgovarati za sve što su učinili, i dobro i zlo, onda ipak smrt nije konačna jer nešto iza nje slijedi.

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

35 *ibid.*, str.257

36 Russell, Bertrand, An Outline of Intellectual Rubbish, 1950, u Lars Tr. H. Svendsen, *Strah*, TIMpress, Zagreb 2010., str. 142

Morin³⁷ smatra religije spasenja lukavim izumom države kojom ona drži jedinku u pokornosti, ciljajući na najslabiju točku čovjeka – njegovu želju za besmrtnošću, jer čovjek je spreman učiniti sve da bi izbjegao smrti, pa je tako spreman i umrijeti za društvo koje mu je preruseno u Boga obećalo vječni život.

37 Morin, *ibid.*, str. 304

Ukidanje smrti ukinućem ega

Morin³⁸ razlikuje tri perspektive poimanja smrti: osobno spasenje putem Boga, kozmičko spasenje koje se sastoji u stapanju s kozmičkim božanstvom, te skeptički, ateistički stav prema smrti. Prve dvije predlažu svojim sljedbenicima mogućnosti izbjavljenja iz prijetecćeg beznađa ništavila smrti, dok bi opredijeljeni za treću mogućnost, kojih je u posljednje vrijeme zbog širenja vjerovanja u moć znanosti sve više, i koji bi prema stavu religijski orijentiranih spadali u one 'kojima niti Bog ne može pomoći' iz jednostavnog razloga što ne vjeruju u njega.

38 *ibid.*, str. 57

Pozabavit ćemo se s prva dva aspekta:

Ako se odluči na spas uz Božju pomoć, od čovjeka se očekuje je potpuno predavanje Božjoj volji, potpuno vjerovanje u Božju intervenciju koja će ga spasiti na neki način, ovisno o tipu religije kojoj pojedinac pripada, a princip je uvijek isti, princip prema kome čovjek neće biti naprosto rastočen u ništavilu, nego će se naći na nekom za tu priliku prikladnom mjestu od posebnog značaja, u dovoljnoj mjeri dostojnom čovjekove veličine, i u svakom slučaju se radi o nekakvom 'vječnom počivalištu', što znači da su nestajanje i raspadanje izbjegnuti. U drugom slučaju je to prepuštanje kozmičkoj energiji: cijeloga se života uvježbava tzv. 'umijeće prepuštanja', i nakon prestanka zemaljskog života slijedi uranjanje u kozmičku energiju; čovjek postaje dio 'velikog oceana' kako se često naziva *sveukupnost energije svijeta*. Ustvari, radi se o učenju koje naglašava da je čovjek oduvijek bio i jest dio tog velikog oceana, samo za života to mnogi pojedinci ne vide. Upitna je sposobnost viđenja i nakon smrti, što se onda za vrijeme trajanja života neprekidno uvježbava.

U oba slučaja prepreka može biti ljudski ego koji se smatra svijesću odvojenom od božanske, osobnim unutrašnjim sklopom koji čovjeku ne dozvoljava vjerovanje bez ikakve sumnje

ili preispitivanja onoga u što bi trebao vjerovati, a tako ometa i prepuštanje i spajanje s cjelinom. Ego, u sebe samog zatvoren, čovjeka odvaja od svega što ga okružuje i čini ga usamljenim, što mu onda uskraćuje mogućnosti spasa. Ego obuhvaća sve ono što je čovjek za života 'postigao', oko čega se trudio. To su sva njegova znanja, vjerovanja, umišljaji, konstrukcije, svi sadržaji njegovog uma, njegove osobnosti, njegov 'karakter', sve što je čovjek cijeloga života s mukom stvarao, i sad bi se u času smrti toga svega trebao tek tako odreći! To nije lako, jer, 'prije će se deva kroz iglene uši provući, nego bogataš ući u Kraljevstvo nebesko'³⁹ (tu je Isus svakako mislio na veliko bogatstvo koje je čovjek za života sabrao u svom umu, njegov ego, a ne na materijalno bogatstvo, kako se nerijetko pogrešno tumači). Otud *pretjerano prijanjanje za život* o čemu govore istočnjački mudraci.

Dok je u religijama koje propovijedaju vjerovanje da je potrebno svoju sudbinu prepustiti u božje ruke ('...velika je tvoja vjera. Neka ti bude kako želiš!'⁴⁰), kozmičke religije se često služe tehnikama postizanja ekstaze, stanja u kojem je pojedinac u najbližem kontaktu s kozmičkim božanskim. Yogističke meditacije, prizivanje božjih imena ili ples sufija, vježbe kontemplacije, mistični su obredi uz pomoć kojih se bar na kratko postiže stanje uma oslobođenog od misli koje su emanacija ego-programa pojedinca, ('bez-uma', stanje utišanog uma) i koje mu onemogućavaju 'kozmičko suživljavanje, zaborav svoje posebnosti i svoje slučajnosti'.⁴¹

Takvo shvaćanje nije svojstveno samo kulturama Istoka koje su u novije vrijeme na tom planu stekle najveću popularnost, nego je poznato i na Zapadu, gdje je prisutno još od vremena ranih kršćanskih mistika, a našlo je svoje mjesto i u učenjima kasnijih istraživača, primjerice Meister Eckharta⁴², Jacoba Bohemea⁴³ koji je još prije više stotina godina optužio Jastvo za čovjekovu nesreću, G.I.Gurdjieffa, koji je nazvavši čovjeka pokvarenim strojem koji u svakoj situaciji reagira na mehaničan način što ga onemogućava u spoznaji i slobodi, također kruti ljudski ego proglasio krivcem za takvo stanje⁴⁴, te R. W. Emersona⁴⁵, E. Swedenborga⁴⁶, i mnogih drugih.

U korijenu tih učenja naglasak je na važnosti potpunog i kvalitetnog življenja života, što onda i činjenicu smrti proglašava beznačajnom. Jer ako smo svi 'kozmički' ili 'božji', što onda znači što ćemo u ovom kratkotrajnom i raspadljivom,

39 Mt,18:23

40 Mt,15:28,

41 Morin, ibid, str. 308

42 Johannes /Meister/ Eckhart, 13-14-st., njemački dominikanac, teolog, filozof i mistik. Njegova učenja je godine 1329, papa Ivan xxii proglasio heretičkim

43 Jakob Böhme, 16-17. st., njemački filozof i mistik

44 Georgij Ivanovič Gurdjieff, *The World is Real only when 'I am'*, Penguin Books, London 1973.

45 Ralph Waldo Emerson, američki pisac, esejist i filozof, transcendentalist, u eseju 'Oslanjanje na sebe samog' ('Self-Reliance') govori o ljudskoj sklonosti komformizmu, ljudskom umu koji ima takve težnje, i uzrokuje za čovjeka nesreću. Smatra važnim da se svaki pojedinac okrene sebi samom i razvija svoju individualnost.

46 Emanuel Swedenborg, švedski znanstvenik, teolog, filozof i mistik iz 18.stoljeća. Ističe slobodu ljudske volje kao najvažniju mogućnost čovjeka. U smrti se duša kristalizira i stanje u kome je pojedinac najčešće bio za života; raj i pakao su u nama, nisu nam izvana dani.

materijalnom tijelu umrijeti (!), prevladavajuće je mišljenje. Prema tom shvaćanju zadatak svakog pojedinca je što bolje iskoristiti život za osobni razvoj, a to se postiže upravo intenzivnim življenjem. Svijest o neminovnosti smrti je prema tome mogućnost za bolje razumijevanje života, i time šansa za (duhovni) rast čovjeka. Prema svjedočenjima ispitanika Raymonda Jr. Moodyja⁴⁷, američkog psihijatra poznatog po svojim dugogodišnjim bavljenjima fenomenom 'tik do smrti'⁴⁸, a radi se o pojedincima koji su iskusili blizinu smrti te doživjeli gubitak oštih granica između ega i ne-ega čime su nestale uobičajene granice između unutrašnjeg i vanjskog svijeta, smrt nije više tako strašno iskustvo na čije bi se izbjegavanje trebalo koncentrirati cjelokupno ljudsko nastojanje, nego ono što je bitno u životu pojedinca je istraživanje mogućnosti ljudskog duha. Oslobođenje je u ostvarivanju vlastitih potencijala i tu leži tajna Spasenja. Raymond Jr. Moody smatra da je njegov rad zaslužan za promjenu općenitog stava prema smrti.

Armenski mistik i filozof Georgij Ivanovič Gurdjieff⁴⁹ koji se bavio mogućnostima razvoja svijesti čovjeka, smatrao je da većina ljudi prolazi kroz život u stanju sličnom stanju sna, čega nisu svjesni. On ih naziva spavačima zbog toga što njihov prolazak kroz život nalik trajanju u stanju sna a ne bivanju u budnom stanju ostaje nepromijenjen, oni prolaze kroz život potpuno nesvjesni vlastitog postojanja, a takvi odlaze i u susret smrti koja je za njih zbog nepoznavanja života potpuna nepoznanica, i nije čudo što onda izaziva jezu i užas.⁵⁰ Život s nepobitnošću smrti koja je njegov sastavni dio za pojedinca je izazov, poziv na 'buđenje', na koji većina ipak ostaje neosjetljiva propuštajući tako svoju životnu šansu za vlastito osvješćivanje bar u trenutku smrti. Priča o Isusu i oživljenom Lazaru bi se mogla ispričati na drugi način: da nije čudo što je Isus oživio Lazara, nego je čudo u tome što se Lazar odazvao pozivu!⁵¹

Smrt se (takvo mišljenje prevladava u istočnjačkim tradicijama) smatra šansom za učenje, prijelaznim stanjem na putovanju prema svjesnosti, 'vratima' između dva života, i 'postignuće' u smrti uvijek je posljedica života koji je pojedinac vodio, spada u domenu njegove vlastite odgovornosti. Slijedeći život vezan je za umijeće umiranja i izbora ponovnog rođenja. Umjetnost umiranja neodvojiva je od umjetnosti življenja. Prema tibetanskoj tradiciji, oni koji za života izbjegavaju pomisao o smrti 'izbjegavaju praksu'.

47 Raymond Moody Jr., *Život poslije života. istraživanje fenomena tik do smrti*, predgovor, Elisabeth Kübler Ross, pogovor Antun Vitturi, Prosvjeta, Zagreb 1986. str., 215.

48 Raymond Moody, Jr., američki psihijatar, dugi niz godina bavio se fenomenom 'tik do smrti', pojavama doživljaja koje imaju pojedinci koji su u stanjima na rubu života i smrti doživjeli stanja koja su opisivali kao oblik postojanja izvan vlastitog tijela. Pri tome su opisivali susrete sa svojim voljenima koji su umrli prije njih, ili s likovima iz svoje religije. Takvi izvještaji posljednjih decenija učestalo nam pristižu iz svijeta znanosti, ili o njima saznajemo na razne načine putem svjetskih medija. Moody je, nagovještavajući mogućnost 'preživljavanja' nakon smrti, doživio veliku popularnost.

49 O radu sa svojim učiteljem pisao je ruski filozof Petr Damjanovič Ouspensky, u knjizi 'U potrazi za čudesnim', gdje je Gurdjieff glavni lik knjige, i autor ga naziva samo inicijalom, G. Tamo je također izloženo učenje o potrebi razvijanja viših stanja svijesti. Petr Damjanovič Ouspensky, *U potrazi za čudesnim*, str. 179-183, www.radiidiberum.org

50 O nerazumijevanju prirode života i smrti kao osnovnom uzroku straha od smrti govori i Lama Ven. Ayang Rinpoche.

51 Osho Rajneesh, *Mustard Seed*, Rajneesh Foundation International, Oregon 1978.

'Svi oni koji niti misle niti haju
Kad se glasnici smrti pojave
zacijelo osjećaju duge nalete patnje.

....

Ti koji oklijevaš i ne misliš o dolasku smrti
Posvećujući se beskorisnim djelima ovog svijeta
Ti neoprezno propuštaš svoju priliku.⁵²

Oslobođenje od patnje (života) i smrti ne postiže se produženjem života do beskonačnosti, nego dospijanjem u stanje nirvane, potpunim nestankom.

'Zatirući rođenje i smrt,
Sigurni i sretni oni postaju.'⁵³

Učenja mistika ukazuju na negativne posljedice prevelike obuzetosti za 'preživljavanjem', i ono što treba pobijediti nije smrt već obuzetost samim sobom. Maister Eckhart⁵⁴ uvodi pojam 'odmaknutosti', misli na odmaknutost od zaslijepljenosti težnjom za ostankom na životu, i kako ističe jedina stvar koja gori u paklu je djelić čovjeka koji odbija umrijeti. 'Poučavam te prolaznosti', poruka je tibetanskih mudraca.⁵⁵

Odlikom mudrosti života smatra se spoznaja o neminovnosti smrti kao normalnoj pojavi. 'Mudrost odiše mirisom života i smrti', kaže stara latinska poslovice.

Takva shvaćanja, iako su oduvijek bila sadržajem učenja mistika Istoka i Zapada, postala su popularna u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, kad je uslijed nezadovoljstva izazvanog konačnim rješenjima koja su nudile i oficijelne religije i znanost, a u velikoj mjeri pod utjecajem istočnjačkih učenja koje su se kao pomodna u to vrijeme pojavila na Zapadu, došlo do ekspanzije traganja za novim mogućnostima čovjeka.

Smrt i civilizacija - umjetnost poricanja smrti

Slijedom razmatranja o međusobnom odnošenju kulture i prirode moglo bi se govoriti i tome kako se smrt može tumačiti jezikom civilizacije.

Njemački sociolog Norbert Elias⁵⁶ u svom razmatranju o razvoju civilizacije kao procesu specifične promjene ljudskog

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

52 *Tibetanska knjiga mrtvih*, CID- NOVA, Zagreb 2005., str. 51
53 *Tibetanska knjiga mrtvih*, Bardo Tödöl', Oslobođanje slušanjem na posmrtnoj razini' jedinstveno je djelo sakralne književnosti, spada u svete knjige, i to je ritualni posmrtni tekst koji se čita prilikom nečije smrti. Poruka je upućena živima kojima se prenosi ezoterijsko učenje o skrivenoj strani ljudske prirode. Krajnji cilj je postignuće oslobođanja iz kruga rađanja i umiranja, vezano je za karmu (moralni zakon uzroka i posljedica) i neostvarivo za one čija je karma loša. (*Tibetanska knjiga mrtvih*, str. 9-10)

53 *Tibetanska knjiga mrtvih*, str. 52

54 Maister Eckhart, *Knjiga božanske utjehe: Traktati i propovijedi*, Naprijed, Zagreb 1991.

55 Soygal Rinpoche, *Tibetanska knjiga mrtvih*, str. 76

56 Norbert Elias, *Proces civilizacije*, Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2001.

ponašanja, objašnjava razvoj unutrašnje strukture ličnosti kao proces sve veće kontrole afekata koji su povezani s promjenama u društvenoj strukturi, jer sve većom diferencijacijom društva i tome odgovarajućim rastom lanca međusobne ovisnosti članova društva, raste i individualna samokontrola. Vanjska prinuda društva sve više biva internalizirana, te postaje dio čovjekove ličnosti. Iako Elias ne govori o čovjekovom doživljaju smrti, mogla bi se svakako napraviti poveznica u tom smislu da u procesu 'civilizacije' pojedinac koji postaje sve više subjekt sam sebi dovoljan i zatvara se u ljušturu koja ga odvaja od svega što se događa vani⁵⁷. U svijesti čovjeka smrt postaje sve više odvojenom od života, a njeno poricanje sve sofisticiranije. Čovjek je također otupio na sliku smrti, jer je civilizacija koja se jako boji umiranja nudi kao prizor nestvaran i artificijelan, time naoko bezopasan. To je još jedan od načina kojima društvo poriče činjenicu smrti, a razvojem civilizacije razvija se i mogućnost apstrahiranja, te se dešava sve veći jaz između prirodnog, nagonskog u čovjeku⁵⁸ i njegovog ponašanja.

Slijedom tog procesa, u okviru civilizacije razvila se umjetnost tabuiranja u svim segmentima života. (Reći 'popu pop, a bobu bob' nije više tako jednostavno, jer čovjek više nema smisao za jednostavno i točno izražavanje svojih misli i osjećaja. Ono što je neugodno, izbjegava se u iskazu, zaobilazi se) 'Hajde da razgovaramo o nečem drugom,'⁵⁹ samo ne o smrti!⁶⁰

Iako je od pamtivijeka bila vječna pratilja čovjeka i tijekom povijesti središnja tema ljudske kulture, bilo da joj se čovjek prepuštao ili se borio protiv nje, smrt je danas nepoželjna, prešućivana, pomisao o njoj je potiskivana iz naših života. Smrt se uvijek događa nekom drugom, prevladavajuća je fantazma modernog čovjeka. Zapad nudi poricanje smrti⁶¹, a ako se već umire, onda se ne umire 'naprosto', nego se uvijek umire 'od nečega', od bolesti, nesreće. Slika smrti izjednačuje se s mehaničkom slikom kvara na nekom stroju, posljedicom nedosljednosti u rukovanju, kao da će čovjek, ako bude uzimao lijekove, nosio šal i izbjegavao vožnju automobilom, živjeti vječno!⁶²

Poricanje smrti najočitije je u govoru, u strahu od upotrebe riječi koje je izravno imenuju⁶³. Zamagljivanjem značenja izraza koji se odnose na smrt, čovjek prikriva i zamagľjuje svoj strah i tjeskobu pred činjenicom da svakome od nas ona ipak slijedi na kraju životnog puta. Kad se govori o smrti onda se često govori o odlasku, prelasku na drugu stranu, rastanku od ovog

57 Norbert Elias, *Proces civilizacije*, str. 39

58 N. Elias, *ibid.*

59 Lav Nikolajevič Tolstoj, *Pripovetke; Smrt Ivana Iljiča*, Savremena biblioteka, Beograd 1922. str. 28

60 'U žudnjama za svjetovnim dobrima i zbog lažnosti u obiteljskim i društvenim odnosima, o smrti se kao nečemu prirodnim neizbježnom, ne govori. Bog se zaziva samo u nevoljama i u smislu stanovitog odgovora 'daj-dam' moljkanja koje bi trebalo dogoditi smrt. (L.N Tolstoj, *ibid.* str. 29)

61 u L.V Thomas, *Antropologija smrti* II, str. 189

62 Eugene Ionesco, u L.V Thomas, *Antropologija smrti* II, str. 22

63 Edita Hercigonja-Mikšik, *Smrt u jeziku i smrt jezičnog znaka*, Republika, Zagreb 2007.

svijeta, predavanju duše bogu, vječnom počinku, blagom snivanju u Gospodinu, upokojenju, itsl., što navodi na to da ćemo nakon životne borbe u svijetu mrtvih konačno naći svoj mir, odmoriti se. Smrt se često uspoređuje sa snom, što može asociirati na želju da se u smrt uđe lako i neprimjetno kao u san, ili nadu da je smrt slična snu, te da nakon nje slijedi buđenje u nekom drugom svijetu. (Indijanci su na primjer koristili izraz 'vječna lovišta', koji je drugi svijet na koji pokojnici idu kvalificirao kao bolje mjesto za boravak, u skladu s najvažnijim potrebama opstanka u svijetu živih.) U upotrebi su i malo grublji izrazi koji ironizirajući tjelesne znakove koji se odnose na smrt ili asociirajući na mjesto ukopa, unose i dozu humora u tu neminovnu i okrutnu životnu činjenicu, čime se olakšava osjećaj tjeskobe. To su na primjer izrazi: *otići dva metra ispod zemlje, zabiti nos u leđinu, otegnuti papke, zijevnuti, riknuti, odapeti, otegnuti sve četiri, spakirati se u kofer, urisnuti, ispružiti se, otići Bogu na divan*, itd. Razne profesije upotrebljavaju različite izraze koji se odnose na smrt, tako na primjer pogrebnici, da bi bolje plasirali svoje proizvode mrtvački kovčeg nazivaju 'vječnom kolijevkom', dok za groblje koriste izraz 'vječno polje mira', čime se ublažava ustrašnost smrti.⁶⁴ Ideologije po pitanju smrti također imaju specifične izraze, tako se za smrt u ratu koristi izraz: *pasti za domovinu, položiti život na oltar domovine, pasti za bolje sutra*, i tome slično, a svećenici opet, u skladu s odrednicama tipa religije kojoj pripadaju, navode različite aluzije o boljem i vječnom životu na drugom svijetu. Čini se da se spominjati smrt točnim nazivom danas smatra čak i nepristojnim, pa se na primjer kao oblik uglađenog izražavanja umjesto izraza 'umrijeti' koristi riječ 'preminuti'.

Postoje i različiti mitovi o smrti koji se koriste u razne svrhe, tako priča o drugom svijetu gdje ćemo se susresti sa svojim najmilijima, nastala kao izraz tjeskobe izazvane neminovnošću smrti, služi umanjenoj osjećaja opće odbačenosti i samoće koja nas očekuje nakon smrti, dok je na primjer priča o četrdeset prekrasnih hurijskih djevojaka koje u rajskom vrtu čekaju hrabrog bombaša samoubojicu ideološko sredstvo kojim se hoće nekoga navesti na čin žrtvovanja sebe nekom u ratu.

Čovjek je sve više zaokupljen brigom oko poricanja smrti, koje iako sveprisutno ipak nikad nije potpuno.⁶⁵ Uza sve napore, umiranje je sasvim izvjesno, a iluzija odlaganja ili potiskivanja kraja koji ipak slijedi na kraju svakog puta pa ma kako

Strah od smrti i težnja ka besmrtnosti – vječne paradigme čovjekovog suočavanja sa smrću

—
Vesna Ivezić

64 U jednoj američkoj dokumentarnoj televizijskoj emisiji koja je govorila o trgovanju pogrebnom opremom, prodavač je, želeći naglasiti kvalitetu proizvoda naveo da su 'limeni lijesovi u svakom slučaju jeftiniji, ali oni hrastovi su puno zdraviji!'

65 V Thomas, *Antropologija smrti II*, str. 240

on zavojit, te pun vrludanja i izbjegavanja bio, ostaje u domeni imaginarnog.

Društvo u kojem je smrt sveprisutna jer na nju podsjećaju i informacije koje sa svih strana stižu putem medija, postaje sve više neosjetljivo. Danas je smrt poruka, jedna među ostalima koje bombardiraju sa svih strana. U svakodnevnom govoru ima puno izraza koji odnose na smrt. Spominju se *ekocid*, *tericid*, *homicid*, *etnocid*, *genocid*, *herbicid*, itsl, koji su postali dio suvremenog jezika, ali čovjek je izgubio osjećaj za pravo značenje tih izraza.⁶⁶ Thomas⁶⁷ primjećuje da je čovjek osim što je smrtni, zbog svoje sklonosti ratovanju, ubijanju, agresivnom odnosu prema svemu što ga okružuje, ujedno i smrtonosan! Smrt se svakodnevno plasira putem tiska, televizije, interneta ili kao fikcija u obliku umjetničkog djela, ili kao izvještaj o događanjima, ali čini se da je smještena izvan vlastitog života pojedinca, nešto što se njega direktno ne tiče. Ona je predstava koje se dešava tamo negdje na nekom drugom mjestu, i tako informacija o smrti gubi na svojoj snazi, što stvara privid. Čovjek se i dalje panično boji smrti, u najnovije vrijeme možda najviše, samo pomisao o njoj potiskuje na razne načine, pa je banalizacija smrti, trivijalizacija, izraz njegovog straha a ne bezbrižnosti.

Ono što pripada području nestvarnog a podsjeća na smrt izaziva nelagodu, pa se često u filmovima horor žanra kao glavni akteri užasa koriste lutke, jer zbog toga što su napravljene tako da liče najčešće na dijete ili odraslog čovjeka, ali su nepomične, nežive, dojam koji izazivaju je dojam zaustavljenog (često grotesknog) života, podsjećaju na leš, pomno uređen i našminkan za pogreb. Posebno zastrašujuće su lutke koje koriste trbuhozborci, jer one se miču, razgovaraju, a opet su u cijelom svom performansu nežive, te često puta u predstavama ili filmovima igraju ulogu nekog zločestog, stravičnog bića.

Thomas⁶⁸ naziva takav postupak laicizacijom smrti, što je prema njegovom shvaćanju logičan slijed odnosa prema tom fenomenu koji je tekao od desakralizacije, preko desocijalizacije, pa do stanja 'preokrenute' smrti, gdje autor smatra da je u društvu gdje se smrt uzima jako ozbiljno na ontološkom polju, prenaplašena pojava njen tabuizacije te žaljenja, što na kraju na vanjskom planu dovodi do ismijavanja ili ne obraćanja previše pažnje na činjenice koje su u vezi sa smrću. Tako na primjer pogrebni obred sve više seli u 'privatnu' sferu. Pogreb je nešto što se obavlja na brzinu, u krugu obitelji, a umirući najčešće

66 Šimleša spominje naziv sredstva za zaštitu bilja 'Earthcide' (!), i nevjericu, radi li se tu o bolesnoj šali ili je naziv stvaran. 'Što osjeća osoba koja kupi otrov nazvan Earthcide i pospe ga po travi gdje će mu se igrati dijete ili valjati pas koji onda uđe u kuću i legne na sof, dok mu je glavna zanimacija buljenje u televizor' (Šimleša, D., 2010, str. 18)

67 L.V Thomas, *Antropologija smrti* II, str.16

68 L.V Thomas, *Antropologija smrti* II, str., 134

umiru po bolnicama, sami ili uz eventualnu prisutnost bolničkog osoblja. I postupak s lešom, gdje se umrli uređuje i šminka tako da liči na živu osobu te oblači u svečanu odjeću koja je jednaka odjeći što se nosi za života, također je pokušaj poricanja smrti. Umiranje je, jednako kao što su groblja udaljena na rubove naselja, gurnuto na marginu društva, dok je ujedno s druge strane u samom centru pažnje, i to u obliku bavljenja mogućnostima izbjegavanja, preživljavanja.

Kult mladosti kao novi način izbjegavanja smrti.

Poznati teoretičar suvremenog, 'umreženog' društva Manuel Castells ističe tri faze razvoja društva što se očituje u međusobnom odnosu prevlasti prirode i kulture. U prvoj fazi Priroda vlada nad Kulturom, što znači da je sudbina čovjeka u velikoj mjeri u vlasti prirodnih sila. U drugoj fazi dolazi do preokreta pa Kultura vlada nad Prirodom, što znači da je čovjek u velikoj mjeri ovladao svojim životom, i u trećoj fazi Kultura vlada nad Kulturom, što znači da je nastupilo informatičko društvo, i bitni odnosi u društvu se kreću iznad materijalne sfere. U umreženom društvu dešava se razbijanje biološke i društvene ritmičnosti povezane sa životnim ciklusom⁶⁹, te autor predlaže hipotezu da bio-socijalno zamjenjuje socio-biološko, što znači da su odnosi u društvu, prevladavajuće vrijednosti, društveni ustroj, važniji od bioloških činjenica koje probijaju svoje prijašnje granice i životne uloge više nisu biološki određene. Dihotomija mladost/snaga – starost/slabost, više ne igra presudnu ulogu u sudjelovanju u životu i odnosi se stvaraju oko novih društvenih vrijednosti među kojima su najvažniji obrazovanje, briga o karijeri i pristojnim mirovinama nakon radnog vijeka, uvjeti rada i radno vrijeme, kvaliteta života uopće. Ljudski vijek se sve više produžava, tradicionalni biološki ritam se sve više zamjenjuje trenutačnim egzistencijalnim stanjem. Slijedom takvog mišljenja Castells smatra da se starije osobe dijeli prema stupnju onemoćalosti a ne prema dobi, te da razvoj društva ide u tom smjeru.

Lasch⁷⁰ opet smatra da se suvremeno društvo neprijateljski odnosi prema starcima, i to prije svega što je pojam starosti

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

69 Manuel Castells, *Uspori i pad umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb 2000., str. 470

70 Christopher Lasch, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb 1986.

povezan s pojmom smrti. Starenje nagovještava smrt, te je i strah od smrti usko povezan sa strahom od starenja. Jezu pred starošću i smrću koja obilježava današnjicu, iako je rezultat promatranja onoga što se u društvu dešava, Lasch⁷¹ proglašava iracionalnom zato što je rezultat pojave narcističke ličnosti koja prevladava u modernom društvu, te i samo društvo naziva narcističkim. Osnovna obilježja su mu identična obilježjima narcističke ličnosti, a prevladavajuća je sveopća pojava nedostatka unutrašnjeg izvora, kako pojedinca tako i društva, zbog čega se onda javlja potreba za divljenjem od strane drugih kao potvrda sebe samog. Suvremeno društvo ima potrebu da se drugi dive baš onim obilježjima koje polako blijede s vremenom i starenjem (ljepota, šarm, snaga, uspjeh), tako da vlada opća klima nevoljkosti prema prolaznosti mladosti. Raznim postupcima nastoji se produžiti mladost, i kao što je nekada u arhaičnim društvima bio prevladavajući kult predaka, sad je njegovo mjesto zauzeo kult mladosti.

71 C. Lasch, *Narcistička kultura*, str., 239

Strah od starosti je i strah od neuvažavanja, što odmah znači i korak bliže smrti. Mudrost staraca koja je nekad bila važna za zajednicu, sad se samo smatra utjehom starosti, ali nema bitno značenje. Nitko više ne sluša staračke tlapnje! Naime, vrijednost nakupljene životne mudrosti i znanja gubi na važnosti zbog toga što je ovo doba tehnološkog napretka, novih instrumentalnih znanja, tehnoloških promjena, znanje neprekidno zastarijeva, ono više nije isključivo prenosivo, i starija generacija više nema što dati društvu. Novi naraštaji uvijek traže nova znanja i nova rješenja za probleme, i čak je preporuka društva da se uvijek teži promjeni, novom, nevezanju, pokretljivosti u karijeri i traženju novih izazova. Strah od klopke⁷², strah od zamke koju društvo svakodnevno postavlja, težnja slobodi i promjeni, smatra se bitnom kulturnom vrijednošću. Smatra se da je ograničenje slobode ujedno i ograničenje razvoja, što na kraju može značiti stagnaciju i starenje. Na sve strane se pojedinca upozorava da se ne uhvati u proces starenja jer starost je živuća smrt!

72 C. Lasch, *Narcistička kultura*, str., 51

‘Djed više nije čudesno biće koje je smrt zaboravila i kojem se odaje duboko poštovanje.’⁷³ U današnjim porodicama zbog duljeg životnog vijeka postoje već po tri generacije pa biti star nije nešto posebno. Ključne pozicije društva ostaju sve duže u rukama starijih, što je postalo društveni problem od velikog značaja.

73 L.V. Thomas, *Antropologija smrti II*, str., 210

Razvile su se nove profesije koje se bave problemom starosti (gerijatrija, gerontologija, genetski inženjering, plastična kirurgija, kirurgija koja se bavi transplantacijom organa, krionika), a cilj im je produženje života koliko god je to moguće.

‘Opće klima u društvu je terapijska, a ne religiozna!’⁷⁴ Morin⁷⁵ takvo stanje naziva općom ‘obesvećenošću’ svijeta. Vjeru u Boga zamjenjuje vjera u Znanost. Najvažnija briga čovjeka je dobro zdravlje, što odmah znači i dulji život. Smrt se tretira kao bolest, umirući odlaze u bolnice, gdje im se različitim medicinskim postupcima nastoji produžiti život što je moguće više. Na snazi je kult mladosti, kult tijela. Sve se čini da bi tijelo što dulje izgledalo mlado, jer svako prepuštanje razornom djelovanju godina odmah se tumači i kao prepuštanje raljama smrti. Društvo je opsjednuto različitim strahovima: strahom od raka, pušenja, hrane, pića, zraka, baziranima na strahu od smrti. U modi je krilatica da je i živjeti opasno! ‘Survival book’ novi je Novi zavjet modernog čovjeka!

Bolest je nepoželjna, jer također navodi na pomisao o mogućnosti smrti. Da bismo izbjegli nelagodu uobičajeno je ponašanje - zazirati od svakoga tko je dugo i teško bolestan. Cioran⁷⁶ ističe da dok smo zdravi imamo osjećaj da ne postojimo, ne razmišljamo o smrti, i bolesnik koji je izbačen iz tog stanja čezne za ništavilom zdravlja, za neznanjem. ‘Očajan je što zna da je u svakom trenutku suočen sa cijelim univerzumom, bez ikakve mogućnosti da mu bude dijelom, da se u njemu izgubi’. On smatra da smrti gledaju u oči rijetki pojedinci koji ‘nakon što su shvatili nepogodnosti zdravlja’ odbijaju poduzeti bilo što da bi je izbjegli ili savladali.

Novo doba je vrijeme velikog napretka znanosti koja se bavi čovjekom, ali još uvijek i neznanja o produženju života prema željama čovjeka. ‘Nijedno doba nije poznavalo takvu svijest o sebi. Mnogo znamo, a opet smo ništa.’⁷⁷

Suvremena medicina u čije ruke svoje nade u besmrtnost polaže suvremeni čovjek, koji je uza sav strah obuzet mišlju da ipak na neki način može odagnati smrt, sve više se bavi problemom produženja života pod svaku cijenu, tako se uz različita eksperimentiranja s transplantacijama organa sve više razvija proizvodnja ljudskih nadomjestaka, proteza⁷⁸ ‘Protezacija’ društva pretvara ljudsko tijelo u robu, proizvod koji se troši, i tako nada u besmrtnost također postaje jedna od roba na tržištu. Thomas⁷⁹ takav stav objašnjava promjenama u društvenim

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

74 Christopher Lasch,
Narcistička kultura,
Naprijed, Zagreb 1986.,
str. 7

75 E. Morin, *Čovjek i smrt*

76 Emile, Michel, Cioran,
*Volja k nemoći, Pregled
raspadanja*, Demetra,
Zagreb 1995., str. 189

77 E. M. Cioran, *Volja
k nemoći, Pregled
raspadanja*, str. 189

78 Jacques Attali,
Kanibalski poredak,
Globus, Zagreb 1984.,
str. 13

79 Louis Vincent Thomas,
Antropologija smrti II,
Prosveta, Beograd 1980.,
str. 133

strukturama, posebice u porodici, te razvoju kapitalističke civilizacije zasnovane na profitu, gdje se život i smrt u okviru termina 'troškova života' i 'troškova smrti', smatraju dijelovima mehanizma koji radi po sistemu isplativosti i dobiti, i smisao postojanja starosti i smrti je - novac. U proces funkcioniranja 'industrije smrti' koja se bavi ostvarivanjem profita u svemu što je u vezi s umiranjem (u to spada pogrebna oprema, liječenje umirućih, prodaja grobnih mjesta) uključena je i 'industrija podmlađivanja' koja zarađuje na različitim preparatima, vitaminima, serumima, postupcima u cilju održavanja stanja organizma što dalje od stanja koje podsjeća na blizinu smrti.

Čovjek je izumio različita sredstva za borbu protiv smrti, osvojio je svoje pravo na mladost, učenje, rad, zabavu, mirovinu, razna dobra.⁸⁰ Što je život razvojem tehnologije i medicine postao sigurniji, dulji, udobniji, on se sve više grčevito drži za njega i ne želi pomišljati na smrt.⁸¹

Biti bolestan, patiti, starjeti, znači pripremati se za smrt. Bolest i patnja, jednako kao i tugovanje za umrlima smatraju se izrazito nepoželjnim jer podsjećaju na vlastitu smrtnost, a tu pomisao moderan čovjek svakako želi izbjeći.

Čovjek je izumio postupke kojima 'preskače' smrt, na primjer zamrzavanje tijela do nekih boljih vremena kad će uz napredak medicine oživljavanje biti moguće, ili zamrzavanje sperme za neku posthumanu oplodnju, a također ima i slučajeve vjenčanja pri kojemu je jedan od partnera već neko vrijeme mrtav.⁸²

Čovjek je izgubio osjećaj za povijesno vrijeme, povijesni kontinuitet, za prošlost i budućnost, on poznaje samo trenutak sadašnji, i u njemu se želi osjećati što je moguće vitalnijim i mladolikijim, jer u takvoj situaciji stari ljudi su suvišni. Ostarjeti, znači biti isključen iz društva (Morin⁸³ to naziva 'društvenom smrću'), i čovjek se svim silama trudi da to izbjegne. ('Oče, neka me zaobiđe ovaj kalež', zavapio bi Isus modernog doba ali misleći pri tom na starenje i društvenu smrt!) Pošto je izgubio osjećaj za povijesni kontinuitet, pojedinac živi samo za sebe, izbjegavajući čak i potomstvo, jer potomstvo smatra vlastitom konkurencijom koja će ga na kraju istisnuti i društvene scene, a ne kako je to prije bilo uvriježeno, produžetkom vlastitog života. Zbog ubrzanog porasta broja stanovništva mjesta na Planeti je malo, puno manje nego prije, čovjek se prvenstveno očajnički

80 L.V.Thomas, *Antropologija smrti* II, str. 211

81 'Preveliko prijanjanje za materijalni svijet', primijetio bi Lama čije su riječi navedene na početku teksta.

82 Nedavno se u dnevnom tisku pojavio napis o vjenčanju djevojke i njenog mrtvog zaručnika. Desilo se to u Francuskoj, a uz dozvolu predsjednika Sarkozyja, uz napomenu da je u takvom slučaju vjenčanje moguće ako se dokaže da je planirano za pokojnikova života. ('24 sata', 29. 06. 2011.)

83 ibid.

drži vlastitog života koji ne želi izgubiti. To je izraz tjeskobe cjelokupnog društva, smatra Lasch⁸⁴ koje više ne vjeruje i ne vidi da ima budućnosti.

Duhovnost i smrt u ozračju konzumerizma

Robert Torre⁸⁵ govori o trendu New age kulture u kojoj se pojavio veliki broj knjiga o samopomoći (*self-help books*), vremenu gdje cvjeta industrija zdravlja, te se čini da se tu radi o religiji novog doba u kojoj su liječnici zamijenili svećenike. Stalno se populariziraju verzije najboljeg mogućeg života, te cvjeta trgovina različitim tehnikama postizanja više razine samosvijesti, samospoznaje kao vrhunskog samoostvarenja i sigurnog puta k sreći, čemu svaki pojedinac, a uz pomoć moćnog konzumerističkog aparata treba stremiti. Nude se različiti programi u cilju očuvanja zdravlja i vitalnosti, te psihičke stabilnosti. Tehnike 'prosvjetljenja' bazirane na tradiciji istočnih religija (tečajevi yoge i meditacije, tečajevi autentičnosti i svjesnosti, tečajevi čuda, orijentalnih plesova, borilačkih vještina, čak i tečajevi umiranja iznikli na tradiciji Tibeta) svoju afirmaciju u zapadnom društvu duguju upravo općem strahu od starenja i smrti kojim je Zapad zahvaćen. Na smrt i starost se ne smije niti pomišljati i umjesto toga se nude programi pozitivnog mišljenja, što bi ukazivalo na to da se razmišljanje o smrti smatra negativnim. 'Think positive, think pink' - riječi su koje se mogu vidjeti na sve strane, pa i otisnute na odjeći, putnim torbama, školskim bilježnicama. Moć pozitivnog mišljenja izjednačuje se s moći duha, što je onda pravi recept za dugovječnost. U modi su različiti priručnici popularnog naziva 'Survival Book', koji sadrže praktične savjete o tome kako ostati mlad i zdrav, kako preživjeti, što sugerira naslov, a u dubini poruke je izražena nada u besmrtnost.⁸⁶

Konzumeristička teologija nudi Spasenje kroz instant recepte najboljeg mogućeg života. Ideologizirani marketing nudi svoje proizvode, uvjerenja, preporuke za formiranje životnog stava u skladu s ekonomskim poretkom čiji je agent, a pod krinkom duhovnih tradicija i njihovih dostignuća. Trivijalizirani put

Strah od smrti i težnja ka besmrtnosti – vječne paradigme čovjekovog suočavanja sa smrću

Vesna Ivezić

84 C. Lasch, *Narcistička kultura*, str. 50

85 Robert Torre, zagrebački psihijatar i pisac

86 C. Lasch, *Narcistička kultura*

mudraca, crtić o najboljem životu, priručnik je, knjiga uputa o tome kako živjeti i što činiti da bi život bio uspješniji, a smrt daleka i laka. Podsjeća to na srednjovjekovne priručnike za umiranje, namijenjene katoličkim vjernicima kakvi su se negdje u 15. stoljeću pojavili na Zapadu. Vodič na putu ususret smrti, *'vodič za upravljanje završnim, finalnim periodom u nečijem životu'*⁸⁷, koji je u svom naslovu često sadržavao riječi *ars moriendi* (lat. *ars* u smislu umjetnosti kao vještine). *Ars moriendi* vs. *ars vivendi*, jer sudbina svakog pojedinca u činu umiranja determinirana je stanjem duše koja napušta tijelo. Dakle vrlo slično kao i u svim drugim tradicijama i ozbiljnim učenjima koja se bave smrću. *Ars vivendi* fokusirana je na život bez grijeha, jer grijeh je ustvari pogreška koju iz razloga neznanja čini nedovoljno prosvijećen i manjkavo upućen čovjek, a fokus je na procesu čišćenja duše, dakle na pripremu pojedinca na ono što slijedi na kraju. U ti okvirima kršćanstvo kao i sve druge duhovne tradicije poučava da *nit* jedna smrt nije zla ako joj prethodi dobar život⁸⁸.

U konzumerističkoj eri dobrim životom se smatra lijepo i lagodno življenje provedeno u blagoslovljenom okruženju materijalne udobnosti, ali i u bavljenju tzv. 'radom na sebi', što je neophodno. Samorazvoj se proklamira kao magični ključ koji vodi Spasenju. U novo doba, iako je to ako gledamo povijesno post-magijsko vrijeme, ima još puno magije: magije pozitivnog mišljenja, *newageovske* duhovnosti koja obiluje raznim meditacijskim tehnikama, režimima prehrane, literaturom, guruima, a sve neprekidno trivijalizira stara učenja, i 'prilagođava' ih suvremenom čovjeku, pojednostavljuje, skraćuje, na isti način kao što se na primjer klasična i vrijedna književna djela pojednostavljuju da bi bila dostupna svakome tko nije baš spreman baš čitati. Samorazvoj i duhovnost za sve! Instant, brzo i efikasno! Sve se nalazi u ponudama, akcijama različitih proizvoda u tu svrhu, kreiranih zbog uspješne prodaje. Danas se sasvim lijepo trguje sa sviješću o sebi, nekad cjelovite duhovne tradicije danas su rascjepkane a komadići su lijepo upakirani instant komercijalni artefakti. Ničega previše da ne bi postalo zamorno, da ne bi odbilo potencijalnog klijenta. Čovjek, pojedinac, u svakoj životnoj aktivnosti, svemu što čini ili poduzima, sveden je na razinu klijenta! Komercijalizacija i nerazumijevanje tradicijskih učenja ipak ne znači da su ona nepotrebna, ali su suvremenom čovjeku zbog brzine življenja, zbog opće umreženosti i

87 New Catholic Encyclopedia, *Ars moriendi*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/ars-moriendi>, 2021.

88 Ibid.

svekolike povezanosti koja ne ostavlja prostora samostalnom mišljenju niti bavljenju bilo čime što bi zadiralo dublje od površine ili tražilo više vremena, prostora, 'udubljivanja'. Ali što onda, što poduzeti! I kao da se sve vrti u istom krugu odgovor je opet isti, isti kao i u odjeljku prije ovog - razvijati samosvijest, inzistirati na samorazvoju. A što onda činiti, što i kako poduzeti? Nema točnih uputa, nema dogovora.

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

Smrt i katastrofe. Gdje se sakrila ideja o besmrtnosti?

—
Vesna Ivezić

Kad se umire više nego što je uobičajeno, strah od smrti se pojačava jer naprosto s brojem mrtvih raste dojam njene neminovnosti i blizine. Smrt se utjelovljuje, u-životvoruje. Iz domene svijesti prelazi u život. I sama ideja besmrtnosti koja je vjekovima pokretačka snaga svih čovjekovih postupaka i akcija u cilju negiranja i zataškavanja svijesti o smrti, sad se negdje zavukla, sakrila, i ustupila mjesto ideji golog opstanka u trenutku sadašnjem, ovdje i sad. Najvažnije je preživjeti aktualnu katastrofu, a o besmrtnosti ćemo kasnije, ako opstanemo!.

U uvjetima bez katastrofa i učestalih umiranja, kao što je već rečeno, smrt se gura u stranu, o njoj se ne razmišlja, to je nešto što ima biti ali nismo bliski sa sviješću o tome. No, u vrijeme kad je u društvenom okruženju pojava smrti učestala, kad postoji ugroza koja stalno na tu činjenicu podsjeća, kad je naprosto umrlih sve više, onda više nije moguće svijest o smrti 'gurnuti pod tepih', jer, previše je ima svuda i na sve strane. Ona je aktualni realitet. Sadržaj je svakodnevnih medijskih izvještaja, dio je uputa o ponašanju u uvjetima prijeteće smrti, 'epidemiološkim uvjetima', pa nas svakodnevni život i model ponašanja koji moramo slijediti, 'mjere' kojih se moramo pridržavati neprekidno podsjećaju na to. Kako se život mijenja u uvjetima kad su *smrtni slučajevi* češći, smrt bliža? I sam taj izraz 'smrtni slučaj' koji sugerira kao da je smrt nešto što se dešava *slučajno* a ne ingredijentni dio stvarnosti, čovjekovog postojanja na Zemlji, sad gubi na svojoj razigranoj lepršavosti. Smrt više nije, kao što se iz medijskih izvještaja može vidjeti - 'slučaj', nešto što je akcidentalno, nego je tu, prisutna, na svom pravom mjestu, dio je života. U vrijeme velikih katastrofa,

epidemija i potresa (kao sad u godinama 2020. i 2021.), elementarnih nepogoda, ratova, čini sa de vrebja sa svih strana. Smrt je medijska senzacija! Čitaju se novine i prate vijesti o kretanjima epidemije, postotcima, o broju oboljelih, umrlih. Broj umrlih, to je ono što nas najviše zanima, i zbog čega smo bez pogovora spremni odustati od aktivnosti, sudjelovanja u životu. U vrijeme velikih katastrofa život se gasi, a u strahu od kako se sad pokazuje 'realne smrti' koja vrebja iza svakog ugla, mi pristajemo na sve, samo kako ne bismo bili dio crne statistike, 'broja mrtvih' koji se dnevno pojavljuje u medijima. Uz pomoć straha od smrti moguće je zaustaviti život, staviti ga na čekanje, poziciju *stand-by*, ograničiti svaku aktivnost, oblikovati ponašanje ljudi, pa je zato strah od smrti i moćno sredstvo kontrole i vladanja. Ako se ne ponašate u skladu s pravilima uspostavljenim zbog, primjerice epidemije, bit ćete kažnjeni. Razboljeti ćete se i po svoj prilici i umrijeti.

Ugroza vlastite sigurnosti je već odavno moćno pokretačko sredstvo moći, nešto što će podanike potjerati u rat protiv neprijatelja koji ga ugrožava, i često su te 'ugroze' montirane od stane vlastitih centara moći da bi se mobiliziralo članove društva i pokrenuo rat. Svaki rat je za njegove sudionike s bilo koje strane bojnog polje – obrambeni.

Covid 19, 2020 – 2021.

Sad se ta strategija pokazuje u jednakom sjaju i moći u slučaju epidemije virusa Covid 19 koja je u ovo vrijeme zavladała na planeti, i pokazala se moćnim sredstvom usmjeravanja ponašanja ljudi, kontrole, uspostavljanja novih, često ograničavajućih pravila. U strahu od bolesti i smrti članovi društva pristaju na pravila, ali tu se javlja i pitanje povjerenja. Ako sve predugo traje a umire se i dalje, onda slabi povjerenje prema onima koji tumače situaciju i postavljaju pravila. Značaj eksperata postaje sve veći. Laici ne znaju puno o epidemijama, ne barataju vlastitim informacijama i spoznajama o prirodi bolesti. To su situacije kad eksperti stupaju na scenu. Za oblikovanje stvarnosti važna je uloga 'tumača', gurua koji će kao čovjek od

znanja, autoritet, uliti nešto hrabrosti članovima društva i biti izvor informacija, slično kao što je to bio šaman u plemenskim zajednicama.

Uloga medija je ključna. Mediji objavljuju vijesti gdje se prikazuju konvoji kamiona natovarenih truplima umrlih koji se kroz maglu i sivilo probijaju prema nekom prostoru gdje će biti prostora za pokapanje mrtvih, jer u nekim gradovima to više nije moguće. Smrt do smrti u pravilnom nizu. Kataklizmički je ugođaj. Ugođaj kakav bi mogli zamisliti u slučaju kuge u srednjem vijeku. Brojna mrtva tijela koja treba negdje zbrinuti, jer toliko ih je već da se nema kamo s njima, i prestrašeni ljudi koji su se zabarikadirali u svojim nastambama i prestravljeno *ćire* kroz zamagljene prozorčice ne bi li preduhitrili Bolest i Smrt koje im mogu pokucati na vrata. Mediji danas 'vedre i oblače', moglo bi se reći, Kada treba malo obuzdati epidemiju i prizemljiti kretanje ljudi, pojačati ograničavanja, onda mediji grme o ugrozi, a kada se treba desiti obrnuto (često su ta obuzdavanja i popuštanja više u vezi s potrebama društvene situacije nego sa stvarnim stanjem) onda mediji stvaraju sjajnu sliku situacije. Vježbanje života, vježbanje mogućnosti upravljanja članovima društva, i takvi se glasovi čuju u javnosti ili po kuloarima što je češće – jer vrag ne spava, kako se kaže, *ali bolje je ne govoriti previše*, šuška se.

Zbog prijeteće smrti i ograničavanja kojima se smrt želi preduhitriti, u društvu dolaze u žižu interesa rasprave o demokraciji u uvjetima kontrole i ograničavanja slobode građana. Postavlja se pitanje je dolazi li zbog straha od smrti u pitanje i demokracija u svijetu? Hoće li se građani odreći dijela svojih sloboda u zamjenu za životnu sigurnost?

Vidjet ćemo ako epidemije potraju, ako se katastrofe nastave, hoće li se zbog straha od smrti javiti potreba za čvršćom rukom na koju će se moći prebaciti osobna odgovornost a u svrhu zaštite ?

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

Zaključak

Tijekom povijesne transformacije čovjekovog stava prema smrti misao koja na nov način govori o tom fenomenu razvila se u 18. stoljeću⁸⁹ kao rezultat pojave građanske klase, procvata prirodnih znanosti nakon Descartesa i Bacona, udaljavanja od svega što se smatra natprirodnim, odvajanja humanističkih znanosti, te pridavanja manje važnosti religijskim stavovima. Doba prosvjedenosti, vjere u moć razuma, nagovijestilo je mogućnost čovjekove intervencije u područje smrti, ali i svijest o njegovoj nemoći. Smrt se počinje sve više smatrati neugodnom činjenicom koja nema nikakve veze sa životom, a uobičajeni postupak odnosa prema smrti postalo je njeno potiskivanje, poricanje sa sve moguće načine.

Čini se da se u suvremenosti čovjek malo više bavi smrću, da se o njoj više govori bez gnušanja, straha i - izbjegavanja. Dva su smjera u kojima se kreće suočavanje sa smrću: Jedan se oslanja na napredak medicine, znanosti, baveći se mogućnostima otkrivanja uzroka smrti i time njenog konačnog prevladavanja, a drugi je u vezi s čovjekovim vjerovanjem u postojanje 'života poslije života', koje je dobilo zamaha nakon navedene uspješnice Raymonda Jr. Moodyja⁹⁰ te poplave 'newageovskih' religija koje obiluju postupcima sjedinjenja s kozmičkim principom, kao oblikom besmrtnosti. Morin⁹¹ te pojave naziva samo još jednim od načina izbjegavanja suočenja sa smrću. To sve zajedno govori o tome da čovjek, uz sve moguće načine još nije prihvatio činjenicu vlastite smrtnosti, a kako ključ besmrtnosti izgleda leži u razumijevanju i prihvaćanju života, shodno tome umjesto pitanja 'ima li života poslije života' pitanje 'ima li života prije smrti'⁹² prikladnije je, jer to je uputa još i drevnih mudraca, uputa za intenzivno i sadržajno življenje, a traženje odgovora na njega moglo bi čovječanstvu dati zadovoljavajuće odgovore koje traži tijekom cjelokupne svoje povijesti.

U novije vrijeme, uslijed pandemije i izazvane virusom Covid 19 i učestalijih umiranja nego što je uobičajeno, smrt postaje vidljivija, teža za izbjegavanje, o smrti se govori, u društvu se javlja strah većih razmjera. Takva situacija pred svjetske medije postavlja pitanje njihove istinitosti, etičnosti, njihove uloge u informiranju javnosti. Pokazalo se da su mediji kao i uvijek skloni senzacionalizmu, i u ovakvim kriznim uvjetima veći dio javnosti nema povjerenje u njihovu istinitost.

89 Morin, *ibid.* str. 351

90 Raymond Moody Jr, *Život poslije života. Istraživanje fenomena tik do smrti*

91 *ibid.*

92 Na tom je tragu knjiga R. Torrea, *Ima li živote prije smrti*

Literatura

- Attali, Jacques, *Kanibalski poredak*, Globus, Zagreb 1984.
- Augustin, Sv., *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2010.
- Castells, Manuel, *Uspon i pad umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb 2000.
- Cioran, Emil, Michel, *Volja k nemoći, Pregled raspadanja*, Demetra, Zagreb 1995.
- Durkheim, Emile, *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd 1982.
- Eagleton, Terry, *Ideja kulture*, Jesenski i Turk, Zagreb 2002.
- Eagleton, Terry, *Teorija i nakon nje*, Algoritam, Zagreb 2005.
- Eckhart, Meister, *Knjiga božanske utjehe: Traktati i propovijedi*, Naprijed, Zagreb 1991.
- Elias, Norbert, *Proces civilizacije*, Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci Novi Sad 2001.
- Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd 1990.
- Frankl, Viktor, *Nečujan vapaj za smislom*, Naprijed, Zagreb 1987.
- Freud, Sigmund, *Eseji iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, Beograd 1970.
- Fromm, Erich, *Čovjek za sebe*, Naprijed, Zagreb 1977.
- Gurdjieff, Georgij, Ivanovič, *The World is Real only when 'I am'*, Penguin Books, London 1973.
- Hercigonja-Mikšik, Edita, *Smrt u jeziku i smrt jezičnog znaka*, Republika, Zagreb 2007.
- Jung, Carl, Gustav, *Sjećanja, snovi, razmišljanja*, Fabula Nova, Zagreb 2004.
- Lane, Nick, *Uspon života*, Planetopija, Zagreb 2012.
- Lasch, Christopher, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb 1986.
- Miličinski, Maja, *Filozofija i smrt*, CID - NOVA, Zagreb 2008.
- Moody, Jr. Raymond, *Život poslije života. Istraživanje fenomena tik do smrti*, Prosvjeta, Zagreb 1984.
- Morin, Edgar, *Čovjek i smrt*, Scarabeus-naklada, Zagreb 2005.
- Morin, Edgar, *Izgubljena paradigma*, Scarabeus-naklada, Zagreb 2005.
- New Catholic Encyclopedia, *Ars moriendi*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/ars-moriendi>, 2021.
- Rajneesh, Osho, *Mustard Seed*, Rajneesh Foundation International, Oregon 1978.

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću
—
Vesna Ivezić**

- Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993.
- Soygal Rinpoche, *Tibetanska knjiga mrtvih*, CID- NOVA, Zagreb 2005.
- Svendsen, Lars, .Fr. H., *Strah*, TIMpress, Zagreb 2010.
- Šimleša, Dražen, *Ekološki otisak*, TIM press/ Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2010-
- Thomas, Louis, Vincent, *Antropologija smrti I i II*, Prosveta, Beograd 1980.
- Thomas, Louis, Vincent, *Smrt danas, xx vek*, Beograd 1989.
- Tolstoj, Lav, Nikolajevič, *Pripovetke; Smrt Ivana Iljiča*, Savremena biblioteka, Beograd 1922.
- Tomašević, Luka, *Do kada produživati život?*, Služba Božja, 45, br.2, Zagreb 2004., str. 143-146
- Torre, Robert, *Ima li života prije smrti. Iskustvo prvog lica*, Media bar, Zagreb 2018.
- Weber, Max, *Sociologija religije*, Zagreb, KruZak, Zagreb 2000.

**Strah od smrti
i težnja ka
besmrtnosti
– vječne
paradigme
čovjekovog
suočavanja sa
smrću**

—
Vesna Ivezić

Amela Delić —

AMELA DELIĆ, MA komunikologije
Sveučilište u Tuzli
Bosnia and Herzegovina
amela.delic@untz.ba

Selma Begić —

SELMA BEGIĆ, vanjska saradnica-asistentica
Filozofski fakultet Tuzla
Bosna i Hercegovina
selma.begic94@hotmail.com

Od riječi do žice: Targetiranje migranata i izbjeglica kao izvora i prijenosnika zaraze COVID-19 bolesti

Ključne riječi pandemija, virus COVID-19, migranati, izbjeglice, medij, masovni mediji, lažne vijesti, prenosioci zaraze

Sažetak Pandemija virusa COVID-19 podsjetila je javnost širom svijeta da su mnogi masovni mediji posebno u kriznim situacijama podložni zloupotrebama. Osim lažnih vijesti, teorija zavjera i masovne histerije koja se širila u medijskom diskursu, nezaobilazno su se na meti medijskih optužbi i sumnji našli migranti i izbjeglice širom svijeta. Predrasude, stereotipi i uopće vrlo kruti i netolerantni modeli mišljenja transparentirali su se u odnosu spram građana azijskog porijekla, muslimana, Židova. U bosanskohercegovačkim medijima posebno su negativno bili predstavljeni ljudi u pokretu, građani čiji

From Words to Wire: Targeting Migrants as Sources and Carriers of COVID-19 Virus infection

Key words pandemic, COVID-19 virus, migrants, refugees, media, mass media, fake news, vectors of infection

Abstract The pandemic of COVID-19 virus has reminded the public around the world that mass media are vulnerable to manipulation, especially in crisis situations. Except fake news, conspiracy theories and mass hysteria spreading in media discourse, especially migrants and refugees around the world have been targeted by media accusations and suspicions. Prejudice, stereotypes and generally very rigid and intolerant models of opinion

je 'goli život' (Agamben) stavljen van pravnog okvira, a tako i van okvira novinarskog profesionalizma.

Pokrenuti su antimigrantski orijentirani web portali, vođena je antimigrantska kampanja kroz članke koji su korištenjem metafora, različitih tehnika pristranosti, logičkih pogrešaka, nametali poželjna viđenja nepoželjnih 'drugih'. U ovom radu analizirali smo lažne vijesti kreirane o migrantima i izbjeglicama kao opasnim prenosiočima zaraze, tekstove na portalima orijentiranim na pisanje protumigrantskih tekstova, članke mainstream portala u Bosni i Hercegovini o migracijama. Koristili smo kritičku analizu medijskog diskursa, analizirali smo upotrijebljene metafore, logičke greške i druge tehnike pristranog izvještavanja. Za postavljanje teorijskog dijela koristili smo djela Teuna van Dijka o kritičkoj analizi diskursa, Georgija Agambena o svetu životu i tankoj granici između života izvan prava i smrti, analizom logičkih pogrešaka Predraga Stojadinovića, tehnikama pristranog izvještavanja koje objašnjava Najil Kurtić.

have been transparented in relation to citizens of Asian descent, Muslims, Jews. Migrants and refugees, citizens whose 'bare life' (Agamben) was placed outside the legal framework, and thus outside the framework of journalistic professionalism, were particularly negatively portrayed in the Bosnian media.

Many anti-immigrant web portals in Bosnia were launched, an anti-immigrant campaign was conducted through articles that, through metaphors, bias, and logical errors, imposed desirable views of undesirable 'others.' In this paper, we have analyzed fake news created about migrants and refugees as dangerous transmitters of infection, texts about migrants and refugees on portals oriented towards writing anti-migrant texts, articles of the mainstream portals in Bosnia and Herzegovina about people on the move. We used critical analysis of media discourse, analyzed metaphors which were used, logical errors and other techniques of partisan reporting. To set up the theoretical framework, we used the works of Teun van Dijk on critical discourse analysis, Giorgio Agamben on sacred life and the thin line between life outside of law and death, Predrag Stojadinović's analysis of logical errors, biased reporting techniques explained by Najil Kurtić.

Teorijsko razmatranje

‘Neke misli kojih nismo svjesni mogu se pretvoriti u duhove’
— (David 2014:141).

Ovako je u djelimično autobiografskom romanu koji govori o iskustvima židovskih porodica u Srbiji tokom II svjetskog rata, nazvanom *The House of Remembering and Forgetting*, Filip David opisivao unutarnji svijet i promišljanja jednog od protagonista. Junak romana, Albert Weisz pokušava razumjeti naizgled nerazumljivo – izvore zla u ljudima, ali na jednom mjestu u romanu zaključuje kako je bilo ‘glupo tražiti simboličko značenje u svemu’ (David, 2014: 144). Kada bismo imali priliku razgovarati s Albertom, poručili bismo mu da uvijek traga za simboličkim značenjem jer će se skrivena zla misao i riječ lako iz, naizgled bezopasne simbolike, pretvoriti u akte nasilja. U kreiranju značenja, procesu semioze i razumijevanja stvarnosti u svakom društvu mediji su neizostavna karika u oblikovanju diskursa o značajnim društvenim temama. Ni primjer s kriznom situacijom nastalom nakon proglašenja koronavirusa svjetskom opasnošću nije bio izuzetak.

Nakon proglašenja pandemije 12. ožujka 2020.¹, uslijedila je i masmedijska infodemija, odnosno ‘pandemija netačnih informacija’ (Dutta, 2020)². U toku trajanja pandemije (infodemije), mnoge su se vjerske zajednice suočile s lažnim informacijama koje su o njima širili mediji namjenski kreirani za propagandne aktivnosti, ali i već etablirani mediji, pa i javne ličnosti. Institut *Poynter* objavio je poseban članak posvećen raskrinkavanju lažnih informacija o tome da građani različite religijske vjeroispovjesti, rase ili građani iz različitih država bolje/gore podnose koronavirus. Tako su pokazali da su u medijima muslimani, Kinezi, građani subsaharske Afrike, često lažno predstavljani kao građani koji su navodno otporni na novi virus (Tardáguila, 2020). U Bosni i Hercegovini, pandemija je uzburkala emocije prema trenutno virusu najizloženijoj kategoriji društva – migrantima i izbjeglicama. U ovom smo istraživanju koristili kritičku analizu medijskog diskursa da otkrijemo skrivena značenja, odnosno skrivenu simboliku riječi i rečenica plasiranih u mainstream i tzv. alternativnim medijima i izjavama zvaničnika. Od koristi nam je bilo promišljanje Teuna van Dijka o načinima medijske proizvodnje smisla. Van Dijk (2010) pojašnjava da su čak i slobodniji mediji skloni ignoriranju ili negiranju

Od riječi
do žice:
**Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**
—

**Amela Delić
Selma Begić**

1 www.adiva.hr/who-proglasila-globalnu-pandemiju-koronavirusa. <https://www.adiva.hr/zdravlje/zanimljivosti-i-savjeti/sada-je-to-sluzbeno-who-proglasio-globalnu-pandemiju-koronavirusa/> (16.5.2020.)

2 U glasine i teorije zavjere o virusu COVID-19 povjerovali su, ali su ih i plasirali mnogi ugledni i obrazovani ljudi poput Kelly Brogan (Robson, 2020) koja je diplomirala na Massacuset Institutu za tehnologiju, lažne tvrdnje o virusu iznosio je i makedonski ljekar infektolog Vele Markovski (Zulejhić, 2020), teorije zavjere širio je bivši fudbaler David Icke (Lakić, 2020), vijećnik u Gradskom vijeću Grada Bihaća Sej Ramić (Izmirlić 2020), pa i brojni američki političari uključujući i predsjednika Trumpa (Luthra, 2020).

problema širenja rasnih i drugih predrasuda putem vlastitih komunikacijskih kanala. Prema ovom teoretičaru, mediji sudjeluju u marginaliziranju ljudi u pokretu tako što ih predstavljaju kao ozbiljan problem, a rijetko uočavaju ili analiziraju doprinos novih građana za etničku i kulturnu raznolikost ili demografiju. Nerijetko se izbjeglice i migranti predstavljaju kao osobe koje zlorabljavaju državnu pomoć, kao lopovi ili varalice, dok se istovremeno rijetko kritiziraju napadi na njih, ili se analiziraju složeni uzroci migracija. Konflikt je najčešća vrijednost vijesti na osnovu koje će ovi ljudi dospjeti u medijski diskurs. Zato, da bi se shvatili razmjeri negativne medijske prezentacije osoba u pokretu, Van Dijk predlaže opširan monitoring medijskih sadržaja i kritičku analizu diskursa (CDA), kako bi se problem prvo razumio i odredile njegove ključne značajke, a potom i djelovalo na predusretanju izvještavanja kojim se nanosi šteta ne samo izbjeglicama i migrantima, nego uopće kulturi tolerancije i multikulturalizma.

Kritička analiza medijskog diskursa treba biti fokusirana na razumijevanje načina na koji dominacija biva producirana i dijeljena kroz medijski govorni čin. Pod dominacijom autor misli na moć 'elita, institucija ili grupa koja rezultira društvenom nejednakošću, uključujući političku, kulturnu, vjersku, rasnu, klasnu i etničku nejednakost', dok kritička analiza diskursa 'želi znati koje strukture, strategije ili druga svojstva teksta, govor, verbalnu interakciju ili komunikativne činove' mediji koriste da bi reproducirali modele dominacije (Van Dijk, 1993: 250). Najil Kurtić diskurs definira kao 'strukturiranu semiotičku radnju' (Kurtić, 2006: 153), a ona je, kako kaže, 'određena u velikoj mjeri intencijom subjekata; prvenstveno slobodnom voljom da učestvuju u dijalogu a potom i time šta žele priopćiti jedan drugom i šta će dopustiti da im se priopćí' (Ibid). Kontrola moćnih danas se, prema Van Dijk i Castellsu, sve više ogleda u njihovoj kognitivnoj moći ovladavanja diskursom i manipulacijom značenjima. Zbog toga je i uloga medija veća, a samim time je i više posla za analizu, jer je svakodnevni život prožet 'komunikacionim mrežama koje prerađuju znanje i misli kako bi stvorili i razorili povjerenje, koje predstavlja presudan izvor moći' (Kastels, 2009: 38).

U kritičkoj analizi diskursa treba posebno obratiti pažnju i na dostupnost komunikacijskih kanala različitim izvorima, a

uobičajeno je da u tim kanalima uglavnom dominiraju moćni. Slično tome, kaže Van Dijk 'nedostatak moći može se mjeriti nedostatkom aktivnosti ili kontroliranog pristupa diskursu' (Van Dijk, 1993: 256). Tako, prisustvom migranata i izbjeglica kao izvora informacija u masmedijskim člancima možemo zaključiti nešto i o njihovoj društvenoj moći, a prema istraživanjima u medijima iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, migranti i izbjeglice se kao izvori informacija pojavljuju u samo 10% novinskih članaka (Hrnjić Kuduzović, 2017). Stavove, očekivanja, interpretacije događaja, postavljanje medijske agende, Van Dijk naziva 'društvenom kognicijom'. Društvena kognicija ili spoznaja utječe i na individualne stavove građana, ali i obratno, individualna mišljenja koja uspijevaju dobiti društveni status zahvaljujući medijskoj pokrivenosti mogu formirati ili barem utjecati na formiranje društvene spoznaje. Izuzimanjem relevantnih problema izbjeglica i migranata u medijima, ti problemi ostaju i izvan društvene spoznaje. Takve vrste obrazaca razmišljanja, Teun Van Dijk naziva ideologijama, a čitaocima je teško uočiti njihovo prisustvo u medijima jer su obrasci skriveni tehnikama pristranog izvještavanja kao što su 'pristrasan izbor teme, pristrasno filtriranje činjenica, pristrasno naglašavanje pojedinih aspekata priče (bojenje), pristrasno smještanje događaja i ličnosti u objašnjavajuće kontekste, zadržavanje rasprave unutar granica prihvatljivih pretpostavki, pristrasna hijerarhizacija vijesti' (Kurtić, 2006: 99). Najuobičajeniji model diskursa kojeg karakterizira asimetričnost, odnosno dominacija jednih nad drugima u medijskom tekstu može se, prema Van Dijk, prikazati na sljedeći način: Najprije imamo niz negativnih zaključaka koji navodno slijede iz činjenica, iako je njihova reprezentativnost i relevantnost upitna. Potom slijede logičke figure (najčešće hiperbola) kojima se naglašavaju "njihova" negativna i 'naša' pozitivna ponašanja. Leksički stil u daljem tekstu obično odlikuju birane riječi (pozitivne ili negativne) koje impliciraju određene vrste zaključaka, pa se potom priča razvija na način da se daju slikoviti detalji o negativnim aspektima događaja. Konstantno se u strukturi članka naglašavaju negativni postupci manjinske grupe, naprimjer u lidovima, naslovima, sažecima i drugim elementima teksta. U konačnici sve završava citiranjem navodno kredibilnih izvora, svjedoka ili eksperata (Van Dijk, 1993: 264).

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

Osim navedenog modela pristranog diskursa, i prisustvo logičkih pogrešaka u tekstu može ukazivati na dezinformacije ili malinformacije. U Izvještaju Vijeća Evrope o informacionom poremećaju razlikuju se tri tipa lažnih informacija među kojima su misinformacije, malinformacije i dezinformacije. Za našu analizu relevantne su malinformacije a to su 'često istinite informacije koje se dijele kako bi nekom nanijele štetu' (Wardle, Derakhshan, 2017:10). To su istinite, ali različitim tehnikama pristranosti uređivane informacije.

Logičke pogreške koje su bile analizirane u ovom radu detaljno su objašnjene u knjizi Predraga Stojadinovića 50 *logičkih grešaka za koje treba da znate*. Prva od analiziranih je pogreška izvođenja pogrešnog zaključka iz dostupnih premisa, poznatija kao pogreška *ne slijedi*, potom *pogreška ignoriranja* u kojoj zaključak ili argument može biti validan ali 'se ne odnosi na postavljenu temu ili ne odgovara na postavljeno pitanje' (Stojadinović, 2014: 4). Vrlo česta pogreška u medijima je i tzv. *crvena haringa*, a nastaje kada osoba koja govori, novinar ili sagovornik skreće s teme razgovora, a jednako je korištena i pogreška nazvana *strašilo* koja nastaje kada se krivotvori mišljenje oponenata kako bi se ono lakše opovrglo. *Pozivanje na emocije* kao pogreška koju Stojadinović dalje dijeli na: pozivanje na posljedice, strah, komplimente, sažaljenje, ismijavanje, pozivanje na inat ili priželjkivanje, uočava se u brojnim tekstovima kojima se nastoji uspostaviti relacija između migracija i širenja virusa korona. Postoji još niz pogrešaka koje su autori identifikovali, no za ovu analizu diskursa biti će dovoljne spomenute.

Osim logičkih pogrešaka, u stvaranju antimigrantskog narativa značajnu ulogu ima i metafora. Ova stilski figura nam pomaže da opišemo svoja iskustva, iskažemo emocije i razmišljanja ili se obratimo drugim ljudima. Kako su istakli istraživači Mark Johnson i George Lakoff u svom članku *Metaphors We Live by*, cijelo naše razmišljanje je metaforično (Johnson i Lakoff, 1980: 147). Izloženi određenim metaforama, možemo razviti vrlo neprijateljske osjećaje prema nekim skupinama ljudi, jer upravo metafore oblikuju naše ideje i razmišljanja. U studiji koja je 2011. godine sprovedena na Stanfordu³, sudionici su pročitali odlomak teksta koji je opisivao zločin kao 'zvijer koja vreb' zajednicu ili 'virus koji zaražava' grad. Oni koji su bili izloženi metafori 'zvijer' vjerovali su da se pitanje zločina treba rješavati krivičnim putem, poput produživanja boravka

3 <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0016782> (27.08.2020.)

u zatvoru ili drugim represivnim krivičnim kaznama, dok su oni koji su bili izloženi metafori 'virus' smatrali da se pitanje zločina treba rješavati primjenom reformativnih rješenja koja se bave tzv. temeljnim uzrocima zločina. Ova studija je pokazala da je utjecaj metafore značajan, ali je u isto vrijeme bio i prikriven: na pitanje zašto su sudionici došli do ovakvih zaključaka gotovo nijedan sudionik nije spomenuo metaforu. Druga studija⁴ koju su sproveli istraživači sa Univerziteta Kansas i Arizona imala je za cilj pokazati mogu li metafore da utjecati na povećanje antimigracijskih stavova. Sudionici su pročitali odlomak o tome kako bakterije iz zraka mogu biti opasne za zdravlje. Potom su pročitali odlomak koji je metaforički opisivao Sjedinjene Države kao fizičko tijelo. To ih je navelo da izraze više antimigracijskih osjećaja nego kad su bakterije u zraku opisane kao bezopasne i kada su Sjedinjene Države opisane bez ovih metafora. Oni su imali posebno negativne stavove prema imigrantima koji ulaze u Sjedinjene Države. Istraživači⁵ iz Kanade sugeriraju da nas evociranje osjećaja fizičkog gađenja ili čitanje medijskih tekstova koji izazivaju odvratnost, može natjerati da dehumaniziramo druge - uskraćujući i ignorirajući njihova složena unutarstana i emocije. Što nam se više drugi gade i gledamo ih kao 'odvratna' stvorenja, to ćemo više moći podržavati politike koje nas odvajaju od njih. Jedno je istraživanje⁶ pokazalo da kad su crnci suptilno predstavljeni kao 'majmunoliki', sudionici su češće podržavali nasilne i agresivne policijske politike. Druga studija⁷ otkrila je da dehumanizacija Arapa predviđa veću podršku nasilnim protuterorističkim politikama koje uključuju udare bespilotnih letjelica i mučenje. U istraživačkom tekstu na stranici 'Doktora bez granica' (Médecins Sans Frontières – MSF) navedeno je da u mnogim sredinama, migranti i izbjeglice žive u nesigurnosti, suočeni su s rizikom hapšenja ili zlostavljanja, te mogu biti stigmatizirani kao 'nositelji bolesti' COVID-19, a 'najmanje 167 država u potpunosti je ili djelomično zatvorilo svoje granice kako bi spriječilo širenje virusa COVID-19; te ne čine iznimku za ljude koji traže azil' (UNHCR).⁸

U posljednje vrijeme, pogotovo pojavom velikih migracija s Istoka, globalnim usponom populističkih i krajnje desnih političkih pokreta, te usljed rasta nacionalističkih istupa političara širom svijeta, učestale su negativne metafore prema raseljenim osobama. Pojmovi koji identificiraju različite skupine ljudi

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

4 http://people.ku.edu/~mjlandau/docs/Landau_met%20framing_PS%202009.pdf (27.08.2020.)

5 <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1368430212471738> (27.08.2020.)

6 <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0022-3514.94.2.292> (27.08.2020.)

7 https://www.researchgate.net/publication/286780003_They_See_Us_As_Less_Than_Human_Meta-Dehumanization_Predicts_Intergroup_Conflict_Via_Reciprocal_Dehumanization (27.08.2020.)

8 <https://www.msf.org/covid-19-and-people-move> (27.08.2020.)

kao 'štetočine', 'parazite', 'zombije', 'demone' ili osobe koje 'šire bolesti', svakodnevno su prisutni u diskursu kojeg koriste političke ličnosti, ali i u tekstovima koje pišu novinari. Migranti i izbjeglice se sve češće koriste za širenje negativne političke propagande⁹. Negativan kontekst u kojem se spominju migranti i izbjeglice, vidljiv je već u samim naslovima na brojnim portalima u BiH, ali i Regiji¹⁰. Cilj ovakvih tekstova i javnih nastupa političara koji koriste negativne metafore je dehumanizacija ljudi u pokretu i opravdanje represivnih i neljudskih radnji koje se poduzimaju protiv njih u državama kroz koje prolaze.

Opasni 'drugi': Čemu vodi diskurs isključivosti?

U detaljnoj analizi svetog života u djelu *Homo sacer* Giorgio Agambena zanimljivo je i razmatranje pitanja svetog čovjeka kao čovjeka koji je, kako autor kaže 'osoba postavljena izvan ljudske jurisdikcije', a opet 'ne prelazi pod božansku' (Agamben, 2006: 75). Pojam svetog autor proučava u kontekstu religijske literature ali se i sam poziva na značajno Freudovo djelo *Totem i tabu* u kojem je detaljno objašnjeno kako su nerijetko sveti ljudi, uključujući kraljeve ili mrtve kao svete, istovremeno bili smatrani nečistim, prljavim, onima koje se može ubiti, ali se, kako bi Agamben kazao, ne mogu žrtvovati. Tabu je onaj koji je 'uzvišen i proklet, dostojan obožavanja i užas pobuđujući' (Agamben, 2006: 67). Upravo je slična pozicija migranta ili izbjeglice u današnjoj Bosni i Hercegovini (i drugim državama regije) kao onog koji je izmješten izvan zakon, onog na kojem se ne

9 Đorđe Radanović, sekretar Odbora za očuvanje srpske imovine u Federaciji BiH, je u razgovoru za portal Srpskainfo rekao kako naseljavanje migranta u srpska sela čini direktnu prijetnju lokalnom stanovništvu i njihovoj strukturi. 'On (Đorđe Radanović) se pita kako se, kad se traži mjesto za izbjegličko migrantski kamp, uvijek nađe neki lokalitet u srpskom selu, nadomak srpskih kuća, kod 'tolikih bošnjačkih sela i prostranstava u kantonu' (<https://srpskainfo.com/app/?url=migranti-zapalili-petrovac-medeno-polje-ili-lipa-u-cemu-je-uopste-razlika&type=article> 27. 08. 2020). Istom političkom diskursu ostao je vjoran i Milorad Dodik, koji je za novinsku agenciju SRNA (Srpska novinska agencija) izjavio da se ne smije zanemariti opasnost koju donose migranti, koje ovdje svjesno upuštaju da se nasele s ciljem da postanu dominantna nacija na ovom prostoru. 'Moramo osigurati da po našim selima i gradovima ne hodaju migranti i da ne ugrožavaju naše ljude. Ovo je pitanje broj u ovom vremenu. Moramo vjerovati državi – Republici Srpskoj', kazao je Dodik (<https://biinfo.ba/dodik-vlasti-srpske-moraju-darijese-problem-migranata-moramo-osigurati-da-ne-ugrozavaju-nase-ljude/> 27. 08. 2020). Bivši ministar sigurnosti BiH, Fahrudin Radončić, je u svojim javnim istupima bio vrlo oštar kada je govorio o migrantima, a u jednoj od svojih izjava je kazao kako ima indicija da među migrantima ima i terorista. 'Moguće je da se radi o terorističkim grupama

koje su pobjegle iz svoje zemlje ili o kriminalnim grupama i ovdje će čekati godinu-dvije dana da uđu u zemlje EU, promijene identitet i sakriju svoju prošlost i odigraju ulogu spavača ako dobiju nalog od određene terorističke službe', kazao je Radončić, iako još uvijek nije dokazano da među migrantima ima i pripadnika terorističkih grupa (<https://detektor.ba/2020/04/24/kritike-na-racun-povezivanja-migranata-sa-teroristickim-grupama/> 28. 08. 2020).

10 <https://www.bljesak.info/vijesti/crna-kronika/migranti-obili-praznu-kucu-u-kojoj-su-se-opili/255915> (27.08.2020.), <https://www.banjaluka.com/aktuelno/bih/mjestani-zgrozeni-migranti-im-u-kuci-ostavili-drob-i-perje-foto/> (27.08.2020.), <https://www.srbijadanas.com/vesti/drustvo/migranti-napali-srpsku-svetinju-napravili-haos-u-crkvi-svetog-dorda-foto-2020-03-02> (27.08.2020.), <https://pink.rs/hronika/150680/podivljali-migranti-napali-vozaca-autobusa-za-obnovac-incident-snimili-preplasceni-putnici-video> (27.08.2020.), <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/hrvatska-i-svijet/situacija-na-granici-bih-i-hrvatske-izmice-kontroli-ilegalni-migranti-poceli-paliti-objekte-1022576> (27. 08. 2020.)

primjenjuju ni zakoni ni načela medijske ili bilo koje strukovne etike, pa tako može biti izložen medijskom linču, ali i fizički lišen života, uz istovremeno slabo ili nikakvo negodovanje javnosti. S druge strane, pak, domaće stanovništvo ponaša se kao 'suveren' koji je 'istodobno izvan i unutar pravnog poretkā, on je 'točka indiferencije, prag na kojemu nasilje prelazi u pravo i pravo u nasilje' (Agamben, 2006: 18, 34). Definirajući situaciju s migrantima i izbjeglicama kao 'migrantsku krizu', suvereni su pristali na vladavinu izvanrednog stanja, stanja u kojemu je dozvoljeno izbaciti iz autobusa ljude zbog drugačije boje kože, zabraniti im ulazak u pekaru i kada imaju novac, interpretirati migracije u medijima kao 'poplavu' ili 'sunami migranata'. Ljudi u pokretu ili *homo sacers* su ljudi koji su u boscanskohercegovačkom ali i društvu svijeta isključeni, promatrani kao iznimka ili izuzetak, te tako 'kao što se u suverenoj iznimci zakon primjenjuje na izniman slučaj ne primjenjujući se, odmičući se od njega, tako *homo sacer* pripada Bogu u obliku nemogućnosti žrtvovanja i uključen je u zajednicu u obliku mogućnosti biti ubijen' (Agamben, 2006: 75). U raspravi o rastu i eksalaciji nacizma u Njemačkoj tokom II svjetskog rata, Agamben zaključuje da su nacizam i fašizam eskalirali u trenucima kada je postala nejasna granica između 'čovjeka i državljanina', te da je 'konačno rješenje' bilo moguće tek nakon 'posvemašnje denacionalizacije' Židova koji su nakon što im je oduzeto državljanstvo poslani u koncentracione logore (Agamben, 2006: 113-115). Na sličan su način izbjeglice i migranti 'zaglavljani' u nedefiniranoj poziciji između državljanina i ljudi koji nemaju nikakva prava u državama kroz koje prolaze, oni su ustvari goli životi ili *homo sacers* za koje ne važi pravo primjenjivo na sve ostale. 'U sistemu Države-nacije, takozvana se sveta i neotuđiva prava čovjeka pokazuju lišenima bilo kakve zaštite i bilo kakve realnosti u onom trenutku u kojima ih nije moguće predstaviti kao prava državljanina neke države', a u takvom sistemu biti izbjeglica, znači 'pokazati ostatak između rođenja i nacije', te tako 'izbjeglica za čas na političkoj sceni prikazuje onaj goli život koji je njegova skrivena pretpostavka' (Agamben, 2006: 111-113).

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—

**Amela Delić
Selma Begić**

Metodološki okvir i rezultati analize

Metodom prethodno opisane kritičke analize diskursa uz kombiniranje analize logičkih pogrešaka, metafora i tehnika pristranosti pokušali smo analizirati način na koji dominantna i preferirana značenja o ljudima u pokretu, a posebno njihovoj situaciji u vrijeme pandemije bivaju oblikovana i prezentirana u medijima u Bosni i Hercegovini. Analizirali smo tekstove s web portala: www.antimigrant.ba, www.klix.ba, www.večernji.ba, www.dnevnik.ba, www.nezavisne.com i www.blic.rs. Željeli smo otkriti na koji su način ovi mediji iz različitih područja Bosne i Hercegovine i s različitim etničkim fokusom govorili o migranima i izbjeglicama u kontekstu njihove navodne povezanosti s koronavirusom.

Logičke pogreške

U analiziranim tekstovima najprisutnija je logička pogreška *apel ne emocije* (najčešće strah). Uglavnom je ta pogreška napravljena već u samom naslovu tekstova. To je slučaj sa člancima na portalima www.klix.ba (*'Migranti ponovo dolaze u Tuzlu: Sve više maloljetnika bez pratnje o kojima se ništa ne zna'*¹¹), potom www.antimigrant.ba (*'Kako riješiti problem migranata u vremenu borbe s koronavirusom?'*¹²), www.blic.rs (*'Ozbiljna bezbednosna pretnja: Veliki problem predstavlja to što je identitet migranata nepoznat'*¹³). Portal Klix dalje piše kako je 'zabrinjavajuće' da je u Tuzli prisutno sve više maloljetnika koji su, kako portal navodi 'bez pratnje'. Nije jasno šta novinar ovog medija misli pod time da se na ulicama 'bilježe' i 'porodična grupiranja'. Najprije, ne znamo tko ih bilježi, a sam pojam 'grupiranja' u ovom kontekstu ima negativne konotacije jer izaziva strah. Na fotografijama se pojavljuju uglavnom izbjeglice i migranti mlađe životne dobi i muškog spola, a ponegdje je i u tekstovima naglašeno da je riječ 'uglavnom' o mladićima. Tako je na portalu www.dnevnik.ba u vijesti pod naslovom *'U BiH 5500 migranata, kretanje u porastu nakon ublažavanja mjera zbog pandemije'*¹⁴ novinar napisao da su u prihvatnim centrima registrirani 'većinom mlađi muškarci'. Iako na prvi pogled nema ništa sporno u navođenju ovog podatka, njime se ipak zbog prethodno objavljivanih tekstova o vojnoj spremnosti migranata sugerira da su u pitanju osobe koje su u punoj fizičkoj snazi i možda spremne za različite vrste aktivnosti, pa i kako je ponekad sugerirano, moguće vojne

11 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/migranti-ponovo-dolaze-u-tuzlu-sve-vise-maloljetnika-bez-pratnje-o-kojima-se-nista-ne-zna/200612129> (5. 7. 2020.)

12 <https://antimigrant.ba/kako-rijesiti-problem-migranata-u-vremenu-borbe-sa-koronavirusom/> (5. 7. 2020.)

13 <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/ozbiljna-bezbednosna-pretnja-veliki-problem-predstavlja-to-sto-je-identitet-migranata/7wlbld7> (27. 08. 2020.)

14 <https://www.dnevnik.ba/vijesti/u-bih-5500-migranata-kretanje-u-porastu-nakon-ublažavanja-mjera-zbog-pandemije> (15. 6. 2020.)

ili terorističke. Fotografija uz članak prikazuje grupu mladih migranata muškog spola u društvu s predstavnicima IOM-a, a navedeno je i da je u pitanju fotografija iz Arhiva medija.

Web ekstenzija banjalučkih Nezavisnih novina otišla je i korak dalje, pa je u tekstu pod naslovom *'Križa u USK: Građani u izolaciji, migranti na ulicama'*¹⁵ kroz izjave portparola Ministarstva unutrašnjih poslova Unsko-sanskog kantona implicirano da su čak i policijskim službenicima 'svezane ruke' kada je u pitanju postupanje s migrantima i izbjeglicama. U tekstu pod naslovom *'Lječilište kod Bihaća pretvaraju u izolatorij za zaražene migrante'*¹⁶ također pronalazimo *apel na emocije*, i to konkretno bijes i ljutnju, izražene kroz stavove građana (čija imena ne možemo pronaći u članku), predsjednika jedne mjesne zajednice, općinskog vijećnika, te kroz stavove gradonačelnika Bihaća. Svi oni su složni u jednom – nedopustivo je otvaranje izolatorija u lječilištu Gata. Ipak, iako su sugovornici i opravdano 'bijesni', nigdje se u tekstu ne govori o kontekstu ovog problema, potencijalnim (ne)opravdanim razlozima za otvaranje izolatorija, a kamoli složenoj situaciji u kojoj se država Bosna i Hercegovina našla budući da njen manji entitet uopće ne dozvoljava zadržavanje migranata i izbjeglica na tom teritoriju, kao ni politikama susjednih država kada su migracije u pitanju. Također, ovdje se da uočiti i politizacija situacije naglašavanjem da je 'tokom predizborne kampanje obećano ulaganje u ovaj objekat, a sada se od njega pravi migrantski centar'. Tekst je prvobitno objavio Dnevni Avaz, glasilo političke partije Stranka za bolju budućnost Fahrudina Radončića (bivšeg Ministra sigurnosti države Bosne i Hercegovine) koji u svojim istupima odgovornost za globalnu migracijsku krizu nastoji prebaciti na jednu (vladajuću) stranku u Bosni i Hercegovini, a što mediji bez kritičkog propitivanja dalje diseminiraju.

Druga česta logička pogreška je takozvana greška *ne slijedi*. Portal www.antimigrant.ba piše da se migranti 'slobodno kreću po ulicama', čime se sugerira da bi trebali biti zatvoreni, iako se ova implikacija nastoji maskirati brigom za zdravlje i strahom od koronavirusa. Ipak, u tekstu s portala Radio Slobodna Evropa pojašnjeno je da je 'Krizni štab Unsko-sanskog kantona donio odluku potpunog ograničavanja kretanja migranata smještenih u jedan od četiri prihvatna centra na području ovog kantona', što znači da se migranti i izbjeglice ne 'kreću slobodno' po Unsko-sanskom kantonu kako navodi tekst s

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

15 <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Križa-u-USK-Građani-u-izolaciji-migranti-na-ulicama/591017> (27. 08. 2020.)

16 <https://www.vecernji.ba/vijesti/ljeciliste-kod-bihaca-pretvaraju-u-izolatorij-za-zarazene-migrante-1426542> (27. 08. 2020.)

portala Antimigrant. Iako je točno da je u vrijeme pandemije svako okupljanje potencijalna opasnost, budući da nije bilo potvrđenog slučaja koronavirusa među migrantima, te da se oni ne mogu slobodno kretati Kantonom, nepotrebno je građane držati u strahu od njih. U situaciji kakva je pandemija, a koja se prema Agambenovim analizama može okarakterizirati izvanrednim stanjem jer su mnogi propisi stavljeni van snage, mjere kontrole i državnog nadzora su povećane, ničim se ne može opravdati targetiranje jedne grupe ljudi kao izvora zaraze (opasnosti), čime ih se dovodi u položaj *homo sacra*. U narednoj rečenici korištena je logička greška *ne slijedi* jer se tvrdi da je zbog situacije s koronavirusom ministar sigurnosti Bosne i Hercegovine tražio izmještanje migranata i izbjeglica s ulica. Poznato je da je on slične prijedloge imao i ranije i da koronavirus nije jedini uzrok ove najave. Sličnu grešku napravio je i portal www.klix.ba koji zaključuje da 'zbog činjenice da u Tuzli ne postoji prihvatni centar, niti kamp, migranti spavaju u napuštenim objektima, privatnom smještaju, parkovima...' Situacija nije baš tako jednostavna kakvom se ovim zaključkom želi predstaviti, i mnoštvo je uzroka za navedeni problem, pored navedene 'činjenice' da u Tuzli nema obezbjeđenih smještajnih kapaciteta za ljude u pokretu.

U analiziranom tekstu s portala www.blic.rs uočena je i logička greška poznatija pod nazivom *crvena haringa*. Iskoristio ju je u svojoj izjavi načelnik Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske kazavši da svakodnevno oko 100 migranata dolazi iz Sarajeva u Banja Luku, a odatle idu prema Unsko-sanskom kantonu, 'te će biti sve agresivniji'. Činjenica da migranti dolaze na područje Banja Luke i Republike Srpske nema nikakve veze sa najavljenim 'sve agresivnijim' ponašanjem migranata i izbjeglica kojim se javnost nastoji uplašiti.

Metafore i negativno konotirajuće riječi

Najdalje je u upotrebi riječi i metafora s negativnim konotacijama otišao portal www.antimigrant.ba. Sama izjava¹⁷ ministra sigurnosti iskorištena u članku, prilično je tendenciozna. Najprije, on naglašava da su u pitanju 'ilegalni ekonomski migranti' iako za takvu tvrdnju nema nikakve dokaze. Uopćeno, mediji ne prave distinkciju među pojmovima 'migranti', 'izbjeglice', 'ilegalni migranti' i 'tražitelji azila'. Potom su izbjeglice i migranti, kao i u cijelom tekstu, predstavljeni kao pasivni

17 'U toku niza mjera koji poduzimaju različiti nivoi vlasti, od općina, kantona, entiteta i na nivou BiH, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine potencira važnost da se što prije ilegalni ekonomski migranti sklone sa ulica, onemogućujući njihovo nekontrolirano kretanje i da se, po mogućnosti, oni smjeste u neki od bivših vojnih objekata ili formiranjem novih šatorskih naselja'.

objekti koji će biti 'sklonjeni', kojima će se 'onemogućiti nekontrolirano kretanje', koji će biti 'smješteni'. U tekstu je znakovita i izjava¹⁸ gradonačelnika Bihaća, koji osim što je situaciju predstavio kao 'katastrofu', a migrante kao gola tijela koja 'treba hraniti', uvodi i metaforu 'čišćenja grada od tih (migranata op.a.) koji nemaju smještaj'. Ovom metaforom tendenciozno se, no ipak prikriveno, migranti i izbjeglice predstavljaju kao nečisti, prljavi, kao nepoželjni. Nadalje, ponovo se produbljuje antagonizam na relaciji mi (naši ljudi, dakle oni koji imaju državljanstvo, suvereni) i oni (migranti, prljavi, denacionalizirani). Online medij www.dnevnik.ba iskoristio je u nadnaslovu već pomenutog teksta¹⁹ metaforu '*Migrantski val*'. Ova metafora često se upotrebljava u kontekstu opisivanja situacije nastale usljed dolaska ili prolaska izbjeglica i migranata u/kroz pojedine zemlje, a njome se sugerira da je u pitanju potencijalna katastrofa, nepogoda, pa iako problem nije nastao u prirodi, objašnjava se terminologijom prirodnog stanja ili nepogode – valom. Nezavisne novine predstavile su koronavirus pozitivnim u smislu utjecaja mjera zaštite na smanjen broj dolazaka izbjeglica i migranata. Tekst objavljen na portalu www.klix.ba navodi podatke o broju migranata koji su u Tuzlu dolazili tokom svibnja i lipnja, a sugovornica je glasnogovornica Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona. Znakovita je njena izjava:

'Uprava policije MUP-a TK shodno nadležnosti poduzima sve potrebne aktivnosti na očuvanju stanja sigurnosti na zadovoljavajućem nivou, odnosno ličnoj i imovinskoj zaštiti građana, pa i samih migranata na kantonu', naglasila je Kapidžić.

EksPLICITNO, glasnogovornica nije rekla ništa što bi se imalo analizirati. IMPLICITNO, rekla je puno toga što treba dekonstruirati. Najprije je rekla da Ministarstvo poduzima sve 'potrebne aktivnosti na očuvanju sigurnosti na zadovoljavajućem nivou, odnosno ličnoj i imovinskoj zaštiti građana', čime je indirektno poručila da je sigurnost građana, njihova osobna i imovinska zaštita sigurno dovedena u pitanje prisustvom većeg broja migranata u Tuzli. Sigurnost izbjeglica i migranata na Kantonu spomenula je tek uzgredno koristeći se veznicima 'pa i'. Time je pokazala da Ministarstvu unutrašnjih poslova ni deklarativno sigurnost ljudi u pokretu nije od istog značaja kao i sigurnost

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

18 'Tražim podršku za to. Ja mogu sad u očaju da odvezem migrante na Lipu i da imamo još veću katastrofu jer neko ih mora hraniti. CK grada Bihaća to ne može, ne može ni CK USK. Sad radimo na tome da dobijemo podršku i da ih možemo već sutra prekosutra početi izmještati i da se grad očisti makar od tih koji nemaju smještaja. Besmisleno je, mi ograničili kretanje našim ljudima a migranti idu kud hoće.'

19 <https://www.dnevnik.ba/vijesti/u-bih-5500-migranata-kretanje-u-porastu-nakon-ublažavanja-mjera-zbog-pandemije> (15.6.2020.)

građana Tuzle. Posljednji odlomak u članku nosi podnaslov *Haotično stanje*, a takvo stanje ostaje neobjašnjeno s aspekta odgovornosti nosilaca vlasti u Kantonu.

Tehnike pristranog izvještavanja

U analiziranim tekstovima prisutno je nekoliko tehnika pristranosti. Najprije je uočljivo pristrano filtriranje činjenica, praćeno često i nepreciznim i netočnim navođenjem navodno vjerodostojnih podataka.

Na portalu www.antimigrant.ba navodi se čitav pasus²⁰ iz kojeg nije jasno koliko zaista migranata i izbjeglica trenutno boravi u Unsko-sanskom kantonu. U lidu teksta, odnosno u prvoj rečenici navedeno je da se u Unsko-sanskom kantonu nalazi više od 5.000 migranata (3.500 u centrima, 2.000 izvan njih). Kako dalje u tekstu slijedi, očigledno je da novinar koji je autor teksta nije siguran o točnom broju ljudi u pokretu na što ukazuje korištenje nepreciznih odrednica kao što su 'oko', 'procjenjuje se'. U tekstu koji je dan ranije (17. ožujka) objavio portal Radio Slobodna Evropa, autorica navodi da se 'prema procjenama lokalnih vlasti na području Unsko-sanskog kantona trenutno nalazi oko 5.000 migranata, a oko 2.000 je van prihvatnih centara i borave u napuštenim objektima, ulicama i parkovima'²¹. Dakle, točnih podataka uopće nema, a očito je da je www.antimigrant.ba proizvoljno broj migranata povećao za pet stotina. Slično, portal www.dnevnik.ba. Web portal www.dnevnik.ba u prvom pasusu²² pretpostavlja da će 'broj ulazaka u BiH biti veći nego u prethodnim mjesecima'. I www.blic.rs iskoristio je manipuliranje brojevima za širenje straha od izbjeglica i migranata²³. U tekstu se potpuno neutemeljeno tvrdi da je povećan broj migranata i izbjeglica u manjem

20 Samo se u Unsko-sanskom kantonu trenutno nalazi više od 5 hiljada migranata. Oko 3.500 migranata nalazi se u kampovima, dok su procjene da se na ulicama gradova i u napuštenim objektima nalazi još oko dvije hiljade koji se slobodno kreću po ulicama. Postavlja se pitanje, šta sa tolikim brojem migranata u danima kada se svima preporučuje ostanak u kućama zbog prevencije širenja koronavirusa. I u Unsko-sanskom kantonu potvrđen je prvi slučaj zaraze korona virusom. Kako bi se spriječilo širenje zaraze, donesene su pooštrene mjere. Međutim, dok se s jedne strane građanima Bosne i Hercegovine ograničava kretanje, šalju se u izolaciju, strancima se zabranjuje ulaz na graničnim prelazima, s druge strane tisuće migranata se slobodno kreću ulicama. Upravo zbog toga ministar sigurnosti Bosne i Hercegovine traži njihovo hitno izmještanje sa ulica.

21 <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-ulice-bih-korona-virus/30493247.html> (15.6.2020.)

22 'Iz Međunarodne organizacije za migracije (IOM) Feni su kazali da je, s obzirom na situaciju uzrokovanu pandemijom virusa korona, došlo do promjene te pojave u proteklom periodu i trenutna situacija je da su migranti ostali zaglavljani i u situaciji da borave na mjestima gdje su se

zatekli. 'Ublažavanje ili ukidanje mjera od širenja virusa korona u BiH i u susjednim državama zapadnog Balkana i šire, svakako je doprinijela da se situacija u vezi kretanja migranata mijenja. Zabilježeno je da su kretanja migranata unutar BiH, kao i prema izvještavanjima Granične policije, u porastu. Pretpostavljamo da će broj ulazaka u BiH biti veći nego u prethodnim mjesecima', naglasili su iz IOM-a. Po podacima Međunarodne organizacije za migracije (IOM) u Bosni i Hercegovini je registrirano 5.545 migranata, u sedam prihvatnih centara. Većinom su to mlađi muškarci, najčešće porijeklom iz Pakistana, Afganistana, Maroka, Bangladeša. Od ukupno registriranih, 3.301 migrant je na području Unsko-sanske županije, a smješteni su u pet prihvatnih centara.'

23 <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/ozbiljna-bezbednosna-pretnja-veliki-problem-predstavlja-to-sto-je-identitet-migranata/7wlbld7> (27.08.2020.)

bosanskohercegovačkom entitetu. Ovakva konstrukcija ide u prilog brojnim izjavama srpskih zvaničnika u BiH koji problem migrantske krize žele u potpunosti prebaciti samo na Federaciju BiH i jedan narod (Bošnjake). Milorad Dodik je već u jednoj od svojih ranijih izjava rekao da je 'neprihvatljivo smještanje migranata u Medenom Polju kod Bosanskog Petrovca, jer bi to imalo političku dimenziju čiji je cilj protjerivanje Srba sa vjekovnih ognjišta'²⁴. U prva tri paragrafa je objašnjeno kako je načelnik Uprave policije MUP-a manjeg entiteta, Dalibor Ivanić, rekao da migranti predstavljaju ozbiljnu sigurnosnu prijetnju i prisutni su na cijelom prostoru ove administrativne jedinice, a veliki problem je i 'činjenica da im je identite nepoznat', što pak ne može biti točno budući da je registracija obavezna. Kako je rekao, svakodnevno oko 100 migranata dolazi iz Sarajeva u Banja Luku, a odatle idu prema Unsko-sanskom kantonu.

U istom tekstu portala Blic uočavamo i tehniku pristranog bojenja priče, odnosno smještanja događaja i ličnosti u odgovarajući interpretativni okvir. Tako se dramatično naglašava da su migranti skloni konfliktnim ponašanjima pa se u prilog tome navodi slučaj u kojem je migrant pucao na policijskog službenika (iako je ovo lažna informacija jer je u pitanju bila prijetnja oružjem, ne i njegova upotreba²⁵). U daljem tekstu se navodi da je i savjetnik direktora Granične policije Bosne i Hercegovine, Svevlad Hofman, saglasan da će u sljedećem periodu biti povećan broj migranata koji će pokušati ući u državu, te da je od početka godine do polovice lipnja spriječeno više od 4.500 ilegalnih ulazaka, a da najveći udar trpi Granična policija u Zvorniku. U ovoj izjavi²⁶ je jasan stav prema migrantima i izbjeglicama, ponovo se spominje da su u pitanju mladi ljudi čime se aludira na to da su vojno sposobni, te da im je identite nepoznat tj. da ga kriju. Namjenski je izabran izvor informacije, Svevlad Hofman koji je i u prijašnjim javnim nastupima iznosio antimigrantske stavove i tvrdnje koje još uvijek nisu dokazane. U članku je tako iskorištena tehnika pristranog filtriranja činjenica, odnosno pažljivog biranja sagovornika koji potvrđuju prevladavajući stav o migracijama. U jednoj izjavi za medije on je naveo da je u više od 90 posto slučajeva dolazaka riječ o ekonomskim migrantima s krajnjim ciljem da uđu u neku zemlju EU, te da nema nikakvih razloga zbog kojih bi se njihovo zadržavanje u BiH ili drugim zemljama moglo

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

24 <http://www.srna.rs/novosti/732008/smjestanje-migranata-u-medenom-polju-imalo-bi-politicku-dimenziju.htm> (27. 08. 2020.)

25 <http://ba.minfo.com/Crna-hronika/a441545/Migrant-potegao-pistoljna-policajku-u-potragu-uključen-i-helikopter.html> (2.9.2020.)

26 'Najveći broj dolazi iz Pakistana, Avganistana, Maroka, a smanjen je u posljednje vreme broj migranata iz Sirije' – rekao je Hofman i dodao da je uglavnom reč o mladim ljudima. I Hofman je istaknuo problem da im nije poznat identitet, te ukazao kako se ne žele identificirati što otežava posao Službi za poslove strancima.'

opravdati²⁷. U nastavku teksta je navedena izjava predsjednika Udruženja 'Povratnici', Nemanje Davidovića, koji je naglasio da pod pritiskom migranata trpi srpsko, ali i bošnjačko stanovništvo u Unsko-sanskom kantonu gdje se, kako je istaknuo, situacija nije primirila ni za vrijeme epidemije. Na kraju teksta se navodi:

Prema njegovim rečima (Nemanje Davidovića), u centru 'Bira' je pre dva dana prilikom policijskog pretresa pronađena velika količina oružja.

I ova izjava ide u prilog antimigrantskom diskursu, a novinar je izjavu prenio bez provjere njene točnosti kod nadležnih organa.

Smještanje događaja u poželjan interpretativni okvir i zadržavanje rasprave unutar prihvatljivih pretpostavki najjasnije se, pak, vidi u primjeru vijesti s portala www.nezavisne.com. U članku²⁸ je navedeno da su građani prinuđeni biti u kućama, a da migranti borave na ulicama. U prva dva paragrafa je objašnjeno da se građani pridržavaju svih restriktivnih mjera, ali da ljudi u pokretu koji borave na ulicama na području Unsko-sanskog kantona prave velike probleme policiji. Kako je navedeno, takvih je 1.500 i oni mahom borave u napuštenim i devastiranim objektima nekadašnjih privrednih postrojenja. Web portal www.vecernji.ba tekst o pretvaranju lječilišta Gata u izolatorij²⁹ završava sljedećim pasusom, odnosno sugeriranom interpretacijom situacije:

Grupa od tridesetak migranata jučer je blokirala cestu između Bosanskog Novog i Bosanske Otoke. Cesta je bila blokirana točno na entitetskoj liniji, u tampon zoni između dva policijska punkta - policije RS i policije Unsko-sanske županije.

Upravo ova posljednja rečenica koja apsolutno nema nikakve veze sa temom o kojoj piše, pokazuje opredijeljenost novinara da navedenu situaciju nužno prikaže samo onakvom kakvom su je opisali njegovi sagovornici: najpoznatije i jedino lječilište ovog Kantona se pretvara u izolatorij za zaražene migrante i izbjeglice, dok oni i dalje narušavaju javni red i mir, između ostalog i blokiranjem cesta u državi. S druge strane, nije ispunjen ni minimum uvjeta objektivne informacije, nisu

27 <https://www.vecernji.ba/vijesti/hoffman-migranti-krse-brojne-zakone-bih-i-vlasti-ih-i-dalje-drze-u-ovoj-zemlji-1422865> (28.08.2020.)

28 <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Kriza-u-USK-Gradjani-u-izolaciji-migranti-na-ulicama/591017> (27.08.2020.)

29 <https://www.vecernji.ba/vijesti/ljeciliste-kod-bihaca-pretvaraju-u-izolatorij-za-zarazene-migrante-1426542> (27.08.2020.)

kontaktirani izvori koji bi trebali objasniti zbog čega zapravo žele pretvoriti lječilište u izolatorij i postoje li neki opravdani razlozi za to. Novinari su odlučili da jedina ponuđena verzija priče bude ona koja će najvjerojatnije imati najviše klikova i komentara, te nastaviti antimigrantski/izbjeglički diskurs.

Zaključak

Izvjestavanje o manjinama u kriznim situacijama može poprimiti razmjere ozbiljne ksenofobije, a u takvim medijskim istupima učestvuju i zvaničnici. Nije posebnost medija Bosne i Hercegovine da migranti i izbjeglice predstavljaju kao potencijalnu opasnost i problem, dok se istovremeno zanemaruje značaj ovih grupa za interkulturalnu razmjenu. U stanjima koja se mogu okarakterisati izvanrednim, kakav je slučaj i sa stanjem proglašene pandemije bolesti COVID-19, izvjestavanje o ljudima u pokretu moralo bi biti mnogo senzibilnije, budući da je odgovornost za izgovrenu riječ u tako kompliciranoj situaciji veća nego inače. Nažalost, kako su u svijetu mnoge manjinske grupe (religijske, rasne) targetirane kao izvori zaraze koronavirusom, slično su u Bosni i Hercegovini prošli izbjeglice i migranti. Kritičkom analizom diskursa u ovom smo radu utvrdili da su se aalizirani mediji (www.antimigrant.ba, www.klix.ba, www.večernji.ba, www.dnevnik.ba, www.nezavisne.com i www.blic.rs) koristili obrascem pristranog izvjestavanja dominantnih grupa, u ovom slučaju domaćeg stanovništva ili državljana Bosne i Hercegovine, o manjinskoj grupi izbjeglica i migranata. Najprije se u analiziranim tekstovima sugeriraju negativni zaključci koji navodno proizlaze iz činjenica (kanton će biti u ozbiljnoj situaciji zbog toga što se migranti slobodno kreću, migrantski kampovi su potencijalna žarišta virusa, kod migranata su nađene velike količine oružja, navođenje većeg broja migranata i izbjeglica nego što jest u zvaničnim statistikama). Potom se koriste retoričke figure kojima se nastoje naglasiti 'njihova' negativna ponašanja (slobodno se kreću u vrijeme pandemije dok građani to ne mogu, pri tome se niko od novinara ne pita jesu li ljudi u pokretu upoznati s mjerama kriznih štabova i imaju li uopće smještaj, upotrebljavaju oružje i njime 'potežu' na policijske službenike iako je u pitanju lažna informacija). Najčešće su korištene logičke greške *apel na*

**Od riječi do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

emocije i suviše simplificirano zaključivanje poznato kao *greška ne slijedi*. U člancima su korištene vrlo negativne riječi koje impliciraju negativne zaključke ('borba', 'očistiti grad od migranata', 'migrantski val'). U pojedinim člancima citirani su navodno kredibilni izvori informacija, u javnosti već dobro poznati po antimigrantskim/izbjegličkim stavovima (Fahrudin Radončić, Svelad Hofman, Milorad Dodik, Šuhret Fazlić). Na fotografijama se redovno prikazuju veće grupe migranata i izbjeglica, uglavnom muškaraca mlađe životne dobi što je nekoliko puta naglašeno i u člancima, dok se ljudi u pokretu nijednom ne pojavljuju kao izvori informacija.

Uopćeno, u člancima je korišteno nekoliko tehnika pristranog izvještavanja koje navodi Najil Kurtić. Najprije je korišteno pristrano filtriranje poželjnih činjenica, te je tako naglašen broj migranata, kao i preuveličana neprovjerena informacija da se oni 'slobodno kreću' u Unsko-sanskom kantonu. Potom su događaji i ličnosti pristrano smješteni u odgovarajući kontekst – migranti kao potencijalna opasnost što su naglasili sugovornici, te je cjelokupna diskusija o migrantima i koronavirusu zadržana u granicama prihvatljivih pretpostavki budući da nitko od migranata i izbjeglica nije dobio priliku da govori, a citirani su izvori poput predstavnika IOM-a i Udruženja Pomozi.ba koji, osim što su kazali da među migrantima nema potvrđenih slučajeva oboljenja od COVID-19 virusa, nisu kazali ništa značajnije glede položaja ovih ljudi u državama kroz koje prolaze na svome putu do Zapadne Evrope. Ili možda jesu, ali novinar/ka to nije smatrao/la značajnim podatkom.

Literatura

- Agamben, Giorgio, *Homo sacer*, Tiskara Zelina, Zagreb 2006.
- Buckels, E. Erin; Trapnell, Paul D., *Disgust facilitates outgroup dehumanization*. U: *Group Processes & Intergroup Relations* (GPIR), Vol. 16 (6), str. 771-780. 2013., pristup 27.8.2020.
- David, Filip, *The House of Remembering and Forgetting*. Peter Owen Publishers: Istros Books, 2014.
- Dutta, Ankuran, *Fakenews or infodemic during COVID-19 Pandemic*. https://www.academia.edu/42971754/Fakenews_or_Infodemic_during_COVID-19_Pandemic, pristup 16. 5. 2020.
- Goff, P. A., Eberhardt, J. L., Williams, M. J.; Jackson, M. C., *Not yet human: Implicit knowledge, historical dehumanization, and contemporary consequences*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(2), 292–306.2008., pristup 27. 8. 2020.
- Hrnjić Kuduzović, Zarfa, *Uloga elitnih izvora u izvještavanju o migrantskoj krizi: Analiza Oslobođenja, Jutarnjeg lista i Politike*, U: Car, V. i Matović, M. (ur.): *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, str. 57-72. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb 2017.
- Izmirlić, Amina, *Ramić nastavlja s iznošenjem lažnih tvrdnji o novom koronavirusu*. <https://istinomjer.ba/ramic-nastavlja-sa-iznosjenjem-netacnih-tvrdnji-o-novom-koronavirusu/>, 30. 4. 2020., pristup 15. 5. 2020.
- Kastels, Manuel, *Moć komunikacija*, CLIO, Beograd.2009.
- Krishnan, Murali, *Indian Muslims faced renewed stigma amid COVID-19 crisis*. <https://www.dw.com/en/indian-muslims-face-renewed-stigma-amid-covid-19-crisis/a-53436462> 14. 5. 2020., pristup, (16. 5. 2020.)
- Kurtić, Najil (2006): *Kod novinarstva*. Sarajevo: Media Plan Institut.
- Kteily, N., Hodson, G.; Bruneau, E., *They see us as less than human: Metadehumanization predicts intergroup conflict via reciprocal dehumanization*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(3), 343–370., 2016., pristup 27.8.2020.
- Lakić, Mladen, *David Icke o pandemiji: Bajke o 5g mreži i 'čipovima u vakcinama'*. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/david-icke-o-pandemiji-bajke-o-5g-mrezi-i-cipovima-u-vakcinama>, 1.5.2020., pristup 14.5.2020.

Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti
—
Amela Delić
Selma Begić

- Landau, J. Mark; Sullivan, Daniel; Greenberg, Jeff (2009): *Evidence That Self-Relevant Motives and Metaphoric Framing Interact to Influence Political and Social Attitudes*. U: *Psychological Science*. Vol. 20 (11), str. 1421-1427. http://people.ku.edu/~mjlandau/docs/Landau_met%20framing_PS%202009.pdf, pristup 27. 8. 2020.
- Lakoff, George i Johnson, Mark, *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press: Chicago 1980.
- Liu, Martina, *The coronavirus and the long history of using diseases to justify xenophobia*. <https://www.washingtonpost.com/nation/2020/02/14/coronavirus-long-history-blaming-the-other-public-health-crises/>, 14. 5. 2020., pristup 17. 5. 2020.
- Luthra, Shefali, *Trump's comparison of COVID-19 deaths in Germany, us is wrong*. <https://www.politifact.com/factchecks/2020/may/13/donald-trump/trumps-claim-covid-deaths-us-are-par-germanys-does/> 13. 5. 2020., pristup 15. 5. 2020.
- Robson, David, *Why smart people believe coronavirus myths?* <https://www.bbc.com/future/article/20200406-why-smart-people-believe-coronavirus-myths> 7. 4. 2020., pristup 14. 5. 2020.
- Stojadinović, Predrag, *50 logičkih grešaka za koje treba da znate*, Helix, Smederevo 2014.
- Tardáguila, Cirstina, *No race or religion can prevent coronavirus – don't fall for these hoaxes*. <https://www.poynter.org/fact-checking/2020/no-race-or-religion-can-prevent-coronavirus-dont-fall-for-these-hoaxes/> 27. 2. 2020., pristup 16. 5. 2020.
- Thibodeau, Paul; Boroditsky, Lera, *Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning*. PLoS ONE 6(2): e16782. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0016782>, 2011., pristup 27. 8. 2020.
- Van Dijk, Teun, *Principles of critical discourse analysis*. In *Discourse and Society*, Sage, vol. 4(2), London 1993., str. 249-283.
- Van Dijk, Teun (2010): *Media, Racism and Monitoring*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.466.8943&rep=rep1&type=pdf> pristup 2. 6. 2020.
- Wardle, Claire; Derakhshan, Hossein, *INFORMATION DISORDER: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. 20, 2017.

Zulejhić, Emir, *Diskutabilne tvrdnje sjevernomakedonskog stručnjaka*. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/diskutabilne-tvrdnje-sjevernomakedonskog-strucnjaka>, 5. 5. 2020., pristup 14. 5. 2020.

**Od riječi
do žice:
Targetiranje
migranata
i izbjeglica
kao izvora i
prijenosnika
zaraze
COVID-19
bolesti**

—
**Amela Delić
Selma Begić**

Dario Terzić —

Dr. sc. DARIO TERZIĆ
Visoka škola za turizam i menadžment,
Konjic, Bosna i Hercegovina
dariobrel@yahoo.com

Epidemije: poruke, vrijednosti i ideologije u suvremenom filmu

Ključne riječi komunikacija, model hegemonije, kulturološke studije (culturals studies), film, analiza sadržaja (content analysis), manipulacija, korona pandemija

Sažetak Analizom medijskih sadržaja bavili su se mnogi teoretičari komunikacija još od nastanka modernih komunikacijskih teorija – Frankfurtska škola, Britanske studije, postmodernističke kulturološke studije itd.

Skup filmova nekog vremena, tvrdi Rene König, daje nam cjelovitu sliku o najsitnijim oscilacijama u osjećajima i svakodnevnom moralu te epohe.

Proteklih godina snimljeni su brojni filmovi koji govore o različitim epidemijama čiji je uzočnik virus koji prijeti ljudskoj rasi - njenom postojanju, preživljavanju, daljnoj sudbini. Mnogi od tih filmova su tek fikcije (The Seventh Seal, Outbreak, Contagion, Warl War Z,) ali neki od njih (kao Variola Vera) opisuju stvarne događaje.

Messages/ Values/ Ideology in Contemporary Popular Films about Viral outbreaks

Key words communication, hegemony model, cultural studies, film, content analysis, manipulation, corona pandemic

Abstract The analysis of media (content) has been dealt with by many communication theorists since the emergence of modern communication theories - the Frankfurt School, British Studies, post-modernist cultural studies, etc.

A set of films of some time, claims Rene König, gives us a complete picture of the tiniest oscillations in the feelings and everyday morals of that era.

Numerous films have been made in recent years about various epidemics, which are caused by a virus that threatens the human race - its existence, survival, distant destiny. Many of these films are just fiction (The seventh seal, Outbreak, Contagion, Warl war Z,) but some of them (like Variola Vera) describe real events.

Film 'Variola vera'

Koliko je moguće kroz analizu nekog sadržaja (filmskog, literarnog ili muzičkog) shvatiti odnose koji vladaju u jednom društvu? Koliko su kultura i komunikacija povezani? Analizom medija (sadržaja) su se bavili mnogi teoretičari komunikacija još od nastanka modernih komunikacijskih teorija – Frankfurtska škola, Britanske studije, postmodernističke kulturološke studije, a odnosom medija i društva brojni drugi teoretičari (Gerbner, Rosengreen...).

Svaki poznatiji 'kinematografski val', odnosno filmska škola ima neku svoju specifičnost, neki svoj kolorit drugačiji od drugih i istovremeno poseban pokušaj da se ljudskom životu, odnosima među ljudima pride na originalan način.¹

Možemo se upitati koliko je talijanski neorealizam stvarno bio nešto novo, nešto drugačije – jer film se prvi put pokazao kao stvarni kritičar života. Tome je sličan i francuski novi val sa svojom antiherojskom dimenzijom. Koliko su vlastodršci znali biti frustrirani filmskim projektima najbolji je pokazatelj potpuno suzbijanje crnog vala u Jugoslaviji šezdesetih, te promoviranje crvenog vala početkom sedamdesetih godina. Film je zabava ali je i medij². Medij koji su mnogi (zlo)upotrijebili. Mi možemo analizirati sadržaj pojedinih filmova ali istovremeno možemo analizirati i društvene donose (strukturu) vremena u

¹ Hollywood je oduvijek smatran 'tvornicom snova', ali mnoge druge kinematografije (a i nezavisna američka) pokušale su dati drugačiji prikaz stvarnosti: francuski film noir, specifičan filmski roukpis Andreja Tarkovskog, finska nostalgija Kaurismakija, novkorejski filmski val i drugi.

² Film kao medij masovnog komuniciranja postao je moguć kada je krajem 19. vijeka otkriven kinematograf, uređaj koji je istovremeno bio i kamera i aparat za projekciju.

kojem je jedan određeni film nastao. Film je bitan za kulturu uopće, a kultura i komunikacija međusobno su povezani. I prve teorije medija osim televizijom, radijem, knjigom bavile su se i filmom.

Kulturološke studije

Adorno i njegovi kolege obrazlagali su da s obzirom na razvoj industrijski kapitalizam prodire sve više u kulturni život stvarajući nove oblike dokolice i masovne zabave. Sve te promjene podveli su pod pojam **Kulturna industrija**

I Marcuse³ upozorava na ključno značenje masovnih medija u manipulaciji potrebama. On tvrdi da sadržaji medija imaju odlučno značenje za oblikovanje 'jednodimenzionalnog' čovjeka. Kod Douglasa Kellnera nailazimo na pojam '**medijska kultura**'.

Medijska kultura dominantan je oblik kulture modernog čovjeka uopće, ona se prepliće s političkim i društvenim kretanjima, te oblikuje svakodnevni život.

Vrijeme masovne kulture označeno je kao vrijeme manipulacije, dok se vrijeme medijske kulture (uz sva kontroverzna i kritička mišljenja) sve više razumijeva kao vrijeme slobode, a sve manje kao vrijeme manipulacije. Ostaje uvijek optvorenno pitanje koliko u eri u kojoj živimo ima mjesta za slobode a koliko mjesta za manipulacije. Kellner isključivo koristi pojam 'medijska kultura'. U njegovom središtu nalaze se 'tehnokulture' kao što su radio, televizija, film, muzika i tiskani mediji. Douglas Kellner, dakle, na medijsku kulturu gleda kao na 'oblik savremene kulture' globalnih razmjera, ne koristeći se pojmovima 'masovna' niti 'popularna kultura', jer smatra da su oni ideološkog porijekla.

Na osnovu Gramschijevog modela hegemonije i kontrahegemonije, studije kulture analiziraju snage hegemonije (vladajuće društvene i kulturne oblike dominacije) tragajući za kontrahegemonijskim oblicima otpora. Govoreći o kritičkim teorijama Kellner nas podsjeća kako su Britanski kulturološki studiji povezani s političkim projektom društvene transformacije, u kojoj bi određivanje oblika dominacije i otpora trebalo potpomoći procesu političke borbe.⁴

**Epidemije:
poruke,
vrijednosti i
ideologije u
suvremenom
filmu**

—
Dario Terzić

3 Herbert Marcuse ,
One dimensioned man
studies in the ideology
of advanced industrial
society beacon Press
Boston, str. 32.

4 Douglas Kellner,
Medijska kultura, Clio,
Beograd 2004., str. 56.

Nema kultrne bez komunikacije niti obrnuto. Prvi teoretičari masmedija bavili su se i *sadržajem poruka na pojedinim meidjima (radio, film)*. Dominantne vrijednosti kompleksno su enkodirane u medije, ali ih gledaoci mogu dekodirati na razne načine⁵.

Pojedini teroetičari Britanskih kulturoloških studija su osim televizije u fokus svojih analiza stavili i film. Nalazimo tu dva analitička prilaza: Prvi je onaj koji srećemo u slučaju časopisa Screen, gdje tehnike filmske naracije nameću značenje gledatelju, a sam gledatelj je takoreći ugruran u sliku. Drugi pristup je onaj koji koriste Stuart Hall i suradnici: tv pokušava gledatelji-ma nametnuti značenje, ali je sasvim moguće da oni to preferentno značenje odbiju i razviju vlastitu interpretaciju⁶.

Ako usporedimo analize sadržaja i audijensa između Frankfurtske i britanske škole dolazimo da zaključka da Frankfurtska škola uglavnom shvaća publiku kao pretežno pasivnu, dok birmingenski pristup naglasak stavlja na aktivnost publike.⁷

Siegfried Kracauer je 1947. godine u knjizi 'Od Caligarija do Hitlera' koristio filmove za otkrivanje duševnih faktora nekog naroda u određenom trenutku njegove povijesti. Tako i Rene König piše: 'Skup filmova nekog vremena daje nam cjelovitu sliku o najsitnijim oscilacijama u osjećajima i svakodnevnom moralu te epohe.'⁸

McLuhan inače medije dijeli na tople i hladne.

Film (cinema) jeste topli (vrući) medij, dok tv film, po McLuhanu, spada u hladne medije.

Vrući medij je onaj koji proširuje samo jedno čulo i to do razine podobnosti.⁹ Sigurno da možemo raspravljati o tome u koju bismo kategoriju mogli uvrstiti film danas, imajući u vidu digitalnu eru u kojoj živimo te brojne tehničke i 'tehnološke' aspekte – film na CD-u, film na kablovskoj televiziji; mogućnost 'pauziranja', resetiranja, rewind i sl.

Maskomunikacija može biti shvaćena i kao društveni i kao kulturni fenomen. Rosengreen tvrdi kako društvena struktura utječe na kulturu, i obrnuto. Ali koja opcija će prevagnuti – materijalna ili idealistička? Ako masmedije proučavamo sa stanovišta njihove društvene strukture (vlasništva) onda će prevladavati materijalna strana. Proučavamo li ih s aspekta sadržaja, u tom će slučaju pobijediti idealistička opcija.¹⁰ Koji je to dominantan oblik, koliko je bitna tehnologija, a koliko

5 Enkodirati neku ideju znači predstaviti je u sklopu određenog sistema značenja - Dekodirati – uzeti ono što je kodirano i interpretirati ga, tj. dati mu značenje. Mc Quail, 2010., str. 551

6 Rolend Lorimer, *Masovne Komunikacije*, Clio, Beograd 1998., str. 236

7 U stvari, Kellner je dao primat britanskim teoretičarima (Britanske kulturološke studije) stoga što nisu polazili od podjele kulture koju su uveli u teoriju Horkheimer i Adorno, već su 'uvidjeli značaj medijske kulture' koju on prihvaća, odbacujući, dakle, i sve druge nazive za kulturu.

8 Michael Kunczik, Astrid Zipfl. *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert ZG, Zagreb 2006., str. 42-44

9 Marshall McLuhan, *Gutenbergova galaksija*, Nolit, Beograd 1973., str. 28

10 Marshal McLuhan, V, *Gutenbergova galaksija*, Nolit, Beograd 1973., str. 40

sadržaj? Teorija kultivacije drži da su 'dominantni sistemi poruka više pod utjecajem određenih institucionalnih snaga u jednom društvu, nego unutarnjih osobina medija'.¹¹

Filmovi o epidemijama

Analiza bilo kojeg medija može biti i jest vrlo kompleksna. Analiza sadržaja pojedinog teksta nam svakako može otkriti bitne detalje o duhu jednog vremena, tradiciji, međuljudskim odnosima. Bilo bi, ipak, prepotentno tvrditi da analizom sadržaja jednog umjetničkog djela (a pojedini filmovi to upravo jesu) možemo spoznati sve oscilacije jednog vremena.

Stoga i film kao medij (a mnogi teoretičari tvrde da film jeste važan medij) može otkriti mnogo toga o prošlosti, sadašnjosti, ali u nekim slučajevima i najaviti budućnost.

Film kao kontrolirani medij još nam je važniji u otkrivanju tih 'istina'. Ponekad je uistinu vrlo bitno ono što nam je nepoznato, skriveno ili šifrirano. Nesnimljeni ili neobjavljeni filmovi su vrlo važna informacija, ponekad i važnija od publiciranih i dobro prodavanih priča,

Filmovi su nam kroz povijest ispričali mnoge bitne priče – na način kako su to analizirale kritičke teorije, posebno Frankfurtska škola, te Britanski kulturološki studiji.

Poruke koje možemo naći u filmovima često prolaze različite filtere, koji idu u prilog kultivacijskoj teoriji. Neki od nas će se sigurno složiti da su ponekad filmovi refleksija onoga što živimo, a nekad su izvrsno sredstvo socijalne kontrole.

U vrijeme posljednje velike epidemije (Španjolska gripa, 1918.-1920.) film nije bio toliko moćno sredstvo masovnog komuniciranja kao što je danas. Ipak, poznato nam je kako je početkom prošlog stoljeća namjenska filmska proizvodnja puno pomogla u domeni socijalne medicine, a najzaslužniji za to je bio Andrija Štampar. Velika su bila njegova zalaganja i namjere da se u zdravstvenom prosvjećivanju koriste audiovizuelna sredstva, među kojima je najviše cijenio film kao onaj magični medij koji može pobuditi najveći interes i najsugestivnije djelovati na gledatelje iz različitih sociokulturnih sredina. Takvim odnosom prema filmu Andrija Štampar je u praksi provodio ideju o odgojnoj i obrazovnoj snazi filma koja je u nas prisutna još od Isidora Kršnjavog.¹²

**Epidemije:
poruke,
vrijednosti i
ideologije u
suvremenom
filmu**

Dario Terzić

11 George Gerbner,
*Cultivation analysis: New
directions in media effect
research* in Signorelli
N. Morgan M. Sage
publication 1990

12 Vjekoslav Majcen,
*Filmski fond škole
narodnog zdravlja
'Andrija Štampar' u
kinoteci Hrvatske
pri Arhivu Hrvatske*
file:///C:/Users/RGM/
Downloads/1149_4593_1_
CE.PDF, pristup 2.12. 2020.

Filmovi

Omegaman -Ja sam legenda /Outbrake /Smrtonosni Virus / Svjetlost mog života / 93 days / Resident Evil, / 28 dana kasnije / 12 majmuna / Zaraza Svjetski rat Z / Cargo / Variola vera / It comes at night / Vlak za Busan / Panika na ulicama / Flue-Gamgi / Cabin fever / Mimic / Pobješnjeli / Sljepoća.

Šta se ovo s nama dešava?-pitamo se mjesecima.Je li ovo sve samo ružan san, neki film s puno elemenata horora, ili ipak samo zbilja?

Igramo li možda igru šaha s koronom? Čini nam se kao da se vraćamo na antalogijsku scenu iz Bergmanovog filma 'Sedmi pečat' gdje Max Von Sydow igra partiju šaha; protivnik mu je njeno veličanstvo Smrt. Na kocki je sudbina Čovjeka dok epidemija crne kuge ubija sve okolo.

OMEGA MAN –Omega čovjek / Ja sam legenda (1964., 1975 - 2007.), tri filmske adaptacije zasnovane na istoimenom romanu Richarda Mathesona

Prvi je bio' Posljednji čovjek na zemlji' (1964.) u kojem je glumio Vincent Price.'Čovjek Omega' druga je adaptacija Mathesonovog romana, a junaka priče glumi Charlton Heston. Treća adaptacija ' Ja sam legenda' u kojoj glumi Will Smith, objavljena je 2007. godine.

PANIKA NA ULICAMA (Panic in the Streets)je američki crno-bijeli film snimljen 1950. u režiji Elije Kazana.¹³ Po žanru je triler, a protagonist, čiji lik tumači Richard Widmark je mornarički oficir pri federalnoj službi za javno zdravstvo u New Orleansu koji doznaje da su kod neidentificirane žrtve ubistva pronađene bakterije koje uzrokuju plućnu kugu.¹⁴

POBJEŠNJELI (The Crazies, 1973.)

Jedan vojni avion se sruši u Pensilvaniji i pri tome otpusti bakteriološki materijal koji kod ljudi izaziva neizlječivo ludilo. Zaraza se širi. Nakon velikog uspjeha 'Noći živih mrtvaca' George A. Romero dobio je puno veći budžet i snimio ovaj film. Nije ponovio uspjeh prethodnika, nije ni povratio uloženi budžet, ali kako je u međuvremenu postao 'guru' zombi žanra tako su i njegova rana ostvarenja počela dobivati nove verzije, pa su i 'Pobješnjeli' 2010. osvanuli u novom ruhu.¹⁵ Nakon

13 George Sadoul, *Dictionnaire des cineaste*, Edition de Seul, Paris, 1990., str. 165.

14 Laura, Luisa, Morando Morandini, *Dizionario dei film*, Zanichelli, Bologna 2005., str. 148

15 Laura, Luisa, Morando Morandini, *Dizionario dei film*, str. 285

perioda inkubacije od 48 sati, virus mijenja mentalno stanje zaraženih. Postaju agresivni i krvoločni prema svim porodicama i komšijama koji ih ne vole.

VARIOLA VERA je film Gorana Markovića (1982.). Radnja filma inspirirana je epidemijom velikih boginja (variole vere) koja je izbila u Jugoslaviji 1972. godine.¹⁶

Film je pun specijalnih efekata kakvi još nisu viđeni u dotadašnjoj jugoslavenskoj kinematografiji, ali Marković kao ambiciozan filmaš nije mogao bez spominjanja **Camusove** 'Kuge' i kritike režima koji se pravio da epidemija ne postoji.

Vrlo zanimljiva scena u filmu: Pozvan je profesor koji je jedini od znanstvenog medicinskog kadra preživio prethodnu epidemiju variole vere (1930.). Na njegove riječi da ako postoji samo sumnja na variolu veru sve treba staviti u izolaciju, jedan od političkih moćnika odgovara: 'Zato smo vas i doveli ovdje da pogledate nalaze, a ne da nam vi govorite koje ćemo mejre poduzimati! Slične smo situacije mogli vidjeti proteklih mjeseci i u našem okružju kada se struku često nije slušalo, a političari su bili ti koji su određivali kako ćemo se ponašati, odnosno koji ćemo život živjeti u doba epidemije.'¹⁷

OUTBRAKE režisera Wolfganga Petersena (1995.) je u Hrvatskoj je preveden kao 'Izvan kontrole' a u Srbiji kao 'Smrtonosni virus'. Taj virus ima i svoje ime – Mozaba. Radnja prikazuje epidemiju hemoragične groznice u jednom kalifornijskom gradiću izazvane mutiranim virusom koji je donio majmun prokrijumčaren iz Zaira. Protagonisti filma su civilni i vojni stručnjaci koji se očajnički bore zaustaviti širenje bolesti na ostatak SAD-a i svijet.

12 MAJMUNA (*12 Monkeys*)¹⁸ američki ja znanstveno fantastični film iz 1995. godine čiju režiju potpisuje Terry Gilliam. U filmu su glavne uloge ostvarili Bruce Willis, Madeleine Stowe, Brad Pitt i Christopher Plummer.¹⁹

Ovaj se film se, između ostalog, bavi temama fatalizma, odnosa zbilje i iluzije te kritikom moderne znanosti, a posebno psihijatrije. Junak priče je James Cole, robijaš kojeg znanstvenici šalju u prošlost kako bi istražio okolnosti koje su dovele do širenja smrtonosnog virusa koji je pobio gotovo cijelo čovječanstvo.

Epidemije: poruke, vrijednosti i ideologije u suvremenom filmu

—
Dario Terzić

16 Redakcija Večernjeg lista, sjećate-se-epidemije-variole-vere-i-istoimenog-filma-koji-je-zgrozio-publiku-jugoslavije // www.vecernji.hr/kultura/, pristup 3.12. 2020.

17 Goran Marković, *Variola Vera* film, <https://www.youtube.com/watch?v=dW5OlBvH50>, pristup 6.12.2020.

18 Paolo Mereghetti, *Esercito dele 12 scimmie*, Dizionario dei film 2002, Baldini & Castoldi, Milano 2001., str. 719.

19 Laura, Luisa, Morando Morandini, *Esercito delle dodici scimmie*, nel *Dizionario dei film*, Zanichelli Bologna 2005., str. 460

Inače, to je jedno od najkomercijalnijih celuloidnih izdanja ovakve vrste. Brad Pitt je za ulogu u ovom filmu u kategoriji najboljeg sporednog glumca osvojio Zlatni globus, dok je u istoj kategoriji je nominiran i za prestižnu nagradu Oscar.

RESIDENT EVIL (2002).²⁰ Radnja filma započinje u jednom laboratoriju u kojem nepoznata osoba ostavlja na podu posudu u kojoj se nalazi neidentificirana plava tekućina.²¹

Uskoro dolazi do trovanja plinom; preživjeli otkrivaju kako su iz laboratorija nestali uzorci T-virusa. Novinski na(t)pisi govore o 'mrtvacima koji hodaju' pokazujući da se epidemija proširila 'na površinu'.

28 DANA KASNIJE (28 Days Later)²² britanski je znanstveno fantastični horor iz godine 2002. i jedan od prvih koji tokom kasnijih godina koristi izuzetno popularan motiv 'zombi apokalipse'. Ovoga puta u centru pažnje je istraživački centar pun zaraženih majmuna.²³ Iz laboratorija se oslobađa smrtonosni virus koji inficirane dovodi u stanje ubilačkog bijesa, a u roku od 28 dana, cijeli je planet opustošen. Godine 2007. je snimljen nastavak pod naslovom '28 tjedana kasnije'.

SLJEPOĆA (Blindness/La ceguera) 2008. Ova dramatična adaptacija izuzetne knjige nobelovca Josea Saramage priča je o zastrašujućoj epidemiji sljepoće koja pogodi neimenovani grad.²⁴

Svi filmovi o epidemijama i katastrofama zapravo pokazuju koliko su krhke društvene strukture koje smo tisućljećima mukotrpno gradili ne bismo li potisnuli pravu ljudsku prirodu i nismo uspjeli. U okolnostima kada izmakne predvidivost i nema mogućnosti kontrole, ljudi postanu nesigurni, boje se i gube ljudskost.

Jedno od najrealističnijih filmskih ostvarenja, kada je riječ o epidemijama i pandemijama je svakako 'Contagion' ZARAZA (2011)²⁵ Stevena Soderbergha. U filmu glumi Jude Law, te oskarovci Gwyneth Paltrow, Kate Winslet, Matt Damon i Marion Cotillard. Na povratku iz Hong Konga jedna Amerikanka (Gwyneth Paltrow) umire nakon prvih simptoma gripe. Otkriva se da je ustvari došla u kontakt s virusom zvanim MEV1 koji napada pluća i nervni sistem. Virus se jako brzo širi, moglo bi umrijeti čak pet milijardi ljudi. a u općem kaosu naučnici traže lijek.

20 Luigi Bello, Resident evil Virus e zombi un'accoppiata mortale, <https://www.comingsoon.it/film/l-esercito-delle-12-scommie/31763/scheda/>, pristup 12.12. 2020

21 Laura, Luisa, Morando Morandini, Resident Evil. Nel Dizionario dei film, Zanichelli, Bologna 2005., str. 151

22 Danny Boyle, 28 days Slater critics consensus, https://www.rottentomatoes.com/m/28_days_later, pristup 13.12. 2020.

23 Laura, Luisa, Morando Morandini, Dizionario dei film, Zanichelli, Bologna 2005., str. 1488

24 Redakcija Mojtv, Sljepoća, najava filma, <https://mojtv.hr/film/6411/sljepoca.aspx> pristupa 10. 12. 2012.

25 Ian Lipkin, intervju za redakciju BBC News Mundo, Corono virusa-hicimos al pelicula Contagion. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-53065985>

PLANET MAJMUNA: POSTANAK (2011.). I u ovom filmu o pandemijama među glavnim 'likovima' nalazimo čimpanze. Biotehnološka kompanija Gen- Sys na njima vrši testiranje viralnog lijeka ALZ-112, a sve u svrhu eventualnog pronalaska lijeka za liječenje raznih bolesti poput Alzheimer²⁶ Jedna čimpanza imenom Svijetlo oko bježi iz kaveza te počinju komplikacije.

SVJETSKI RAT Z (2013.) prededstavlja adaptaciju istoimenog romana Maksa Bruksa²⁷. Bivši istražitelj Gary Line putuje svijetom kako bi zaustavio širenje pandemije zombija. Glavnu ulogu u filmu tumači Bred Pit. Ovaj je film na kino blagajnama zaradio preko 540 miliona dolara i time postao najprofitabilniji 'zombi' film svih vremena.²⁸

Film GRIPA (2013.), Flue/Gamgi. Mjesto radnje je Bundang, južnokorejski grad od pola milijuna stanovnika udaljen manje od 20 km od Seoula; tamo umire krijumčar koji je pomagao ilegalnim imigrantima prijeći granicu. Pretpostavlja se da su zarazu donijeli upravo imigranti.

93 DAYS (2016.)²⁹ Radnja ovog filma se razvija u Nigeriji³⁰ Liberijako-američki diplomat tek stigao u zračnu luku u Lagosu onesvjesti se. Prvi simptomi ukazuju na ebolu.

VLAK DO BUSANA (2016.), Train to Busan,³¹ Voz do Busana,³² još je jedan film koji dokazuje da se posljednjih godina u Južnoj Koreji snimaju izuzetna ostvarenja. Film donosi svjež i uzbudljiv pogled na svijet zahvaćen zombi apokalipsom. Virus se širi cijelom zemljom, proglašeno je izvanredno stanje ali situacija ubrzo izmakne kontroli. Otac i kćer ulaze u vlak za Busan ali nitko ne sluti da je u vlaku zajedno s njima i djevojka koja je zaražena, uvjetno rečeno, zombi-virusom.

Odabir vlaka kao centralnog mjesta gde se ova priča dešava nije slučajna. Vlak stvara klaustrofobične osećaje i samim likovima u filmu. Ipak, mora se primijetiti i to da ovakva ideja nije originalna zamisao reditelja Yeon Sang-ho-a, već je ovakvu situaciju posudio od svog kolege i zemljaka Joon-ho Bong-a koji je takođe imao sličnu situaciju u filmu 'Ledolomac'.

26 Redakcija Cinema Planet majmna-Postanak, najava filma cityhttp://www.cinemacity.ba/filmovi.php?film_id=270, pristup 12.12. 2020.

27 Erik Pomella, World war Z la vita stravolta da pandemia, https://www.ilgiornale.it/news/spettacoli/world-war-z-brad-pitt-e-film-difficile-girare-1906284.html, pristup 13. 12. 2020.

28 Zak Sharp, David Fincher's world war Z.. na Indie wire, https://www.indiewire.com/2019/02/world-war-z-sequel-dead-david-fincher-brad-pitt-paramount-1202041748/, pristup 11. 12. 2020.

29 Tiff Trailers Festival 2016. 93 Days Trailer Festival 2016., https://www.youtube.com/watch?v=lPeNgs6bMKY pristup 13. 12. 2020.

30 Yemisi Adegoke, How heroic doctor stopped the spread of Ebola in Nigeria, kehttps://edition.cnn.com/2016/09/15/africa/93-days-nigerian-film-ebola-heroes/index.html pristup 12. 12. 2020.

31 Negdje se piše i izgovara Pusan umjesto Busan

32 Philippo Orsi, La Scimmia pensa Tornano gli Zombi, https://www.lascimmiapensa.com/2019/07/15/peninsula-train-to-busan-sequel-zombie/ Pristup. 13. 12. 2020.

CABIN FEVER (2016.)³³

Grupa mladih (tri dječaka i dvije djevojčice) iznajmila je brvnaru u šumi kako bi proslavila kraj studija. Zabava se pretvara u noćnu moru od trenutka kada se pojavi pustinjač zaražen misterioznim virusom. Petero mladih ljudi će se morati suočiti s ovim strašnim virusom koji proždire meso svojih žrtava. Film se bavi temama bolesti, strahom od smrti i razdora među prijateljima.

IT COMES AT NIGHT³⁴ (2017.), klaustrofobičan je i paranoičan film. Obitelj zaražena nepoznatim virusom prinuđena je da živi u šumi, bez električne energije. Na njihovim vratima se pojavljuje druga obitelj koja traži smještaj. Od manjka povjerenja do paranoje, film zaokuplja vašu pažnju do posljednjeg trenutka tječajući vas da uspoređujete katastrofične posljedice jedne apokalipse s nesećama koje se mogu desiti unutar četiri zida.³⁵

MIMIC-1997. Na Manhattanu žohari šire smrtonosnu zaraznu bolest koja uzima stotine života gradske djece.

Godine 2020. započeo je rad na seriji koju će režirati jedan od reditelja filma Resident Evil, Paul W.S. Anderson.

CARGO, 2017. Nakon što se epidemija proširila cijelom Australijom, otac traži nekoga tko je voljan zaštititi njegovu kćer. Ovaj je film adaptacija 7-minutnog kratkog filma

‘SVJETLO MOG ŽIVOTA’, *Light of my life* (2019)³⁶, u kojem glume Casey Affleck i Elisabeth Moss. U post-apokaliptičnom svijetu u kome je globalna pandemija napala većinu ženskog stanovništva otac pokušava zaštititi svoju kćer. Da bi preživjela u jednom takvom svijetu, on odlučuje da ju ubuduće predstavlja kao dječaka, tj. kao svog sina.

UMJESTO ZAKLJUČKA: Epidemija COVID-19, bar kako nam se danas čini, dobrim dijelom je utjecala na naš svakodnevni život. Drugačije živimo stvarnost i drugačije je kreiramo pa i promatramo. Zbiljnost, koju danas živimo u nekim se točkama ‘poklopila’ s fikcijom koju smo producirali proteklih godina. Mnoge situacije iz naše mašte, nažalost, postale su realnost. Nešto ‘što se moglo dogoditi samo na filmu’ danas je tu pred nama, oko nas.

33 Laura, Luisa, Morando Morandini, *Dizionario dei film* Zanichelli Bologna 2005., str. 201

34 Redakcija FilmAffinity, Najava filma *It Comes at Night* <https://www.filmaffinity.com/es/film846046.html> pristup 14. 12. 2020.

35 Nisam pronašao podatke da je film kod nas preveden niti da je distribuiran

36 Redakcija FilmAffinity, Najava filma *La luz de mi vida*, <https://www.filmaffinity.com/es/film193243.html>

U budućnosti možemo očekivati i mnoštvo (dokumentarnih) filmova koji će nam svjedočiti o fenomenu COVID-19. Biti će tu prostora za analizu onoga što nam se stvarno dešavalo, izaći će na površinu činjenice koje nam danas još nisu poznate, otvoriti će se novi prostor za dijalog, rasprave ali i teorije zavjer

**Epidemije:
poruke,
vrijednosti i
ideologije u
suvremenom
filmu**

—
Dario Terzić

Literatura

Tiskani mediji

Adorno, Theodor, *Filozofija moderne muzike*, Nolit, Beograd 1995.

Adorno, Theodor, *Cultural industry* London and New York, Routede classe 1991.

Carey, W James, *Comunication as culture*, Unwin Hyman, Boston 1989.

Gerbner, George, *Cultivation analysis: New directions in media effect research in Signorelli N. Morgan M.*, Sage publication, Newbury Park, CA. 1990.

Horkeimer, Max, *Critical theory*, Seabury Press, New York 1972.

Kelner, Daglas, *Medijska kultura*, Clio, Beograd 2004.

Kunczik Michael, Zipfl Astrid. *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert zG, Zagreb 2006.

Lorimer, Rolend, *Masovne Komunikacije*, Clio, Beograd 1998.

Morandini, Laura, Luisa, Morando, *Dizionario dei film*, Zanichelli, Bologna 2005.

Marcuse, Herbert, *One dimensioned man studies in the ideology of advanced industrial societ*, Beacon Press, Boston 1964.

McLuhan, Marshall. *Gutenbergova galaksija*, Nolit, Beograd 1973.

Mc Quail, Denis, *Mass communicaton theory*, Sage, Los Angeles 2010.

Mereghetti, Paolo, *Dizionario dei film 2002*, Baldini &Castoldi, Milano 2001.

Rosengreen, Karl Erik. *Mass media and social change*, Belverly Hills Ca sag, 1981.

Sadou, George, *Dictionnaire des cineaste*, Edition de Seul, Paris 1990.

Web izvori

- Adegoke Yemisi, *How heroic doctor stopped the spread of Ebola in Nigeria*, <https://edition.cnn.com/2016/09/15/africa/93-days-nigerian-film-ebola-heroes/index.html>, pristup 12. 12. 2020.
- Bello Luigi, *Resident evil Virus e zombi un'accoppiata mortale*, <https://www.comingsoon.it/film/l-esercito-delle-12-scimmie/31763/scheda/>, pristup 12.12. 2020.
- Boyle Danny, *28 days Slater critics consensus*, https://www.rottentomatoes.com/m/28_days_later, pristup 13. 12. 2020.
- Cinema Redakcija, *Planet majmna-Postanak, najava filma city* http://www.cinemacity.ba/filmovi.php?film_id=270, pristup 12. 12. 2020.
- Filmaffinity, Redakcija Najava filma, *LLega de noche* <https://www.filmaffinity.com/es/film846046.html> pristup 14.12.2020.
- Filmaffinity, Najava filma *La luz de mi vida*, <https://www.filmaffinity.com/es/film193243.html>, pristup 12. 12. 2020.
- Lipkin Ian, intervju za redakciju BBC News Mundo, *Corono virusa- hicimos al pelicula Contagion*. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-53065985>, pristup 13. 12. 2020.
- Majcen, Vjekoslav, *Filmski fond škole narodnog zdravlja 'Andrija Štampar' u kinoteci Hrvatske pri Arhivu Hrvatske*, file://C:/Users/RGM/Downloads/1149_4593_1_CE.PDF, pristup 2.12. 2020.
- Marković Goran , *Variola Vera*, <https://www.youtube.com/watch?v=dW5OlBEvh50>, pristup 6. 12. 2020.
- MojTV Redakcija, *Sljepoća*, najava filma, <https://mojtv.hr/film/6411/sljepoca.aspx>, pristup 10. 12. 2012.
- Orsi Filippo, *La Scimmia pensa Tornano gli Zombi*, <https://www.lascimmiapensa.com/2019/07/15/peninsula-train-to-busan-sequel-zombie/> pristup. 13. 12. 2020.
- Pomella, Erik, *World war Z la vita stravolta da pandemia*, <https://www.ilgiornale.it/news/spettacoli/world-war-z-brad-pitt-e-film-difficile-girare-1906284.html>, pristup 13. 12. 2020.
- Sharp Zak, *.David Fincher's world war Z..* na Indie wire, <https://www.indiewire.com/2019/02/world-war-z-sequel-dead-david-fincher-brad-pitt-paramount-1202041748/>, pristup 11. 12. 2020.

Tiff trailers Festival 2016. *93 days trailer Festival 2016* <https://www.youtube.com/watch?v=lPeNgs6bMkY>, pristup 13. 12. 2020.

Večernji list Redakcija, *Sjecate-se-epidemije-variole-vera-i-istoimenog-filma-koji-je-zgrozio-publiku-jugoslavije*, //www.vecernji.hr/kultura/, pristup 3. 12. 2020

**Epidemije:
poruke,
vrijednosti i
ideologije u
suvremenom
filmu**

—

Dario Terzić

